

6. Starověký Řím

6.1 Etruskové (asi 1000 – tradičně: asi 800 př. n. l.; ve skutečnosti vedle Římanů ještě několik staletí déle)

První starověkou kulturu v Itálii (zejména na jejím SZ – kraj Toskánsko aj.) vytvořili **Etruskové**: národ, který patrně vznikl smísením staršího obyvatelstva s mořeplaveckou migrační vlnou z Asie. **Po r. 1000 př. n. l.** Etruskové vybudovali **první města v Evropě**: vyznačovala se pravoúhlou sítí ulic, důmyslnými vodovody i kanalizací a atriovými domy (s centrálním, částečně zastřešeným dvorem – atriem). Stavělo se z kamene, dřeva a cihel (Etruskové již ovládali umění klenby). Etruskové byli špičkovými metalurgy, vyráběli kvalitní železo, měď, bronz... Světové úrovně dosáhlo etruské **hrnčířství a šperkařství**. Etruskové milovali luxusní oděvy i obuv; o jejich bohatství vypovídají náročně vybavené **hrobky** se sarkofágy. Etruskou krajinu, rozdělenou mezi **městské státy**, protínaly první evropské **silnice** i meliorační kanály, v **přístavech** kotvily lodě prakticky z celého Středomoří.

Kolem r. 1200 začala do Itálie pronikat skupina indoevropských kmenů označovaná jako **Italikové**. Žili na úrovni **doby železné** a další vyspělou kulturu převzali hlavně od Etrusků.

V západní části střední Itálie se usadil italický kmen **Latinové**: jejich kraj se nazývá **Latium** a jazyk **latina**. V **8. století** zde vzniklo **město** – a městský stát – **Řím** (lat. Roma): město Řím bylo vytvořeno osídlením uměle vysušené půdy mezi 7 pahorky na břehu řeky Tibery. Na vzniku Říma se významně podíleli Etruskové, kteří také městu zprvu vládli.

ŘÍM: Doba královská (asi 800 – asi 500 př. Kr.): mytickými zakladateli Říma byli bratři Romulus a Remus; ve skutečnosti Římu jako monarchii vládli etruští králové. Tradičně bylo založení Říma kladeno do roku **753 př. Kr.**, jenž se tak stal počátkem starořímského letopočtu.

6.2 Římská doba královská (asi 800 – asi 500 př. n. l.)

Mytickými zakladateli Říma byli bratři **Romulus a Remus**; ve skutečnosti Římu jako **monarchii** vládli **etruští králové**. Tradičně bylo **založení Říma** kladeno do roku **753 př. n. l.**, jenž se tak stal počátkem starořímského letopočtu.

6.3 Římská republika (asi 500 – 27 př. n. l.)

6.3.1 Raná republika (5. – 3. století př. n. l.)

Kolem r. 500 př. n. l. Římané vyhnali svého posledního etruského krále a vybudovali si nové státní zřízení – **republiku** (lat. *res publica* = *věc veřejná*). Římský lid (**populus**) byl definován podobně jako démos v řeckých poleis. Hlavní rozdíl spočíval v tom, že římský lid, tedy římsští občané, se dělil na 2 vrstvy, jimiž byli:

1. Patriciové (lat. *patres* = *otcové*): byli tradičně považováni za potomky zakladatelů města, tvořili menšinou, ale původně politicky zvýhodněnou, tedy privilegovanou skupinu římských občanů;

2. Plebejové (lat. *plebs* = *lid*): původně měli jen okrajový vliv na politiku, ale již záhy po vzniku republiky zahájili dlouhý a nakonec úspěšný boj s patricii o rovnoprávnost.

Ústředním tělesem římské politiky byl **senát** (*rada starších*; měl 300 doživotně určených členů). Původně jej tvořili jen zástupci patriciů. Plebejové uskutečnili několik secesí (demonstrativních odchodů z Říma), jimiž si vymohli silnější politickou pozici. Nejprve byl zřízen plebejský zástupce

v senátu – nazýval se **tribun lidu** a měl *právo veta*: jediným slovem *veto* (= *zakazuji*) mohl zrušit výnos senátu odporující plebejským zájmům. Ve 4. – 3. století byli plebejové plně zrovnoprávněni s patricii i pokud jde o obecný přístup do senátu a k úřadům. Senát vykonával **dozor nad úředníky**, řídil **zahraniční politiku**, potvrzoval zákony odhlasované lidovým shromážděním, měl **částečně i zákonodárnou a soudní pravomoc** atd.

Struktura dalších římských politických institucí byla dosti složitá. Existovalo několik druhů **lidových shromáždění** (*comitia*) a mnoho **volených úřadů** (souhrnně se nazývaly *magistrates*), z nichž nejvyšší pozici zaujímala **dvojice konsulů** (při válečném ohrožení mohl místo nich po dobu 6 měsíců neomezeně vládnout **dictator**). Příslušnost k patricijskému či plebejskému stavu měla posléze dopad již jen na míru společenské prestiže. Římskou republiku lze označit jako druh **demokracie s aristokratickými prvky**.

Období rané římské republiky přineslo **(a) ustavení republikánských politických institucí** a **(b) římské ovládnutí Apeninského poloostrova**. Obecně řečeno, vytváření velkých **říší** nebylo v dějinách motivováno jen mocenskými ambicemi politiků, ale také snahou o ekonomický rozvoj bez zbytečných bariér a o posilující ideové sjednocení co největšího území a jeho obyvatel.

Římané zahájili svou expanzi **obránnými boji proti Etruskům a Keltům**. Pak se obrátili proti nelatinským **Italikům**: buď je ve válkách porazili, nebo si je zavázali spojeneckými smlouvami. Posléze Řím dobyl také **jihoitalské řecké kolonie**. Římané ovšem přejímali mnoho **řeckých kulturních vlivů**, včetně podoby **náboženství** (nejvyšší římský bůh **Jupiter** měl rysy řeckého Dia; Minerva = Athéna, Venuše = Afrodité, Neptun = Poseidón, Mercurius = Hermés atd.).

Ve **4. – 3. století př. Kr.** Řím ovládl prakticky celý Apeninský poloostrov. Mnozí Římané se na nově získaných územích usazovali. Tak se rozšiřovala populace s **římským občanstvím**, které muže zavazovalo k **vojenské službě**, ale zároveň jim dávalo právo účastnit se v Římě **politického života**: hlasovat, volit a kandidovat. Docházelo ke kulturní a etnické **romanizaci** Apeninského poloostrova.

Ve 3. století (po vyrovnání plebejů s patricii) vznikla mezi Římany nová vládnoucí vrstva, **nobilita** (lat. *nobilis* = *vznešený*). Tvořily ji nejbohatší a nejvlivnější patricijské či plebejské rodiny, které vynikaly pozemkovým bohatstvím, ovládaly senát a vzcházela z nich drtivá většina vysokých úředníků. Vláda nobility – **oligarchie** (řec. *oligos* = *několik*) – omezovala demokratický systém.

Hlavní část **římské armády** tvořili **římsští občané**: na svou vojenskou službu byli hrdí. Armáda se v úplnosti scházela jen v případě potřeby; mírové stavy vojska byly nízké. Římané se pro vojenskou službu vyzbrojovali sami, na své náklady. Nejbohatší vrstvy stavěly nejúdernější vojenské jednotky: jízdu a těžkou pěchotu. Chudší vrstvy vytvářely lehkou pěchotu a pomocné oddíly. Spojenci – Italikové bez římského občanství – poskytovali vojenské útvary podřízené římským velitelům. Základními jednotkami římského vojska byly **legie** (vždy řádově o tisících mužů).

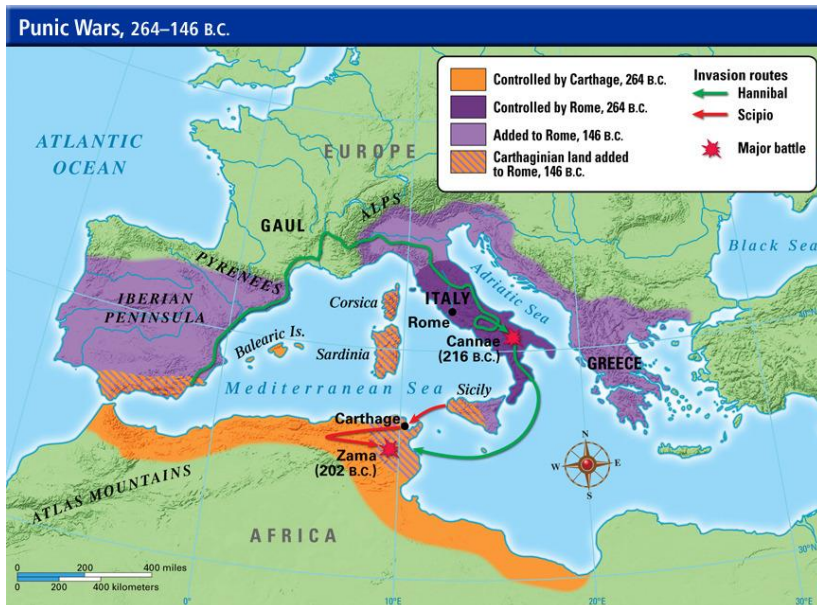
6.3.2 Vrcholná republika, války punské a makedonské (3. – 2. století př. n. l.)

V období vrcholné republiky Řím svedl synchronně **dvě trojice vítězných válek: války Punské** proti **Kartágu** (Kartagině Římané nazývali Punové) a **války Makedonské** proti helénistickému **Řecku** (tedy proti Říši Antigonovců). Tak vznikla nová velmoc: **Římská říše**.

V **První punské válce** Římané zvítězili, když vybudovali silné válečné loďstvo, s nímž eliminovali kartaginskou námořní převahu. Ovládli 3 velké ostrovy – **Sicílii, Sardinii a Korsiku** – a proměnili je ve své první **provincie**: podřízené části římského státu, ekonomicky vytěžované ve prospěch římské státní pokladny. **Druhá punská válka** začala spektakulárním tažením kartaginského vojevůdce Hannibala přes Pyrenejský poloostrov a Alpy ze severozápadu do Itálie. Se svým vojskem,

v němž měl i válečné slony, Hannibal uštědřil Římanům tvrdou porážku u města **Cannae**. Nedokázal však dobýt Řím a Římané jej nakonec vytlačili přes moře zpátky do Kartága a tam ho porazili (vojevůdce Scipio Africanus). Kartágo ztratilo zbytek svých evropských území. **Třetí punská válka** pak přinesla úplné **zničení** samotného Kartága r. **146**.

Z dnešního hlediska nejznámějším okamžikem **Makedonských válek** se stalo římské dobytí řecké kolonie Syrákúsy na Sicílii, kdy zahynul proslulý fyzik Archimédés. Římské dobývání Řecka skončilo brutálním zpusťšením města Korintu také r. **146**.

6.3.3 Krize republiky (2. – 1. století př. n. l.)

6.3.3.1 Příčiny krize

Proměna Říma ve velmoc přinesla **zbohatnutí** země, ale toto bohatství se rozdělovalo velmi

nerovnoměrně. Profitovala **nobilita** (z válečné kořisti, ze správy provincií apod.), která vytvářela výnosné velkostatky – **latifundia**. Zato **střední vrstvy** se z velké části propadaly do chudoby: řada jejich mužů padla v boji, menší hospodářství byla zpusťšena Hannibalem, drobné rodinné farmy nemohly konkurovat ani latifundiím se zvýšeným počtem otroků, ani levnému obilí z provincií... Alarmujícím důsledkem se stal výrazný **nedostatek** občanů majetkově kvalifikovaných pro **vojenskou službu**, což Římskou říši nebezpečně **oslabovalo**.

Tak vypukla **krize římské republiky**. K jejímu řešení vznikly cesty, které – vůbec poprvé v evropských dějinách – zřetelně náležejí ke dvěma hlavním politickým proudům, od novověku označovaným jako **levice** (snižující sociální rozpory prostřednictvím aktivní role státu) a **pravice** (prosazující soutěživou svobodu a omezování úlohy státu).

Souhrn levicových receptů na krizi římské republiky byl založen na státní podpoře směřující ke zvýšení počtu římských občanů, kteří mohli sloužit ve vojsku. Pravicová strategie spočívala v nastolení vlády pevné ruky, která by zabránila vzpourám zchudlých vrstev.

6.3.3.2 Reformy bratří Gracchů

Reformy bratří Gracchů: Tiberius Sempronius Gracchus (tribun lidu r. 133) prosadil **pozemkovou reformu**: stanovila strop pro rodinné pozemkové vlastnictví, a nadměrnou půdu rozdělovala mezi bezzemky; nobilové však Tiberia zavraždili a jeho reforma nebyla plně realizována. Gaius Sempronius Gracchus (tribun lidu v r. 123) navrhoval přiznat **římské občanství** všem spojencům-Italikům, ale zahynul při pronásledování ze strany svých odpůrců.

6.3.3 Populárové a optimáti, první občanská válka v Římě (88 – 81 př. n. l.)

První občanská válka (uvnitř státu) v **Římě (88 – 81)**: Stoupenci reform (levice) vytvořili politickou skupinu **populárů** (*přivrženců lidu*), zatímco nepřátelé reform (pravice) se označovali jako **optimáti** (*ti nejlepší*); šlo vlastně o první předchůdce skutečných politických stran. Předák populárů **Gaius Marius** (který byl sedmkrát konsulem) umožnil (od r. 107) **vojenskou službu i bezzemkům** mezi římskými občany (výzbroj jim poskytl stát) a proměnil římskou armádu ve stálé, placené ozbrojené síly. Navíc udělil **římské občanství** mnoha **Italikům**. Efektivitu těchto řešení prokázal vítěznými válečnými výpravami v severní Africe aj. Proti Mariovi se postavil vůdce optimátů **Lucius Cornelius Sulla**. Ten vojensky obsadil Řím, čímž vypukla občanská válka plná násilností. Sulla v čele části římského vojska však navíc uhájil římské panství v Malé Asii. Po Mariově smrti se stal (r. 82) **diktátorem na neurčitou dobu** a vydal **proskripce**: veřejné soupisy předních populárů označených za nepřátele státu, přičemž jejich majetek byl zkonfiskován a oni sami byli beztrestně zabíjeni. Sulla však asi po 2 letech náhle odešel z politiky a brzy nato zemřel.

6.3.3.4 Spartacovo povstání (73 – 71 př. n. l.)

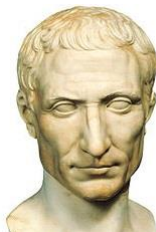
Největší povstání otroků v antických dějinách začalo jako vzpoura skupiny **gladiátorů** – otrockých zápasníků bojujících spolu v arénách pro pobavení obecnosti. Pod vedením gladiátora jménem **Spartacus** uprchli ze středoitalské Capuy, soustředili kolem sebe početný dav otroků a bezzemků (celkem nejméně 70 tisíc lidí) a dvakrát protáhli Itálií ve směru S–J. Byli poraženi až vojskem, kterému velel **Marcus Licinius Crassus**, jenž zbohatl z proskripce. 6 tisíc vzbuřenců bylo popraveno trýznivým ukřižováním (přibitím na dřevěné kříže).

6.3.3.5 První triumvirát (od 60 př. n. l.)

Triumviráty: Krize římské republiky ukázala, že mohutnou říši nelze spravovat demokraticky a že vývoj spěje k autoritativní vládě. Tak vznikl koncept **triumvirátu**: společné vlády tří respektovaných mužů, kteří rozpoutají vlnu úspěšných dobytčích válek, jimiž ideově sjednotí římskou společnost a na úkor ovládnutých národů získají hmotné prostředky pro umenšení sociálních rozporů v říši (z hlediska předchozích římských sporů levice–pravice šlo tedy o „středové“ řešení).

První triumvirát (od r. 60) tvořili **Crassus**, **Gnaeus Pompeius** (válčil v severní Africe a v Asii a pak se vrátil do Říma) a **Gaius Iulius Caesar**: mnohostranně nadaný politik i vojevůdce, dobyl keltskou Gallii (= Francii a Belgie), vylodil se ve Velké Británii. Když Crassus padl v Mezopotámii, Pompeius se stal konzulem bez kolegy – po Sullovi šlo o druhý případ samovlády v římské republice. Caesar se se svým vojskem vrátil do Itálie a překročením řeky Rubico (prý s výrokem *Kostky jsou vrženy*) zahájil **druhou občanskou válku v Římě (49 – 45)**.

Pompeius prohrál a pronásledován Caesarem uprchl do ptolemaiovského Egypta, ale Egyptané jej zavraždili. Caesar se vojensky vložil do probíhajících sporů o **egyptský trůn**: královnou učinil egyptskou princeznu **Kleopatru**, s kterou se pak oženil.

Caesar se s Kleopatrou vrátil ve velkolepém triumfálním průvodu do Říma a stal se **natrvalo diktátorem**. Provedl řadu reform: zjednodušil zákonodárství, zefektivnil státní správu, uděloval občanství mnohým provinciálům, materiálně podporoval chudinu, takže snížil její početnost, zavedl juliánský kalendář (vždy 3 roky x

365 dní + přestupný rok s 366 dny). Jeho vláda však získala až teokratické rysy. Skupina senátorů se tedy obávala, že republika zanikne a bude nahrazena monarchií: proto v r. 44 tito spiklenci **Caesara** přímo v senátu **ubodali**.

6.3.3.6 Druhý triumvirát (od 43 př. n. l.)

Druhý triumvirát (od r. 43) tvořili někdejší Caesarovi spolubojovníci: **Marcus Antonius**, Gaius Octavius (neboli **Octavianus**) a **Lepidus** (ten však po čase jako velekněz z politiky odešel). Triumvirové nejprve vojensky zlikvidovali Caesarovy vrahy (v bitvě u Filippii v Řecku). **Antonius** se pak vypravil do Egypta navázat spojení, ale začal tam žít s **Kleopatrou** a Římu se odcizil. Octavianus zahájil proti oběma válku (**Třetí občanská válka v Římě, 32 – 30**) a porazil je v námořní bitvě u řeckého mysu **Aktion**; Antonius i Kleopatra vzápětí spáchali sebevraždu a **Octavianus** připojil **Egypt k Římské říši**. Do Říma se vrátil jako **jedinovládce** a začal připravovat přeměnu římské republiky na monarchické **císařství**.

6.4 Římské císařství (7 př. n. l. – 476 n. l.)

6.4.1 Principát (27 př. n. l. – 284 n. l.)

6.4.1.1 Vznik římského císařství: Octavianus Augustus (vládl 27 př. n. l. – 14 n. l.)

Vítězný **Octavianus** zůstal po r. 30 př. Kr. jediným politikem, který byl schopen přivést Římskou říši zpět k všestrannému rozvoji. Uvědomoval si, že tak mohutný stát musí být řízen pevnou rukou, ale že takové vládnutí by mělo mít svá pravidla a důvěru občanů.

V r. **27 př. Kr.** Octavianus na znamení zásadního přelomu v politickém životě svém i říše přijal nové jméno **Augustus** (= *Vznešený, Rozmnožitel*) a začal používat titul *imperator caesar* (tedy **císař**), též *princeps* (= *první z občanů*). Do svých rukou soustředil – vlastně natrvalo – všechny významné republikánské úřady: občané tak měli mít pocit, že to dobré a osvědčené z republiky přetrvává i nadále.

Augustus rozdělil **římské provincie** na **2 skupiny**: **(a) provincie císařské**: podléhaly přímo císaři, byly méně stabilní, a tudíž s vojenskou posádkou; **(b) provincie senátní**: byly pacifikované, bez armády. Daně z císařských provincií, vymáhané i vojskem, byly vydatné a plynuly do císařské pokladny zvané **fiscus**, kterou naplňovaly také nové dědické daně apod. Daně ze senátních provincií byly méně důležité a naplňovaly státní pokladnu **aerarium**. Fiscus financoval armádu, úřednictvo i podporu chudých, převýšil význam aeraria a posiloval pozici císaře. Za Augustovy vlády Římané anektovali **Palestinu** a evropské hranice říše posunuli na řeky **Rýn a Dunaj**, při nichž posléze vybudovali pevnostní linii (**Limes Romanus**).

Augustus uděloval v širokém měřítku **římské občanství** spolehlivým provinciálům. Administrativně a daňově podporoval sňatečnost a porodnost. Za Augustovy vlády Řím zažíval značný kulturní rozmach. Jeho symboly se staly kruhový chrám **Pantheon** nebo básníci **zlatého věku římské literatury**: **Vergilius** (umělý epos **Aeneis** o počátcích Římanů), **Horatius** (sbírka **Satiry**), **Ovidius** (sbírky **Umění milovat**, **Proměny**). Augustus – označovaný také jako

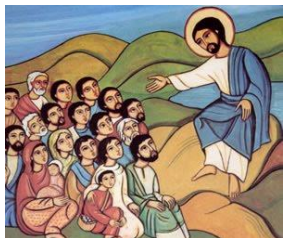
Otec vlasti (*Pater patriae*) – zemřel r. **14 po Kr.** Založil **juliovesko-klaudiovskou dynastii**: jeho nástupcem se stal jeho zeť **Tiberius**, který mj. zrušil lidová shromáždění.

6.4.1.2 Počátky křesťanství

V **1. století po Kr.** vzniklo v Palestině **nové náboženství – křesťanství**. Jeho zakladatelem byl Žid **Ježíš Nazaretský**, jenž se narodil pravděpodobně v Betlémě nedaleko Jeruzaléma, ale většinu

života prožil v severopalestinském Nazaretu a okolí. Křesťanství je monoteistické; vychází z judaismu, ale odpovídá atmosféře pokročilé starověké společnosti, kdy mezilidská soudržnost již není diktována kmenovou příslušností, ale vzájemnou citovou náklonností mezi jednotlivci.

Podle Ježíše ústředním pojmem celého světa je **láska** a ta pochází od Boha. Bůh je Otcem všech lidí a každého člověka miluje nezištnou otcovskou láskou (Ježíš ustanovil základní modlitbu **Otče náš**). Bohu záleží na láskyplném vztahu s námi a v případě naší upřímné lítosti dokáže odpustit každé provinění (*hřích*). Pro tento nový, synovský vztah s Bohem se však člověk musí rozhodnout a své rozhodnutí dokazovat sourozenecky láskyplným jednáním s druhými (s bližními): odtud základní požadavek *Miluj svého bližního jako sám sebe*. Souhrnně řečeno, svou **lásku k Bohu** křesťané projevují **skrze lásku k člověku**. Tím se k Bohu přibližují, což se posléze bude jevit jako *Boží příchod na zem* a *nastolení Božího království*. Tento vrcholný konec dějin bude spojen s **Posledním soudem** všech dosavadních životů: soudcem bude sám Bůh a před ním obstojí jen život smysluplný, tedy *život věčný*.

Ježíš kolem sebe soustředil **12 učedníků-apostolů**, s nimiž šířil své učení. O vzniku křesťanství hovoří (řecky) mladší, křesťanská část Bible – **Nový zákon**, v němž se Ježíšovu životu věnují **4 evangelia** (radostné zvěsti). Nový zákon ilustruje sílu Ježíšova působení mj. vyprávěním o Ježíšových zázračných skutcích, zejména uzdravovacích. Ježíš a apoštolové získali řadu stoupenců. Budili však odpor u mnohých judaistů i u představitelů římské státní moci.

Římané nakonec Ježíše popravili **ukřižováním**. Ježíšovi učedníci však společně cítili, že Ježíš jim i po smrti dodává sílu pokračovat v jeho díle; odtud vzešla formulace, že *Ježíš vstal z mrtvých* a jako *Boží syn* působí jako *duchovní vládce* i dnešního světa. Má tedy přízvisko **Kristus** (řec. *christos*; z hebr. *mašíaach/mesiáš* = *pomazaný posvátným olejem*; šlo o titul někdejších izraelských králů).

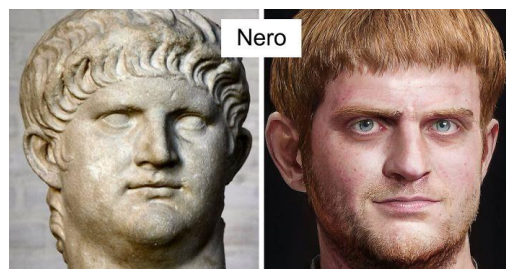

Apoštol Petr spojil Ježíšovy stoupence v organizaci **církev**. Obřadem přijetí do církve se stal **křest** vodou jako viditelné znamení vnitřního přerodu osobnosti; sám Ježíš byl pokřtěn Janem Křtitelem, představitelem nekonvenčního judaistického směru. **Křesťanství se rychle šířilo**, mj. proto, že přehlíželo národnostní, sociální apod. rozdíly. Základní křesťanskou bohoslužbou je **mše** (lat. *missa* = *rozeslání*), skládající se z prosebných a děkovných modliteb, z prezentace biblického textu, z výkladového i nabádavého kázání a z eucharistie: obřadného přijímání chleba a vína (těla a krve Kristovy).

6.4.1.3 Etapy římského principátu

První epochu římského císařství – principát – můžeme rozčlenit takto:

Vláda juliovsko-klaudiovské dynastie (27 př. Kr. – 68 po Kr.): Vůbec první římský císař **Augustus** založil císařství. **Tiberius** nasměroval římské expanzivní úsilí do Evropy. **Caligula** byl duševně nemocný a proslul tyranskou a rozmařilou politikou; byl zavražděn. **Claudius** dobyl jižní část Velké Británie. **Nero**, po Caligulovi druhý psychopatický římský krutovládce, trpěl velikaštvím; byl prvním císařem, který si získával přízeň davu rozhazováním veřejných peněz a pořádáním arénových zábav včetně gladiátorských zápasů aj. pro publikum zdarma (*chléb a hry*); dával vraždit své oponenty a zahájil kruté pronásledování křesťanů; spáchal sebevraždu.

Flaviovská dynastie (69 – 96): **Vespasianus** zvýšením daní a důsledností při jejich vymáhání stabilizoval státní finance, rozvrácené po Neronově éře. Společně se svým synem **Titem** tvrdě potlačil protiřímské povstání v Palestině (**Židovská válka**, kdy v r. 70 Římané zničili slavný jeruzalémský Chrám, z něhož dodnes

zůstala jen Zeď nářků), událost spustila židovskou emigraci z Palestiny a vytváření dodnes existující **židovské diaspory** – rozptýlené sítě židovských obcí v jiných zemích. Vespasianus a Titus dali v Římě vystavět obří amfiteátr **Colosseum** (více než 50 tisíc diváků, obvod přes 500 m) pro arénové hry; Titovu vládu připomíná také kamenný vítězný oblouk. Titův mladší bratr **Domitianus** byl krutým panovníkem a odpůrci jej zavraždili.

Období adoptivních císařů (96 – 192): Kritická reflexe rozkolísané úrovně mezi dosavadními císaři vedla k přijetí zásady, že aktuálně panující císař si vybere za svého nástupce nadaného a schopného mladého muže, adoptuje jej a systematicky ho připraví na kvalitní výkon císařské vlády. Toto pravidlo významně přispělo ke zhruba stoleté éře vrcholné stability i velmocenské pozice římského impéria, kdy z císařů vynikli především: **Traianus**, za jehož vlády římský stát dosáhl svého vůbec největšího územního rozsahu (císař dal své válečné úspěchy zvěčnit na reliéfech mramorového Traianova sloupu v Římě); **Hadrianus**, který je dnes známý především Hadriánovým valem, jímž opevnil hranici Římské říše na pomezí Anglie a Skotska; **Marcus Aurelius**, filozof na trůně (spis *Hovory k sobě*), jenž válčil ve střední Evropě proti Germánům a jeho vojska pronikla až na Slovensko; bronzová jezdecká socha Marca Aurelia patří mezi nejznámější římské památky.

Severovská dynastie (193 – 235): starověkým Římanům přinesla poslední období stability; z císařů je nejznámější **Caracalla**, který v r. 212 udělil římské občanství všem osobně svobodným obyvatelům říše a v Římě dal vybudovat impozantní objekt veřejných lázní.

Vojenští císaři (235 – 284): rychle se střídající řada nevýznamných monarchů, kteří byli na trůn dosazováni svými legionáři.

6.4.2 Římské císařství: **dominát (284 – 476)**

Druhá etapa římského císařství – **dominát** – byla pokusem upevnit říši silně autoritativní i centralizovanou monarchistickou mocí s teokratickými a despotickými rysy. Císaři se již obešli bez formálního zastávání republikánských úřadů a používali titul *dominus et deus (pán a bůh)*; jejich záměry byly ovšem mařeny rozvojem křesťanství, které zbožštění lidí odmítalo.

Zakladatelem dominátu byl **Diocletianus**, jehož vláda přinesla poslední vlnu hromadného a krutého pronásledování křesťanů.

Constantinus I. Veliký vydal r. 313 listinu *Edikt milánský*, kterou křesťanství povolil; mezi Egejským a Černým mořem založil **Konstantinopolis** (dnešní Istanbul v Turecku) – hlavní město pro východní polovinu říše.

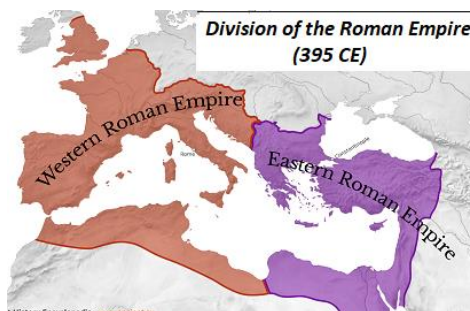
Theodosius I. v r. 380 prohlásil křesťanství za jediné povolené, tedy za **státní náboženství**; sliboval si od toho utužení jednoty říše, ale ta se po jeho smrti (395) **rozdělila na Západořímskou a Východořímskou říši**. Rozdělení mj. respektovalo tradiční **kulturní latinsko-řeckou hranici**.

Západořímská říše zanikla r. 476 (konec starověku), ale Východořímská (posléze zvaná Byzantská) říše vydržela – s postupně se zmenšujícím územím – až do r. 1453.

6.5 Antická kultura

Antická, tedy starověká řecká i římská kultura tvoří – včetně křesťanství – **nejvýznamnější složku** dnešní **euroamerické, západní civilizace**. Antika položila základy mnoha věd v čele s **filozofií** (vědou o obecných zákonitostech přírody, společnosti, myšlení a jazyka). Bez objevného díla filozofů a geometrů **Thalése z Miletu** a **Pýthagora** nebo fyzika **Archiméda** se ani dnes neobejdeme. **Hérakleitos** určil neustálou změnu jako základní rys světa podléhajícího rozumnému řádu (zvanému *logos*). **Démokritos** stanovil atomy jako základní částice hmoty. **Sókratés** používal smysluplný dialog o pojmech jako důležitý nástroj poznání. Podle jeho žáka **Platóna** poznáváme skutečnost tak, že postupujeme od idejí v našem myšlení směrem ke smyslově vnímanému světu, zatímco Platónův žák **Aristotelés** viděl jako prvotní poznání smyslové, na něž myšlení teprve navazuje. Vlivným filozofickým směrem pozdní antiky se stal **stoicismus**: tvrdí, že šťastný život spočívá na souladu s přírodou a rozumem, na skromnosti a na odmítání pomíjivých požitků; významnými stoiky byli Řek **Epiktétos** a Římané **Seneca** a císař **Marcus Aurelius**.

Z **řečníků** vynikli v Athénách **Démostenés** a v Římě **Cicero**. Řecká **literatura** vytvořila **homérské eposy** i skutečné **divadlo** a jeho hlavní žánry: tragédii (autoři **Aischylos**, **Sofoklés**, **Eurípídés**) a komedii (**Aristofanés**). **Latina** je mezinárodním jazykem vzdělanců i dnes, kdy k nám přichází především prostřednictvím angličtiny. Antická **architektura** se vyznačuje hlavně kombinací nízkého trojúhelníkového štítu a sloupoví. **Výtvarné umění** (sochařství, fresky, mozaiky) si dávalo záležet na realistickém – věrném – zachycení skutečnosti; **3 sloupové řády** (dórský, iónský a korintský) jsou stálou inspirací. Antickým ideálem byl **všestranně rozvinutý člověk**.

7. Starověk ve vzdálených zemích

7.1 Indie

7.1.1 Harappská kultura

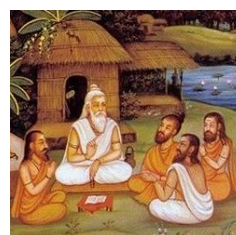
Počátky starověké indické civilizace představuje harappská kultura v povodí řeky Indu (dnes stát Pákistán): vybudovala bohaté městské státy (Harappa, Mohendžo Dáro aj.) s mohutnými domy a kamennými soškami.

Harappská kultura zanikla po příchodu indoevropského národa Ářjů.

7.1.2 Ářjové

Kolem r. 1500 př. Kr. indoevropští Ářjové obsadili severní polovinu Indie a záhy tam vytvořili řadu států. Svou vzdělanost vtělili (v jazyce **sanskrtu**) do posvátných textů označovaných jako **védy** (= vědění; odtud též pojem **védské náboženství**). Védy podávají souhrnný filozoficko-náboženský obraz veškerého světa, jehož základem je věčný a tvůrčí duchovní princip *bráhman* – ten proniká v podobě individuální duše (zvané *átman*) do každé živé bytosti. Chce-li člověk zdokonalovat svět, musí začít zdokonalováním sebe sama. Duše podléhá převtělování; o kvalitě aktuální osobnosti rozhoduje *karma* – vliv vlastních skutků v předešlém životě. Védské náboženství se posléze vyvinulo v polyteistický **hinduismus**.

Ářjové se dělili na 4 vrstvy (**kasty**); sestupně to jsou bráhmani (kněží a učenci), kšatrijové (vládci a válečníci), vaišjové (zemědělci, řemeslníci a obchodníci) a šúdrové (dělníci a služebníci).

Indická soustava ozdravných cvičení osvobozujících od tíhy hmotné existence se nazývá **jóga**.

Kolem r. 500 př. n. l. v Indii vzniklo nové náboženství – **buddhismus**; jeho zakladatelem byl mudrc Siddhárta Gautama, zvaný **Buddha** (*Probuzený*). Buddhismus vůbec nepracuje s pojmem personifikovaného boha; v tom se liší od hinduismu, s nímž se jinak shoduje ve víře ve stěhování duší a v zákon karmy. Učení buddhismu je založeno na **4 pravdách**: veškeré bytí je strastné v koloběhu zrození a smrti; každá strast má svou příčinu související s naší touhou po hmotě, moci a rozkoši; každou strast lze ukončit; z dosahu strastí se lze natrvalo vymanit dodržováním zásad moudrosti, mravnosti a soustředění – pokud se tyto zásady stanou naší přirozeností, ocitáme se ve vrcholném stavu **nirváně** (dosáhli jsme jednoty s absolutním duchovním principem všeho světa).

Buddhismus dnes vyznává asi 7 % světového obyvatelstva, především ve V a JV Asii (tedy nikoli v Indii, kde vznikl).

Z mladšího indického starověku vynikají éra krále **Čandragupty Maurji**, který založil mohutnou **Maurjovskou říši**, éra jeho vnuka **Ašóky** (3. století př. n. l.), který vládl téměř celé Indii, a éra krále **Čandragupty II.** (kolem 400 n. l.), který vládl severní polovině Indie.

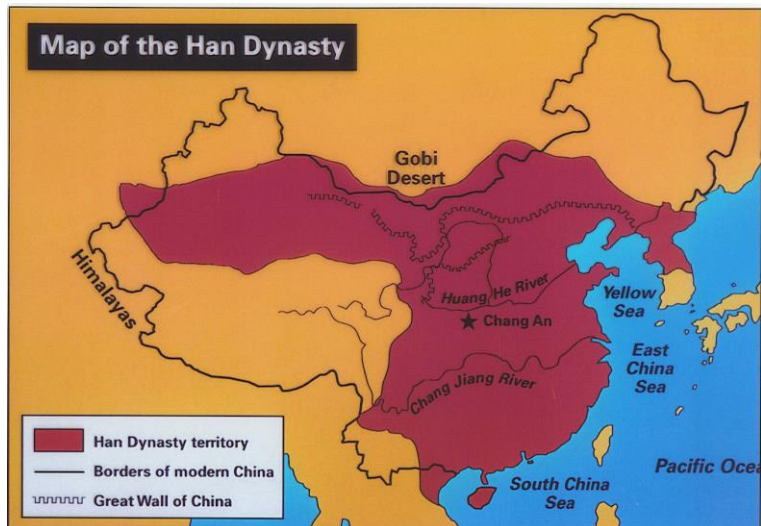

7.2 Čína

Čínská civilizace je nejstarší nepřetržitě existující kulturní okruh na světě. První **státy** na území Číny vznikly ve **2. tisíciletí př. Kr.** především kolem řeky **Chuang-che**; tehdy bylo také vytvořeno charakteristické čínské **znakové písmo**. Do Číny se rozšířil **buddhismus**, ale kolem r. 500 př. Kr. zde vznikly i typicky čínské filozoficko-náboženské systémy: **konfucianismus** (zakladatel Kchung-

fu-c' = **Konfucius**; společnost je založena na spravedlivém jednání patriarchálních vládnoucích autorit, které se těší až kultické účtě, a na věrnosti poslušných jedinců) a **taoismus** (zakladatel **Lao-c'**; veškerý svět smyslově poznatelných věcí podléhá neustálému pohybu i změnám, neboť každá skutečnost v sobě obsahuje svár svých protikladných složek – *jin* a *jang*; stálé a věčné je jen *tao* – univerzální kosmický princip, k němuž dospět je cílem každého smysluplného života; *tao* = cesta).

Vrcholného, **velmocenského rozmachu** územního i kulturního dosáhla starověká Čína v období 3. století př. n. l. – 3. století n. l. za císařských dynastií Čchin a Chan.

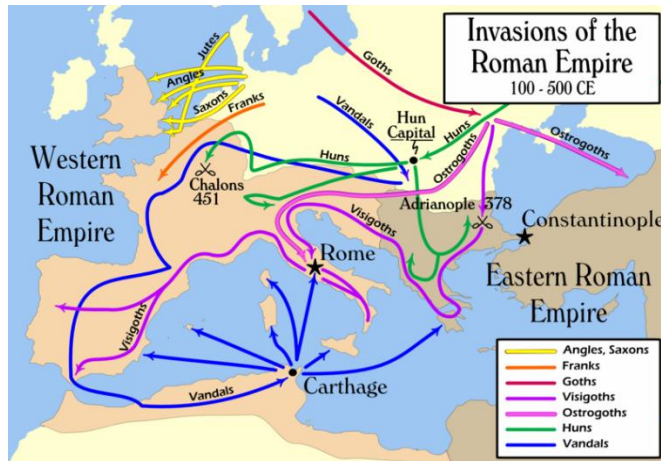

8. Raněstředověká Evropa i Středomoří a počátky české státnosti

8.1 Stěhování národů (tradičně 375 – 568)

Pod pojmem *Stěhování národů* rozumíme epochu významných etnických migrací na přelomu starověku a středověku především v Evropě.

Na počátku byl přesun mohutného kočovného národa **Hunů**, který snad náležel k západní, turkické větvi **altajské jazykové rodiny** (vzniklé v asijském vnitrozemí). Hunové vpadli do Evropy, v jejíž východní části narazili (375) na indoevropské **Germány**, tehdy obývající území od Pobaltí po Černomoří. Germánské kmeny pod tlakem Hunů i vzájemných konfliktů (efekt kulečnickové koule) ustupovaly na západ: Východořímskou říši víceméně obešly, ale do Západořímské říše pronikly. Římané označovali Germány výrazem **barbaři** (*nesrozumitelně mluvící*) a nejprve s nimi uzavírali dohody jako s **federáty**: svolili s jejich usazením v pohraničí výměnou za jejich službu v římském vojsku proti dalším útočníkům.

V bitvě na **Katalaunských polích** (451) v Gallii Římané (společně s federáty) ještě Huny, vedené náčelníkem Attilou, porazili, ale v r. 455 byl samotný **Řím vydrancován** germánskými **Vandaly** a r. **476** jej **Germáni** definitivně dobyli a **Západořímská říše zanikla**. Za závěr Stěhování národů je považován příchod germánských **Langobardů** ze střední Evropy do severní Itálie (568).

8.2 Charakteristika a periodizace středověku

Středověk bývá tradičně vymezován léty **476 – 1492**, ale jeho hranice jsou ve skutečnosti rozostřené. Na počátku středověku žilo na světě asi 200 milionů obyvatel (jako dnes v Brazílii). Středověké státy spočívají na **tradiční, hierarchicky uspořádané společnosti**, v níž existuje – na rozdíl od antiky – jen **velmi omezená forma veřejného prostoru**. Evropský středověk dělíme na:

a) Raný středověk (5. – 10. století): většinovým způsobem života se příliš neliší od mladšího pravěku, novými rysy jsou však státní útvary po celém území Evropy a jejich christianizace;

b) Vrcholný středověk (11. – 13. století): začíná technologickou agrární revolucí, díky níž vzniká nový socioekonomický systém *feudalismus* (s novou vládnoucí vrstvou – šlechtou) a s ním mj. ty nejklasičtější středověké atributy – rytíři a hrady; vyrůstají však také nová města;

c) Pozdní středověk (14. – 15. století): síť sídel (měst, vesnic...) se přibližuje dnešku, mezi ekonomicky i politicky silné skupiny obyvatel přibývá (k panovníkovi, šlechtě a církevním hodnostářům) nová vrstva – měšťané.

8.3 Raněstředověké (barbarské) státy

Evropské kmeny známé ze Stěhování národů vytvářely **od 5. století nové, barbarské státy**. V nich dědičně vládne **král** podporovaný svou **vojenskou družinou**. Těžiště jednoduché **státní správy** tvoří putující a obyvatelstvem vyživovaný královský dvůr. **Hranice** mezi státy jsou většinou nejasné. **Hospodářství** se opírá o samozásobitelské zemědělství s domácíou řemeslnou výrobou, obchod je často jen výměnný. Upadají, vyliďňují se a pustnou **antická města**. Zanikají římské silnice a mnoho dalších suchozemských cest. **Doprava** se soustřeďuje na splavné říční toky, u nichž jedině města přežívají; posléze přibývá příbřežní plavba po moři. Západoevropský raný středověk se často označuje jako **temná staletí**.

Na většině území bývalé Západořímské říše se starší římské obyvatelstvo smísilo s nově přichozími: tak vznikla **románská větev indoevropské jazykové rodiny** – v Evropě žije vedle **větví germánské a slovanské**. Jako tehdejší hlavní úřední, literární a bohoslužebný jazyk se však po evropském Západě rozšířila **latina**.

V 1. polovině 6. století existovaly v Evropě tyto barbarské státy: **Franská říše, Říše Burgundů, Říše Ostrogótů, Říše Vizigótů, Říše Svěbů, Říše Vandalů**.

8.4 Proměny církve v raném středověku

Když se barbarské národy usazovaly na někdejších západořímském území, začaly hledat způsob, jak co nejsnáze a nejkompaktněji **převzít kulturní dědictví pozdní antiky** a využít je pro své potřeby. Nejvhodnější cestou se stalo **přijetí křesťanství**.

Křesťanství se šířilo po celé Evropě, ovšem zároveň přijímalo také **mimokřesťanské, pohanské vlivy** (např. barvitě představy o pekle pro hříšníky nebo vánoční či velikonoční lidové zvyky...).

Osobnosti, které prokázaly křesťanské ctnosti v hrdinském stupni, začaly být po smrti uctívány jako **svatí**; jsou jim zasvěceny mnohé chrámové objekty (kostely a kaple) i dny v kalendáři.

Kněžstvo (duchovenstvo, klérus) se rozdělilo na:

a) kněžstvo **farní**, výhradně **mužské**: bydlelo na farách u kostelů – vlastně mezi lidmi;

b) kněžstvo **řeholní** (mnišské): žilo spíše izolovaně v kláštrech, které se podle zvláštních pravidel

neboli **řeholí** věnovaly hospodářské, kolonizační, badatelské, meditační apod. činnosti; řeholníci řídící se společnou řeholí tvoří církevní (řeholní, mnišský) **řád**; postupně vznikaly také ženské řehole i kláštery, ale řeholnice (jeptišky) samozřejmě nejsou kněžími; v čele mužského kláštera stojí zpravidla opat (nebo převor či probošt), představená řeholnice v čele ženského kláštera se obvykle nazývá abatyše.

Náboženská sféra života mívá přívlastek **duchovní**, opakem je prostředí **světské**. Příslušníci církve, kteří nejsou kněžími, se označují jako **laici**.

Christianizované (pokřesťanstěné) území se dělí na **diecéze** (v čele s **biskupem**), sdružené do **arcidiecézí** (s **arcibiskupem**). V čele pozemské církve stojí doživotně volený **papež** (římský biskup; lat. *papa* = otec). Významným činem se stal latinský překlad Bible zvaný **Vulgata** (= V běžném jazyce); hlavním autorem je **svatý Jeroným** (kolem r. 400).

Chrámovou křesťanskou bohoslužbou je **mše** (lat. *missa*): před oltářem (dekorativně pojatým obětním místem) ji slouží (vede) kněz. Mše se skládá z předčítání úryvků biblického textu, z jejich nabádavého výkladu (kázání, promluvy), z modliteb (*Otče náš* aj.) a z obřadného přijímání chleba a vína jako proměněného těla a krve Božího syna Ježíše Krista. Mše se vyvinula v esteticky působivou událost s ustálenými, často sborově pronášenými sentencemi a se zpěvem a hudbou; atmosféru ještě dotvářejí chrámová výzdoba, světla, vonný kadidlový kouř a zdobná kněžská roucha (ornáty).

Začala se rozvíjet **křesťanská teologie** (bohosloví; nauka o Bohu). Její první, postbiblické období se nazývá **patristika** (2. – 8. století; lat. *patres* = *otcové*). Patristika **obhajovala a systematizovala křesťanskou věrouku**, přičemž ji však obohatila antickými **vlivy** zejména **platónské**, ale také **stoické filozofie**.

V hudbě se rozvíjel **gregoriánský chorál**: jednohlasý sborový (původně jen mužský) latinský chrámový zpěv; o jeho rozšíření se zasloužil **papež svatý Řehoř I. Veliký**.

Základním běžným zdrojem financování církve se staly **desátky**: zemědělci museli desetinu úrody odvádět příslušné církevní instituci. Králové a velmoži poskytovali církvi především **pozemky**.

Tvůrcem vůbec první řehole byl Ital **svatý Benedikt z Nursie (6. století)**: založil **řád benediktinů**, který se rozšířil do mnoha zemí a také inspiroval vznik řádu **benediktinek**.

V raněstředověké Evropě **kláštery** představovaly hlavní centra vzdělanosti, v nichž se soustřeďovalo intelektuální bohatství kontinentu. Namísto dosavadních svitků tu vznikají rozsáhlejší a uživatelsky příhodnější **vázané knihy**, jak je známe dodnes – tehdy ovšem ještě s pergamenovými listy. Knihy se množily **opisováním** s aktualizacími úpravami a bývaly náročně **iluminovány** (zdobený malbami či kresbami).

Mniši se věnovali také **lékařství, šlechtitelství, vinařství a pivovarství** apod. Mnohé kláštery se podílely na **kolonizaci** neosídlených území a svou **misijní činností** šířily křesťanství mezi pohany.

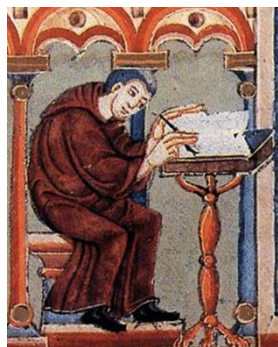
V životě evropského křesťanstva se však setrvale projevovala **dělicí hranice mezi kulturní sférou západní-latinskou a východní-řeckou**.

8.5 Byzantská říše

Byzantská (Východořímská) říše vznikla oficiálním rozdělením římského impéria r. 395. Spočívala na **římské státní správě, řecké kultuře a křesťanském náboženství**; nevytvořil se však jednotný byzantský národ.

Hlavou státu byl **císař** sídlící v **Konstantinopoli (Cařihradě)**. Byzantští císaři uplatňovali princip **caesaropapismu**: aby posílili jednotu říše, ze své vladařské pozice rozhodovali v životě církve o hlavních otázkách organizačních a personálních, někdy i věroučných.

V **6. století** byzantský císař **Justinián I. Veliký** dal v **Konstantinopoli** vybudovat velkolepý **chrám Boží moudrosti (Hagia Sofia)**. Justinián dobyl **většinu západního Středomoří**, aby tak obnovil někdejší římské impérium. Také vydal **zákoník Corpus iuris civilis (Soubor občanského práva)**, který propojil římské právo s právním řádem byzantské křesťanské společnosti. Papeže však Justinián podřídil císařské autoritě: nastalo období **byzantinského papežství (6. – 8. století)**.

V **6. – 9. století** se Byzantinci s vypětím všech sil bránili **útokům Íránců, Arabů a Slovanů** (především Bulharů).

Až **do 7. století** v Byzantské říši doznávaly **antické formy života**.

V **8. – 9. století** Byzantskou říši poznamenaly vlny **obrazoborectví** (ikonoklasmu): jednalo se o ničení uctívaných chrámových zobrazení Krista či svatých se zdůvodněním (podle doslovně chápaného Desatera), že takové **ikony** zlehčují stvořitelské Boží dílo. Naproti tomu zastánci ikon argumentovali, že starozákonní zákaz zobrazování Boha byl v novozákonní době překonán Božím vtělením v Ježíši Kristu. Fakticky šlo o střetnutí abstraktnějšího a empiričtějšího pojetí víry.

V Byzanci se občas stávalo, že v případě komplikací při generační výměně na císařském trůně se vlády na čas chopila žena z vládnoucí dynastie: první takovou byla **císařovna Irena (kolem 800)**.

8.6 Arabové a vznik i rozšíření islámu

Blízkovýchodní **Arabský poloostrov** obývá od starověku skupina semitských kmenů **Arabové**. **Okolo r. 600 po Kr.** žil v arabském kmeni Kurajšovců, který sídlil v oblasti kolem města Mekka, obchodník **Mohamed**, jenž založil **nové monoteistické náboženství islám** (= odevzdání se Bohu).

Život muslima (vyznavače islámu) je soustředěn kolem **5 sloupů víry**, jimiž jsou: (1) vyznání víry: formulace *Není božstva kromě Boha a Mohamed je posel Boží* (Bůh = arab. *Alláh*); Alláh je všemohoucím Stvořitelem, Pánem i Soudcem světa, podobně jako Bůh v křesťanství a judaismu; (2) 5 denních modliteb, většinou s předepsaným textem; (3) dodržování očistného půstu v denní (nikoli noční) čas po celý postní měsíc ramadán; (4) organizovaně odváděná náboženská daň sloužící pro humanitární a misijní účely; (5) povinnost alespoň jednou za život vykonat rituální pouť do Mekky (a k tamější svatyni Kába).

Počátkem islámského letopočtu se stal r. **622**, kdy Mohamed (považovaný za vzdáleného potomka hebrejského praotce Abrahama) a jeho stoupenci byli vypuzeni z Mekky do oázy Jathrib. Mohamed tam usmířil dva znesvářené kmeny, když je přiměl přijmout islám jako záruku jejich nově vybudovaného spojení. Tak prokázal, že (a) s islámem lze opustit tradiční omezující kmenové, rodové apod. vazby a nahradit je pozitivním vztahem ke světu jako celku a (b) že islám může sloužit jako náboženské i politické učení. Jathrib se přejmenoval na **Medínu** (*Město Prorokovo*, tedy *Mohamedovo*) a společně s **Mekkou** a **Jeruzalémem** tvoří trojici svatých měst islámu.

Po 8 letech bojů mezi Medínou a Mekkou vítězný Mohamed triumfálně vtáhl do Mekky, což vedlo k rozšíření islámu na celý **Arabský poloostrov**.

Úspěch islámu souvisí s tím, že islámský kult je poměrně jednoduchý a nezná strukturovanou bohoslužbu typu křesťanské mše – byť některé islámské modlitby se odehrávají v chrámech **mešitách** (se štíhlými věžemi minarety).

Svatou knihou islámu je **Korán** (*To, co je přednášeno*), považovaný za Boží slovo zjevené Mohamedovi a zprvu tradovaný ústně.

Arabové úzce spojili islám s politickou aktivitou. Vojensky své území výrazně rozšířili (**džihád** = misijní úsilí i svatá válka).

V době Mohamedovy smrti Arabové ovládali celý **Arabský poloostrov**.

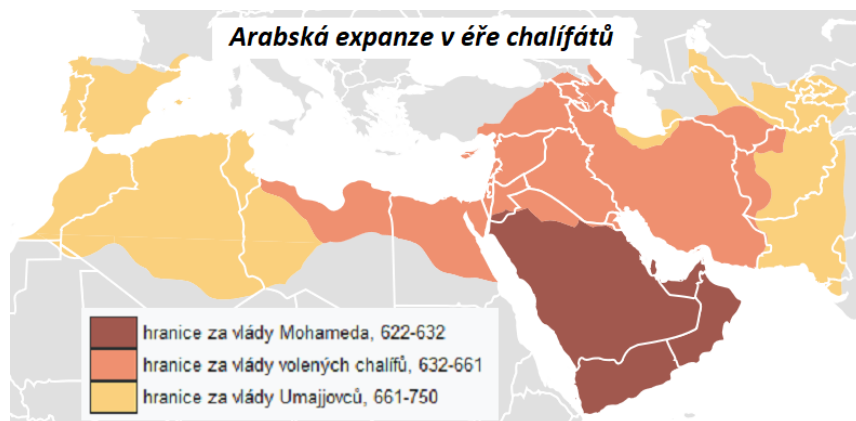
Státní zřízení takto vzniklé **Arabské říše** se nazývá **chalífát**: jde o monarchii, v jejímž čele stál teokratický **chalífa** jako nejvyšší politická a náboženská autorita.

V období **632 – 661** se Arabská říše pod vládou **volených chalífů** rozšířila na **celý Blízký východ** – s výjimkou územně se zmenšující Byzantské říše, ale zato včetně egyptského a libyjského pobřeží.

Následovala vláda **dynastie Umajjovců (661 – 750)**, kteří dobyli zbývající (spíše příbřežní) části severní Afriky. Za umajjovské vlády – v r. **711** – **Arabové** dokonce **vpadli přes Gibraltarskou úžinu do Evropy** a vzápětí dobyli drtivou většinu **Pyrenejského poloostrova**. Jen na jeho severu v podhůří Pyrenejí se udržely malé křesťanské státy, které postupně zahájily dlouhou, úpornou **reconquistu** – znovudobývání země z rukou muslimů (skončilo až v závěru 15. století).

Arabové si ovšem ve **Španělsku** počínali s rozmyslem. Nevěřící – tedy křesťany a židy – zatížili vysokou daní (z hlavy, tedy za osobu), ale islám jim jinak nevnucovali. Ve středověkém Španělsku tedy vznikl unikátní kulturní mix, jehož symbolem se stala města **Sevilla, Córdoba, Granada, Toledo...**

Již v **8. století** se však jednotná **Arabská říše**

rozpadla na menší státy téhož typu pod různými dynastiemi. Z chalífů nejvíce proslul bohatý a kulturymilovný **Hárún ar-Rašíd (kolem r. 800)**, vládnoucí z mezopotamského Bagdádu.

Až do současnosti se muslimové dělí na **2 věroučné větve** – **sunnity a ší'ity**. Jádrem jejich konfliktního soužití jsou dávné **spory o nástupnictví** – ještě v jednotném arabském chalífátu – po Mohamedovi, který zemřel bez mužských potomků. **Sunnité** (většinou umírněnější) upřednostnili linii počínaje Mohamedovým zkušeným přítelem Abú Bakrem, zatímco **radikálnější ší'ité** považují za skutečné prorokovy nástupce vládce v pokrevní linii od mladého Mohamedova bratrance a zetě Alího.

Z pozdějších chalífů nejvíce proslul bohatý a kulturymilovný **Hárún ar-Rašíd (kolem r. 800)**, vládnoucí z mezopotamského Bagdádu.

Evropa vděčí Arabům za zprostředkování rozsáhlého podílu z asijského **kulturního bohatství**: od znalostí z lékařství, chemie a astronomie (středověcí učenci **Averroes, Avicenna** aj.) až po indické číslice – nyní zvané arabské; všeobecnou oblibu si získal také soubor pohádek pro dospělé *Tisíc a jedna noc*.

8.7 Franská říše a počátky středověkého římského císařství

8.7.1 Merovejci

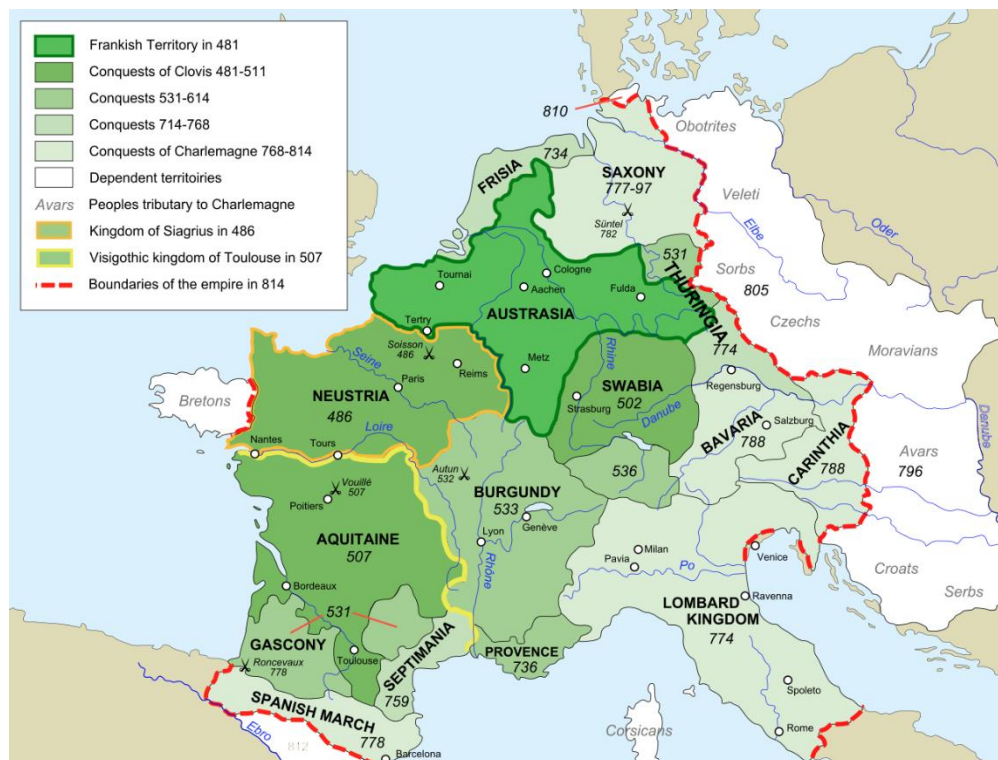
Nejvýznamnějším barbarským státem se stala **Franská říše**, již vytvořila skupina germánských kmenů Frankové. Jejím faktickým zakladatelem byl král **Chlodvík I. (kolem r. 500)** z dynastie **Merovejců**. Se svou rodinou a vojenskou družinou se dal **pokřtít**. Tím zahájil křesťanskou éru své země, kterou vzápětí – s podporou od církevních autorit – svými **výboji** rozšířil tak, že zahrnovala jádro dnešní Francie, jádro dnešního Německa a s nimi sousedící Nizozemí. Avšak v 7. – 8. století merovejská vláda ztratila dynamiku (období **líných králů**). Iniciativu převzali **majordomové** – vlivní správci putujícího královského dvora: stali se skutečnými tvůrci franské politiky a merovejským králům vyhradili jen ceremoniální roli.

7.7.2 Karel I. Veliký

Majordomus **Karel Martel** (zakladatel rodu **Karlovců**) v r. 732 v **bitvě u Poitiers** porazil útočící Araby. Jeho syn **Pipin Krátký (Mladší)** svrhl Merovejce a sám se stal králem, a Pipinův syn a nástupce **Karel I. Veliký** (vládl 768 – † 814) byl nejvýznamnějším panovníkem celého evropského raného středověku (*Karel* → čes. *král*, podobně i v jiných slovanských jazycích).

Karel si jako své hlavní, relativně stále sídlo zvolil královskou falc (předchůdce hradu) v **Cáchách** (dnes německé město Aachen). Dobyl severoněmecký kraj Sasko, severní polovinu Itálie včetně Říma, nejsevernější Španělsko, jihoněmecké Bavorsko a dnešní Rakousko. Karlova Franská říše zahrnovala **všechny země pevně náležející do západní (latinské, papežské) křesťanské sféry**.

Odtud byl už jen krok k přijetí ideje, že taková říše by měla být spravována nejen jako politická entita, ale také jako náboženské společenství; o takovém projektu psal již kolem r. 400 ve spise *O Boží obci* **svatý Augustin**, jeden z platónsky orientovaných, **patristických teologů** (církevních otců). Karel Veliký tuto ideu zrealizoval zřízením institutu **středověkého římského císařství**; v r. 800 se vypravil do **Říma** a **25. prosince** (na Boží hod vánoční) jej tam **papež Lev III.** korunoval na římského císaře, čímž Karlovi osobě i politice vyjádřil nejvyšší církevní podporu.

Karel Veliký zahájil **karolinskou renesanci** (*renesance = znovuzrození*): franskou kulturní epochu, která v 8. – 10. století oživila dědictví antiky pro potřeby křesťanského středověku. Projevila se hlavně v **literatuře**: většina nám známých antických spisů je dochována právě v opisech z karolinské doby.

8.7.3 Verdunská smlouva

Po smrti Karla Velikého přešel císařský titul na jeho syna **Ludvíka I. Pobožného**, ale ten měl syny, kteří kontinuální předávání císařského titulu zmařili ve vzájemných bojích. Výsledkem bylo rozdělení říše **Verdunskou smlouvou (843)** na 3 části (každou s různými vegetačními pásmy): budoucí **Francii** (Z), budoucí **Německo** (V) a přechodně existující **Lotharingii** (Stř = Porýní a severní polovina Itálie).

V **10. století** byli Karlovci nahrazeni ve Francii tamější dynastií **Kapetovců** a v Německu dynastií **Otonců**. **Německo a Itálie** se sice brzy **rozpadly** na četné menší státy, ale **Ota I. Veliký** z otonské dynastie byl r. 962 od papeže Jana XII. také korunován na **římského císaře**, a tím založil v **německo-italském prostoru** (Francie již zůstala mimo) **mezinárodní organizaci Svatou říši římskou**: její hlavou byl nadnárodní **římský císař** (někdy jen římský král) – až do r. 1806, kdy tento útvar zanikl.

Karlovská Franská říše a její rozdělení

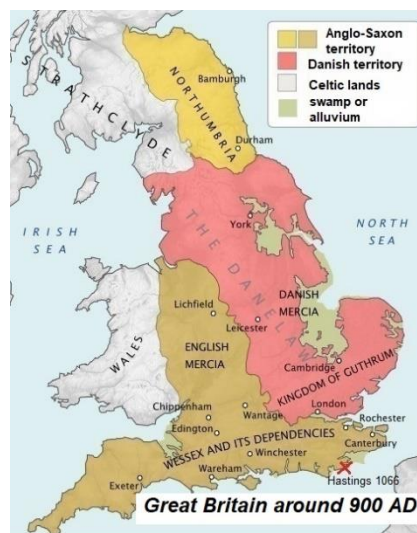
8.8 Britské ostrovy

V **5. století** se **Římané stáhli z Velké Británie**, zeměpisně se dělící na Anglii (J), Wales (Z) a Skotsko (S), ale ve zdejší keltské populaci zanechali **tradici křesťanské víry a latinské literární tvorby**. Britský misionář (**svatý**) **Patrik** masivně rozšířil křesťanství v **Irsku**; v irských kláštorech pak vznikaly náboženské texty v latině a irštině (**irská literatura** je po řecké a římské třetí nejstarší národní literaturou v Evropě).

Kolem r. 500 keltským **Britům** na JZ (?) Velké Británie vládl **král Artuš** (proslulý svou vojenskou družinou kolem kulatého stolu). On i jiní britští vládci v jeho době se museli bránit rostoucímu tlaku invadujících početných **germánských kmenů Anglů a Sasů**. Ti brzy ovládli Anglii a vytvořili zde svá království v počtu sedmi (**Heptarchie**). Na severu Velké Británie tehdy ještě sídlily další, ovšem nepočetné keltské národy **Piktové** a **Gaelové**: spolu s vlnou irské kolonizace se stali základem dnešních **Skotů**.

V **9. století** byla **Anglie** nejprve **sjednocena v Anglosaské království**, ale vzápětí její severovýchodní část ovládli severští germánští **Vikingové** – především Dánové (**Danelaw** = *území dánského práva*; **9. – 10. století**). Všechny uvedené národnosti se postupně navzájem v různé míře smísily, avšak kulturně nejviditelnější zůstaly vlivy Anglů a Sasů; odtud se i dnes anglofonní indoevropské obyvatelstvo označuje pojmem **Anglosasové**.

V r. **1066 Normani** – tedy Vikingové usazení ve francouzské krajině Normandii na pobřeží průlivu La Manche – vedení svým **vévodou Vilém I. Dobyvatelem** porazili v **bitvě u Hastings** na jihoanglickém pobřeží anglosaského krále Harolda II. Ten v bitvě i padl a Vilém se stal anglickým králem; tak do Anglie začal pronikat také francouzský kulturní vliv. **Normanská dynastie** vládla v Anglii v **11. – 12. století**.

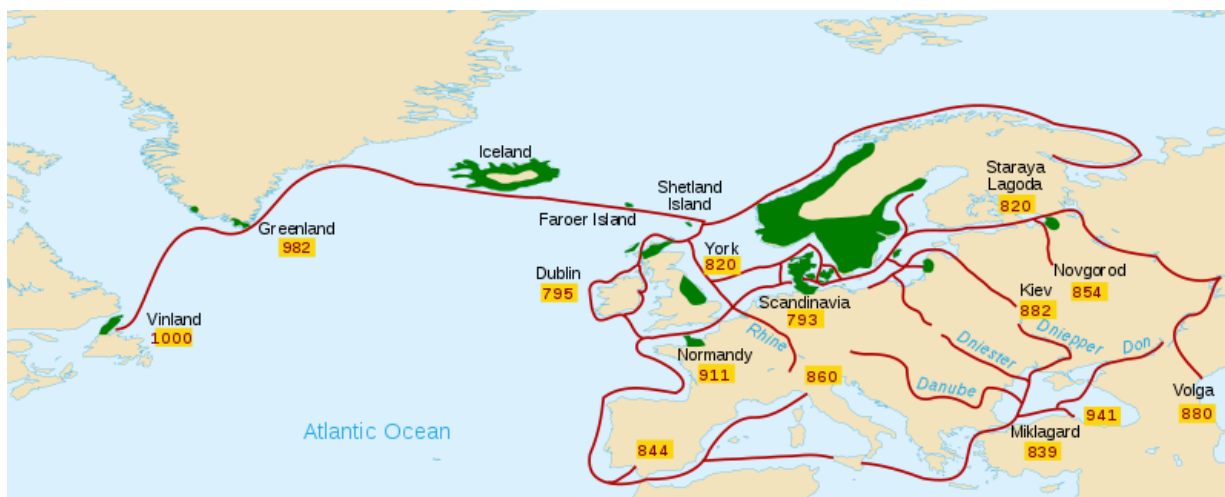
8.9 Vikingové

Souhrnným pojmem **Vikingové** (= *lidé ze zálivů*) označujeme **severské germánské národy**: **Dány, Nory, Švédy a Island'any**; můžeme k nim přičíst i **Finy**, kteří ovšem náležejí (s Estonci a Maďary) k **ugrofinské**

větvi uralské jazykové rodiny. Vikingové vynikali jako **mořeplavci**: jejich lodě (nejčastěji nazývané **drakkary**) měly stěžen s čtvercovou příčnou ráhnovou plachtou, řadu vesel po obou stranách plochého trupu a na zádi kormidelní veslo. Vikingské lodě, určené k obchodu, boji i kolonizačním výpravám, vynikaly rychlostí a obratností. Pluly především podél pobřeží, ale dokázaly se vypravit i na širé moře nebo naopak vplouvat proti proudu do dolních toků velkých řek.

Vikingské státy vznikly v **9. – 10. století**. Po zániku sítě římských silnic se těžiště evropské dálkové dopravy přesunulo do vikingských rukou na moře. Vikingové tak pronikli jednak kolem západoevropského pobřeží až do **Středomoří** (ovládli jižní polovinu Itálie) a jednak přes říční síť **východoevropského Ruska** až k Byzantské říši (podíleli se na vzniku ruského státu).

Když **před r. 1000** nastalo období **teplejšího klimatu**, skandinávští Vikingové vyrazili na severozápad. Osídlili **Island**, kde si pro svou samosprávu zřídili **sněm Althing** – nejstaršího předchůdce dnešních parlamentů. Islandan **Erik Rudý** se svými lidmi objevil severoamerický ostrov **Grónsko** (jen řídce osídlený Eskymáky/Inuity) a zahájil jeho evropskou kolonizaci (Grónsko dodnes náleží Dánsku). Erikův syn **Leif Eriksson** objevil **kolem r. 1000** jako první Evropan **Ameriku**: se svou námořní výpravou doplul podél severoamerického (kanadského) pobřeží až na ostrov Newfoundland. Vikingské osídlení v Grónsku postupně sláblo, až po r. 1400 zaniklo.

8.10 Vznik, expanze a první státy Slovanů

8.10.1 Počátky Slovanů

Pravlast slovanské větve Indoevropanů ležela mezi východoevropskými řekami **Vislou a Dněprem**. Slované se odtud rozšířili do **3 hlavních směrů**, takže vznikly skupiny **(1) východní Slované**: Rusové, Ukrajinci, Bělorusové...; **(2) jižní Slované**: Srbové, Chorvati, Slovinci, Bulhaři...; **(3) západní Slované**: Češi (do Českých zemí přišli kolem r. 500), Slováci, Poláci, Lužičtí Srbové...

Slované byli kulturně na podobné úrovni jako jiné barbarské národy, navázali kontakty s Byzancí, dlouho si však udržovali **společný mluvený jazyk praslovanštinu**. V polyteistickém slovanském náboženství byl nejvyšším bohem hromovládny **Perun**, uctívány byly vodní prameny apod. Slovanská **hradiště** se nejčastěji rozkládala v nižších polohách u vodních toků.

8.10.2 Bulharsko

Jihoslovanský národ **Bulhaři** (vzniklý smísením slovanského a turkického obyvatelstva) vytvořil svůj stát – **Bulharskou říši** – již v 7. století. Říše expandovala do sousedních oblastí, ve 2. polovině 9. století byla významným protivníkem Byzantské říše a diplomaticky i územně se sbližovala s Franskou (Východofranskou) říší.

8.10.3 Kyjevská Rus

Největším slovanským státem v raném a vrcholném středověku byla **Kyjevská Rus**. Vznikla v 9. století podél již zmíněné obchodní cesty od Vikingů k Řekům. Říši založila vikingská **dynastie Rurikovci** (i název *Rus* – *Rusové* – *Rusko* je vikingského původu). Ruskou metropolí byl nejprve severně položený **Novgorod**, ale brzy tuto roli převzal jižnější **Kyjev** na řece Dněpru. Vikingové v Rusku se asimilovali se Slovany. Kyjevský kníže (svatý) **Vladimír I.** (kolem r. 1000) přijal křesťanství z Byzance.

8.11 České země

811.1 Příchod Slovanů

Západoslovanské kmeny pronikly do Českých zemí ve 2 migračních vlnách. První z nich sem začala přicházet kolem r. 500 (a spíše po tomto datu), kdy na českém území poklesla hustota dosavadního germánského obyvatelstva v důsledku odchodu Langobardů do Itálie. První slovanští osídlenci jsou archeologicky doloženi keramikou pražského typu a podíleli se na vytvoření i existenci kmenového svazu **Sámovaly říše (7. století)**.

Druhá migrační vlna přišla patrně v 8. století přes rovinaté oblasti jižně od Karpat a vytvořila stát **Velkou Moravu (9. – 10. století)**.

Obecně můžeme říci, že **slovanská expanze** pronikla výrazně dál, než jak odpovídá dnešní západní hranici slovanského osídlení; některá dnešní německá či rakouská města svým názvem odkazují na původně slovanské založení (Rostock, Leipzig, Plauen, Litschau, Zwettl...). Ve 20. století byly pozůstatky slovanské vesnice odkryty dokonce na svazích řeckého Olympu.

8.11.2 Sámova říše

V 7. století existoval v Českých zemích a přilehlých oblastech západoslovanský kmenový svaz nazývaný **Sámova říše**. Jeho zakladatelem byl franský kupec **Sámo**. Říše vznikla v úspěšném odboji proti expanzivnímu asijskému národu **Avarů** a svou nezávislost pak uhájila také ve vítězné bitvě u pohraničního hradiště **Wogastisburgu** (631), kdy Sámovi Slované porazili útočící mohutné franské vojsko vedeného králem Dagobertem I. Avšak po Sámově smrti se svaz rozpadl a zanikl.

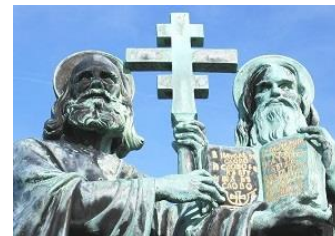
8.11.3 Velká Morava

8.11.3.1 Vznik a kníže Mojmír I.

V r. 805 Slované v Čechách porazili franské vojsko vyslané Karlem Velikým. Na Moravě ve stejné době vzniklo **Moravské knížectví**, jehož vládce kníže **Mojmír I.** (z dynastie **Mojmírovců**) dobyl (832 nebo 833) sousední, západoslovenské Nitranské knížectví. Takto rozšířený stát byl později nazván **Velká Morava**.

8.11.3.2 Cyrilometodějská misie a kníže Rostislav

V oblasti působily již od počátku 9. století **křesťanské misie z Franské říše**. Zároveň však proti Velké Moravě pokračovala série **franských vojenských útoků**. Souvislost franských misí s franskou rozpínavou politikou byla zřejmá. Mojmírovův nástupce kníže **Rostislav** se rozhodl čelit franskému tlaku tím, že přiměje církevní autority zřídit na Velké Moravě biskupství či arcibiskupství s vlastními kněžími. Římsští papežové ovšem byli Franské říši nakloněni, a tak Rostislavovi poslové uspěli až u byzantského císaře **Michala III.** Ten poslal do Velké Moravy misii vedenou řeckými bratry (z města Soluně) **Konstantinem** (později zvaným **Cyryl**) a **Metodějem**. Přišli v r. 863 a vytěsnili vliv franských kněží tím, že mešní **čtení biblických textů** (především evangelií) zavedli nikoli v latině (jak to praktikovali Frankové), ale ve svém překladu do **staroslověnštiny**, tedy vlastně do balkánské podoby slovanského jazyka, mateřštině Moravanů velmi blízké. Pro zápis staroslověnštiny Konstantin a Metoděj vytvořili písmo **hlaholici** (protože řecká ani latinská abeceda nepostačovaly). Jako obhajobu svého postupu složili veršovaný staroslověnský text **Proglas**.

Cyrylometodějská misie měla u Moravanů **úspěch**: velkomoravští účastníci bohoslužeb mohli nyní mj. sami posoudit, zda kněz v kázání (samozřejmě slovanském) vykládá biblické pasáže adekvátně, a nikoli účelově zkresleně. Cyryl zemřel, ale Metoděj se svými velkomoravskými žáky dosáhl v Římě a Cařihradu uznání celého misijního díla a získal i arcibiskupskou hodnost. Papež stanovil, že při velkomoravské mši se nejprve bude číst biblický text latinsky a pak staroslověnsky.

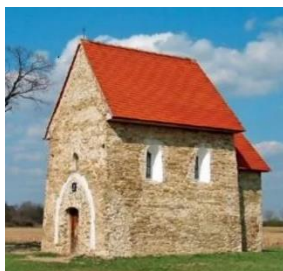
8.11.3.3 Svatopluk a dobytí Čech

Mezitím však Rostislavův synovec **Svatopluk** s franskou pomocí Rostislava svrhl a sám se stal knížetem. Franky sice vzápětí z Moravy vojensky vypudil, ale když pak dobyl Čechy a některé další země, hleděl si zajistit franský souhlas tím, že **Metodějovi** začal klást všemožné překážky a po jeho **smrti (885)** dokonce staroslověnské kněze z Velké Moravy vyhnal. Ti však odešli do jiných slovanských zemí a tam pokračovali ve své práci. **Velkomoravská literatura** se tedy stala **nejstarší literaturou slovanského světa** a výrazně přispěla k rozvoji dalších slovanských národních literatur.

8.11.3.4 Zánik a Mojmir II., velkomoravská kultura

Po Svatoplukovi ještě na Velké Moravě vládl **Mojmir II.**, ale ten nedokázal čelit tlaku kočovných **Maďarů** (z ugrofinské větve uralské jazykové rodiny) a ti **po r. 900 Velkou Moravu zničili**. Velkomoravský dějinný přínos ovšem zahrnuje i **hmotnou kulturu** (stavitelství: kamenné kostely, paláce; šperkařství: náušnice, nákončí opasku, ozdobné gombíky).

8.11.4 Počátky Českého knížectví

8.11.4.1 Bořivoj a Ludmila

Zemi Čechy obýval **kmen Čechové**. Na dolním toku řeky Vltavy vládla **dynastie Přemyslovců**, odvozující svůj původ od mytického Přemysla Oráče (manžela věštyně Libuše). Prvním známým Přemyslovcem byl **kníže Bořivoj**, který musel strpět ovládnutí Čech Svatoplukem; on a jeho manželka **Ludmila** byli Moravany pokřtěni a pak si začali budovat nové sídlo: **hradiště Praha** pod nímž vzniklo **město**.

8.11.4.2 Spytihněv I. a Vratislav I.

Starší syn a nástupce Bořivojův, **Spytihněv I.** († 915), odtrhl Čechy od skomírající Velké Moravy a pojistil se tím, že uzavřel **spojenectví s Německem** (byť za cenu pravidelného poplatku – **tributu** – ve formě stříbra a volů); stal se tak první českou hlavou státu s **výhradně prozápadní orientací**. Spytihněvův bratr a nástupce **Vratislav I.** († 921) zvolil vyváženější kurz. Byl mj. ovlivněn svou manželkou **Drahomírou** z řad Polabských Slovanů, které tehdy Němci začali pohlcovat. Český knížecí pár se rozhodl pro politiku na **pomezí evropského Západu a Východu**. Symbolicky své dva syny pojmenovali stejně (význam: *více slávy*), ovšem starší **Václav** měl toto jméno v „západní“ češtině, zatímco mladší **Boleslav** ve „východní“ staroslověnině (i dnes rusky *boleje* = *více*).

Po smrti Vratislava I. se nejvlivnějšími osobami v Českém knížectví staly dvě kněžny-vdovy: **Drahomíra** a její tchyně **Ludmila**. Tehdy v **Německu** vládla nová dynastie – **Otonci** – s plánem na další **expanzi do slovanských oblastí**. Drahomíra proto usilovala o vojenskou zdatnost svých synů i země, zatímco Ludmila patrně vedla své vnuky především k vzdělanosti. Již v r. **921 dala Drahomíra Ludmilu uškrtnout**; Ludmila začala být posléze uctívána jako **svěťice**.

8.11.4.3 Václav I. a Boleslav I.

Kníže Václav I. vládl asi od r. 924 (když dospěl). V r. 929 německý panovník **Jindřich I. Ptáčník s vojskem pronikl k Praze** a donutil Václava, aby mu slíbil **poslušnost** a aby platil **tribut** – obnovený poplatek již ze Spytihněvovy doby. Symbolem Václavovy vazby na Německo se stala rozměrná **rotunda** (válcový kostel) na **Pražském hradě** zasvěcená **svatému Vitu**: jeho kult šířený Otonci měl mj. vytěsnit uctívání slovanského boha hojnosti Svantovíta (= *mocný vítěz*).

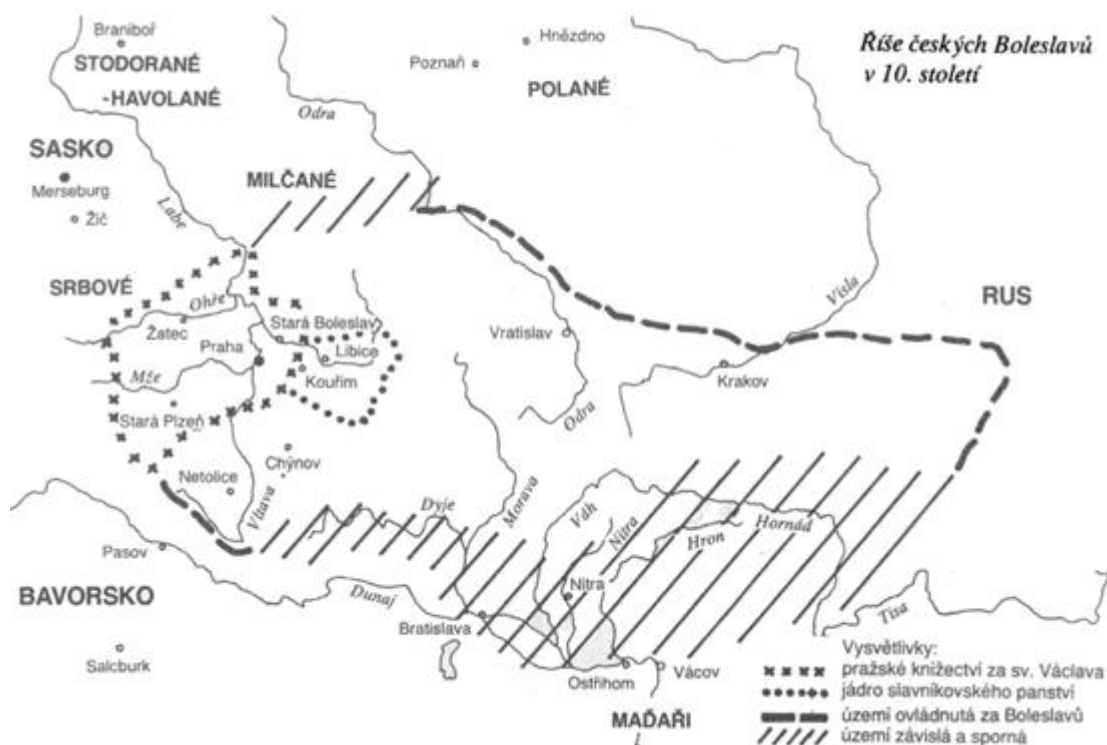

Přemyslovci měli proti německému tlaku jedinou šanci: posílit svou pozici **sjednocením celých Čech** a vybudováním **sítě knížecích hradišť** jako obranných a správních středisek. Václav v tomto směru vsadil na mírumilovná spojenectví s jinými vládci českých krajů, což jeho mladší bratr **Boleslav** hodnotil jako málo razantní postup, a tak v r. **935 (28. 9.)** na svém hradišti (dnešní Stará Boleslav) on a jeho družina **Václava zavraždili mečem**. Václav se stal dalším českým **světcem** a z církevního hlediska hlavním nebeským patronem české země.

Byl to však právě **Boleslav I. (Ukrutný)** († 972?), který po svém nástupu na trůn skutečně pod svou vládou **téměř celé Čechy sjednotil**. Navíc obsadil i **JV Polsko** (Krakovsko). Své knížectví učinil sebevědomým aktérem středoevropské politiky. V r. **955** české vojsko pomohlo Němcům v **bitvě na německé řece Lechu** porazit Maďary, a ukončit tak jejich evropskou expanzi. Svou starší dceru **Doubravku** Boleslav provdal za prvního polského knížete **Měška I.** z dynastie **Piastovců**.

8.11.4.4 Boleslav II. a Vojtěch Slavníkovec

Boleslavův syn a nástupce **Boleslav II. (Pobožný)** († 999) přiměl církevní autority založit v Praze **biskupství (973)**: prvním biskupem byl Němec **Dietmar** a po něm nastoupil Čech **Vojtěch** z rodu **Slavníkovců** – tehdy rivalů přemyslovské dynastie. Zcestovalý Vojtěch byl exponentem německé **otonské renesance**, navazující na karolinskou renesanci. Velkou část života strávil v cizině při misijní apod. činnosti. **Boleslav II.** a jeho sestra **Mlada** založili na Pražském hradě **první český klášter** (svatého Jiří; benediktinky; Mlada – první abatyše). Biskup **Vojtěch** založil v **Břevnově** u Prahy první český mužský **klášter** (benediktinů). V r. **995 Boleslav II.** zorganizoval **vyvraždění** téměř všech **Slavníkovců**; sám (**svatý**) **Vojtěch** byl v r. **997** zabit pobaltskými Prusy.

9. Vrcholný středověk a éra českých knížat a králů z dynastie Přemyslovců

9.1 Agrární revoluce na prahu vrcholného středověku

Kolem r. 1000 proběhla v Evropě **agrární revoluce**. Odehrála se během **středověkého klimatického optima**: zřetelného oteplení podnebí v 10. – 13. století. Orným nástrojem se stal **pluh** se železnou radlicí a s dřevěnou odvalovou deskou, který půdu nejen rozrýval, ale i obracel, tedy odpleveloval a provzdušňoval. Těžký pluh vyžadoval záprah – pomocí **chomoutu** – hovězím dobyt看em nebo koňmi, což vedlo k hojnějšímu **hnojení** půdy. Vzniklo **trojhonné hospodaření**: zemědělská půda byla dělena na 3 části (2 různé plodiny + úhor/pastva), které se po roce střídaly. Efektivnější zemědělství vedlo ke **kolonizaci** dosud nevyužitých pozemků i ke vzniku nových **měst**.

9.2 Vznik a podstata feudalismu

Nové poměry, v nichž se využívání půdy stalo základním zdrojem bohatství, vedly k sofistikovanějšímu uspořádání společnosti – k **feudalismu** (lennímu zřízení).

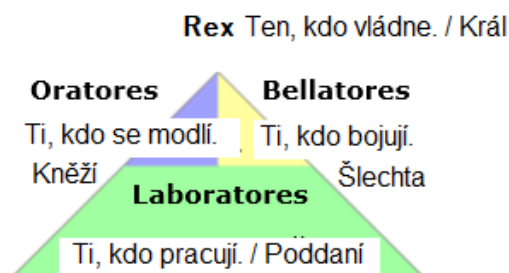
V čele státu stál **panovník** (s titulem – seřazeno vzestupně – hrabě, vévoda, kníže, král, císař) a jeho personální okolí. Území státu bylo panovníkovým osobním vlastnictvím.

Obyvatelstvo se dělilo na **3 vrstvy**, jejichž majetek a moc rostly směrem vzhůru a početnost rostla směrem dolů. Panovník si nejdůležitější a nejvýnosnější části státu (**královskou komoru...**) ponechal ve vlastní režii a ostatní propůjčoval (v zásadě dědičně) **(1) šlechtě** (válečnické aristokracii; s rodovým přídomkem ve jméně); takto propůjčený díl půdy se označuje jako **léno (feudum)**. Panovník (pán, vrchnost) a šlechtic (leník, vazal) byli navzájem provázáni **vztahem ochrany** (král chránil šlechtice) a **služby** (na základě šlechticova slibu věrnosti; rozuměla se služba šlechticů králi, a to vojskem – zemskou hotovostí – a/nebo úřadem). Pozici podobnou šlechtě zaujali i **(2) církevní hodnostáři** (významní kněží) a **církevní instituce** (kláštery apod.).

Na nižší úrovni se proces zopakoval. Šlechtic si část léna (**dominikál** – panskou půdu) ponechal ve vlastní režii a ostatní pozemky (**rustikál** – selskou půdu) propůjčil jako léna **(3) poddaným** (zemědělcům). Šlechtic své poddané chránil a oni mu odváděli **feudální rentu**: každoročně platy penězi a v naturáliích a průběžně (či sezonně) robotu (povinnost pracovat zdarma na dominikálu). Poddaní navíc odváděli církvi desátek (desetinu ze svého zisku).

Daně – pravidelné a všeobecné platby do státní pokladny – středověk neznal. Pouze v případě naléhavé potřeby panovník vypisoval jednorázovou **berni** – tu ovšem platili jen poddaní.

Dobově byl feudalismus popisován **učení o trojíh lidu**.

9.3 Šlechta a hrady

Šlechta (německy *das Geslecht* = rod) je název feudální aristokracie. Vznikla z členů panovníkovy vojenské družiny, tedy z velmožů. Dědičně užívané léno umožnilo šlechticům sledovat rodovou historii – odtud jejich **šlechtický rodový přídomek** (*Jiří z Poděbrad*).

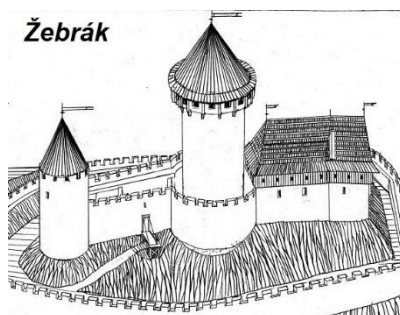
Symbolem šlechtictví se stal rodový odznak – **erb**. Úplná podoba erbu je stylizovaným zobrazením vyzbrojeného jezdce. Hlavní součástí erbu je **štíť**, reálně používaný v boji. Vyplňují jej **figury** – geometrické vzory nebo předměty či postavy; příznačné jsou i barvy – **tinkтуры**.

Posléze začaly vznikat také **městské (a státní) znaky, erby církevních hodnostářů** apod.

Na štítu se původně používalo jen 6 tinktur: 4 barvy (červená, modrá, zelená, černá) a 2 kovy (zlato, stříbro). Kvůli kontrastu mohly (v jednom poli erbu) sousedit pouze barva a kov (s výjimkou detailů). Až v pozdním středověku bylo toto pravidlo porušováno a také přibývaly další barvy.

Šlechta se dělila na **šlechtu vyšší (páni)** a **nižší** (sestupně **rytíři** a **zemané/vladykové**). Slovo **rytíř** mělo ještě jiný (původnější) význam: označovalo (jakéhokoli) celotělně obrněného jezdce na koni, bojujícího mečem a kopím a chráněného štítem (něm. *der Ritter* = *jezdec*). Rytířství znamenalo vedení ničivé války i věrnost danému slovu, galantnost k ženám a ochranu slabých a utiskovaných (pokud to ovšem nebyli nepřátelé...). Celou specifickou rytířskou kulturu udržovaly také ceremonie pasování na rytíře nebo divácky atraktivní rytířské turnaje.

Páni a rytíři sídlili v **hradech** – náročně opevněných kamenných sídlech v exponované (vyvýšené apod.) poloze. Jejich typologie zahrnuje hrady s obytnou věží donjonem, útočištnou věží bergfitem nebo třeba s dvoupalácovou dispozicí.

9.4 Pokračující osidlování krajiny a život poddaných

Ve vrcholném středověku **demografický růst** vyvolaný agrární revolucí vedl k výraznému **zvětšení rozlohy stabilně obydlené krajiny**. Začala totiž **středověká kolonizace**, tedy záměrné osidlování dosud prakticky liduprázdného území (zalesněného, bažinatého, horského apod.). V **Čechách** se během **11. – 12. století** osídlená krajina rozšířila z třetiny na **více než polovinu rozlohy** země a dosáhla nadmořské výšky **až 600 m**.

Odhaduje se, že **mezi léty 1000 a 1300 se počet obyvatel Evropy zdvojnásobil**, z asi 40 milionů na **nejméně 80 milionů** (tolik má dnes Německo). **Světová populace** rostla ve stejném období podobně, z **více než 250** na asi **400 milionů**.

Ve středověku také vznikl charakteristický typ **českého venkovského domu**. Vyvinul se jako stavba, která do svého objemu uzavřela prostor (a) někdejší pozdně pravěké i raněstředověké polozemnice, (b) zásobních jam a (c) místa mezi nimi. Třemi hlavními částmi domu jsou (1) vstupní síň, (2) obytná světnice/jizba a (3) skladová komora. K nim přiléhaly chlévy a podúrovňový sklep (loch).

9.5 Struktura a fungování Svaté říše římské

Svatá říše římská vznikla r. **962**. Měla vlastnosti – dnešními výrazy řečeno – mezinárodní organizace i nadnárodního super státu. Skládala se z několika desítek států různé velikosti (včetně několika států církevních), přičemž hlavním zdrojem této situace bylo rozdrobení Německa a Itálie.

Svatou říši římskou lze rozdělit do **2 hlavních celků**:

(1) **Zaalpská, jazykově většinově německá oblast:** četné státy na území Německa, Rakouska (včetně části Slovinska), Švýcarska, Belgie a Nizozemska, Lucembursko a český stát (ten byl součástí od 11. století; nejprve knížectví, od 12. století trvale království; jediný slovanský stát v říši);

(2) **Italská oblast:** státy v S a Stř. Itálii, včetně Papežského státu, Burgundsko (JV Francie).

7 kurfiřtů (panovníků nejvýznamnějších členských států) volilo (doživotně) **římského krále**. Všichni kurfiřti pocházeli ze severní, „německé“ oblasti; byli to arcibiskup mohučský, arcibiskup kolínský, arcibiskup trevírský, král český, falckrabě rýnský, vévoda saský a markrabě braniborský. Zvolený římský král pak podnikl císařskou **korunovační jízdu do Říma**, kde jej **papež** korunoval na **římského císaře**; to symbolizovalo, že říše pevně stojí na souladu světské a církevní moci i na souladu své severní a jižní části. Prvním takovým císařem se stal **Ota I. Veliký**.

Úloha římského panovníka spočívala (a) v urovnávání sporů mezi členskými státy a (b) v organizování společné obrany říše.

9.6 Velké schizma a boj o investituru

V r. **1054** došlo k rozdělení – **Velkému schismatu** – dosud formálně **jednotné křesťanské církve** na dvě již zcela samostatné části: (1) **západní křesťanství: (římsko)katolická církev** v čele s římským papežem a (2) **východní křesťanství: společenství pravoslavných (ortodoxních) církví**.

Každou církev tvoří všichni její pokřtění členové; v dějepise se ovšem pod pojmem *církev* často rozumějí – zjednodušeně – jen kněží (duchovenstvo) a řeholnice, případně též celé církevní instituce.

Vznik feudalismu ovšem zintenzivnil otázku **kompetenčních vztahů mezi světskou mocí a církví** (Co je víc? Feudální nadřazenost šlechty a krále, nebo pozice kněze jako prostředníka mezi ostatními lidmi a Bohem?). **Francouzský klášter Cluny** inicioval široké reformní církevní hnutí (**od 10. století**) usilující o nezávislý odstup církve od světské politiky. Součástí této strategie bylo zavádění celibátu (bezmanželského života) kněží, vnitroklášterní samospráva, rušení otroctví apod. Stoupencem clunyjského hnutí byl mj. pražský biskup Vojtěch.

Situaci vyostřil **papež Řehoř VII. (11. století)**. Vyhlásil absolutní nadřazenost papeže nad světskou mocí; znamenalo to papežské právo na investituru (dosazování) biskupů i opatů, a dokonce

na sesazování světských panovníků, což rázně odmítl **římský král Jindřich IV.** Jindřich získal na svou stranu německé kněze a Řehoř vzápětí prohlásil Jindřicha za sesazeného z říšského trůnu a postihl ho těžkým církevním trestem – exkomunikací (vyloučením z církevního života). To zapůsobilo a italská hraběnka Matylda Toskánská pak zorganizovala (**1077**) na svém hradě **Canossa** Řehořovo setkání s vynuceně pokorným Jindřichem. Řehoř sice královu exkomunikaci zrušil, ale nadále podporoval jeho říšské odpůrce. Jindřich tedy se svým vojskem dobyl r. 1084 Řím, Řehoře svrhl, dosadil nového papeže Klimenta III. a dal se od něho korunovat na císaře.

Poměry uklidnila až dohoda **Konkordát wormský (1122)**: stanovila, že církev určuje biskupy i opaty a oni pak panovníkovi skládají lenní slib věrnosti.

Církevní hodnostáři i církevní instituce se stávaly bohatými a vlivnými **feudálními vrchnostmi**. Tuto situaci symbolizovala **proměna eucharistie**: chléb (tělo Kristovo) přijímali nadále všichni věřící, ale víno (krev) jen kněží. V katolické teologii na patristiku navázala **scholastika**: pod vlivem aristotelské filozofie usilovala o spojení víry s racionalitou (**Tomáš Akvinský** aj.).

9.7 Mapa Evropy ve vrcholném středověku

Ve **12. století** se k normanské dynastii, vládoucí na **anglickém trůnu**, přiřadil francouzský rod Anjou. Tak vznikla nová anglická **dynastie Plantageneti**; ti se vzápětí spřiznili s francouzskými Kapetovci. V r. **1215** si anglická šlechta vymohla na **králi Janovi** vydání listiny **Magna charta libertatum** (*Velká listina svobod*), která stanovila, že král musí respektovat práva svého lidu (zde konkrétně šlechty, církve a města Londýna). Šlo o významný krok na dlouhé cestě k modernímu státu.

Na **Pyrenejském poloostrově** proběhla podstatná část **reconquisty** – znovudobývání země křesťanskými státy (S→J) od Arabů. **Od 13. století** zde zbýval již jen jediný arabský stát: **Granada**.

Ve **12. – 13. století** byl ve **Svaté říši římské** nejmočnějším **německý rod Štaufů**, který po 5 generací seděl na římském trůně; Štaufové získali po Vikinzích jižní Itálii (Království obojí Sicílie). Nejproslulejším ze štaufských panovníků se stal císař **Fridrich I. Barbarossa**.

Ve východní polovině **střední Evropy** se rozrostly – a navzájem se výrazně ovlivňovaly – 3 státy: **České království** (do 11./12. století **knížectví**; dynastie Přemyslovců), **Polské království** (dynastie Piastovců) a **Uherské království** (maďarská dynastie Arpádovců; Uhry zahrnovaly kromě dnešního Maďarska také Slovensko a části Chorvatska, Rumunska aj.).

Poslední rozkvět jednotné **Kyjevské Rusi** nastal za vlády knížete **Jaroslava Moudrého** (syna svatého Vladimíra; 11. století), kdy mj. došlo k velkorysé, již křesťansky orientované rozšiřující výstavbě Kyjeva i Novgorodu. Říše se pak rozvolnila do sdružení relativně nezávislých knížectví. Ve 13. století novgorodský kníže **Alexandr Něvský** drtivě porazil útočící Švédy a Němce.

9.8 Křížové výpravy proti muslimům (11. – 13. století)

V **11. století** nejvýchodnější **Středomoří** obsadil turkický národ **Turci**. Přijali **islám** a celou oblast sjednotili do své **Seldžucké říše** (vládli jí sultáni z dynastie Seldžuků). Turci výrazně omezili rozsah Byzance a jeden z jejich vojevůdců Saladin (kurdského původu) ovládl Egypt s širokým okolím (dočasně též s částí Palestiny) – tak vznikla **Říše Ajjúbovců**.

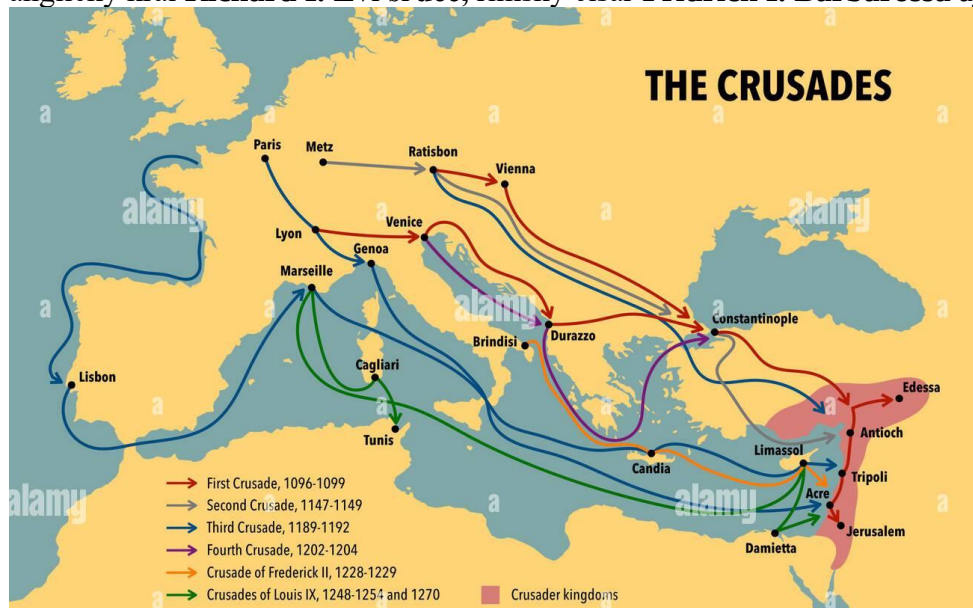
V Evropě, prožívající populační nárůst v důsledku agrární revoluce, vznikla idea vyslat **nadnárodní křesťanské vojsko** do **Levanty** (= do Palestiny a okolí) a oblast na Turcích a Egyptanech vybojovat. Hlavním propagátorem takové akce byl francouzský **kněz Bernard z Clairvaux**. Válečnou **křížovou**

výpravu – pod erbovním znamením kříže – vyhlášoval **papež** a jejím oficiálním, ideovým cílem bylo **osvobodit Svatou zemi** – s Božím (Kristovým) hrobem – z rukou pohanů. Ačkoli ve vzrušené atmosféře středověku i takový argument měl svou váhu, reálně šlo o ovládnutí atraktivních mimoevropských oblastí pro kolonizaci, která by Evropě populačně ulevila. Křížáci skutečně v Levantě vytvořili několik křesťanských států (**Jeruzalémské království** aj.), do nichž pak směřovaly davy **evropských kolonistů**. Na jejich ochranu vznikly i **rytířské mnišské řády** (**johanité** / **maltézští rytíři**, **templáři**, **řád německých rytířů**). S biblickým přikázáním *Nezabiješ* si nikdo z křížáků hlavu nelámал: muslimové byli nepochybně v moci ďáblův a ztratili ráz lidských bytostí.

V **11. – 13. století** se konalo **9 křížových výprav**, jimiž byly vytvořeny a hájeny křesťanské státy v Levantě, než zde Egypťané a Turci obnovili svou převahu, křížáky vypudili a jejich státy zanikly.

Ovšem křížové výpravy měly značný **kulturní dopad**. Jejich prostřednictvím se Evropané více seznámili se středomořskou kulturou (včetně pozůstatků kultury antické), kruciáty podpořily rozvoj

rytířství, staly se inspirací pro literaturu apod. V křížáckých bojích vynikli někteří evropští panovníci: anglický král **Richard I. Lví srdce**, římský císař **Fridrich I. Barbarossa** aj.

9.9 První krize českého státu (kolem r. 1000)

Na **počátku 11. století** prožil český stát svou první **krizi**: o knížecí trůn spolu tvrdě soupeřili 3 bratři (synové Boleslava II.) **Boleslav III. (Ryšavý)**, **Jaromír** a **Oldřich**; přidal se k nim i jejich bratranec, polský kníže **Boleslav Chrabrý**. Všichni čtyři se na českém trůně vystřídali; ze vzájemných bojů vyšel jako konečný vítěz kníže **Oldřich** († 1034). Dobyl a k českému státu prakticky natrvalo připojil Moravu; Češi na východě začali sousedit s Uhrami – maďarským státem, který přibližně ve stejné době ovládl Slovensko. Oldřichův sňatek se selkou Boženou se stal symbolem tehdejší snahy českých panovníků o dynastickou nezávislost na cizině.

V Oldřichově době mnich Prokop (**svatý Prokop**) založil **Sázavský klášter**, v němž se v 11. století pěstovala liturgie (bohoslužby) v **církevní slovanštině** (= tehdy ještě přežívající aktualizovaná podoba staroslověnštiny).

9.10 Český stát v 11. – 12. století

9.10.1 Kníže Břetislav I.

Oldřichův syn **kníže Břetislav I.** (svou německou nevěstu Jitku ze Schweinfurtu unesl z kláštera) vydal první český zákoník – **Dekreta Břetislavova** (lat.). Dotvořil **hradskou soustavu** – síť knížecích hradů po celém státě. Také potvrdil dosavadní **seniorátní řád** při nástupnictví: novým knížetem se stává vždy nejstarší mužský člen rodu. **Římský král Jindřich III.** usiloval o začlenění Českého knížectví do Svaté říše římské. Břetislav jej nejprve porazil v pohraniční **bitvě u Brůdku (1040)**, ale již r. **1041** mu u **Prahy** podlehl. Jindřich pak přinutil Břetislava, aby jej v Německu v ponižujícím ceremonálu požádal o odpuštění a slíbil mu věnost; Jindřich mu následně udělil České knížectví v léno – tak se **český stát stal členem nadnárodní římské říše**.

9.10.2 Kníže Vratislav II. / král Vratislav I.

Břetislavův syn, kníže **Vratislav II.** († 1092), vojensky pomohl římskému králi **Jindřichu IV.** v jeho boji proti papeži Řehoři VII. (boj o investituru): Češi se dokonce podíleli na dobytí Říma. V r. **1085** pak císař Jindřich IV. udělil **Vratislavovi královský**

titul – první český, ovšem jen pro jeho osobu, zatím ne trvale (**král Vratislav I.**). Ve Vratislavově době bylo také zřízeno (1063) **Olomoucké biskupství**.

9.10.3 Kníže Soběslav I.

Vratislavův syn **Soběslav I.** uštědřil tvrdou porážku útočícímu římskému králi Lotharu III. (**bitva u Chlumce v Podkrušnohoří 1126**) a získal pak **kurfiřtskou pozici** pro české panovníky.

9.10.4 Kníže Vladislav II. / král Vladislav I.

Soběslavův syn, kníže **Vladislav II.** († 1174), se zúčastnil jedné z křížových výprav do Levanty. Císař Fridrich Barbarossa povýšil r. **1158 Vladislava** na druhého **českého krále** a ten mu pak pomohl v boji proti jeho italským odpůrcům (dobyť Milána aj.). Vladislavovou druhou manželkou byla Němka **Judita Durynská**, patronka výstavby významného **kamenného (Juditina) mostu** přes Vltavu v Praze.

9.11 Románská kultura

Prvním postantickým univerzálním kulturním slohem se stal **románský sloh (10. – 13. století; název podle Říma)**. **Architektura** se vyznačuje silnými zdmi z kamenných kvádrů, kompaktností půdorysu, uplatňováním půlkruhového oblouku a umírněných dekorativních prvků (sdružená okna, ústupkový portál, obloučkový vlys...). **Sochařství** bylo úzce spjato s architekturou, těžištěm **malířství** (nástěnné a knižní malby) se stala kolorovaná kresba. Pro **české prostředí** jsou příznačné **rotundy** s výklenkem apsidou (rotundy ve Starém Plzenci, v Praze, ve Znojmě s unikátní freskovou výzdobou věnovanou Přemyslovcům, na hoře Říp), ale existují i románské **hrady** (Přímda, Landštejn aj.). Pražský kněz **Kosmas** napsal ***Kroniku Čechů*** (lat.).

9.12 Poslední Přemyslovci (1198 – 1306)

9.12.1 Přemysl I. Otakar

Pod pojmem ***poslední Přemyslovci*** rozumíme souvislou řadu českých králů: nástupnictví se začalo řídit principem ***primogenitury***, kdy trůn získává nejstarší syn. Proto také je éra posledních Přemyslovců nesena ucelenou koncepcí, jejímž základem je **kulturní propojování se západní Evropou** a **politická nezávislost** opřená o vytváření **přemyslovských personálních unií** se sousedními státy. Rozvinula se **kolonizace** a zakládání **měst**, ze západu dorazila **gotická kultura**.

Přemysl I. Otakar (králem 1198 – † 1230; manželky Adléta Míšeňská /Něm./ a pak Konstancie Uherská): usiloval o trvalé povýšení českého státu na království. Svým vlivem se zasloužil o to, že římským králem byl zvolen sicilský král Fridrich II. Štaufský (ačkoli Sicílie nebyla součástí Svaté říše římské). Fridrich pak v r. **1212** vydal Přemyslovi ***Zlatou bulu sicilskou***: zlatem pečetěnou listinu, která potvrdila českým panovníkům trvalý královský titul a právo české šlechty volit krále. Jednu ze svých dcer, Markétu, Přemysl I. Otakar provdal za dánského krále Valdemara II. (královna **Dagmar Dánská**).

9.12.2 Václav I.

Václav I. (králem 1230 – † 1253; + Kunhuta Štaufská /Něm.): kolonizaci vnitřní (českým obyvatelstvem) začal doplňovat **kolonizací vnější** (z Německa). V době **moravského vpádu** asijských **Mongolů** zabránil útočníkům vtrhnout do Čech. Za Václavovy vlády působily dvě ženy, jež v Čechách vybudovaly kvalitní péči o nemocné: Václavova sestra, řeholnice **Anežka Přemyslovna**, a šlechtična **Zdislava z Lemberka**; obě byly **svatořečeny** (1989 a 1995).

9.12.3 Přemysl II. Otakar

Přemysl II. Otakar (Král železný a zlatý; králem 1253 – † 1278): přijal nabídku od rakouské šlechty a oženil se s mnohem starší **Markétou Babenberskou**, dědičkou Rakouska (ačkoli bylo jasné, že z manželství nevzejdou žádní potomci). Tak se stal **rakouským vévodou**. Později získal ještě některé další alpské země a také (dočasně) Chebsko. Jeho značné bohatství kořenilo nejen v **českých zlatých dolech**, ale také v příjmech z četných **královských měst**; z nich založil např. Čáslav, České Budějovice, Děčín, Domažlice, Kolín, Malou Stranu v Praze, Mělník, Písek, Poličku, Leoben, Marchegg aj. Vybudoval či rozšířil mnohé **hrady**: Bezděz, Křivoklát, Špilberk, Zvíkov aj.

Přemysl II. Otakar byl jediný Přemyslovec, který měl šanci usednout na římský trůn. Církevní autority si hleděl naklonit tím, že se svým vojskem podnikl **křížovou výpravu do pohanského Pobaltí**. V r. **1260 v bitvě u Kressenbrunn** na Moravském poli (= rakouský břeh řeky Moravy) uhájil Rakousko vítězstvím nad Uhry (král Béla IV.).

Po bitvě Přemysl prosadil, že církev prohlásila jeho sňatek s Markétou za neplatný, a oženil se s **uherskou princeznou Kunhutou** (syn Václav /II./, * 1271), což vyvolalo negativní odezvu u rakouské šlechty. Němečtí kurfiřti zvolili římským králem hraběte Rudolfa I. Habsburského. Proti Přemyslovi jako proti příliš mocnému vládcovi **povstaly šlechta rakouská a česká** (tu vedl Závís z Falkenštejna z jihočeského rodu Vítkovců). V r. **1276 Rudolf ovládl Rakousko**.

Přemysl proti němu zaútočil, ale část české šlechty mu vojsko neposkytla. V **bitvě u Suchých Krut na Moravském poli r. 1278** Rudolf Přemysla drtivě porazil a sám Přemysl padl.

Rudolf svěřil správu Čech německému markraběti Otovi Braniborskému: ten během 5 let zemi vyplenil. Přemyslův syn Václav byl oženěn s Rudolfovou dcerou **Gutou** (syn Václav /III./, * 1289).

9.12.4 Václav II.

Václav II. (králem 1283 – † 1305) od začátku vystupoval jako sebevědomý panovník (dal popravit Závíše). Vrchovatě využil mimořádně výnosných nových **stříbrných dolů v Kutné Hoře**, začal s ražbou nové, dosti hodnotné mince – **pražského groše**. Získal také **polský trůn**: když totiž ovdověl, jeho druhou manželkou se stala polská princezna Eliška Rejčka. Pro svého syna **Václava III.** vyjednal ještě **uherskou královskou korunu**. Zemřel však velmi mladý.

9.12.5 Václav III.

Proti **Václavu III. (králem 1305 – † 1306; + Viola Těšínská /Pol.)** vypuklo **povstání polské šlechty**, a když Václav chtěl proti němu vojensky zasáhnout, byl **v Olomouci ubodán** najatým vrahem. **Přemyslovci tak vymřeli po meči** (v mužské linii).

10. Pozdní středověk a státnická koncepce dynastie Lucemburků

10.1 Charakteristika pozdního středověku v Evropě

Éra **14. – 15. století** se nazývá **pozdní středověk**. V tehdejší Evropě se široce sdíleným pocitem stalo vědomí, že se schyluje k **zásadní společenské proměně**.

Začalo dlouhé období chladného klimatu, populárně označované **malá doba ledová** (ačkoli o skutečný glaciál samozřejmě nešlo): tato epocha zaujímá zhruba rozmezí let **1300/1400 – 1850** (ovšemže s teplejšími výkyvy ve 2. polovině 14. století a v 16. století).

Dochází k přechodnému **poklesu obyvatelstva**: během 1. poloviny 14. století se počet Evropanů snížil z asi 80 na asi 70 milionů; tento proces byl drasticky zesílen dopady **pandemie moru (černá smrt; 1348 a následné roky)**: nákaza se z Černomoří rozšířila přes Itálii do většiny Evropy.

Hustší síť obchodních cest v Evropě má za následek rozvoj **peněžního hospodářství**; mezi zákazníky posilují měšťané. Rostoucí množství peněz v oběhu však vede k **inflaci**, a tedy ke zvyšování cen. Zároveň z pohledu šlechty **klesá hodnota** (fixně stanovené) peněžní složky **feudální renty**. V nastalé situaci si značný majetek i vlivnou pozici udržují **církevní autority**. Hospodářsky silní **měšťané** chtějí získat **podíl na politické moci**. Rozkolísání společenských poměrů ovšem vytváří také poptávku po silné ruce nestranného **panovníka**.

10.2 Vznik a rozvoj středověkých měst v Evropě

Město je větší, stálé a polyfunkční lidské sídlo, které slouží jako centrum řemeslné či průmyslové výroby, obchodu, územní správy, kultury i justice a které je také dopravním uzlem a má strategický (vojenský) význam.

Se zánikem Západořímské říše (476) došlo k **úpadku původně antických měst**. Například počet obyvatel Říma se z 1 milionu smrškl jen na dvacetinu tohoto počtu.

Teprve ve **vrcholném středověku** dochází k **opětovnému rozvoji** a hlavně k **novému zakládání evropských a středomořských měst**. A v **pozdním středověku** se **města** stala jedinou společenskou sférou, která dosáhla **faktické soběstačnosti ve smyslu ekonomickém, vojenském i kulturním** – tím byl překonán dosavadní model feudální společnosti (se vzájemnou provázaností trojího lidu).

Opustit zažitý způsob života na venkově a přesídlit do města bylo těžké. Proto feudální vrchnost, jíž město patřilo (panovník, šlechta, církev...), různými způsoby život ve městě zvyhodňovala. Základní přednost tvořil fakt, že **obyvatelé měst neodváděli feudální rentu**.

Zástupcem vrchnosti ve městě byl **rychtář** (něm. *der Richter* = *soudce*). Jemu ku pomoci vznikla **městská rada** složená z **12 konšelů**. Předseda městské rady se nazýval **purkmistr** a postupně přebíral také pravomoci rychtáře, jenž byl nakonec městské radě podřízen. Konšelský úřad zastávali nejvýznamnější z **měšťanů**, tedy z těch městských obyvatel, kteří vlastnili dům.

Setrvalý rozvoj města byl zajišťován různě početným **souborem městských práv**: privilegií udělovaných vrchností. Jednalo se o **právo hradební**, **právo trhu** (výroční, sezonní trhy = *jarmarky*), **právo mílové** (v okruhu 1 míle – v Čechách asi 10 km – se nesměly provozovat živnosti jako ve městě), **právo várečné** (měšťané měli právo ke své hlavní živnosti vařit a šenkovat pivo), **právo nuceného skladu** (kupci měli povinnost se ve městě zastavit a nabídnout zboží ke koupi) aj.

Z hlediska svého založení byla nejstarší **města královská** (založená panovníkem na území královské komory); o něco mladší (a zpravidla menší) byla **města poddanská** (zakládána šlechtou).

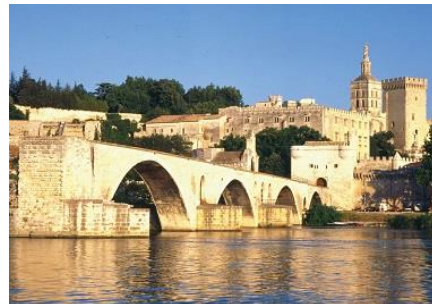
10.3 Vstup dynastie Lucemburků do dějin

Od **12. století** se rozvíjely rozsáhlé mocenské **spory mezi francouzskými a anglickými králi**, tedy mezi **dynastií Kapetovců a Plantagenetů**. Důvody spočívaly v tom, že oba rody byly spolu

spřízněny a navzájem si činily nároky na rozsáhlá území svého protivníka. Iniciativu dlouho drželi ve svých rukou Angličané, kteří dokonce ovládli pobřeží **JZ Francie**. Avšak **kolem r. 1300** v tomto zápase posílili **Francouzi** zásluhou razantní politiky **krále Filipa IV. Sličného**.

Filip Sličný vytvořil z Francie prosperující a vnitřně pevný stát. Jako první politik v postantické Evropě důsledně vytvářel **přebytkový státní rozpočet**. Pro efektivní správu země svolal politicky významné společenské vrstvy – **stavy** (byly to šlechta, církve a měšťané královských měst). Takový stavovský sněm se ve Francii nazýval **generální stavy**. Z jeho účastníků si král vybíral své **rádce**.

Filip oddělil státní moc od církevní (král vládne z Boží milosti a papež k tomu není třeba). Svou diplomacií Filip dosáhl toho, že se zvýšil podíl Francouzů mezi kardinály – vysokými církevními hodnostáři, kteří volí **papeže**. V letech 1305 – 1378 se pak vystříдалo 7 papežů a všichni byli **Francouzi** (do té doby – jako v celých církevních dějinách – drtivě převládali papežové italské národnosti). Nynější francouzští papežové sídlili (**od 1309**) nikoli v Římě, ale v jihofrancouzském **Avignonu**.

Filip pojal úmysl stát se panovníkem Svaté říše římské a tím mocensky **propojit říši s Francií** (která do říše nenáležela). Šlo mj. o inspiraci dílem Karla Velikého. Ovšem odpor rozdrobených říšských zemí Německa a Itálie vůči silné Francii se dal očekávat.

Do vývoje událostí tedy zasáhl významný německý intelektuál – kněz, diplomat a lékař – **Petr z Aspeltu**. Ten býval lékařem římského krále Rudolfa I. Habsburského a pak kancléřem (rádcem a tajemníkem) českého krále **Václava II.** (Rudolfova zetě). Petr z Aspeltu – nyní mohučský arcibiskup, a tudíž jeden z kurfiřtů – se rozhodující měrou zasloužil o to, že **římským králem** byl v r. 1308 zvolen jako kompromisní kandidát **lucemburský hrabě Jindřich (VII.)** ze státu, který se zeměpisně i kulturně nacházel na francouzsko-německém pomezí, ale byl s Kapetovci spřízněn.

To se již ve vzdáleném **Českém království** uvolnil (1306) trůn a se střídavými úspěchy o něj válčili dva vévodové: rakouský Rudolf Habsburský (vnuk Rudolfa I.) a jeho alpský soused Jindřich Korutanský. Situaci se rozhodli vyřešit opati českých klášterů řádu cisterciáků, jehož centrum bylo ve Francii. Společně s velkou částí české šlechty – a s Aspeltovou pomocí – úspěšně nabídli českou královskou korunu dynastii Lucemburků a konkrétně Jindřichovu synovi, teprve čtrnáctiletému Janovi. Vše stvrdil r. **1310 Janův sňatek** s osmnáctiletou sestrou zavražděného Václava III., **Eliškou Přemyslovnou**, a následný příjezd královského páru do Prahy, odkud jejich protivníci rychle uprchli.

10.4 Jan Lucemburský (vládl 1310 – † 1346)

Počátky Janova kralování však byly dost obtížné. Nedospělý král z rodu donedávna téměř neznámého nevytvořil harmonické manželství s krásnou, sebevědomou a poněkud popudlivou dívkou z bohaté země se slavnou minulostí. Jan si přivedl do země tým **západoevropských rádců** (v čele s **Aspeltem**, který také v Praze provedl Janovu a Eliščinu korunovaci) a **české šlechtě** potvrdil její práva z přemyslovské éry; šlechta se však dožadovala naopak silnějšího vlivu, neboť její politická i ekonomická síla zejména v chaotické době 1306 – 1310 vzrostla. Jan to odmítl a mezi ním a velkou částí české šlechty vypuklo **nepřátelství**, které dokonce přerostlo v občanskou válku (z odbojníků vynikli mj. **Rožmberkové** – nejvýznamnější pokračovatelé jihočeských Vítkovců).

O případnou otcovu podporu přitom mladý král Jan brzy přišel: Jindřich VII. sice v r. 1312 dosáhl císařského titulu (tyto korunovace se i v časech avignonského papežství konaly v Římě), ale již v r. 1313 zemřel. Boje v Českém království skončily kompromisním **Domažlickým mírem** r. **1318**, kdy Jan svěřil všechny významné úřady české šlechtě a ta mu za to slíbila opět věrnost.

Jan pak svoji finanční situaci posiloval tím, že si půjčoval peníze od **královských měst** a na oplátku jim potvrzoval či rozšiřoval **městská práva**.

Hlavní oblastí Janova působení se stala **mezinárodní politika** (místo králova nelichotivého českého přízviska *Král cizinec* by bylo vhodnější *Král diplomat*).

Janovi jako velmi mladému uchazeči unikla římská koruna; kompenzoval to tím, že se stal hlavním a vojensky velmi užitečným **spojencem** nového **římského krále Ludvíka IV. Bavora** z dynastie **Wittelsbachů**, jehož podporoval zejména proti Habsburkům. Tak udržel Lucemburky ve velmocenské hře. Jan si v Evropě vydobyl oprávněnou pověst statečného **rytíře**; jako jeden z prvních evropských panovníků se opíral o stálou profesionální – **žoldnéřskou – armádu**. Významně **rozšířil území Českého království**: vrátil mu **Chebsko** a získal **Horní Lužici** a především – od Polska – velmi hodnotné **Slezsko** (výměnou za zřeknutí se dědických nároků na polskou korunu, které vyplývaly z jeho příbuzenství s Václavem II.).

Během tažení do **Itálie** Jan získal řadu tamějších bohatých měst. Přitom zasvěcoval do politiky svého **syna Karla**. Když v r. 1330 Eliška Přemyslovna zemřela, Jan se oženil s Beatrix Bourbonskou z Francie. Lucemburkové byli dědičně zatíženi očními vadami, a Jan dokonce časem oslepl.

10.5 Vypuknutí Stoleté války

Rivalita mezi Anglií a Francií přerostla do **Stoleté války (1337 – 1453)**. Jejími bezprostředními **příčinami** byly (1) **vymření hlavní větve Kapetovců**, a tedy oživení anglických nároků na francouzský trůn, a (2) **soupeření o vliv v zemi Flandrech** (Z Belgie), kterou chtěli ovládnout Francouzi, ale zdejší města žila z textilní výroby zpracovávající anglickou vlnu.

První velká **bitva** války se odehrála u **Kresčaku** (Crécy; S Francie) r. **1346**: Angličané tu s využitím waleských lukostřelců rozvrátili řady francouzských rytířů a drtivě zvítězili. Mezi padlými byl i **Jan Lucemburský**, který se tu – navzdory svému handicapu – účastnil na francouzské straně.

10.6 Karel IV. (vládl 1333/1346 – † 1378)

Janův a Eliščin prvorozený syn se narodil r. 1316 v Praze. Při křtu dostal české jméno Václav. Byl vychováván na **francouzském královském dvoře**, a když zde absolvoval biřmování (svátost křesťanské dospělosti), přijal jméno **Karel** (podle svého biřmovacího kmotra, francouzského krále). Studoval na proslulé **pařížské univerzitě** (Sorbonně), mluvil 5 jazyky, preferoval češtinu.

V r. **1333 Karla** navštívili v Itálii předáci české šlechty a požádali jej, aby se ujal vlády v Českém království v zastoupení svého často nepřítomného otce. Karel souhlasil a Jan jej posílil udělením titulu **markraběte moravského**. Pražský hrad i celé království byly zanedbané a Karel se pustil do obnovy pořádku a prosperity.

V r. **1344 papež Kliment VI.** povýšil pražské biskupství na **arcibiskupství** (první arcibiskup **Arnošt z Pardubic**) a začala velkolepá přestavba hradního **chrámu svatého Víta** (původně rotunda, pak románský kostel) na **gotickou katedrálu**; jejím prvním architektem byl Francouz **Matyáš z Arrasu**.

Karel vyrostl ve všestranně zdatného muže s velkým politickým talentem. Za této situace vznikly spory mezi Lucemburky a Ludvíkem Bavorem. Lucemburkové v r. **1346 zorganizovali Karlovo zvolení za římského vzdorokrále**. Vzápětí Jan padl u Kresčaku a Karel (který byl v téže bitvě jen raněn) se stal i **českým králem**. Ludvík Bavor pak brzy zemřel a Karel se pevně chopil vlády také v říši – **Karel IV.** V r. **1355 podnikl jízdu do Říma** a tam byl **korunován na římského císaře** (korunovaci provedl z pověření od papeže Inocence VI. jeden z francouzských kardinálů). V r. **1356 Karel IV. vydal Zlatou bulu Karla IV.:** základní zákon Svaté říše římské, shrnul mechanismus jejího fungování a ustanovil českého krále jako nejvýznamnějšího z kurfiřtů.

Vladařskou činnost Karel IV. věnoval uskutečnění **ideje skutečně propojené Evropy** – celého kontinentu, tedy zdaleka ne pouze Svaté říše římské. Tato koncepce byla realizována na **3 úrovních**, jimiž byly: (1) politické a diplomatické svazky, (2) běžný život obyvatel, tedy oblast ekonomiky (zejména obchodu) a kultury, (3) ideové sjednocení přibližující Evropany božské skutečnosti.

Karlův integrační projekt daleko překonával vše, co v tomto oboru bylo dosud – i potom – učiněno.

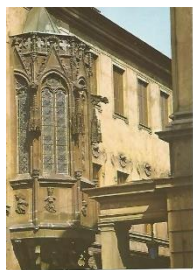
Středobodem Evropy měly být **České země** a jejich ohniskem **Praha**. Přitom Karel za celých fakticky 45 let vlády nevedl **ani jedinou válku** – šlo o zcela unikátní jev. Karel těžil ze sebevědomého a vyváženého **partnerství s církevními autoritami**. Ovšem další z jeho strategií byla **sňatková politika**. Byl ženat čtyřikrát a měl 12 dětí; **Karlovy manželkami** byly:

1. Blanka z Valois (* 1316, sňatek 1323 v Paříži, † 1348): princezna z nové francouzské dynastie (vedlejší větve Kapetovců), v Čechách byla velmi oblíbena; její 2 dcery byly provdány do královského rodu v Uhrách a do rakouského rodu Habsburků;

2. Anna Falcká (* 1329, ∞ 1349, † 1353): princezna z rodu falckých kurfiřtů, syn Václav zemřel jako kojeneček;

3. Anna Svídnická (* 1339, ∞ 1353, † 1362): dcera svídnického vévody, byla polsko-uherské národnosti, v r. 1361 porodila syna Václava, který se stal hlavním Karlovým dědicem, ale při dalším porodu zemřela;

4. Eliška Pomořanská (* 1347, ∞ 1363, † 1393): polská princezna, silná a vitální, Karel s ní – přes značný věkový rozdíl – zplodil 6 dětí, nejvýznamnější byli syn Zikmund a dcera Anna.

V r. **1348** Karel IV. založil v **Praze univerzitu**: měla obvyklé 4 fakulty (s vyučováním v latině): společnou artistickou (všeobecnou) a na ni navazující fakulty specializované: teologickou, lékařskou a právníckou. Byla to první univerzita ve střední Evropě.

V téže roce **1348** Karel založil novou, rozsáhlou pražskou čtvrť – **Nové Město pražské**; dobře opevněná Praha se stala po Římě a Cařihradu třetím nejrozsáhlejším evropským městem. Žilo v ní zhruba 50 tisíc obyvatel (asi jako v Londýně, ale zdaleka ne tolik jako ve velkých italských městech nebo v Paříži).

Po Arrasově smrti († 1352) přišel na Karlovo pozvání do Prahy mladý německý architekt a sochař **Petr Parléř** (i s tvůrčí dílnou – parléřovskou hutí). Pokračoval ve stavbě **svatovítské katedrály** – jejím srdcem učinil podle Karlovy ideje **svatováclavskou kapli** se světcovým hrobem a s komorou pro **české korunovační klenoty** (které dal Karel zhotovit).

Parléř vybudoval – v rámci velkorysé rozšiřující přestavby Hradu – hradní kapli univerzalisticky zasvěcenou Všem svatým. Na místě Juditina mostu, nedávno strženého povodní, vystavěl mohutný **Kamenný** (dnes **Karlův**) **most**. Na Staroměstském náměstí pokračoval ve stavbě **Týnského chrámu**.

Praha se měla stát **křižovatkou dvou významných transkontinentálních evropských cest**. První z nich (Z–V; její jádro se nazývá *Norimberská cesta*) vedla v Čechách přes **Plzeň, Prahu** (Vltavu překračovala Karlovým mostem) a **Kutnou Horu**. Druhá (S–J) měla sledovat Labe a Vltavu, ale nebyla dokončena.

Karel dal postavit několik významných **hradů**: **Karlštejn** (nad Berounkou), **Radyni** (u Plzně), **Kašperk** (na Šumavě) aj.

Tehdejší rozmach české společnosti se projevil i v počátečním rozvoji **česky psané literatury**.

Ačkoli Karlova vláda měla také **slabé stránky**, které se projeví po císařově smrti, Karel IV. zůstává nejvýznamnějším panovníkem českých dějin i evropského pozdního středověku.

Vláda Karlových synů – **Václava IV.** a **Zikmunda Lucemburského** – náleží z českého hlediska již do **doby předhusitské a husitské**.

10.7 Václav IV. (vládl 1378 – † 1419)

Václav IV. byl **hlavním dědicem** svého otce, císaře **Karla IV.** Trpěl však brzkou matčinou smrtí, absencí smyslu pro státnickou hodnotu lucembursko-českého projektu i svou nevyrovnanou povahou.

Václav začal vládnout jako **římský a český král** ve věku 17 let. Jeho země nejprve ze setrvačnosti pokračovaly v karlovské **prosperitě**. V r. 1382 se Václavova sestra Anna provdala (ještě podle Karlova přání) do Anglie za krále Richarda II.

Václav byl politicky nezkušený, a tudíž se dostával do **sporů s panstvem**. Proto se obklopol hlavně **nižší šlechtou**, které dokonce uděloval mnohé české úřady. Ztrácel však schopnost řídit říšské záležitosti. Byl dvakrát ženatý: nejprve s bavorskou princeznou Johanou a po její smrti s její vzdálenou neteří, krásnou a oduševnělou Žofií. Václavova manželství však zůstala bezdětná.

České království se postupně propadlo do **krize**. Jeho mezinárodní pozice již dlouho spočívala také na nadprodukci stříbra, což vedlo k inflaci. Středně velká země nemohla dlouhodobě unést ambici na vůdčí roli v Evropě. A na potravinový trh začala negativně působit i malá doba ledová.

Skvostem Václavovy éry se ovšem stal **krásný sloh**, který – především ve figurálním umění – směřuje k duchovnímu prožitku přes idealizující a kultivovaný výraz (*Roudnická madona* aj.).

Nerozhodný Václav nedokázal zaujmout ani jasné stanovisko k **papežskému schizmatu**; proto také neuskutečnil císařskou jízdu do Říma.

Král se dostal do sporu i s pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna a r. 1393 dal umučit jeho zástupce (generálního vikáře) **Jana Nepomuckého**.

V r. 1394 čeští páni vytvořili protiváclavovský spolek **panskou jednotu** (v čele Rožmberkové aj.); měla podporu od Václavova bratra, **uherského krále Zikmunda**. Jednotníci **Václava** dokonce dvakrát **zajali** (1394 a 1402 – 1403) a vynutili si na něm svůj návrat do některých úřadů.

V r. 1400 byl **Václav sesazen z římského trůnu**; šlo o bezprecedentní čin, ovšem r. 1410 se vláda nad Svatou říší římskou Lucemburkům vrátila: za **římského krále** byl zvolen **Zikmund**.

Z Václavovy doby pocházejí první zmínky o **Romech** (původně indickém etniku) v Čechách.

10.8 Gotická kultura

Vůdčím slohem vrcholného a pozdního středověku (**13. – 16. století**) je **gotika**, nazvaná podle germánského (barbarského) kmene Gótů na znamení toho, že gotické umění na rozdíl od předchozího románského slohu a následné renesance téměř nenavazuje na antiku. Gotika vznikla ve **Francii**, odkud se rychle šířila. V **architektuře** je spolehlivým poznávacím znamením gotiky lomený oblouk (portály, okna, žebrové klenby), který svádí klenební tlaky do obvodových zdí či nosných sloupů, a tak umožňuje vznosnou vertikaltu odhmotněných staveb. Gotické **výtvarné umění** obecně usiluje o ladnost a odlehčenou eleganci; vzrůstá role detailů. Vznikají **deskové obrazy** (autoři Mistr Theodorik, Mistr vyšebrodský, Mistr třeboňský). **Figurální umění** se vyznačuje schematizovanými postojí postav, ale také náznaky realismu i individualizace v portrétu. V interiérech, obrazech, plastikách a oděvech se uplatňují výrazné **barvy**. Rozvíjí se **knižní malba**.

Vrcholným projevem sakrální architektury je **gotická katedrála**, naplněná symboly (Notre-Dame v Paříži, Kolínský dóm – na Rýně), král i šlechta sídlí v opevněných **hradech** (Malbork v Polsku, Leeds Castle v Anglii), vznikají výstavné **měšťanské domy** (např. se vstupní síní mázhauzem).

V **hudbě** se po raněstředověkém jednohlasém zpěvu (gregoriánský chorál apod.) v gotice rozvíjí vícehlas a taneční hudba s početnými nástroji. **Literatura** pěstuje **legends** (o svaté Kateřině), **rytířské eposy** (o králi Artušovi), **kroniky** (*Dalimilova* – první kniha v češtině; *Zbraslavská* – lat.).

11. Husitství a vznik české stavovské monarchie

11.1 Katolická církev v pozdním středověku a papežské schizma

Pozdní středověk přinášel **rozvoj peněžního hospodářství**, které umožňovalo modernizovat společnost – především **rozvojem měst**. Situaci však hledělo využít také **katolické duchovenstvo**, které penězi posilovalo naopak svou feudální pozici, čímž vracelo společnost proti proudu času. Bylo běžné, že kněží své **ekonomické a politické aktivity** nadřazovali pastorační činnosti; tento styl se šířil zejména proto, že církevní instituce i hodnostáři patřili do horních pater **feudálního systému**.

Problematické rysy v životě církevních institucí i mnohých jednotlivých kněží byly hlavně tyto:

1. Desátky: neurození věřící odevzdávali katolické církvi desetinu svého příjmu; desátek byl od vrcholného středověku povinný jako výnosná náhrada dosavadních dobrovolných příspěvků; církev jej využívala hlavně pro nenáboženské účely;

2. Svatokupectví: věřící museli knězi platit za mnohé svátosti: křest, svatbu, pohřeb...;

3. Prodávání církevních úřadů: církevní instituce přidělovaly kněžské hodnosti i úřady jen za peníze;

4. Odpustky: boží odpuštění trestů za spáchané hříchy zprostředkovává v katolické církvi kněz a dnes má odpustek formu modlitby; ve středověku však kněží začali odpustky prodávat: tak šířili pobuřující představu, že mravnost člověka je úměrná jeho majetku;

5. Konkubinát: někteří kněží navzdory svému celibátnímu slibu žili s milenkami.

Od šlechty a panovníka církev dostávala velkorysé **pozemkové dary**.

Prodávání odpustků

Avšak patrně nejvážněji otřásl pozicí katolického kněžstva rozkol označovaný jako **papežské schizma (1378 – 1415)**. V r. 1377 **papež Řehoř XI.** (francouzské národnosti) přesídlil z Avignonu zpět do Říma (aby posílil papežskou pozici v Itálii) a tam r. **1378** zemřel. Volební porada sboru kardinálů (aktuálně s převahou Francouzů) se tedy po dlouhé době konala – v **dubnu 1378** – opět v **Římě**. Tam však od Řehořova pohřbu probíhaly demonstrace Římanů za to, aby novým papežem byl zvolen Ital. V den volby dav dokonce vtrhl do konkláve. Kardinálové tedy zvolili papežem **Itala** – přijal papežské jméno **Urban VI.** a sídlil v Římě.

Ovšem francouzská většina kardinálů brzy prohlásila Urbanovo zvolení za vynucené, a tedy neplatné, a zorganizovala novou volbu. Konala se v **září 1378** v italském **Fondi** a za papeže byl zvolen **Francouz** – pod jménem **Klement VII.** si za své sídlo samozřejmě vybral **Avignon**.

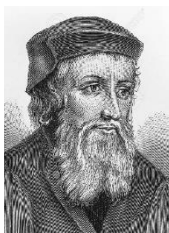
Urban však odmítl odstoupit, a tak **katolická církev měla papeže dva** – v **Římě** a **Avignonu**. Papežové na sebe navzájem uvalovali nejtěžší církevní tresty a obyčejní věřící se leckde prohýbali pod tíhou dvojích církevních platů. Kněží jako obvykle nabádali křesťanstvo k pokoře a skromnosti, ale ani jeden z papežů nebyl ochoten se v zájmu církve vzdát své pozice. Rozdvojení papežství pokračovalo i po Urbanově a Klementově smrti, takže se ukázalo, že jde o **systémové selhání**.

V r. **1409** se v italské **Pise** konal **koncil** (nejvyšší církevní shromáždění biskupů a dalších vysokých hodnostářů): oba papeže prohlásil za sesazené a zvolil papeže zcela nového – **Alexandra V.**, jenž byl italsko-řeckého původu a za své sídlo si vybral Pisu. Sesazení papežové ovšem odmítli odstoupit, takže církev měla nyní **papeže dokonce tři**. Je prakticky nemožné vyjádřit míru tehdejšího obecného znechucení z církevních poměrů.

11.2 Idea reformy církve a společnosti: Jan Viklef

Krise katolické církve v době papežského schizmatu se spojila s **celkovou proměnou společenské atmosféry na přelomu středověku a novověku**.

Můžeme také říci, že zatímco kolem r. 1000 se církev emancipovala od státu, kolem r. 1400 se stát hleděl emancipovat od církve.

Významným mluvčím těchto nálad se stal anglický kněz **John Wycliffe** (počeštěně **Jan Viklef**; † 1384), učitel na univerzitě v Oxfordu. Na základě starších teologických podnětů rozvinul *učení o viditelné a neviditelné církvi*. Podle něj existuje dvojí církev: **(1) církev viditelná**, která spojuje lidi jen institucionálně a bez ohledu na jejich způsob života, a **(2) církev neviditelná** (opravdová), která spojuje lidi skrze víru a do níž patří jen ti, kdo žijí podle Božího zákona, obsaženého v Bibli. Hlavou viditelné církve je papež, hlavou neviditelné církve je Kristus. Nejvyšší pozemskou autoritou je král, tedy **státní moc**. Církev by se měla uskromnit a přiblížit se běžnému životu; jejím vzorem by měla být **původní církev z doby Ježíše a apoštolů**.

Viklefovo učení odpovídalo nové společenské situaci, kdy laičtí věřící – i někteří kněží – sebevědomě usilovali již o vlastní, nezávislý přístup k božské skutečnosti; nezbytnou součástí tohoto úsilí byla četba **Bible** v překladu do **mateřského jazyka**.

Papežská kurie hrozila Viklefovi těžkými tresty, ale ten se v odlehlé Anglii postihům vyhnul.

11.3 Husitská doba (1402 – 1485)

11.3.1 První období: Veřejné působení Jana Husa (1402 – 1415)

Pod pojmem *husitství* rozumíme široké **české náboženské, politické, sociální a kulturní hnutí**, které vyšlo z **Viklefových myšlenek** a výrazně je **rozvíjelo**. Stalo se rozsáhlým **emancipačním procesem**, jenž – v Evropě vlastně průkopnický – nově přinesl veřejnou aktivitu nižší šlechty, měšťanů, a dokonce venkovského obyvatelstva. Hnutí se nazývá podle svého zakladatele Jana Husa.

Jan Hus se narodil kolem r. 1370 na jihočeském venkově – v **Husinci**. Studoval na **Karlově univerzitě** v Praze a zůstal tam jako učitel (**mistr**) na artistické fakultě. Byl vysvěcen na **kněze**: od r. 1402 také působil v prostorné staroměstské **Betlémské kapli**, určené pro **kázání v češtině**.

Hus byl muž nevýrazné postavy, ale vynikl jako charismatický **řečník** s darem ostrého, výstižného, duchaplného a všeobecně srozumitelného vyjádření. Jeho slabinou byla absence zahraničních zkušeností. **Rozešel se s prospěchářskou praxí kněžstva** a ve svých kázáních proti ní vystupoval. Svým životem dodržoval **mravní zásady**, které sám hlásal. Když do Čech pronikly **Viklefovy** (latinské) **spisy** (mj. zásluhou evropsky zcestovalého mistra **Jeronýma Pražského**), Hus spojil své názory s Viklefovým učením a obojí pak šířil jako mistr a kazatel. Ideje viklefismu obohatil mj. o demokratizační zásadu, že pokud **obyčejní lidé** nepáchají těžké hříchy, **mají právo** posuzovat a napravovat mocenské špičky církve i celé společnosti ve věci života podle Božího zákona. Početná Husova kázání si do Betlémské kaple přicházela poslechnout snad celá česká Praha; z nedalekého Králova dvora sem občas zavítala i královna Žofie.

Jan Hus a Betlémská kaple

V r. **1409** král **Václav IV.** vydal (také pod vlivem Jeronýma, Husa aj.) **Dekret kutnohorský**, jímž v **samosprávě Karlovy univerzity** výrazně zvýhodnil Čechy nad cizinci. Ti – většinou německé národnosti – si totiž nepřáli účast univerzity na nadcházejícím pisánském koncilu, neboť podporovali římského papeže. Zato Václav od české angažovanosti na koncilu očekával svůj návrat na římský trůn. Po vydání dekretu zahraniční mistři i studenti Prahu opustili a odešli na univerzity v německy mluvících zemích. Mezinárodní postavení Karlovy univerzity se zhroutilo, ovšem její české osazenstvo, většinou proviklefovské, ji proměnilo v **intelektuální centrum husitství**.

V r. **1410** církevní autority zakázaly **Viklefovy spisy** a v Praze se dokonce uskutečnilo jejich veřejné **pálení**. V r. **1411** církev uvalila na Husa církevní trest **klatbu**: zakázala mu kněžskou činnost, ovšem Hus neuposlechl. V r. **1412** dorazili do Prahy prodavači papežských odpustků. Hus proti nim ostře vystupoval ve svých kázáních a univerzitních proslovech. Prodavači byli napadeni rozhořčeným davem a tři z těchto aktivistů byli pak popraveni (**odpustkové bouře**). Církev vyhlásila nad Prahou **interdikt** (zákaz bohoslužebných úkonů) a Hus musel odejít na venkov. Pobýval především na jihočeském **Kozím Hrádku** a pak na západočeském hradě **Krakovci**; kázal pro venkovskou veřejnost a psal četné spisy (lat. *O církvi*, čes. *Knížky o svatokupectví, Dcerka* aj.).

V r. **1414** Zikmund svolal **koncil do Kostnice** na německo-švýcarské hranici: cílem bylo **odstranit papežské schizma**. Zikmund pozval na koncil Husa, aby se tam sám hájil. Hus do Kostnice přijel, ale koncil jej **uvěznil** a pak s ním již jednal jako s obviněným. Opatrné Zikmundovy námitky církevní hodnostáři smetli s pohrůžkou, že pokud jim nebude Hus vydán, rozejdou se a schizma neskončí; Zikmund tedy Husa koncilu obětoval.

Koncil označil platby církvi za povinnost, o níž se nediskutuje, zatímco Hus – s odkazem na Bibli – prosazoval, aby jednání křesťana se řídilo Božím zákonem a hlasem svědomí. Když se koncilu podařilo odstranit dva ze zkompromitovaných papežů – a byla tedy formálně obnovena jednota katolické církve – **koncil Husa odsoudil jako kacíře** (šířitele nebezpečných bludných názorů) a **6. července 1415** jej ve spolupráci se Zikmundem **dal upálit**.

11.3.2 Druhé období: Hromadný český odpor proti církevní hierarchii (1415 – 1419)

Husova mučednická smrt hluboce zasáhla většinu české veřejnosti. Již od sklonku r. **1414** Husovi příznivci při eucharistii přijímali všichni **pod obojí** (chléb a víno = Kristovo tělo i krev) jako znak rovnosti lidí před Bohem. V září **1415** česká šlechta poslala koncilu protestní petici: tento **stížný list proti Husovu upálení** měl 452 pečeti, koncil však tuto první petici českých dějin obřadně odmítl.

V r. **1416 kostnický koncil dal upálil Jeronýma Pražského**, který přijel na jaře 1415 Husovi na pomoc, ale byl také uvězněn.

V Českých zemích začaly **davové útoky** na některé církevní objekty a **panstvo katolické i husitské** využilo situace a ve svůj prospěch **zabíralo mnohé církevní nemovitosti**.

V r. **1417 kostnický koncil zvolil nového papeže – Martina V.**, který pocházel z řad vysoké italské šlechty; proslul jako politicky silný papež, ovšem **vystupňoval napětí ve vztahu církevní hierarchie a husitských Čechů**.

11.3.3 Třetí období: Husitská revoluce (1419 – 1436)

11.3.3.1 Doba Žižkova (1419 – 1424)

11.3.3.1.1 První pražská defenestrace, smrt Václava IV. a založení Tábora

Mohutná husitská shromáždění (poutě na hory) s utrakvistickými bohoslužbami (= s přijímáním podobojí z **kalicha**, jenž se stal hlavním husitským symbolem) signalizovaly všeobecnou **nespokojenost s feudálním systémem vůbec**. Husitská doba dospěla ke skutečné **sociální revoluci** – vlastně první v evropských dějinách. **Husitství odmítalo** přebujelý majetek kněží, kult svatých, celibát kněží atd., **prosazovalo** mše zcela v **češtině**. K husitství se hlásila **velká většina obyvatel Čech** (prakticky výhradně šlo o obyvatelstvo **české národnosti**). Husité se cítili být progresivní součástí katolické církve, zatímco jejich katoličtí odpůrci je jako kacíře z církve vylučovali.

Zikmund Lucemburský, po Evropě vychvalovaný jako muž, který likvidací papežského schizmatu zachránil křesťanstvo, začal svého bratra Václava vyzývat k potírání kacířů. Bylo jasné, že se tím připravuje na uchvácení českého trůnu, a Václav tedy r 1419 raději dosadil na pražskou Novoměstskou radnici nové, protihusitské konšely, kteří zahájili zatýkání husitských aktivistů.

30. 7. 1419 husitský kazatel **Jan Želivský** – s přispěním původně jihočeského zemana **Jana Žižky z Trocnova** – v čele husitského davu Novoměstskou radnici dobyl. Konšelé byli demonstrativně vyházeni z oken a ubiti: **první pražská defenestrace (1419)** se stala skutečným **začátkem Husitské revoluce**.

Když zpráva o této akci dorazila k **Václavovi**, krále ranila mrtvice a brzy nato **zemřel**. Po tvrdém, ale nerozhodném boji o další části Prahy někteří z pražských husitů vedení **Žižkou** odešli do **Plzně**.

11.3.3.1.2 Počátky a charakteristika husitského válečnictví

V předjaří **1420** jihočeští husité založili na návrší nad řekou Lužnicí **nové město**, nazvané podle biblické lokality **Tábor**. **Jan Žižka** se svým vojenským oddílem tam z Plzně vyrazil; po cestě svedl u **Sudoměře** (na hrázi mezi rybníky) **vítěznou bitvu** s výraznou přesilou katolických rytířů.

Zvláštnosti husitského válečnictví:

1. Typická husitská vojska byla vytvářena **husitskými městskými svazy**; tyto svazy byly čtyři: **pražský, tábořský, orebský** (Hradec Králové a okolí) a **žatecko-lounský**;

2. Každý městský svaz měl **polní vojsko**, jehož jádrem byla **vozová hradba**, která představovala flexibilní obdobu městských hradeb; pro největší bitvy se polní vojska **spojovala**;

3. Bojovníci na válečných vozech – většinou sedláci – bojovali **lehkými zbraněmi** (kopí, sudlice, řemdihy, kuše...), mezi nimiž nechyběly **upravené zemědělské nástroje** (okované cepy, napřímené kosa); poprvé v českých dějinách husité použili **děla**;

4. Husitské vojsko vynikalo také **mravním zaujetím** bojovníků (píseň *Ktož jsú Boží bojovníci*);

5. Husité vždy hleděli, aby **bojiště** vybírali oni, a nikoli nepřítel; využívali členitost terénu.

6. Husitští **vojevůdci** dokázali své vojsko dovést k vítězství i nad výraznou přesilou.

Na konci r. **1419** **husitská šlechta i Pražané** (dohromady tedy nejsilnější strana české politiky) předložili **Zikmundovi požadavek na souhlas s husitstvím** jako podmínku pro přijetí za českého krále. **Zikmund** se takovému souhlasu vyhnul a na **jaře 1420** vyrazil – s papežskou podporou – v čele národnostně velmi pestré **křížové výpravy** ze slezské Vratislavi **do Čech**. Mnozí **husitští páni** se raději přidali na Zikmundovu stranu, a někteří se i vrátili ke katolictví. **Křížáci** během svého postupu nešetřili krutostmi vůči českému civilnímu obyvatelstvu a **pokusili se o neprodyšné obklíčení husitské Prahy**. Do metropole však mezitím dorazili na pomoc **bojovníci z Tábora**.

14. 7. 1420 pak v **bitvě na důležitém vrchu Vítkově** před pražskými hradbami Pražané i Táborští společně pod **Žižkovým velením** odrazili útok části Zikmundových křížáků a celá křížová výprava se rozpadla.

Zikmund se sice ještě dal ve svatovítském chrámu **korunovat na českého krále**, ale na podzim byl husity znovu poražen v **bitvě u Vyšehradu**.

11.3.3.1.3 Čtyři artikuly pražské

V r. **1420** vznikl **husitský program Čtyři artikuly pražské**; jeho obsah byl tento:

1. Aby slovo **Boží** bylo svobodně hlášáno (*moderně řečeno: svoboda projevu*);

2. Aby svátost těla i krve Kristovy byla všem křesťanům svobodně podávána **pod oběma způsoby**, jako chléb a víno (*rovnost lidí v otázce lidské důstojnosti*);

3. Aby **kněží a mnichům** byl **odejmut bezdůvodně velký majetek**, zrušeno svatokupectví apod. a aby byli navraceni k příkladnému způsobu života Krista a apoštolů (*úsporný a mravný život*);

4. Aby **přestoupení zákona** byla v každém stavu **řádně stíhána** (rovnost před zákonem).

11.3.3.1.5 Bitva na Vítkově a další válečné události let 1420 – 1421

V letech 1420 – 1421 Jan Žižka s tábory a pražany podnikl **rozsáhlá tažení po Čechách**; dobyl či jinak obsadil mnoho měst a dotvořil českou husitskou doménu. Od dětství byl jednooký a nyní při obléhání hradu Rabí přišel i o druhé oko, ale to neumenšilo jeho vojevůdcovskou zdatnost.

11.3.3.1.6 Čáslavský sněm

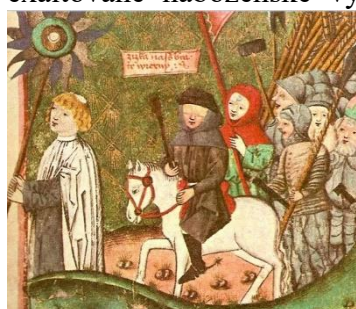
V r. 1421 se v Čáslavi šlechta obojího vyznání a husitská města sešly na **sněmu**, který se **pokusil** – byť jen nakrátko – **spojit husity a katolíky** pro společné **řízení země**; ta se tedy začala měnit ve **stavovskou monarchii**, kde stavy přebíraly zodpovědnost za správu státu.

11.3.3.1.7 Bojové akce v letech 1421 - 1424

V téže době do Českého království opět vpadli **křížáci** – tentokrát ze 2 směrů. SZ proud ztroskotal při **obléhání Žatce (1421)** a JV proud, vedený **Zikmundem** a jeho zetěm, rakouským vévodou **Albrechtem Habsburským**, sice dobyl Moravu, ale pak byl poražen **Žižkou** v **bitvách u Kutné Hory (1421)** a **Německého (dnes Havlíčkova) Brodu (1422)**.

Jako v každém hnutí se i mezi husity objevily spory. Radikální skupinu původně tábořských **adamitů**, kteří exaltované náboženské vytržení nadřadili reálné politice, vyhubil r. 1421 Žižka. A v r. 1422 **staroměstští Pražané popravili** radikálního pražského vůdce **Želivského** a posílili umírněné husitské křídlo (dosud hlavně panské).

V r. 1423 **Žižka** přesídlil k **orebitům**. Vznikla proti němu koalice panstva obojího vyznání posílená o umírněnou část pražanů. Žižka však toto vojsko porazil v **bitvě u Malešova (1424)** nedaleko Kutné Hory. Vzápětí vojensky vytáhl osvobodit Moravu z rakouské okupace, ale **při obléhání Příbyslavi (1424) zemřel** (orebité se pak nazývali Sirotci).

11.3.3.2 Doba Prokopova (1424 – 1434)

11.3.3.2.1 Bojové akce a jejich důsledky

Po Žižkově smrti se dalším, rovněž velmi zdatným husitským vojevůdcem stal **pražský kněz Prokop Holý**. V r. 1426 zvítězil nad německým vojskem u **Ústí nad Labem** (nepřátelská armáda se sice podobala křížácké výpravě, ale neměla její statut). V r. 1427 husité pod Prokopovým velením porazili křížáky u **Tachova** a v r. 1431 u **Domažlic**; obě křížové výpravy se daly na ústup dříve, než mohlo dojít k plnému boji.

Setrvalé válčení přinášelo Českému království **vážné hospodářské škody**; byl to důsledek opouštěných polností, znehodnocené měny i obchodní blokády ze strany sousedních států. Husité situaci řešili (od 1425) zásobovacemi válečnými **rejsami** (spanilými jízdami) do sousedních zemí.

11.3.3.2.2 Jednání s basilejským koncilem a bitva u Lipan

V r. 1431 se ve švýcarské **Basileji** sešel další **koncil**. Ten mj. nabídl husitům **jednání o míru**.

Do Basileje dorazili (s vyvěšeným heslem *Veritas vincit* / **Pravda vítězí**) husitští teologové v čele s **Prokopem Holým**. Vleklá jednání (střídavě v Basileji a Praze) ukázala, že k dohodě vede jen postoj **umírněných křídel** obou stran. Ožily plány na **Zikmundovo české králování** (od 1433 byl císařem).

Polní vojska táborské a sirotčí, představující radikálnější husitský proud, se v čele s Prokopem pokusila obhájit svou další existenci dobytím Plzně, ale neuspěla. Na jaře 1434 se spojili **husitští a katoličtí páni** a s nimi vojsko **celé Prahy** (tentokrát i s vozovou hradbou). Tato koalice **30. 5. 1434 v bitvě u Lipan** zlikvidovala táborsko-sirotčí vojsko Prokopa Holého, který s mnohými padl.

11.3.3.3 Přijetí kompaktát (1434 – 1436)

Díky lipanské bitvě se **nejsilnějším politickým uskupením** v zemi stali **umírnění husité** (panstvo a pražané). Symbolickým potvrzením tohoto stavu bylo v r. **1435** všeobecné **zvolení** známého pražského **husitského kněze Jana Rokycany** († 1471) do úřadu **pražského arcibiskupa**.

V r. **1436** byla v **Jihlavě** – za Zikmundovy přítomnosti – vyhlášena **kompaktáta**: konečná dohoda mezi katolickou církví, reprezentovanou koncilem, a husity. Šlo o **úspěch umírněného husitství**:

Kompaktáta stanovila, že Češi jsou dobrými křesťany, je třeba s nimi žít v míru a mohou přijímat podobojí. Češi slibují poslušnost církvi, svými kazateli nebudou narušovat autoritu kněžstva a spravedlivé trestání hříchů opět svěří osvědčeným institucím. V otázce církevního majetku bude platit status quo (byla tedy uznána uskutečněná sekularizace téměř veškerého českého církevního jmění).

Pro Evropu byl mír s Čechami důležitý i proto, že v r. **1453 Turci dobytím Cařihradu dokončili likvidaci Byzantské říše** a přes Balkán rozvinuli mohutnou **expansi do Evropy**.

11.3.4 Čtvrté období: Králování Zikmundovo (1436 – † 1437) a Albrechtovo (1437 – † 1439) a následné bezvládlí (1439 – 1448)

Zikmund byl přijat za **českého krále**, zemřel však již r. **1437**; dynastie **Lucemburků** tak vymřela po meči. Po něm seděl na českém trůně jeho zeť **Albrecht II. Habsburský** (též rakouský, uherský a římský panovník), který však také brzy zemřel. Oba muži **porušovali kompaktáta** tím, že vládli jako protivníci husitů.

11.3.5 Páté období: Doba poděbradská (1448 – 1471)

11.3.5.1 Počátek konsolidace poměrů v Českém království (1448 – 1452/1457)

V r. 1440 se narodil Albrechtův syn **Ladislav Pohrobek**; byl pak vychováván v Rakousku. České království se propadlo do **krize a chaosu**.

11.3.5.2 Králem Ladislav Pohrobek (1453 – 1457)

Vůdce husitského panstva **Jiří z Poděbrad** v r. **1448** vojensky **obsadil Prahu** a zahájil **obnovu království** především v oblasti ekonomiky a bezpečnosti. Tělnatý, ale velmi inteligentní politik přiměl po krátkých bojích také katolickou šlechtu, aby souhlasila (**1452**) s jeho pozicí **zemského správce**. Svou politiku vtiskl rovněž mladému králi **Ladislavu Pohrobkovi** (zvolen **1453**, do Prahy přijel až **1457**, ale vzápětí tu zemřel na leukémii).

11.3.5.3 Králem Jiří z Poděbrad (1458 – 1471)

V r. **1458** byl Jiří zvolen – symbolicky na pražské Staroměstské radnici – za **českého krále**. Vrátil Českému království **prosperitu**: oživil obchod, obnovil účinnost městských práv, zkvalitnil měnu, zatočil s loupeživými rytíři. Angažoval **italské rádce**, kteří již měli renesanční myšlení.

V r. **1462** papež **Pius II.** prohlásil kompaktáta za zrušená (s argumentem, že **husitský král Jiří** je kacír a že papež je víc než koncil). Jiří reagoval vypracováním **plánu na všeobecnou mírovou unii křesťanských panovníků** (mj. na obranu před Turky). Projekt předcházel moderní Organizaci spojených národů i Evropské unii; po Evropě jej propagovalo české poselstvo (z *Čech až na konec světa*), ale především kvůli nesouhlasu Italů (nepočítalo se totiž s rolí papeže) nebyl realizován.

Husitský král Jiří z Poděbrad byl pro založení dynastie handicapován tím, že jeho syn Hynek (1452 – 1492) nebyl z královské krve. Šanci vytušil Jiříkův bývalý zeť, **uherský král Matyáš Korvín**. Ten se postavil do čela **křížové výpravy** proti Jiříkovi. Vojensky obsadil Moravu, ale při pokusu o vpád do Čech r. **1469** byl **Jiříkem obklíčen u Vilémova** na Českomoravské vrchovině.

Jiřík tam nabídl Matyášovi mír výměnou za zprostředkování dohody s papežem. Matyáš souhlasil, ale slib nedodržel a s podporou od českých katolíků se prohlásil českým králem. **Český zemský sněm** vzápětí za **budoucího českého krále** zvolil **Vladislava II. Jagellonského**. Dynastie **Jagellonců** tehdy vládla personální unii **Polska a Litvy**. Vladislav II. Jagellonský, syn litevského a polského panovníka Kazimíra IV., byl katolík, ale rýsovalo se tu česko-polské protiuherské spojení.

V r. **1471** král **Jiří zemřel**; byl to **poslední český panovník české národnosti**. Během jeho vlády také vznikla (**1457**) **Jednota bratrská** – první **protestantská církev** na světě. Vyšla z idejí jihočeského myslitele **Petra Chelčického**. Ten měl vůči katolické církvi podobné výhrady jako husité, ale odmítal jejich boj o kostely. Členové Jednoty bratrské (čeští bratři) praktikovali evangelijní, ježíšovskou podobu křesťanství zcela mimo katolické struktury. Jejich prvním centrem byl **Kunvald** v Orlických horách (Řehoř Krajčí aj.). Husita Jiří z Poděbrad ovšem Jednotu odmítal jako bludařskou sektu.

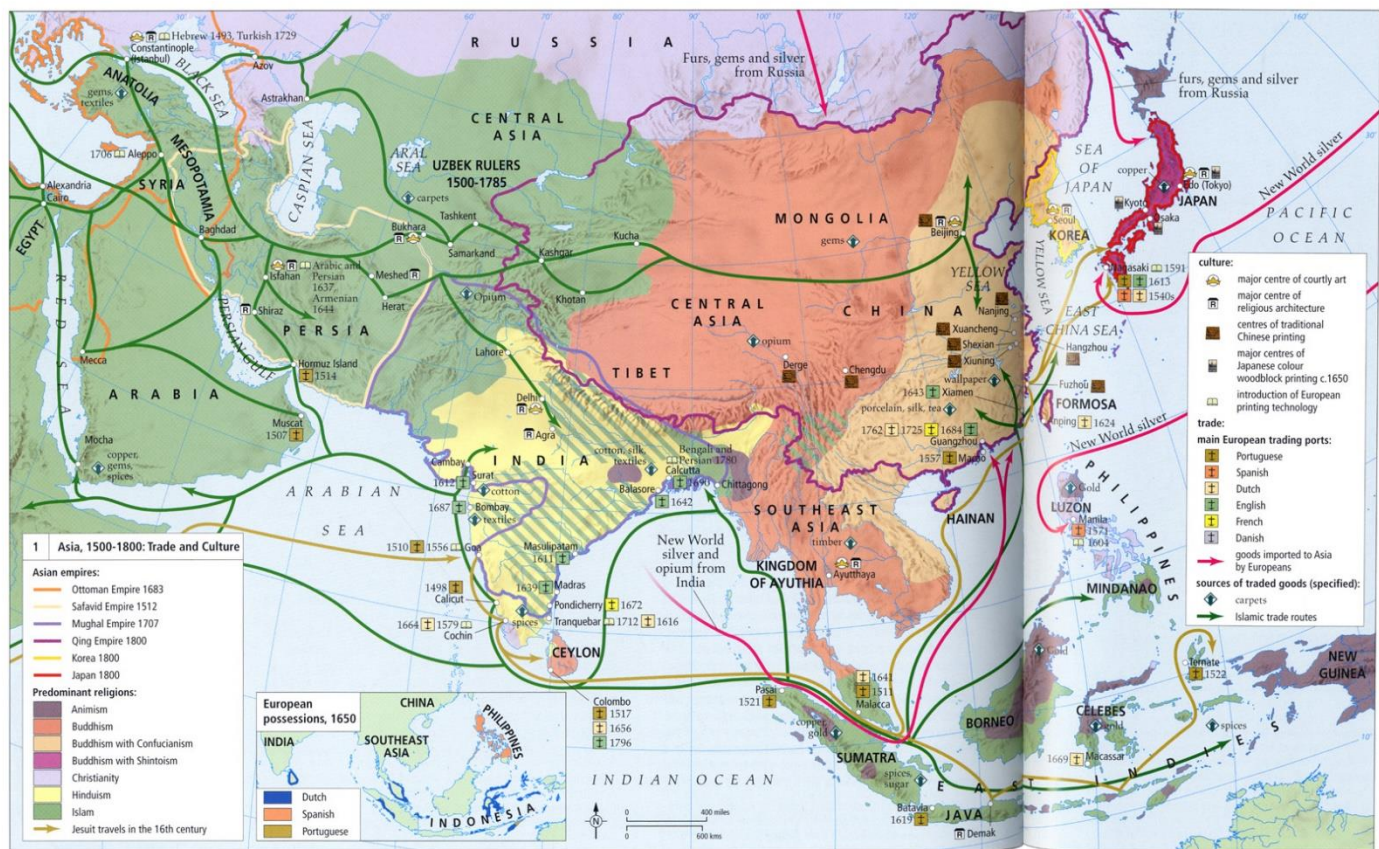
Vladislav a Matyáš spolu svedli o českou korunu válku, kterou ukončil až **Olomoucký mír** r. **1478**: Vladislavovi zůstaly Čechy a Matyášovi připadly ostatní země Českého království.

V Praze v r. **1483** katoličtí konšelé připravili povraždění husitských aktivistů, ale plán byl prozrazen a **husitský dav defenestroval** několik konšelů ze Staroměstské i Novoměstské radnice. Situaci urovnal až **Kutnohorský mír** r. **1485**, který potvrdil platnost kompaktát a obnovil klid v zemi. Tím **skončila husitská doba**.

V r. **1490** zemřel Matyáš Korvín a **celé České a Uherské království** připadly **Vladislavovi**.

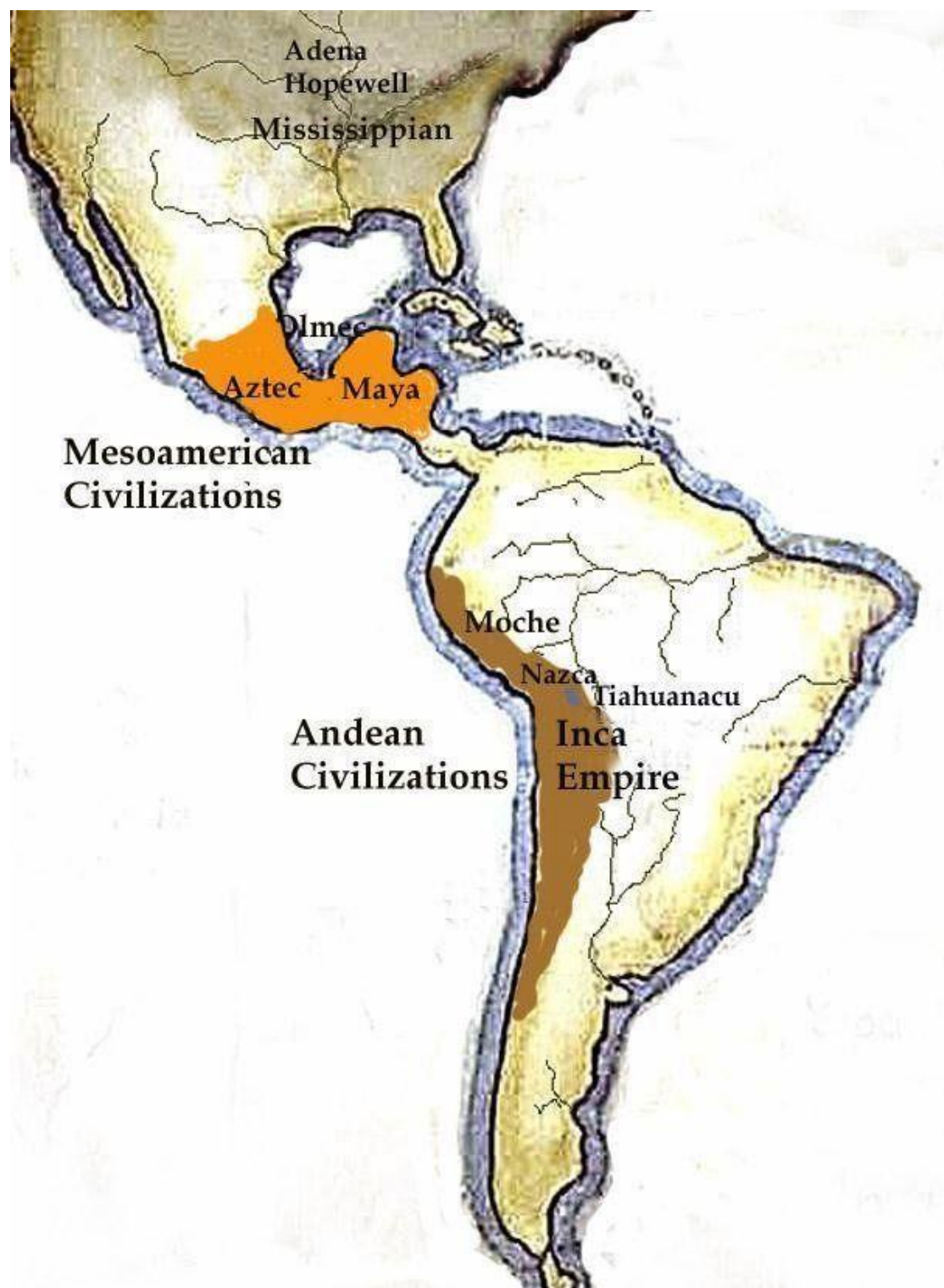
12. Středověk a raný novověk ve vzdálených zemích

Asie: kultura a obchod (po r. 1500)

1 A NEW WORLD ECONOMIC SYSTEM replaced the ancient Silk Road, which had served for millennia to link China with the Mediterranean. The major commodities traded were the spices and textiles traditionally made throughout South and East Asia, but European merchants also sought out ceramics, lacquerwares, gems and exotic Asian woods. Even American silver was brought across the Pacific Ocean via the Spanish Philippines to Southeast Asia. While long-distance trade had a decisive impact on the arts of Asia, Asian arts in turn exercised an impact on the arts of Europe.

Hlavní předkolumbovské kultury v Americe:

13. Přelom středověku a novověku v Evropě a zámořské objevy

13.1 Výsledek Stoleté války a nástup dynastie Tudorovců v Anglii

Stoletá válka (1337 – 1453) mezi Anglií a Francií se celá odehrávala na francouzském území. Angličané ze své počáteční převahy (**vítězství u Kresčaku 1346** a u **Poitiers 1356**) vytěžili dočasný zisk JZ Francie, ale Francouzi je odtamtud brzy vytlačili. Angličané zahájili novou ofenzivu spektakulárním vítězstvím u **Azincourtu r. 1415** (uspěli opět díky ostrovním lučištníkům). Spojili se s **Burgundskem** a spolu s ním **ovládli severní Francii včetně Paříže**. V letech 1328 – 1329 obléhali strategicky důležité město **Orléans**.

Tehdy do války zasáhla francouzská dívka **Jana z Arcu (1412 – 1431)**, která přesvědčila francouzského prince Karla, že francouzský trůn není pro něj ztracen a že boj o Orléans je klíčovým střetnutím celé války. Princ Karel poskytl Janě vojáky a dívka v jejich čele pronikla do Orléansu a významně přispěla k porážce anglických obléhatelů. Potom doprovázela prince Karla na úspěšném válečném tažení, které bylo završeno Karlovou královskou korunovací (**Karel VII.**). Jana z Arcu pokračovala v bojových operacích, avšak u **Compiègne** ji zajali Burgundané, prodali ji **Angličanům** a ti ji v **Rouenu** upálili jako **kacířku**. V následujících letech však Francie získala Burgundsko na svou stranu, do své výzbroje zařadila polní dělostřelectvo a o porážce Angličanů bylo brzy rozhodnuto; Anglie udržela (do 1558) na francouzské půdě jediné, malé území – přístav Calais.

Po anglické porážce ve Stoleté válce se ve vnitřně rozvrácené Anglii rozhořela občanská **Válka růží (1455 – 1485)** mezi 2 větvemi královské dynastie Plantagenetů: mezi rodem **Lancasterů** (červená růže) a **Yorků** (bílá růže). Oba rody se během války vystřídaly na trůně, který nakonec uchvátil Richard III. (York) s pověstí bezohledného intrikána. V r. **1485** však byl svržen a vlády se ujala nová dynastie **Tudorovci**, která v Anglii nastolila **absolutismus**.

13.2 České království za vlády dynastie Jagellonců

13.2.1 Vladislav II. Jagellonský (vládl 1471 – † 1516)

Se svými 45 lety na trůně zůstává Vladislav Jagellonský **nejdéle kralujícím panovníkem samostatného českého státu**. Léta jeho vlády se vyznačovala pokračující a rostoucí **prosperitou**, nastartovanou již v době poděbradské.

V Českých zemích pokročila **kolonizace**: zmizely ostrůvky neobydlené půdy ve vnitrozemí, zmenšila se rozloha liduprázdných horských oblastí; vlivem přechodného oteplení klimatu byly znovuosídleny opuštěné osady.

Vrcholného rozmachu dosáhl provoz na **Zlaté stezce**: obchodní soumarské cestě z Podunají (export alpské soli) do Pošumaví (export českého obilí aj.).

Začíná se rozvíjet **rybníkářství** (hlavně J a V Čechy): rybníkář Josef Štěpánek Netolický ve službách Rožmberků vybudoval na Třeboňsku soustavu rybníků propojených zavodňovací Zlatou stokou (dlouhou až 50 km).

Byla otevřena nová naleziště **stříbra** (Jáchymov v Krušných horách).

Dochází k rozvoji českého **pivovarství**; pivovary jsou zakládány i na šlechtické půdě.

Vzniká unikátní **vladislavská (jagellonská) gotika**. Jde o specificky český styl pozdní gotiky, který se projevuje hlavně ve městech; u gotického tvarosloví dekorativní funkce (lomených oblouků aj.) dominuje nad funkcí nosnou. Objevují se i renesanční prvky. Nejznámějšími památkami jsou městská jádra (Telč, Slavonice aj.), část Pražského hradu (rozlehlý Vladislavský sál) i chrám svatého Víta, Prašná brána v Praze, vodní zámek Blatná, chrám svaté Barbory a Vlašský dvůr v Kutné Hoře aj. Nejvýznamnější stavitelé: Benedikt Rejt, Matěj Rejsek.

Král Vladislav byl povahou flegmatik upřednostňující výhodné kompromisy. Býval ironicky nazýván **Král Dobře**, poněvadž na požadavky často odpovídal smířlivým *Bene* (= lat. *Dobře*). Od r. 1490 sídlil takřka výhradně v uherské metropoli Budíně.

Hospodářský rozvoj Českých zemí vedl ke **kolizi městských práv** (hlavně práva milového a várečného) s **ekonomickými zájmy šlechty**, především podnikavého **panstva**. V r. 1500 šlechta napsala – a král Vladislav brzy schválil – první český zemský zákoník, **Vladislavské zřízení zemské**. Ten stanovil, že plnoprávními účastníky zemských sněmů jsou jen 2 (privilegované) stavy: panstvo a rytíři. Sněmovní účast měst (královských) se omezila pouze na jednání o městech samých, nikoli tedy o záležitostech celostátních. Vladislavské zřízení potvrdilo **politickou dominanci šlechty**.

13.2.2 Ludvík Jagellonský (vládl 1516 – † 1526)

V letech 1521 – 1522 se pevně spojili **Jagellonci s Habsburky**: děti Vladislava Jagellonského, Anna a Ludvík, uzavřely manželství s dětmi římského císaře Maxmiliána I. Habsburského, Ferdinandem a Marií.

Za Ludvíkovy vlády se český spor mezi šlechtou a městy vyhroutil až na práh občanské války, ovšem byl urovnán r. 1517 **Svatováclavskou smlouvou**: městský stav se opět stal plnoprávným účastníkem zemských sněmů, ale rezignoval na respektování městských práv ze strany šlechty.

Hlavní českou památkou na Ludvíkovu nedlouhou vládu zůstává Ludvíkovo křídlo Pražského hradu. V r. 1526 **Ludvík zahynul** na útěku z **bitvy u uherského Moháče**, kde byl poražen Turky.

13.3 Vymezení a rozčlenění novověku

Novověk je dějinná epocha tradičně vymezovaná léty **1492** (objevení Ameriky) a **1914** (vypuknutí První světové války). Vnitřně se člení na **raný novověk** (do r. 1789, kdy začala Velká francouzská revoluce) a **moderní dějiny** (které ovšem de facto trvají **dodnes**).

Novověk je charakteristický především **rozsáhlým a intenzivním propojením evropských dějin s vývojem v jiných světadílech**. Navíc ve vnitřním společenském vývoji mnoha zemí zejména v Evropě a Severní Americe se vzrůstá úsilí o **politický vliv širších vrstev obyvatelstva**.

13.4 Epocha zámořských objevů (15. – 17. století)

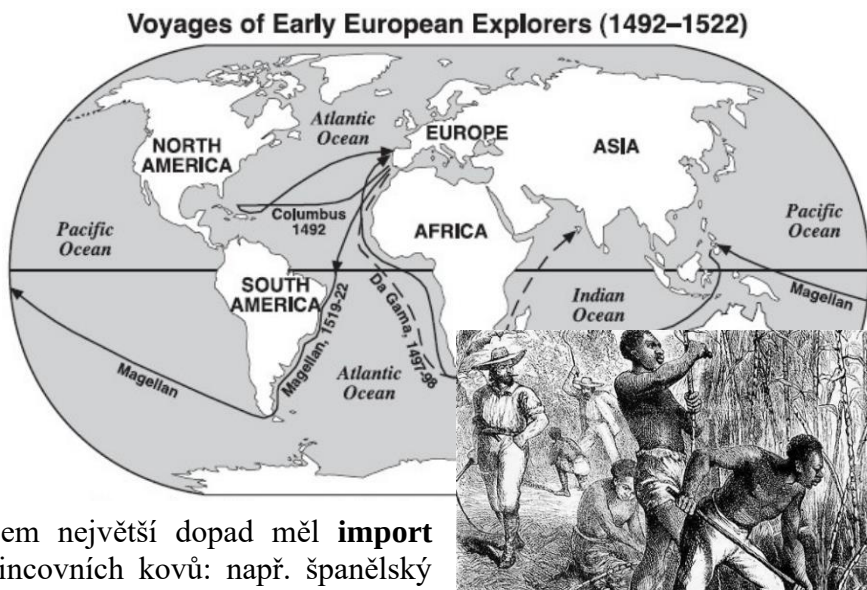
V závěru středověku v **Evropě** vznikla objektivní potřeba **přesunout těžiště ekonomického a politického vývoje**: vyčerpal se potenciál bohatých italských států (Janov, Benátky aj.) a naopak do popředí se prodraly **západoevropské státy**, které teprve nyní získaly územní podobu blízkou dnešku: Portugalsko, Španělsko, Francie, Anglie. V Evropě začal být kvůli rozvoji kolonizace a obchodu pociťován **nedostatek mincovních drahých kovů**. Šlechta a měšťané v souvislosti s novým, náročnějším životním stylem usilovali o širší **dovoz luxusního orientálního zboží** – včetně koření. **Turecká expanze na Balkán** oslabila, či dokonce přerušila dosavadní převážně suchozemské obchodní spojení Evropy s Blízkým východem. **Rozvoj lodního stavitelství** (lodě s krytým podpalubím, deskovým kormidlem a vícero stěžní i plachtami) a **navigace** (astronomické určování polohy lodí) umožnil – vůbec poprvé – mezikontinentální plavby, dokonce i mimo dohled pobřeží.

Proto Evropané začali hledat do exotických zemí Starého světa (tedy do Afriky a Asie) **nové, námořní cesty**; kýženým cílem byla především bohatá a proslulá Indie. První se odvážili **Portugalci**, kteří již od r. 1415 dobývali západoafrické pobřeží; podnikali podél něj plavby s cílem dosáhnout Indie obeplutím Afriky. **Španělé**, jakmile dobytím Granady dokončili reconquistu, vyslali r. 1492 mořeplavce **Kryštofa Kolumba** s flotilou 3 plachetnic na plavbu do Indie západním směrem přes Atlantik; Kolumbus tak pro Evropany **objevil Ameriku**. **Portugalci** vedení **Vasco da Gamou** dorazili do Indie r. 1498. Rozvinula se série dalších objevů. **Amerigo Vespucci**, Ital plující ve španělských službách, prokázal, že Nový svět je samostatný světadíl; ten pak byl nazván **Amerika**. Portugalec **Fernão de Magalhães (Magellan)** vyrazil s 5 španělskými loděmi na **plavbu kolem světa**, a ačkoli cestou o čtyři z nich přišel a sám zahynul, jedna z jeho plachetnic cestu dokončila.

Evropské námořní velmoci vytvářely v nově objevených a ovládnutých zemích své novověké **kolonie**: na rozdíl od kolonií starověkých šlo o závislá území, která Evropané hospodářsky využívali ve svůj prospěch. Tak začala éra **kolonialismu**, která skončila až ve 20. století.

Evropa poznala **nové plodiny** (brambory, kukuřici, kakao, cukrovou třtinu, tabák, rajčata, mnoho druhů koření, citrusy...), dovážely se také **exotické materiály** (dřevo eben a teak; slonovina). Ovšem největší dopad měl **import stříbra a zlata** – hlavních mincovních kovů: např. španělský

dovoz stříbra se během 16. století zhruba ztricetinasobil a dovoz zlata zečtyřnásobil (na asi 2 700 t stříbra a asi 20 t zlata v dekádě 1591 – 1600).

Hlavními pracovními silami v koloniích se stali **zotročení domorodci** (především – i v Americe – afričtí černoši). Křesťanská Evropa tedy po několikasetleté pauze obnovila – ve svých koloniích – institut otroctví. S požadavkem na lásku k bližnímu si nikdo hlavu nelámá: neobvykle vyhlížející černoši aj. byli považováni za polozvířecí tvory. Tak vznikl novověký rasismus, jehož pozůstatky přežívají dodnes. Raněnovověký **obchod s otroky** se stal brutálním, ale zároveň velmi výnosným druhem podnikání.

V r. **1494** byla ve španělském **Tordesillas** podepsána **smlouva**, která rozdělila svět na východní polokouli, jejíž koloniální území náležela Portugalsku, a na západní polokouli patřící Španělsku; mj. odtud se v Latinské Americe (= Stř + J) hovoří skoro všude španělsky, ale v Brazílii portugalsky.

S jen malým zpožděním se do zámořských objevů zapojily **Anglie** a **Francie**: tehdy se soustředily na Severní Ameriku a oblast Karibského moře.

Po objevitelích přišli do Ameriky **dobyvatelé** (conquistadoři). Již na počátku 16. století **Španělé** vedení **Hernánem Cortésem** dobyli a zničili kvetoucí a drahými kovy oplývající středoamerickou **Říši Aztéků** (známou mj. využíváním stupňovitých pyramid). Španělský conquistador **Francisco Pizarro** podobně zlikvidoval v jihoamerickém pohoří Andách **Říši Inků** (Inkové = vládnoucí dynastie; národ se nazývá Kečuové), kterou dodnes připomínají pozůstatky vysokohorského města Machu Picchu.

13.5 Renesanční kultura

Estetickým výrazem evropského přelomu středověku a novověku se stal nový kulturní sloh – **renesance** (fr. *renaissance* = *znovuzrození*, rozumí se hlavně antické kultury). Renaissance vznikla **kolem r. 1300**, jejím vrcholem bylo **16. století**. Do centra pozornosti a na hodnotový vrchol se vrací **člověk se svým pozemským životem**. V poznávání světa dominují **racionalita a smyslová zkušenost**. Renesanční společnost obývá intenzivně využívanou **kulturní krajinu**. Nejproduktivnějšími sociálními vrstvami jsou **měšťané a šlechta**.

Renesance se velmi brzy projevuje v **literatuře**: Italové **Dante Alighieri** (alegorický epos **Božská komedie**), **Giovanni Boccaccio** (soubor sta novel **Dekameron**) a **Francesco Petrarca** (forma lyrické básně **sonet**). Francouz **François Villon** píše poetický žánr **balady**. Kolem r. 1450 Němec **Johannes Gutenberg** vynalezl **knihtisk**, čímž začala éra rozsáhlé a obecně dostupné literární tvorby; první české tištěné knihy vznikly v Plzni. Angličan **Thomas More** ve spise **Utopia** představil smyšlenou zemi s ideálním státním zřízením. Jeho krajan **William Shakespeare** – největší dramatik všech dob – ve svých hrách ztvárnil nejširší rejstřík lidských charakterů a dotkl se všech otázek lidské existence (tragédie **Romeo a Julie**, **Hamlet**, **Othello...**, komedie **Sen noci svatojánské**, **Kupec benátský**, **Veselé paničky windsorské...**).

Začíná **vědecká revoluce (16. – 17. století)**. Šíří se adekvátní představa o vesmíru (**astronomové Mikuláš Koperník, Tycho Brahe, Johannes Kepler, Galileo Galilei**), Zkvalitňují se vědomosti o **anatomii a fyziologii**; konají se veřejné pitvy (mj. slovenský lékař **Jan Jessenius** v Praze). Člověk opouští pokornou pozici pod klenbou gotického chrámu a s mikroskopem a dalekohledem v rukou se ocitá **ve středu světa** mezi mikro- a makroprostorem.

Těžiště **veřejného života** se přesunulo z hradů do **měst**, jejichž areály se dotýkají či prolínají s novými aristokratickými sídly – **zámky** (se zahradami a parky), městskými paláci a letohrádky. **Architektura** vychází vstříc požadavkům pohodlného a esteticky bohatého života: prostorné

místnosti vynikají rozmanitým nábytkem, kachlovými kamny, zrcadly a tapisériemi; vnějšky budov zkrášlují dekorativní prvky: sgrafita, arkády, balustrády; vznikají přepychové měšťanské domy.

Malířství a sochařství směřují k realističnosti ve tvarech, barvách i perspektivě. Náboženské a mytologické náměty se spojují s povahou běžného života. Nejslavnějšími malíři jsou **Leonardo da Vinci** (*Mona Lisa*, *Poslední večeře*, *Dáma s fretkou*), **Sandro Boticelli** (*Zrození Venuše*), **Pieter Breugel** (*Svatební tanec v přírodě*), **Albrecht Dürer** (*Růžencová slavnost*), ze sochařů vynikl **Michelangelo Buonarroti** (sochy *David*, *Mojžíš*; ale i freskové

malby v *Sixtinské kapli* v Římě).

Hudba využívá bohatou instrumentaci, rozvíjejí se společenské tance, vzniká dnešní podoba notového zápisu.

Oděvní móda sleduje trend souměrnosti a pohodlnosti, hodně se šije z drahých látek, oděv je vícevrstevnatý, charakteristické jsou pohodlné prostřihávané rukávy a kalhoty s balonovými nohavicemi, na hlavě se nosí barety.

V r. **1582** katolická církev provedla reformu kalendáře: opět – poprvé od antiky – byl dán do přesného souladu kalendářní rok s přírodním; tak vznikl **gregoriánský kalendář** (podle tehdejšího papeže Řehoře XIII.).

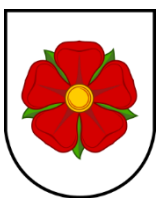
14. Rozvoj evropské raněnovověké společnosti

14.1 Mocenské soupeření šlechty a měšťanstva

Příliv drahých kovů ze zámoří přinesl celkové zbohatnutí evropské společnosti, ale také vyvolal inflaci, a tedy růst cen – hovoříme o raněnovověké **cenové revoluci**. Evropané králové i panstvo tedy dorovnávali své příjmy (z královské berně či z feudální renty) vlastním **hospodářským podnikáním** – především na **velkostatecích**; v souvislosti s tímto vývojem začalo být leckde poddanství utužováno do podoby **nevolnictví**, spojeného s vyšší robotou a se zákazem stěhovat se na jiné hospodářství.

U **měšťanů** si potom králové a šlechta zadávali výstavbu svých honosných sídel i výrobu luxusních předmětů denní potřeby. Měšťané – se svým majetkem omezení okruhem městských hradeb – si nashromážděné finance zpravidla ukládali v **hotovosti**. Proto vzápětí mohli šlechtě i králi poskytovat **úvěry** pro jednorázová vydání. Tak se stávalo, že urozené vrstvy upadaly do ekonomické závislosti na měšťanech, kteří pak začali požadovat **rostoucí podíl na politické moci**.

Vznikly **2 cesty**, jak situaci řešit: **(a) stavovská monarchie**, která poskytovala významné pravomoci stavovskému sněmu se silným zastoupením královských měst, a **(b) absolutismus**, který naopak posiloval královskou moc vůči stavům.

V Českém království v 16. století dosáhl vrcholného rozmachu český panský rod **Rožmberků**, jehož rozsáhlými jihočeskými panstvími tehdy vládli bratři Vilém a Petr Vok (jeho smrtí r. 1611 rod vymřel). Z této doby dodnes poutají pozornost zámky Český Krumlov, Třeboň, Kratochvíle aj. a rozsáhlá rybníkářská díla (rybníkář Jakub Krčín z Jelčan: rybníky Rožmberk – největší český s rozlohou asi 5 km² – Svět aj.).

14.2 Reformace

Sto let po vzniku českého husitství se vzedmula vlna odporu vůči ekonomické a politické moci katolického duchovenstva také v západní části Evropy. Tak se zrodila **reformace**: raněnovověké hnutí za reformu křesťanského náboženského života. Na rozdíl od husitů se však stoupenci reformace necítili být příslušníky katolické církve, ale vytvářeli **církev nové**, samostatné, zpravidla existující na národním základě a v liturgii užívající výhradně národní jazyk (včetně biblických překladů).

Tyto církve se nejčastěji označují jako **protestantské**. Od katolické církve se liší **civilnější**, ekonomicky nenáročnou a méně obřadnou **církevní praxí**, čímž se přibližují **původní, apoštolské církvi**. Podle protestantského křesťanství jediným zdrojem **spásy** (lidského přiblížení se Bohu) je lidská víra a Boží láska; jediným zdrojem víry je **Bible**. Namísto kněží, kteří jsou prostředníky mezi Bohem a lidmi, protestanti mají většinou **kazatele** (často volené), kteří plní spíše organizační roli (nepodléhají celibátu, dnes bývají kazatelkami i ženy). Znamená to však, že do Boží blízkosti se pozdvihují všichni věřící. Protestanti uskutečňují **svátost křtu a eucharistie** (s obecným přijímáním **podobojí**), ale např. kult svatých nebo zpověď odmítají. **Bohoslužebné prostory** (modlitebny, sbory...) jsou zařízeny střízlivě, neexistuje tu zobrazování Boha ani Krista. Ačkoli atmosféra u protestantů se může zdát uvolněnější, v otázkách morálky bývají velmi striktní.

Skutečně první protestantskou církví na světě byla česká **Jednota bratrská** (vznikla 1457) ovšem v mezinárodně rozšířeném **protestantismu** existují **3 hlavní proudy**:

1. Luteránství: zakladatelem je německý mnich **Martin Luther**, jehož veřejným vystoupením r. 1517 celá západoevropská reformace začala; také přeložil Bibli a tím vytvořil základy dnešní spisovné němčiny. Luteránství se vyznačuje otevřeností vůči nejširším vrstvám společnosti. Společné zásady luteránů se nazývají **augšpurská konfese** (podle německého města Augsburgu/Augsburku).

2. Calvinismus: zakladatelem je francouzský kazatel **Jean Calvin (Jan Kalvín)**, působící od r. 1536 ve švýcarské Ženevě. Calvinismus prosazuje přísné uplatňování křesťanské víry v běžném životě (angloameričtí kalvinisté = puritáni) a úzké propojení obecní a církevní samosprávy. Společné zásady luteránů se nazývají **helvetská konfese** (lat. *Helvetia* = *Švýcarsko*)

3. Anglikánství: zakladatelem byl r. 1534 anglický král **Jindřich VIII.** z nové dynastie **Tudorovců**, který se tak zbavil papežského vlivu na anglickou politiku. Vznik anglikánství byl spojen s rozvojem absolutismu v Anglii: král Jindřich dal popraviti svého kancléře (předáka rádčovského sboru) Thomase Morea (autora spisu *Utopia* o ideálním státě), který odchod Angličanů z katolické církve odmítal a kritizoval. Anglikánská církev zdůrazňuje svou kontinuitu se svěbytnými počátky křesťanství na Britských ostrovech; její hlavou je anglický král či královna, ale náboženský život má zejména svými vnějšími atributy relativně blízko ke katolictví.

14.3 Vznik světové říše dynastie Habsburků

Sblížení španělského a rakouského trůnu (rodokmen):			
			Habsburkové:
španělský královský pár:		Maxmilián I. (bratranec Ladislava Pohrobka)	
Ferdinand II. Aragonský (1452 - 1516)		(1459 - 1519): rakouský arcivévoda,	
	+	Isabela Kastilská	římský císař (již nekorunovaný)
	↓	(1451 - 1504)	+
4 dcery:		Marie Burgundská	
			↓
Isabela a Marie:	Jana I. Kastilská	+	Filip I. Sličný (1478 - 1506):
manželky	(1479 - 1555)	(r. 1496)	rakouský arcivévoda, holandský a flanderský hrabě,
portugalských	španělská spolukrálovna		španělský spolukrál
králů		↓	
		2 synové: Karel V. (1500 - 1558):	
Kateřina Aragonská (1485 - 1536)		zakladatel španělské větve Habsburků:	
	+	španělský a římský král, rakouský arcivévoda,	
	(r. 1509)	římský císař + (r. 1526) Isabela Portugalská	
Jindřich VIII. (1491 - 1547) z dynastie Tudorovců:		Ferdinand I. (1503 - 1564):	
anglický král,		zakladatel rakouské větve Habsburků:	
manželství bez mužského dědice zneplatněno 1533		rakouský arcivévoda, český a uherský král,	
		římský král, římský císař	
		+ (r. 1521) Anna Jagellonská	

Španělský královský pár **Ferdinand II. Aragonský a Isabela I. Kastilská** se prostřednictvím svých **4 dcer** dynasticky spojil s dalšími evropskými velmocemi.

Dvě španělské princezny byly provdány do **portugalského královského rodu**. Třetí – **Janu I. Kastilskou** – si vzal **Filip I. Sličný z rakouské dynastie Habsburků**; ti od sklonku 15. století drželi **císařský titul** prakticky **dědičně** a navíc v r. 1477 vyženili **Nizozemí** (= Nizozemsko + Belgie): bohatou zemi s vysoce kvalitní textilní aj. řemeslnou výrobou.

Čtvrtá španělská princezna – **Kateřina Aragonská** – byla provdána do Anglie za **Jindřicha VIII.**; sňatek však byl po téměř čtvrtstoletém marném čekání na mužského dědice prohlášen za zrušený.

Mladému páru Filipovi a Janě se narodili dva synové, **Karel V.** (1500 – 1558) a **Ferdinand I.** (1503 – 1564). Karel se stal králem Španělska i jeho rozsáhlých kolonií a vládl také v Nizozemí, které Španělsku podřídil. Ferdinand se stal nejprve rakouským arcivévodou. Oba bratři tedy založili **2 větve habsburského rodu: španělskou a rakouskou**. Navíc se vystřídali na římském trůnu.

Vžilo se rčení, že nad habsburským impériem slunce nezapadá: obepínalo celou zeměkouli a Habsburkové byli nejmocnějším rodem planety. Španělští králové i šlechta si zejména v **Nizozemí** dávali vyrábět nejrůznější luxusní předměty, jimiž se obklopovali. Strategicky položené Nizozemí se tak stalo **hlavním evropským obchodním i bankovním centrem** a sloužilo také jako kanál, jímž část bohatství ze španělských kolonií proudila až do střední Evropy. Habsburkové zahájili dlouhodobou praxi, kdy spolu uzavírali manželství vždy bratranec a sestřenice z obou větví; to sice přispělo ke kompaktnosti rodových držav, ale mělo to negativní genetické dopady na vzhled, psychiku i plodnost.

Rakouská větev Habsburků vykročila ke své **dominanci nad střední Evropou**, když se **spříznila s upadající česko-uherskou větví polsko-litevské dynastie Jagellonců**. Jakmile Ludvík Jagellonský zahynul po prohrané bitvě s Turky u uherského Moháče, Ferdinand se stal (1526) také

českým a uherským králem: vznikla **rakousko-česko-uherská personální unie**. Jedním z hlavních motivů pro její vznik byla snaha vytvořit silnou a úspěšnou **obrannou alianci proti** postupující **turecké expanzi** (v r. 1529 Turci poprvé – a neúspěšně – **obléhali Vídeň**).

14.4 Počátky protireformace a rekatolizace

Katolická reakce na rozmach protestantismu měla 2 podoby, které se ovšem vzájemně prolínaly:

1. Protireformace: především intelektuální úsilí s cílem najít, zformulovat a propagandisticky využít slabiny protestantské věrouky i liturgie;

2. Rekatolizace: politické úsilí s cílem zlikvidovat protestantismus mocenskými prostředky včetně násilné represe.

Strategii protireformace stanovil **Tridentský koncil** (1545 – 1563; Trident/Trento v Itálii). Odmítl kompromis s protestantismem a vsadil na **posilování typických stránek katolicství**. Stanovil starý latinský překlad Bible – **Vulgatu** – a středověké teologické výklady jako závazné i pro nynější náboženské diskuse; naproti tomu protestanti překládali Bibli do národních jazyků nově, a to z jazyků původních. **Katolická liturgie** dále posilovala estetické i emotivní působení na člověka (výzdobou kostelů, chrámovou hudbou apod.) – tím měla zastínit chladné rozumářství protestantismu. Další zbraní katolicismu se stalo nákladné **misijní působení** v koloniích i v reformačních evropských zemích. V katolické části Evropy se začal zvyšovat počet **poutních kostelů i kaplí**. Tridentský koncil rovněž vytvořil **Seznam (Index) zakázaných knih**, který – upravován – platil až do r. 1966.

V realizaci závěrů Tridentina se angažovaly také **nové řehole**. Např. **bosí karmelitáni** (a karmelitánky) se pokusili obnovit původní řeholní meditativnost i askezi. Španělský šlechtic a voják Ignác z Loyoly založil (již 1540) ve Francii mnišský řád **Tovaryšstvo Ježíšovo** (= **jezuité**); řád se soustřeďuje na vzdělávací a misijní činnost; jezuité jako učitelé v řádových internátních školách a jako zpovědníci politických osobností výrazně ovlivňovali mocenské elity v mnoha zemích.

14.5 České království v letech 1526 – 1618

14.5.0 Konec vlády Jagellonců v Českém a Uherském království: Ludvík Jagellonský (vládl 1516 – † 1526)

V letech 1521 – 1522 se pevně spojili **Jagellonci s Habsburky**: děti Vladislava Jagellonského, Anna a Ludvík, uzavřely manželství s dětmi římského císaře Maxmiliána I. Habsburského, Ferdinandem a Marií.

Za Ludvíkovy vlády se český spor mezi šlechtou a městy vyhroutil až na práh občanské války, ovšem byl urovnán r. 1517 **Svatováclavskou smlouvou**: městský stav se opět stal plnoprávným účastníkem zemských sněmů, ale rezignoval na respektování městských práv ze strany šlechty.

Hlavní českou památkou na Ludvíkovu nedlouhou vládu zůstává Ludvíkovo křídlo Pražského hradu. V r. 1526 **Ludvík zahynul** na útěku z **bitvy u uherského Moháče**, kde byl poražen Turky.

14.5.1 Ferdinand I. (vládl 1526 – † 1564)

Vláda Ferdinanda I. Habsburského znamenala – spolu se synchronním působením jeho staršího bratra, císaře Karla V. – ve střední Evropě nastolení **absolutismu** a zahájení **protireformace**.

Ferdinand obohatil **Pražský hrad** o nové stavby: nejznámější je renesanční letohrádek Belveder s Královskou zahradou; další změny přinesla výstavba po požáru, který Hrad poničil r. 1541.

Ferdinand využil **válek s Turky** (dobyli dokonce uherskou metropoli Budín) k tomu, že vytvořil **centralizovanou soustavu úřadů** a ze svých zemí vybíral **vysoké daně** – nejvíce z Čech, jež byly nejbohatší.

Čechy posilovaly svůj charakter **většinově nekatolické země**. Vedle posthusitských **novoutrakvistů** se nyní početně vzímáhali protestanti: k **Jednotě bratrské** přibýlo množství **luteránů**.

Když Karel V. vedl proti německým protestantům **Šmalkaldskou válku (1546 – 1547;** podle města Schmalkalden), nekatolické stavy Čech odmítly poskytnout Ferdinandovi vojsko na pomoc Karlovi. Po habsburském vítězství v Německu je ovšem Ferdinand tvrdě potrestal: šlechtu připravil o část majetku a městům omezil jejich práva a zatížil je novou daní (posudné = daň z piva). Čtyři z vůdců odboje dal popravit a českobratrského biskupa Jana Augustu dal mučit a 16 let věznit.

Náboženské války v Německu skončily r. **1555 augšpurským mírem**, který stanovil zásadu, že panovník či vrchnost určují víru obyvatel (*Cuius regio, eius religio.* = *Čí vláda, toho náboženství.*).

V r. **1556** přišli do Českých zemí **jezuité**. V centru Prahy založili svou kolej (= klášter a školu) **Klementinum** (název podle kostela), která se stala **katolickou univerzitou** konkurující utrakvistické Karlově univerzitě. V r. **1561 katolická církev** opět ovládla úřad **pražského arcibiskupa** (uprázdněný od 1471, kdy zemřel zvolený husitský arcibiskup Jan Rokycana).

14.5.2 Maxmilián II. (vládl 1564 – † 1576)

Aby posílil vnitřní stabilitu svých zemí, Ferdinandův syn a nástupce císař Maxmilián II. usiloval o **rovnováhu mezi katolictvím a protestantstvím**; také podpořil ekonomická privilegia **Židů**. Sídlnil většinou ve Vídni, a na východní hranici stěží zadržoval turecký nápor. Na českého krále byl korunován v Praze, ale uherskou korunu přijal v Prešpurku (dnešní Bratislavě), neboť **Slovensko** zůstalo jedinou částí uherského státu, která prakticky nebyla zasažena tureckou expanzí. S Maxmiliánovým nástupem na trůn byly spojovány **naděje na obnovení úplné náboženské tolerance** v Českém království.

Maxmiliánův mladší bratr **Ferdinand Tyrolský** se již r. 1557 oženil s krásnou, vzdělanou, ale neurozenou **Filipínou Welserovou** z německé bankéřské rodiny. Sňatek – byť se odehrál v ústraní na českém zámku Březnice – se stal výmluvným dokladem vzestupu středoevropského měšťanstva.

V r. **1575** Maxmilián přijel do Prahy se záměrem, aby mu stavy povolily novou berni a aby přijaly Maxmiliánova syna Rudolfa za příštího českého krále. Nekatolická většina zemského sněmu Čech ovšem nejprve předložila Maxmiliánovi ke schválení **Českou konfesi** – společné vyznání víry českých novoutrakvistů, luteránů a Jednoty bratrské; šlo vlastně o modernější náhradu kompaktát. Maxmilián sice s Českou konfesi vyslovil jen **ústní souhlas**, ale stavy pak jeho požadavky splnily.

14.5.3 Rudolf II. (jako český král vládl 1576 – 1611, jako císař do † 1612)

Maxmiliánův syn a nástupce, římský císař, rakouský arcivévoda a český a uherský král **Rudolf II.** (1552 – 1612), se narodil ve Vídni, ale byl vychováván hlavně ve Španělsku, odkud si přinesl rozsáhlé vzdělání, zálibu v kultuře, ale také povýšenost a odtažitost zejména vůči vnitřní politice.

Za své sídelní město si Rudolf zvolil r. 1583 **Prahu**, a inicioval tak její proměnu (či návrat) v jedno z hlavních **evropských center kultury a diplomacie**. Pražský hrad byl stavebně rozšířen (Španělský sál aj.). Rudolf shromáždil na Hradě hodnotné **umělecké sbírky**; v duchu nového slohu **manýrismu** tu působili malíři Giuseppe Arcimboldo z Itálie, Hans von Aachen z Německa aj. Na Rudolfově dvoře pracovali také význační učenci, např. **astronomové Dán Tycho Brahe** a Němec **Johannes Kepler**. Slovenský **lékař Ján Jesenský (Jessenius)** provedl (1600) v Praze první veřejnou pitvu v Českých zemích.

Proslulými se stali Rudolfovi **alchymisté**, kteří spojovali (často i pod vlivem židovské a arabské tradice) chemická, fyzikální a medicínská bádání s mystikou; v práci některých alchymistů ovšem nechyběly ani triky a klamy.

Rudolfova **politika** byla velmi **nákladná**. V bojích s Turky se císařskému vojsku podařilo (1598) osvobodit významné uherské podunajské město **Raab (Győr)**, načež byl uzavřen (1606) téměř šedesátiletý mír mezi císaři a sultány, ale zároveň vypuklo povstání maďarské kalvinistické šlechty (1604 – 1606; vůdce Štěpán Bočkaj), které zabránilo Habsburkům využít situace k rekatolizaci Uher. Navíc se Čechami před r. 1600 přehnala epidemie **moru**. Značné finance spolykal i provoz početného **císařského dvora**. Situaci dramaticky komplikovala také Rudolfova postupující duševní choroba (bipolární porucha). Průsečíkem problémů se stala **otázka nástupnictví**: Rudolf byl sice známý svou sexuální náruživostí, ale nikdy se neoženil, a tedy neměl ani legitimního potomka a dědice.

Proti Rudolfovi setrvale vystupoval jeho ambiciózní mladší bratr **Matyáš** a postupně (od 1608) ho zbavoval jeho trůnu i korun. Rudolfovu obtížnou situaci využili čeští nekatoličtí stavové (tvořili drtivou většinu na českém zemském sněmu) a – výměnou za svou podporu císařovu českému králování – přiměli Rudolfa k vydání listiny **Majestát na náboženskou svobodu (1609)**. Majestát zaručoval Českému království náboženskou toleranci v duchu České konfese; navíc zřizoval úřad 30 defensorů (obránců) víry, kteří dohlíželi nad dodržováním práv protestantů v zemi.

V rudolfínské době Jednota bratrská vytvořila první český biblický překlad z původních jazyků – **Bibli kralickou (1579)**; vytištěna v jihomoravských **Kralicích**; mimořádně kvalitní dílo se stalo trvalou oporou pro udržování i další rozvoj bohatosti českého jazyka.

Závěr Rudolfova života byl pochmurný. Císařův bratranec, pasovský biskup Leopold vyrazil r. **1611** do Prahy s žoldnéřským vojskem, aby Rudolfa udržel proti Matyášovi na českém trůnu. **Vpád Pasovských** se však do českých dějin zapsal pouze bezuzdným drancováním. Rudolf se musel české koruny vzdát, brzy nato zemřel a **Matyáš** se stal jeho úplným nástupcem; vládl až do své smrti r. 1619.

14.6 Některé další evropské země

14.6.1 Rusko

Na **konci 15. století** byla země opět sjednocena: novou metropolí se stala **Moskva**. V **16. století** mocný, ale i krutý ruský panovník **Ivan IV. Hrozný** zaváděl **absolutismus** a stal se prvním ruským **carem** (císařem). Smrtí jeho syna Fjodora (**1598**) **dynastie Rurikovců vymřela** po meči. Po neklidném mezidobí na carský trůn nastoupila (**1613**) **dynastie Romanovci** a vládla až do r. 1917.

14.6.2 Anglie

Vnitřní politikou země **otřásaly spory mezi anglikány, katolíky a kalvinisty** (zvanými **puritáni**). Zakladatel anglikánství, král **Jindřich VIII.** (vládl 1509 – † 1547) také proslul tím, že se postupně šestkrát oženil: dvě ze svých manželek dal popravit kvůli podezření z účasti na spiknutích. Jindřich zahájil soustavné úsilí o anglické ovládnutí katolického **Irska**.

Za králování Jindřichovy dcery **Alžběty I.** (vládla **1558** – † **1603**) Anglie sílila mocensky (**kolonie v Severní Americe**) i kulturně (alžbětinské divadlo: **William Shakespeare** aj.). Alžběta podporovala anglické **korzářství**: soukromé námořní pirátství s politickým pozadím, v daném případě protišpanělské. Anglický korzár **sir Francis Drake** navíc velel anglickému loďstvu, které r. **1588** v **Lamanšském průlivu** porazilo španělskou flotilu. Neprovdaná a bezdětná Alžběta vedla dynastický spor se svou vzdálenou neteří, skotskou královnou **Marií Stuartovnou**, kterou nakonec –

podněcována anglickým stavovským sněmem (**Parlamentem**) – dala popravit. Po Alžbětině smrti se však Mariin syn, skotský král **Jakub I.**, stal i anglickým králem (dynastie Stuartovců).

14.6.3 Francie

Po celou druhou polovinu 16. století se země otrásala sérií **občanských válek mezi katolíky** (k nimž patřila i královská rodina z vymírající dynastie Valois) **a hugenoty** (= francouzskými protestanty-kalvinisty). V r. **1572** se dcera francouzského krále Karla IX., Markéta, provdala za francouzského hugenota Jindřicha Navarrského. Avšak po svatbě katoličtí aktivisté povraždili v Paříži aj. snad až 30 tisíc významných hugenotů: **Bartolomějská noc**. Jindřich přestoupil na katolictví a stal se králem: **Jindřich IV.**, zakladatel **dynastie Bourbonů**. Přestoupil na katolictví, ale r. **1598** vydal **Edikt nantský**, jímž ve Francii v zásadě zrovnoprávnil hugenoty s katolíky.

14.6.4 Nizozemí

V 16. století je získala španělská větev Habsburků. Syn Karla V., **španělský král Filip II.** proměnil svou vládu nad věroučně luteránským a podnikatelsky zdatným Nizozemím **v kořistnickou tyranii**. Nizozemci zahájili protišpanělský odboj – **Nizozemskou revoluci** (= Osmdesátiletá válka 1568 – 1648; zčásti se kryla s Třicetiletou válkou). **Severní Nizozemí se r. 1581 osamostatnilo**. Vznikl stát **Spojené provincie nizozemské = Nizozemsko**: skládal se z vnitřně samosprávných rovnoprávných provincií (Holland aj.) se společnou hlavou státu (místodržitel, fakticky král) z **Oranžské dynastie** (**Vilém I. Oranžský** aj.). V nábožensko-politických otázkách bylo Nizozemsko příkladně **tolerantní zemí** – podobně jako rudolfinské České království.

15. Třicetiletá válka (1618 – 1648)

15.1 Bojující strany

Třicetiletá válka byla poslední evropskou náboženskou válkou, byť její náboženský charakter postupně slábl. Střetly se v ní **2 bloky států: katolický a protestantský** – šlo však o víc než o víru: obě válčící strany se odlišovaly také v názoru na optimální řízení státu a na žádoucí pozici habsburské dynastie jako nejmocnějšího rodu tehdejší Evropy i světa:

1. Katolíci – stoupenci absolutismu – podporovatelé velmocenské role Habsburků:

Rakouští Habsburkové (chtěli si udržet jednak královské koruny českou a uherskou, jednak – jako římscí císaři – svůj vliv v německých státech včetně protestantských; habsburská vojska se označovala jako *císařská*); **Katolická liga** (Bavorsko a řada církevních německých států, v čele stál bavorský vévoda Maxmilián I. z rodu Wittelsbachů); **španělští Habsburkové: Španělsko** (v personální unii s Portugalskem), **Španělské Nizozemí** (dnešní Belgie).

2. Protestanti – stoupenci stavovské monarchie – odpůrci Habsburků: Protestantská unie (spolek mnoha protestantských států v S a Stř. Německu, v čele stál rýnský kurfiřt, kalvinista Fridrich V. Falcký); **Sasko** (luteránský německý stát); **protestantské stavy Českého a Uherského království**; **Dánsko** (v personální unii s Norskem) a **Švédsko**; **Nizozemsko a Anglie** (její vojáci bojovali v jiných armádách); **Francie** (většinově katolický stát, ale bojující proti Habsburkům).

15.2 Příčiny

Třicetiletou válku podnítilo **soupeření obou válečných bloků, vývojově zcela odlišných:**

(a) **Západoevropské protestantské a většinově přímořské státy** vsadily na **vzestup měšťanstva** a nahrazování feudalismu **volnými tržními vztahy**; majetek i moc **církve** tu byly **překážkou**;

(b) **Středoevropské, spíše vnitrozemské státy ovládané katolíky** měly měšťanstvo slabší, takže svou ekonomiku opíraly o **feudální rentu a šlechtické velkostatky**; **mocná církev** tu byla pro státní moc **oporou**.

15.3 Místo války v dějinách vojenství

Třicetiletá válka přinesla vrchol, ale také úpadek **žoldnéřství** a položila základ k vytvoření **stálých armád**. Vedle dosavadní **pěchoty a jízdy** se rozvíjelo **polní dělostřelectvo**.

Typickým vojákem Třicetileté války byl pěší **mušketýr**, ozbrojený mohutnou puškou mušketou: její délka asi 1,75 m, hmotnost zprvu 7 kg (takže zbraň opírána do vidlice) → 5 kg, ráže hlavně až 20 mm, účinný dostřel 300 m, výstřel každé 2 minuty, kadence střelby se zvyšovala střídáním palných řad. Mušketýr obvykle nosil na hlavě široký klobouk, který pro bitvu nahrazoval kovovou přilbou šišákem. K obrannému boji zblízka mušketýr používal bodnou zbraň kord.

Jednotky mušketýrů byly chráněny oddíly taktéž pěších **pikenýrů**. Jejich hlavní zbraň bylo kopí pika (5 m, později méně) pro boj proti jezdecktvu (bylo možné ji opřít dolním koncem do země); také pikenýři měli šišák a navíc byli částečně kryti (hlavně z počátku války) zbrojí z kovových plátů. **Pěchotní formace** s mušketýry na obvodu a s pikenýry se zježenými pikami uprostřed se staly pro Třicetiletou válku příznačné.

Těžkou jízdu tvořili obrnění **kyrysníci** se sečným a bodným palašem a s párem pistolí. Stejnou výzbroj měla lehčí jízda – **arkebuzíři**, ale ti díky skromnější plátové zbrojí byli ozbrojeni ještě lehkou puškou arkebuzou.

Rozsáhlé vojenské operace přinášely – bojem či pustošením – zkázu také pro početné **civilní obyvatelstvo**.

Třicetiletá válka se tradičně periodizuje do **5 etap**.

15.4 Česká válka (1618 – 1620)

15.4.1 Předehra: králem Matyáš Habsburský (na českém trůnu vládl 1611 – † 1619)

Třicetiletá válka vypukla v Českém království. Předehrou tu byla vláda Rudolfova bratra a nástupce, **císaře Matyáše**. Ačkoli dnes jedinou zřetelnou památkou na jeho éru je manýristická **Matyášova brána** Pražského hradu, sám Matyáš sídlil ve Vídni, a v Čechách jej zastupovali **královští místodržící**. Byli císařem jmenováni z řad českých menšinových katolíků. Majestát porušovali zvýhodňováním katolické strany. Tím podněcovali katolické církevní autority k omezování protestantského náboženského života. Trpělivost protestantských stavů přetekla, když takto byl v r. 1617 zbořen luteránský kostel v podkrušnohorském Hrobu a r. 1618 byl uzavřen nový luteránský kostel ve východočeském Broumově.

15.4.2 České stavovské povstání

Proto **protestantská většina stavů v Čechách zahájila povstání**. **23. 5. 1618** stavovští předáci v čele s **hrabětem Jindřichem Matyášem Thurnem** vnikli na Pražský hrad a provedli **defenestraci místodržících Jaroslava Bořity z Martinic a Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka** (i s jejich písařem) z oken hradního Ludvíkova křídla – všichni tři muži pád přežili. Řídícím orgánem povstání se stal **30členný sbor direktorů**, složený ze zástupců šlechty a královských měst.

Císař **Matyáš** poslal do Čech **trestnou vojenskou výpravu**, jejímž nejvýznamnějším velitelem byl francouzský **hrabě Karel Bonaventura Buquoy**. Na počátku **listopadu 1618** české vojsko vedené Thurnem porazilo útočníky u jihočeské **Lomnice nad Lužnicí** (bitva u Lomnice zůstává dodnes posledním vítězstvím samostatně operující české armády v otevřené bitvě). Avšak Thurn pak zaváhal a nedokázal císařské vojsko z Čech vytlačit; prezimovalo v Českých Budějovicích a pro povstalce zůstalo setrvalou hrozbou.

Již na sklonku léta 1618 některé **menší západoevropské státy** vyslaly Čechům na pomoc žoldnéřské vojsko vedené **hrabětem Petrem Arnoštem Mansfeldem** (lucemburským rodákem): ten před koncem listopadu **dobyl katolickou Plzeň**.

V březnu **1619** bezdětný **císař Matyáš zemřel** a na trůny rakouských Habsburků nastoupil jeho bratranec **Ferdinand II.** V **květnu** s přispěním českého vojska moravští protestanti ovládli Brno a k povstání se jasně přidaly – i vojensky – **Morava, Slezsko a Lužice**. V **červnu** Mansfeld vytáhl z Plzně k Budějovicím, ale utrpěl od Buquoye **porážku u jihočeského Záblatí**.

V **červenci 1619** České království upevnilo svou jednotu přijetím nového, **konfедераčního zemského zřízení**: dokument deklaroval **rovnoprávnost** jednotlivých zemí a výrazně omezoval královskou moc (byl ovlivněn nizozemským příkladem). Pod vlivem tohoto demokratičtějšího uspořádání státu se na stranu povstání přidalo dokonce několik katolických šlechticů.

V srpnu 1619 **české stavy sesadily z českého trůnu Ferdinanda II.** a novým králem zvolily **vůdce Protestantské unie, Fridricha Falckého**, jenž byl také zetěm anglického krále Jakuba I. V listopadu mladý král s rodinou přijel do Prahy.

České vojsko s Thurnem v čele přecenilo dosavadní průběh povstání a **pokusilo se zaútočit na Vídeň**. Češi společně s Maďary, jimž velel sedmihradský kníže Gábor Bethlen (z uhersko-tureckého pomezí), Vídeň obléhali, ale bez úspěchu; v **lednu 1620** Bethlen náhle uzavřel s Habsburky příměří, protože se soustředil na snahu – nakonec marnou – získat uherský trůn.

Neúspěšné vídeňské tažení jen vyčerpalo síly českého vojska. U povstalců obecně docházely peníze, ale zato přibývaly **spory**: zejména mezi šlechtou a městy a mezi luterány a kalvinisty. **Luteránské Sasko** v září – říjnu 1620 **dobylo** na Českém království **Lužici**. Ve stejné době **se spojilo císařské vojsko** (Buquoy aj.) **s vojskem Katolické ligy** (hrabě Johann von Tilly, vévoda Maxmilán Bavorský aj.) a obě armády od jihu a západu razantně **zaútočily** hluboko do českého vnitrozemí. Mansfeld zůstal uzavřený v Plzni a katoličtí útočníci dotlačili stavovské vojsko až před západní okraj Prahy. **8. 11. 1620** tam u obory Hvězda na **Bílé hoře** došlo k rozhodující, byť nedlouhé bitvě, v níž **císařští a ligisté drtivě porazili vojsko českých stavů**.

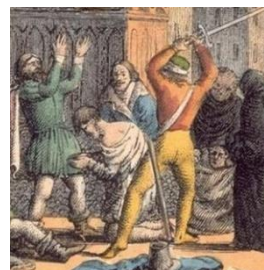
Fridrich Falcký jen čekal na Hradě na výsledek a po bitvě České království spěšně **opustil**, aby bránil svou Rýnskou Falc (pro Čechy se stal **zimním králem**: stihl vládnout jen jednu zimu). Za hranice uprchl také Thurn.

15.4.3 Českým králem Ferdinand II. (vládl 1619 a 1620 – † 1637)

Vítězný císař **Ferdinand II.** se opět stal **českým králem**. Mansfeld držel Plzeň až do března 1621, kdy byl donucen ji vydat císařským, a pak unikl za Fridrichem.

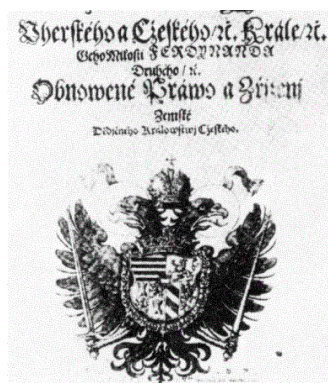
Ferdinand dal **27 českých stavovských vůdců** uvěznit, v politickém soudním procesu odsoudit k smrti a **21. 6. 1621 na Staroměstském náměstí popravil**: o život přišli 3 páni (**Jáchym Ondřej Šlik, Václav Budovec z Budova, Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic**), 7 rytířů (**Kašpar Kaplíř ze Sulevic, Diviš Černín z Chudenic** – jediný katolík mezi odsouzcenci –, aj.) a 17 měšťanů (lékař **Ján Jesenský**, pražský měšťan **Nathanael Vodňanský** aj.); popravovalo se setnutím hlavy, jen 3 měšťané byli oběšeni.

Ferdinand zkonfiskoval majetek všech povstalců – tedy zdaleka ne jen těch popravených – a předal jej svým vojevůdcům a jiným významným stoupencům; ti všichni pak měli Habsburkům poskytnout – penězi nebo přímo žoldněřskými oddíly – prostředky k **dalšímu vedení války**. Správu Čech císař svěřil **knížeti Karlu I. z Lichtenštejna** (místokrál), správu Moravy **kardinálu Františku z Ditrichštejna** (gubernátor).

Pobělohorskou prudkou změnu českých poměrů **Ferdinand II.** uzákonil vydáním **Obnoveného zřízení zemského** r. 1627 pro Čechy a r. 1628 pro Moravu (slezské kraje byly vyřešeny podle zásady augšpurského míru a Lužice zůstala Sasku); Obnovené zřízení jako základní zákon stanovilo, že:

1. **Český trůn se stává dědičným v habsburském rodě;**
2. **Katolictví je jediným povoleným (křesťanským) vyznáním a nekatolická vyznání jsou zakázána;**
3. **Panovník si zcela podřizuje stavovské sněmy (stanovuje jim obsah jednání apod.) a jen on sám dosazuje královské úředníky – vládne tedy absolutisticky;**
4. **Zkonfiskované statky jsou přidělovány za stejných podmínek domácím i cizím feudálům;**
5. **Katolické duchovenstvo se stává stavem, a dokonce prvním, nejdůležitějším;**
6. **Němčina získává postavení privilegovaného jazyka.**

Již od r. 1620 sílila **česká nekatolická emigrace**. **Konfiskacemi** byly postiženy tři čtvrtiny území Čech a asi třetina Moravy. V Českém království zavládla atmosféra **politického a ideového útlaču**.

15.5 Falcká válka (1621 – 1623)

Fridrich Falcký shromáždil na obranu své Rýnské Falce armády (jedním z velitelů byl Mansfeld), jež 2 roky vzdorovaly Lize a Španělům, ale nakonec byly drtivě poraženy Tillym v bitvě u západoněmeckého Stadtlohn. Maxmilián Bavorský získal Horní Falc a s ní i kurfiřtský hlas, jenž měl stále politickou hodnotu. Protestantská unie se rozpadla, ale mnozí její někdejší členové pokračovali ve válce.

15.6 Dánská válka (1625 – 1629)

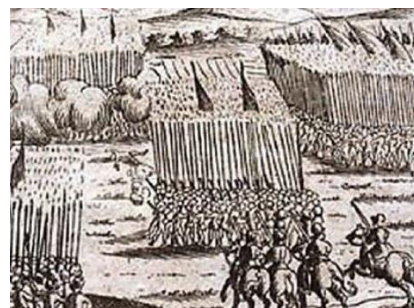

Vstup **severských národů** do války měl obecně řadu motivů, zejména (a) dynastické vazby s některými německými protestantskými státy, (b) úspěšné ekonomické a vojenské reformy, (c) obavy z pobaltského spojení ligistů a Habsburků s katolickým Polskem a (d) začínající ochlazení klimatu, které vybízelo k ovládnutí jižních, dosud úrodnějších oblastí. V r. 1625 **Dánové** podporováni Nizozemskem aj. vpadli do Německa, ale byli **poraženi** mj. česků, od m vojevůdcem císařské armády, vévodou **Albrechtem z Valdštejna**;

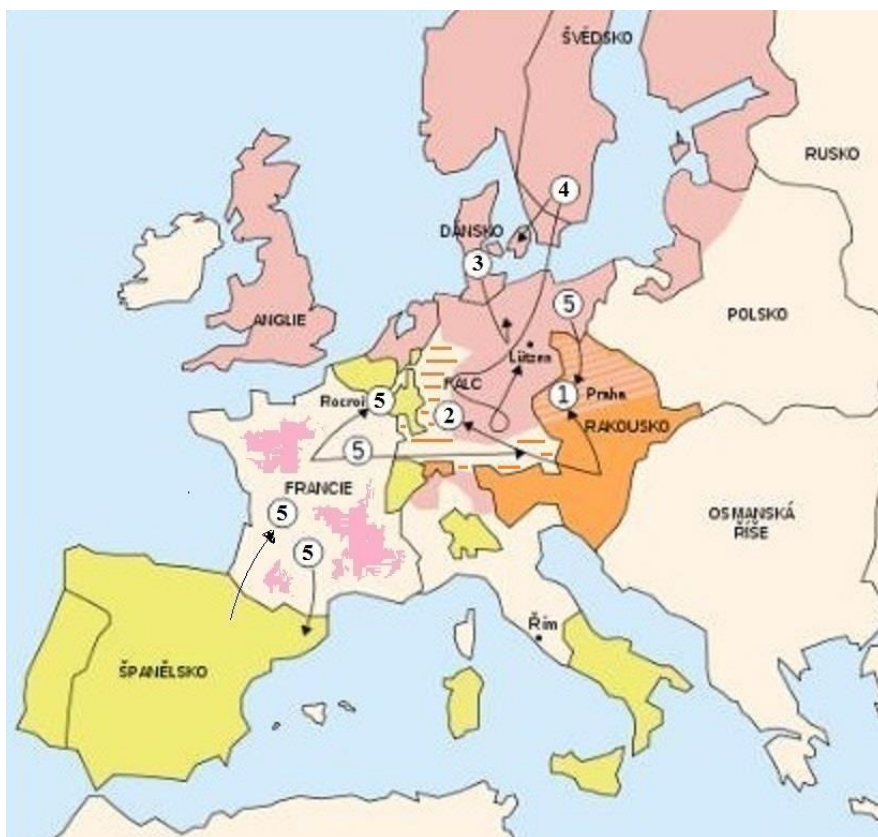

15.7 Švédská válka (1630 – 1635)

Švédové (král **Gustav II. Adolf**) vpadli do Německa, dobyli dokonce Mnichov, ale byli poraženi **Valdštejnem** (ten ovšem podlehl **atentátu** 1634).

13.8 Švédská a francouzská válka (1635 – 1648)

- 1 Česká válka
- 2 Falcká válka
- 3 Dánská válka
- 4 Švédská válka
- 5 Švédská a francouzská válka

K velkému protihabsburskému boji se spojily **protestantské Švédsko a katolická Francie** (král Ludvík XIII.), podporováni Nizozemskem. V r. 1643 Francouzi zvítězili u Rocroi. Švédové vpadli do **Českého království**, v r. 1645 zvítězili u Jankova a obléhali Brno, a ještě r. 1648 v poslední útočné akci války vydrancovali levobřežní Prahu.

Válka skončila víceméně kompromisním **Vestfálským mírem** (uzavřen v německé zemi Vestfálsku): **klesl vliv Habsburků v Německu**, ale jinak byl potvrzen **status quo** (podle zásad augšpurského míru), takže **Habsburkům zůstaly i České království a Uhry**.

16. Vrchol a krize evropského absolutismu, vznik osvícenství

16.1 Co to je absolutismus a jaké má podoby

Absolutismus (lat. *absolutus* = *nezávislý, dokonalý*) je forma vlády především v **raněnovověkém feudálním státě**, kdy vrchol státní moci (zákonodárné, výkonné i soudní) spočívá zcela v rukou **panovníka**. Absolutismus vznikl jako **opozice vůči stavovské monarchii**, v níž je moc krále omezena stavy.

Absolutismus vznikl ze snahy panovníků stabilizovat ve svůj prospěch poměry v zemi rozkolísané především soupeřením mezi králem, šlechtou a měšťany, ale také mezi církevní a světskou mocí apod.

Hlavní znaky absolutismu jsou tyto:

1. **Stálá státní armáda** (zprvu žoldnéřská, později hlavně odvedenecká) namísto dosavadní akcidentně svolávané zemské hotovosti, kterou panovníkovi poskytovaly stavy;
2. **Pravidelné daně do státní pokladny** (původně vyměřované jen poddaným, později i šlechtě) namísto dosavadní akcidentní berně;
3. **Kariérní úřednictvo**: vysoké státní úřady zastávají panovníkem jmenovaní úředníci (leckdy cizinci), zatímco dosud tyto úřady vykonávaly dědičně nejvýznamnější šlechtické rody;
4. **Centralizace**: panovník kontroluje zemi pomocí víceúrovňové sítě státních úřadů;
5. Tendence vytvářet **nadnárodní politické celky** (říše nebo personální unie);
6. **Nadřazenost státu nad církevním životem**: církev je propojena se státní administrativou.

16.2 Ekonomické poměry v Evropě v éře absolutismu

V 17. – 18. století se nadále rozevírají **nůžky mezi západní a středovýchodní Evropou**:

1. **Západní Evropa** vsadila na **podnikavost a zvyšování zisků**. Obdělávání opuštěné či nově kultivované půdy se nyní dělo na základě **pachtu**, tedy oboustranně výhodného smluvního (komerčního) pronájmu panské půdy poddanému sedlákovi – vedle tradičního užívání dosavadního léna. Zisky z pachtu pro poddaného i vrchnost záhy převýšily význam feudální renty a feudální závislost sedlák–šlechtic vyvanula.

2. **Středovýchodní Evropa** preferovala snižování nákladů prostřednictvím mimoekonomického donucování. Jeho nejviditelnějším projevem se stalo **nevolnictví**: ztížené (tělesné) poddanství, kdy poddaný nejenže musel odvádět dosavadní feudální rentu své vrchnosti, ale navíc se nesměl (bez vrchnostenského svolení, jehož vydání bylo zpoplatněno) odstěhovat z užívaného léna; nevolnictví bylo doprovázeno výrazným zvyšováním roboty;

16.3 Přehled politických poměrů do počátku 18. století

Drtivá většina Evropy 17. – 18. století žila pod vládou pouhých **5 dynastií**: rakouských a španělských Habsburků, francouzských Bourbonů, ruských Romanovců, tureckých Osmanů a pruských Hohenzollernů. Všechny tyto dynastie nastolily **absolutismus** a navzájem **soupeřily**.

Rakouská říše (rakouští Habsburkové):

Personální unie rakousko-česko-uherská se proměnila v jednotnou **Rakouskou říši**. **Ferdinand II.** vládl jako římský císař, rakouský arcivévoda a český a uherský král v letech **1619/1620 – † 1637**. Byl tvrdým rekatolizátorem; v r. **1635** jej válečné události donutily **postoupit Sasku Lužici**, která od 14. století byla součástí Českých zemí. Po Ferdinandovi II. vládu zdědil jeho syn **Ferdinand III.** (vládl **1637 – † 1657**): v Čechách byla provedena (**1654**) **berní rula** (soutěž poddanských hospodářství pro berní účely – evidence stavu po válce) a založeno biskupství v Litoměřicích (1655).

Ferdinandův syn **Leopold I.** (vládl 1657 – † 1705) vedl zdlouhavou a bezvýslednou **sérii válek s Francií**, kde vládl **Ludvík XIV.** V r. **1683 Turci podruhé oblehli Vídeň** a byli **poraženi** až útokem polsko-německo-rakouského vojska, kterému velel poslední významný **polský král Jan III. Sobieski**; bitva znamenala **konec turecké expanze** v Evropě.

V r. 1664 vzniklo biskupství v Hradci Králové. V západočeském pohraničním kraji Chodsku se tamější obyvatelé **Chodové** (původně královští poddaní a strážci hranic; též folklorní a nářeční entita) vzbouřili proti nově uvalené robotě: vzpoura byla potlačena a její vůdce **Jan Sladký (Kozina)** byl popraven v Plzni (**1695**).

Německojazyčné moravské podhůří Jeseníků (**Velké Losiny** aj.) se stalo dějištěm série **čarodějnických procesů** (do **1696**): vyšetřovatelé (inkvizitoři) dali upálit přes 100 osob, aby se obohatili jejich zabavenými majetky.

Francie:

Dlouhé období 1610 – 1774 pokryli svou vládou pouze **3 králové z dynastie Bourbonů** (vždy ve vztahu otec–syn): **Ludvík XIII.** (vládl 1610 – † 1643), **Ludvík XIV.** (1643 – † 1715) a **Ludvík XV.** (1715 – † 1774). Prvním ministrem (nejvýznamnějším rádcem) Ludvíka XIII. byl **kardinál Armand Jean de Richelieu**: působil jako skutečná výkonná hlava centralizované státní moci, v zahraniční politice mj. harmonizoval vztahy Francie (bojující po boku protestantského Švédska) s papežem.

Francie se zařadila mezi **koloniální velmoci**: její kolonie se rozkládaly v Severní Americe (od

Velkých kanadských jezer povodím řeky Mississippi až k Mexickému zálivu), v Karibském moři a na ostrovech v Indickém oceánu.

Ludvík XIV. je nejproslulejším panovníkem raného novověku. Jeho vláda měla až teokratické rysy (**král Slunce**), jako své sídlo dal u Paříže vystavět oslnivý a po Evropě napodobovaný zámecký areál **Versailles**.

Anglie a vznik Velké Británie:

Králové z dynastie Stuartovců – **Jakub I.** (vládl 1603 – † 1625) a jeho syn **Karel I.** (vládl 1625 – 1649) – panovali v Anglii, ve svém domovském Skotsku a v Irsku. Pokoušeli se vládnout absolutisticky – ignorovali stavovské shromáždění **Parlament**, jenž je kritizoval za **nehospodárnost** královského dvora. Nespokojenci měli nábožensky blízko k puritánům (1620 puritánští Otcové poutníci na lodi *Mayflower* dopluli do Severní Ameriky).

Když Karel I. potřeboval peníze na vojsko posílané do Třicetileté války a na potlačení vzpoury **Skotů**, jimž vnucoval nadřazenost anglikánské církve, Parlament se postavil na odpor, ale Karel proti němu rozpoutal **sérii tří občanských válek (1642 – 1651)**. Vůdcem oponentů, a tedy celé **Anglické revoluce** se stal šlechtic **Oliver Cromwell**. Nad **Karlem** zvítězil a ten byl r. **1649** v Londýně **popraven**.

Cromwell zrušil v Anglii monarchii a vyhlásil **republiku** (Commonwealth of England; existovala 1649 – 1660). Zbytky rojalistické opozice vojensky porazil v **Irsku** a **Skotsku** – obě země definitivně **podřídil Anglii**. Po návratu rozebral „Kusý“ parlament, v němž převažovali prospěcháři, a prohlásil se za hlavu státu (**lord protektor**; vládl 1653 – † 1658). Začal vydávat zákony (**Navigační akta**), které prakticky znemožňovaly cizím lodím vplout do anglických přístavů – to vedlo k ozbrojeným konfliktům s Nizozemskem, které bohatlo z přepravního námořního obchodu.

V r. 1660 byla monarchie obnovena a na britské trůny nastoupil syn popraveného krále, **Karel II.** (vládl 1660 – † 1685). Karel II. i jeho mladší bratr **Jakub II.** (vládl 1685 – 1688) se opět pokoušeli o **absolutismus** a navíc **posilovali pozici** stále přežívajících **katolíků**.

Jakub II. byl svržen nekrvavou **Slavnou revolucí (1688 – 1689)**. Parlament vydal r. **1689** klíčový zákon **Bill of Rights** (Listinu práv), který definitivně skoncoval s absolutismem a nastolil v zásadě **demokratickou monarchii**: byly zavedeny pravidelné parlamentní volby, závislost vlády na Parlamentu v záležitostech zákonů, financí a války, a parlamentní svoboda projevu. Britský Parlament se stal skutečným **parlamentem** – zákonodárným sborem.

Stuartovci však **vymřeli po meči** a trojice britských trůnů byla společně obsazována na základě stále komplikovanějších dědických nároků po ženské linii: v letech 1689 – † 1702 tu vládl dokonce nizozemský král **Vilém III. Oranžský** (s aktivní účastí své anglické manželky, královny **Marie II.**).

V r. **1707** byly Anglie a Skotsko spojeny do království **Velká Británie** (k němuž v r. **1801** bylo jako rovnoprávná část připojeno dosud podřízené **Irsko**). V r. **1714** britský trůn získala severoněmecká dynastie **Hannover**, která (od r. 1917 pod názvem **Windsor**) vládne ve Velké Británii dodnes.

Válka o dědictví španělské (1701 – 1714):

V r. **1700** vymřela španělská větev **Habsburků** a s dědickými nároky se přihlásili jednak císař **Leopold I.**, jednak francouzský král **Ludvík XIV.** Tak vznikly **2 soupeřící koalice** **(1)** Rakouská říše, Velká Británie, Nizozemsko, Portugalsko, Prusko a **(2)** Francie, Bavorsko a francouzsko-italský stát Savojsko. Vleklé boje byly zdramatizovány tím, že na pokraji vymření se ocitla také rakouská větev Habsburků: v r. 1705 zemřel císař Leopold I. a již r. 1711 jeho starší syn císař **Josef I.**, takže jediným mužským Habsburkem zůstal Josefův mladší bratr, císař **Karel VI.** (vládl 1711 – † 1740).

Válka skončila **kompromisem**. Španělský trůn získali **Bourboni** pod podmínkou, že nedojde k personální unii s Francií. Rakousko získalo Španělské Nizozemí (dnešní Belgie) a několik trůnů v italských státech. K Savojsku byla připojena Sardinie. Velká Británie ovládla strategický Gibraltar.

16.4 Barokní kultura

Vůdčím kulturním slohem **17. – 18. století** bylo **baroko** (port. *barroco* = *nepravidelná perla*). **Vymezuje se vůči předchozí renesanci**, od níž je odděleno přechodovým manýrismem. Baroko rehabilituje – proti racionalitě – sílu emocí, namísto vyvážené harmonie se zabývá krajnostmi, kontrasty a konflikty, důraz na objektivní smyslovou zkušenost nahrazuje důvěrou v transcendenci.

Architektura preferuje monumentalitu (*chrám svatého Petra* v Římě), symetrii a promyšlenou konfiguraci v krajině (*poutní chrám Svatý Kopeček* u Olomouce). **Figurální umění** vyjadřuje emoce a dynamiku (**Peter Paul Rubens**: obraz *Tři Grácie*), časté jsou alegorie (**Matyáš Bernard Braun**: sochy *Ctností a Neřestí* u českého zámku Kuks). Ve výtvarných oborech se obecně pracuje se světlem (**Rembrandt**: obraz *Noční hlídka*) a iluzivností. **Literatura** se soustřeďuje na náboženská témata (**John Milton**: umělý epos *Ztracený ráj*), ale nově se objevuje reflexivní lyrika se sklonem až k mystice (**Terezie z Ávily**). Rozmach prožívá **divadlo**: stavějí se první kamenné divadelní budovy (La Scala v Miláně). Do té doby žádná epocha nepřinesla **hudbě** tolik jako baroko: skladatelé

Antonio Vivaldi (houslové koncerty *Čtvero ročních období*), **Georg Friedrich Händel** (oratorium *Mesiáš*), **Johann Sebastian Bach** (*Braniborské koncerty*).

Změnu v **odívání** představuje u mužů volný delší kabát a u žen výstřih. Pokud to finance dovolují, obě pohlaví se hojně pudrují, parfémují, nosí paruky a oděv zdobí krajkami.

16.5 Charakteristika osvícenství a jeho nejvýznamnější myslitelé

Barokní mentalita neoslovila zdaleka každého. Ve společnosti rovněž zůstávala živá tradice renesančního (a antického) postoje. **Opozice vůči baroku** rozvíjela dílo osobností **vědecké revoluce** i následujícího období. Těmito osobnostmi byli zejména francouzský filozof **René Descartes** (*Myslím, tedy jsem*), fyzikové **Blaise Pascal** (Francie; Pascalův zákon o tlaku v kapalině) a **Isaac Newton** (Anglie; objev gravitace a zákony pohybu těles), přírodovědci Carl Linné (Švédsko; binominální nomenklatura pro systemizaci živé přírody) a **Benjamin Franklin** (Spojené státy; vynález hromosvodu), britský mořeplavec **James Cook** (doplul až do Austrálie a k Antarktidě) aj.

Tak se zrodil nový filozofický směr – **osvícenství**. Jeho název zdůrazňuje, že skutečné a sebevědomé lidské poznání i jednání se děje **ve světle rozumu**. Těžiště osvícenství chronologicky spočívá v **18. století**. Osvícenské ideje nás ovšem ovlivňují dodnes.

Osvícenství vzniklo jako **výraz duchovní a sociální emancipace** středních vrstev společnosti (měšťanů, vzdělanců...). Bylo namířeno proti feudalismu a církevní věrouce, ale získalo si některé stoupence i mezi šlechtou, panovníky a duchovenstvem. **Znaky osvícenství** jsou zejména tyto:

- 1. Racionalismus:** svět je logicky uspořádán a poznávat jej lze pouze rozumovým uvažováním;
- 2. Empirismus:** myšlení čerpá jen ze smyslového poznání, které je objektivní, a tedy pravdivé;
- 3. Návrat k přírodě:** příroda je svým účelným uspořádáním, principem svobody a rovnosti, a prostorem pro přirozené, nikoli jen formální autority ideálním vzorem pro lidskou společnost;
- 4. Liberalismus:** člověk se rodí jako svobodná bytost a tuto svobodu mu nikdo jiný nemůže vzít; člověk je obdařen **lidskými právy**, která mu nelze upřít;
- 5. Skepse vůči tradičnímu (křesťanskému) náboženství:** idea transcendentního rozměru světa nemá oporu v realitě, neboť ji nelze dokázat; pokud Bůh vůbec existuje, pak sice stvořil svět, ale do jeho vývoje nijak nezasahuje; je to člověk, kdo má či může mít svět plně ve své moci;
- 6. Idea setrvalého pokroku:** svět i společnost se vyvíjejí od forem jednodušších a primitivnějších ke složitějším a kvalitativně vyšším, takže jako lidé můžeme do budoucnosti hledět s optimismem.

Na počátku osvícenství stojí **angličtí myslitelé**, např. **Francis Bacon** (*Ve věděni je síla*), ale pak se hlavní vlastí osvícenství stala **Francie**. Ironický Voltaire se vysmál baroknímu křesťanství (ve *Filozofickém slovníku*) i naivní víře, že žijeme v nejlepším ze všech možných světů (román *Candide*). **Denis Diderot** vedl vydávání *Encyklopedie* – prvního naučného slovníku. **Jean-Jacques Rousseau** (navazující na Angličana Johna Locke) zformuloval pojem **společenská smlouva**: aby lidé mohli spolu žít v prospěšném společenském uspořádání, sami se dobrovolně vzdávají části své svobody a přenášejí ji na zvolené politiky, kteří řídí společnost ve všeobecném zájmu, jsou ovšem lidu odpovědní a mohou být odstraněni a vyměněni; společenská smlouva tedy určuje práva a povinnosti občanů i vládců – jejím výslovným vyjádřením je základní zákon státu – **ústava (konstituce)**.

16.6 Osvícenský absolutismus

16.6.1 Obecná charakteristika

Někteří absolutističtí panovníci středovýchodní Evropy udržovali svou pozici **řízením zaváděním některých osvícenských zásad** – především ve **sféře hospodářské a správní**, aby se jejich země posílila a aby se předešlo volání po zásadních změnách politických.

16.6.2 Rusko

Vůbec nejvýznamnějším **ruským carem** byl **Petr I. Veliký** (vládl 1682 – † 1725). **Rusko** proměnil v **evropskou velmoc** a přiblížil ji evropskému Západu (začal tím, že tam inkognito podnikl poznávací cestu – navštívil i Čechy). V **Severní válce (1700 – 1721)** porazil Švédsko, jemuž pak uzmul Estonsko a JV Finsko; Rusko tak získalo přístup k Baltskému moři a Petr tam r. **1703** založil evropsky laděné nové hlavní město **Petrohrad**. Rusové pokračovali v **kolonizaci Sibíře** (proces zahájili již po r. 1600). Petr zpřehlednil a zcentralizoval státní správu, uskutečnil měnovou reformu (zavedl jednotku rubl). Pověstné se staly jeho příkazy ruské šlechtě poevropštit svůj vzhled (ostříhat mohutné, pravoslavné vousy, nosit evropský oděv apod.)

V letech 1762 – 1796 (†) vládla v Rusku carevna **Kateřina II. Veliká**. Byla to původem Němka, ale přijala pravoslavnou víru a podílela se na převratu, jímž byl svržen a zabit její slabý manžel car Petr III. (vnuk Petra Velikého). Sama pak absolutisticky vládla a její Rusko si vydobylo ve válkách proti Turecku **přístup také k Černému moři**.

16.6.3 Prusko

Společně s **Pruskem** (původně Braniborsko s okolím; **král Fridrich II. Veliký**: reformátor ekonomiky, armády aj.) a s **Rakouskem** (panovnice **Marie Terezie** a její **nástupci**) zlikvidovala Polské království: **trojí dělení Polska 1772 – 1795**).

Osvícenský absolutismus v Rakousku již spadá do doby, která obsahuje mj. předeheru i první etapu českého emancipačního hnutí tradičně nazývaného **národní obrození**.

16.7 Rakousko: tereziánský a josefinský osvícenský absolutismus

16.7.1 Karel VI. (vládl 1711 – † 1740)

Za vlády **posledního mužského Habsburka, císaře Karel VI.**, v Českých zemích **vyvrcholila éra barokního absolutismu i rekatolizace**. Jejimi symboly se staly mimořádně hodnotné architektonické počiny **stavitelů Kiliána Ignáce Dientzenhofera** (chrám svatého Mikuláše v Praze na Malé Straně aj.), **Jana**

Blažeje Santini-Eichela (styl barokní gotiky: poutní kostel Jana Nepomuckého na Zelené Hoře u Žďáru nad Sázavou atd.) aj. Působil tehdy ovšem i český **jezuita Antonín Koniáš**, který proslul veřejným pálením českých knih.

V r. 1713 **Karel VI.** vydal zákon **Pragmatickou sankci**: stanovila nedělitelnost habsburských zemí (fakticky vznikla **Rakouská říše**) a v případě vymření mužských členů rodu připouštěla **nástupnictví v ženské linii**. Pragmatickou sankci však některé evropské státy neuznaly. Z Karlových dětí se dospělosti dožily jen 2 dcery; starší z nich, **Marie Terezie**, se stala Karlovou vladařskou dědičkou; byla provdána za **Františka I. Štěpána Lotrinského** z vévodství na německo-francouzském pomezí.

16.7.2 Marie Terezie (vládla 1740 – † 1780)

16.7.2.1 Osobnost a počátky vlády

Jakmile nastoupila na trůn, čelila agresi států, které neuznaly Pragmatickou sankci.

16.7.2.2 Války o dědictví rakouské

Tak vypukly **Války o dědictví rakouské (1740 – 1748)**, jejichž hlavní součástí byly **2 Slezske války**: Marie Terezie za cenu **ztráty drtivé většiny českého Slezska v pruský prospěch** (král **Fridrich II. Veliký** z dynastie **Hohenzollernů**) uhájila svůj trůn. Navíc **František Štěpán** se stal (1745) **římským císařem**.

Marie Terezie, matka 16 dětí, osobnostně tkvěla spíše v barokní atmosféře; přesto po úvodní, nepřilíh úspěšné etapě svého vládnutí zahájila **osvícenské reformy**, které její říši vrátily dynamiku.

16.7.2.3 Tereziánské reformy

Tereziánské reformy posílily centralizaci říše (mj. byla zřízena moderní krajská soustava) a pozici **němčiny** jako jediného úředního jazyka; pro početné státní úřednictvo byl mj. rozšířen Pražský hrad. Reformy sjednotily **soudnictví** (bylo zakázáno mučení apod.), měnu, soustavu měr a vah. Odstranily vnitřní celní hranice. Zavedly **povinnou školní docházku**: v délce 6 let a s výukou v mateřtině. Byl zefektivněn výběr daní: uskutečněn daňový soupis obyvatel (**tereziánský katastr**) a zdaněna také šlechta a církev. Byla zkvalitněna **armáda** (vzniklo pevnostní město Terezín aj.). **František Štěpán** († 1765) se významně podílel na rozvoji **manufaktur**.

16.7.2.4 Sedmiletá válka

Rakousko využilo napětí mezi Velkou Británií a Francií ohledně koloniálního soupeření a uzavřelo překvapivé **spojenectví s Francií**, zatímco Britové se podobně sblížili s Pruskem. Tak došlo k **Sedmileté válce (1756 – 1763)**, do níž se zapojily ještě další státy. Válka se odehrávala v Evropě i v Severní Americe aj. (*Nultá světová válka*). Výsledky byly spíše skrovné a neodpovídaly rozsáhlým ztrátám na životech. Rakousko posílilo svou evropskou pozici vítězstvím nad Prusy v důležité **bitvě u českého Kolína (1757)** a Britové dobyli na Francii **Kanadu**. Symbolem pokračující rakousko-francouzské koalice se stal **sňatek** princezny Marie Antoinetty s budoucím králem Ludvíkem XVI.

16.7.2.5 Pozdní léta vlády

V r. **1775** došlo v **Čechách** k velkému **nevolnickému povstání**. Bylo sice potlačeno vojskem (poražení *sedláci u Chlumce* nad Cidlinou), ale Marie Terezie vydala **robotní patent**, který snížil robotní povinnosti zhruba na polovinu.

16.7.3 Josef II. (vládl 1780 – † 1790)

Nejstarší syn Marie Terezie působil jako její **spoluvladař** již od otcovy smrti (1765), kdy se také stal **římským císařem**. Jeho osvícenské reformy byly odvážné. Josef zavedl zcela nové, **civilnější** a ryze **administrativní pojetí** funkce **hlavy státu**.

V r. **1781** vydal dva důležité právní výnosy: **Toleranční patent**, zavádějící prakticky úplnou náboženskou svobodu, a **Patent o zrušení nevolnictví** (prosté poddanství zůstalo zachováno, ale zvýšila se potřebná mobilita obyvatel). V zájmu ekonomické efektivity Josef **zreguloval náboženský život**: např. zrušil kláštery kontemplativních řeholních řádů (které se nevěnovaly veřejně prospěšným činnostem); ovšem právě za jeho vlády bylo zřízeno (1785) biskupství v Českých Budějovicích. Josef II. zavedl povinná příjmení. Ovládal několik jazyků včetně češtiny, ale razantně **posiloval pozici němčiny** jako jediného úředního jazyka. V soukromém životě – byl dvakrát ženatý – nenalezl harmonické vztahy a zemřel bezdětný. U lidu svých zemí – včetně Čechů – si získal značné sympatie.

Osvícenství, které spojovalo respekt k lidským právům s návratem přirozenosti do společenského uspořádání, obracelo pozornost k národní identitě – především v jejím územním pojetí. Ve sféře kultury mu odpovídal sloh **klasicismus** (lat. *classicus* = *antický vzorový*). Ten navazoval na renesanci a antiku, rozvíjel se **od 17. století do počátku 19. století**, často představoval synchronní racionalistickou alternativu emocionálně laděného baroka (a na něj navazujícího hravého a minuciózního **rokoka**). Ve **výtvarném umění klasicismus** opakuje antické prvky a směřuje k uměřené harmonii linií a tvarů; v **hudbě** vzniká žánr symfonie, rozvíjí se opera. Klasicistní **literatura** pěstuje jasně vymezené žánry (komedii, tragédii, ódu, bajku...). Náleží sem dramatik **Molière** (komedie *Lakomec*), bajkař **Jean de La Fontaine**, básník **Johann Wolfgang von Goethe** (veršované drama *Faust*), skladatelé **Joseph Haydn**, **Wolfgang Amadeus Mozart** (serenáda *Malá noční hudba*), **Ludwig van Beethoven** (symfonie č. 6 *Osudová*). Napoleonova éra přinesla **empír** jako pozdní fázi klasicismu (fr. *empire* = *císařství*): projevil se zejména v architektuře (přísná symetrie, anticizující figury; Napoleonův Vítězný oblouk v Paříži, český zámek Kačina) a v užitém umění (římský styl dámského oděvu, staroegyptské prvky v nábytkářství).

17. Velké osvícenské revoluce

17.1 Americká revoluce (1775 – 1883)

17.1.1 Britské osady v Severní Americe

V 17. – 18. století Anglie / Velká Británie kolonizovala východní (atlantické) pobřeží Severní Ameriky zhruba mezi řekou svatého Vavřince (S) a poloostrovem Floridou (J). Angličané/Britové v této pobřežní oblasti vytvořili **13 kolonií**. Ty se vyznačovaly mírným podnebím, absencí nerostného apod. bohatství a drtivou početní převahou bílých (anglosaských) přistěhovalců nad domorodci-Indiány.

Počet obyvatel **třinácti kolonií** vzrostl během 150 let (1625 – 1775) z 2 tisíc na 2,4 milionu. Kolonie si vytvořily funkční samosprávu a vzájemnou spolupráci začaly nahrazovat kontakty s Britskými ostrovy; kolonisté se proměňovali v nový, **americký národ**. Když v **Sedmileté válce** Velká Británie vybojovala od Francie Kanadu, **britské úřady** potřebovaly zvýšit početnost své severoamerické koloniální armády i úřednictva, a aby to vše ekonomicky zvládly, zvýšily finanční zatížení 13 kolonií **novými poplatky**, od kolkovného, uvaleného na veškeré tiskoviny z Velké Británie, až po cla na mnohé britské zboží. Američané tuto praxi odmítli pod heslem *Žádné zdanění bez zastoupení* (rozumělo se v britském parlamentu, kde své zástupce neměli) (*No taxation without representation*).

17.1.2 Revoluční události a vznik Spojených států amerických

Předzvěstí otevřené americké vzpoury se stalo **Bostonské pití čaje (Boston Tea Party; 1773)**: v americkém městě Bostonu Američané (převlečení za Indiány) protestně naházeli do moře náklad čaje přivezeného Brity z Asie.

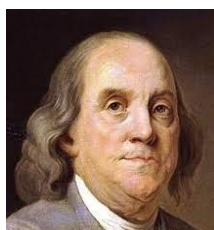
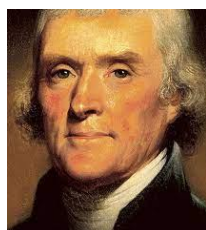

V r. 1775 situace přerostla v **Americkou revoluci (Americkou válku za nezávislost)**: ozbrojený konflikt mezi milicemi kolonistů a britskou armádou. První bitva se odehrála u Lexingtonu a skončila americkým vítězstvím. Řídícím orgánem revoluce se stal **Kontinentální kongres**, složený ze zástupců všech 13 kolonií a zasedající ve městě **Philadelphia**. V čele revoluce se vyprofilovaly 3 vůdčí osobnosti: vojevůdce **George Washington**, politický filozof **Thomas Jefferson** a diplomat (ale i přírodovědec aj.) **Benjamin Franklin**.

4. 7. 1776 Kontinentální kongres vydal **Prohlášení nezávislosti**: 13 kolonií tak společně vytvořilo nový stát, **Spojené státy americké** (United States of America; USA), které se staly vzorovou realizací **osvícenské státovědy**. Válka za nezávislost ovšem pokračovala a síly se vyrovnaly. Franklin, pobývající ve Francii, však dosáhl obratnou diplomacií toho, že v r. **1778** se do války na americké straně zapojili **Francouzi**; z nich vynikl velmi mladý generál **markýz Gilbert de La Fayette**.

Britové sice r. 1780 donutili ke kapitulaci přístavní město Charleston, ale sami byli poraženi v bitvě u **Saratogy** (1777) a v r. 1781 se významná část jejich armády musela Američanům vzdát ve městě **Yorktownu**.

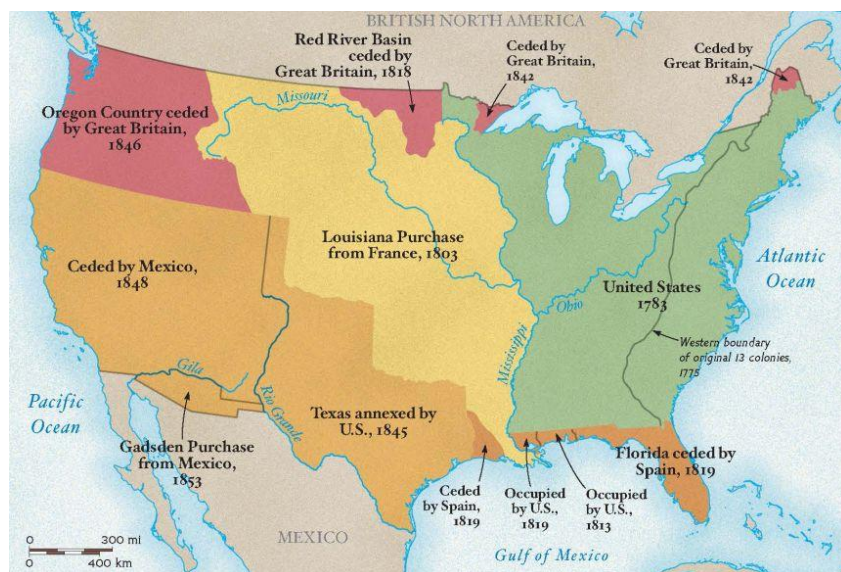
Americká válka za nezávislost tedy skončila **americkým vítězstvím**, které stvrdila **Pařížská smlouva (1783)**: Velká Británie uznala existenci Spojených států.

17.1.3 Politický systém a společnost ve Spojených státech

Ústava Spojených států byla vydána r. 1787. Právní řád Spojených států je založen na rovnosti všech lidí, ale v souladu s dobovým názíráním se tím samozřejmě nemysleli Indiáni ani černoši (černošské otroctví bylo zachováno) a mnoho práv bylo upíráno ženám.

První hlavou Spojených států amerických – s titulem **prezident** – se stal **George Washington** (v úřadě 1789 – 1797). Spojené státy jsou demokracií s prezidentským vládním systémem: prezident je tu zároveň předsedou vlády. Jmenování členů vlády (ministrů) závisí zcela na prezidentově vůli. Prezident je volen sborem volitelů za každý stát Unie vždy v přestupný rok na 4 roky. Parlament (Kongres) existuje od r. 1789. Občané Spojených států postupně získávali volební právo (a tedy také rozhodující vliv na volitele prezidenta). Hlavním městem je Washington: prezident zde sídlí v Bílém domě, sídlo Kongresu se nazývá Capitol. Spojené státy se postupně územně rozrůstaly směrem na západ. Jsou federativní republikou: dnes se skládají z 50 států s vlastním vnitřním zákonodárstvím.

17.2 Velká francouzská revoluce (1789 – 1799)

17.2.1 Příčiny

Velká francouzská revoluce, která ve Francii svrhla absolutismus, zůstává **nejinspirativnější politickou revolucí** světových dějin. Její bezprostřední **příčiny** můžeme shrnout pod pojem **arogance moci**: po neúspěchu v Sedmileté válce a v časech celoevropské neúrody se **král Ludvík XVI.** (vládl 1774 – 1792) a **jeho manželka Marie Antoinetta** odmítli se svým dvorem uskrovnit, mávli rukou nad potřebou hlubokých reforem a situaci chtěli **řešit zvýšením daní**. Aby dosáhl formálního souhlasu zástupců veřejnosti, svolal Ludvík r **1789 generální stavy** (předtím se naposledy sešly 1614). Duchovenstvo a šlechta tu sice měly procesní převahu nad **třetím stavem** – měšťany a některými venkovany –, ale ten v nedávné době ekonomicky posílil a ještě před zasedáním zorganizoval po celé Francii sepisování **požadavků i návrhů** vůči generálním stavům a králi.

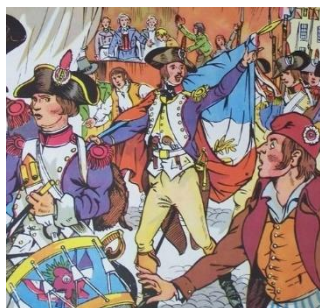
Generální stavy se v květnu 1789 sešly v královském zámku ve Versailles u Paříže, ale **třetí stav** odmítl jejich příkyvovací úlohu a v **červnu** se prohlásil za parlamentní **Ústavodárné shromáždění** s cílem odstranit absolutismus a nastolit demokracii. Záhy se přidaly i oba privilegované stavy.

17.2.2 První období revoluce (1789 – 1792): konstituční monarchie

14. července 1789 pařížský lid dobyl a vzápětí rozbořil vězeňskou pevnost **Bastilu** – symbol bourbonského absolutismu. Tato událost je považována za **vypuknutí** Velké francouzské revoluce. Revolučním heslem se stala triáda **Volnost – Rovnost – Bratrství** (*Liberté – Égalité – Fraternité*). Revoluce se šířila po **celé Francii**, vznikaly ozbrojené revoluční **Národní gardy** (vrchní velitel La Fayette měl zkušenosti již z Americké revoluce). V srpnu Ústavodárné shromáždění vydalo **Deklaraci práv člověka a občana**, uzákoňující v osvícenském duchu občanská a politická práva. V říjnu pařížský lid vtrhl do Versailles a přinutil krále s rodinou přesídlit přímo do Paříže. Byl **zrušen feudalismus a zestátněn církevní majetek**.

Avšak již r. **1790** se objevily **ekonomické potíže**: začala klesat hodnota francouzské měny, rostly ceny. V r. **1791** Ústavodárné shromáždění vydalo **první francouzskou ústavu**, laděnou osvícensky; občané-muži s majetkem větším než malým získali volební právo. Francie se stala demokratickou, **konstituční monarchií** (moc krále je omezena ústavou). Konaly se **volby**, vznikl nový parlament (**Národní shromáždění**) a také vláda, která se opírala o parlamentní křídlo **feuillantů**.

V r. **1791** se začala formovat **koalice států proti revoluční Francii**. Její jádro tvořily absolutistické státy **Rakousko, Prusko a Rusko**, jejichž vládcové se šíření revoluce báli, a liberální **Velká Británie**, která si vnitřně silnou Francii nepřála z konkurenčních důvodů. Král **Ludvík XVI.** a jeho rodina se pokusili o **útěk**, ale byli polapeni a internováni v paláci Tuilerie v Paříži.

V červenci **1792** **pruská a rakouská vojska vpadla do Francie**. V bojích dobrovolníků proti útočníkům se zrodila píseň **La Marseillaise** (dnes státní hymna Francie). Srpnový útok revolučního davu na **Tuilerie** a zářijové vítězství Francouzů v **bitvě u obce Valmy** radikalizovaly situaci.

17.2.3 Druhé období revoluce (1792 – 1794): republika za vlády girondistů a jakobínů

Po dalších volbách vznikl parlamentní **Národní konvent** a ten v září **1792** vyhlásil **republiku** (**první francouzskou**). Republikáni Konvent ovládli; štěpili se ovšem na křídlo umírněné (**girondisté**) a radikální (**jakobíni**).

Vypukla dvě **protirevoluční povstání na konzervativním** (roajalistickém a katolickém) **západofrancouzském venkově**: v kraji Vendée (od 1793) a v Bretani (od 1794).

V r. **1793** byl někdejší **královský pár** veřejně **popraven** novým popravčím nástrojem – **gilotinou** (rámovou sekerou). **Velká Británie** dobyla francouzský středomořský přístav **Toulon**.

Revolucionáři vystupňovali hledání vnitřních nepřátel: k tomu účelu vytvořili v dubnu 1793 **Výbor pro veřejné blaho**, jenž byl nadřazen vládě i justici. Ovládali jej **jakobíni** a za jeho působení skončilo na popravišti asi 17 tisíc skutečných či domnělých nepřátel revoluce (období **revolučního teroru 1793 – 1794**). Ohroženi byli i girondisté: jakobíni je vyhnali z **vlády**, v níž sami získali převahu.

Také **jakobíni** se však rozdělili na **2 křídla**. To **umírněnější** vedli **Georges Danton** a **Jean-Paul Marat**, podle nichž éra nutných poprav skončila a odpůrce bylo napříště třeba postihovat majetkově. **Marat však byl** v červenci 1793 **zavražděn** girondistkou Charlotte Cordayovou (probodla ho v jeho vaně; vzápětí byla popravena) a politiku zcela ovládlo **radikální jakobínské křídlo**, které vedl **Maximilien de Robespierre**.

V **prosinci 1793** francouzská armáda osvobodila **Toulon**; významný podíl na odvážné akci měl mladý důstojník **Napoleon Bonaparte**. V r. **1794** Robespierrovi jakobíni vystupňovali svůj teror, a dokonce **popravili Dantona**. Proto se **umírnění revolucionáři** spojili s některými jakobíny, **Robespierrea zatkli** a vzápětí jej i se stovkou jeho stoupenců poslali pod **gilotinu**.

17.2.4 Třetí období revoluce (1794 – 1799): republika za vlády Direktoria

Byla nastolena **umírněná revoluční vláda – Direktorium** –, která se soustředila na uklidnění poměrů v zemi a na posílení její obrany. Úprava volebního práva zvýhodnila **bohaté občany**.

V r. **1794** **revoluční Francie** dobyla na Habsburcích **Rakouské Nizozemí** (dnešní Belgie) a anektovala je. Pak vojensky vpadla do **Nizozemska** a **Švýcarska** a oba státy proměnila v **sesterské republiky** (spojenecké, s občanskými lidskými právy, ale daňově vytěžované): **Batavskou** (1795) a **Helvetskou** (1798). Do r. 1800 francouzská **vláda potlačila povstání** ve Vendée i v Bretani.

17.3 Napoleon Bonaparte a jeho doba

17.3.1 Vojevůdcovské začátky za vlády Direktoria

Napoleon Bonaparte (1769 – 1821) se narodil na ostrově **Korsice** a jako student francouzské **vojenské školy** četl osvěcenské spisy. Od r. 1789 se účastnil různých **revolučních akcí**.

Byl hlavním strůjcem osvobození **Toulonu (1793)**. V r. **1795** – už jako generál – měl rozhodující podíl na **porážce roajalistického povstání v Paříži**. V r. **1796** se oženil s **Josefinou de Beauharnais** (1763 – 1814), vlivnou vdovou po generálovi, kterého sřali jakobíni.

V letech **1796 – 1797** podnikl se špatně vybavenou armádou vítězné **tažení v severní Itálii proti Rakousku**. Dobil velkou část severoitalského území (včetně rakouského Milánska) a učinil z ní sesterskou **Cisalpinskou republiku**.

V letech **1798 – 1799** Napoleon podnikl výpravu do **Egypta**, který byl součástí Osmanské říše; dobytí Egypta mělo z Francie učinit silného konkurenta **Velké Británie** v koloniálním soupeření. Napoleon rozdrtil egyptskou armádu v **bitvě u pyramid** u Gízy, ale vzápětí bylo francouzské loďstvo poraženo v **bitvě u Abúkíru** britskou flotilou vedenou **admirálem Horatio Nelsonem**. Francouzi pak z Egypta brzy odešli.

S Napoleonem dorazila do Egypta také vědecká výprava – vlastně první systematictí archeologové vůbec. Nalezli a opsali kamennou **Rosettskou desku** s dvojjazyčným, egyptským a řeckým nápisem – na jejím základě o řadu let později francouzský badatel **Jean-François Champollion** rozluštil **egyptské písmo**; desku však po Nelsonově vítězství ukořistili **Britové** a dnes je významným exponátem Britského muzea v Londýně.

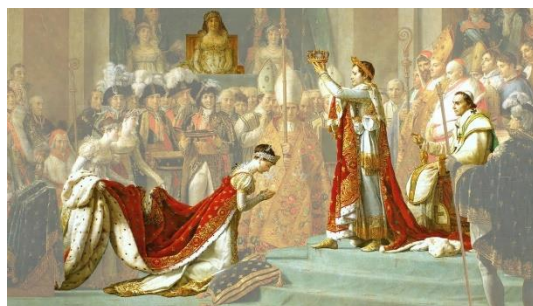
17.3.2 Konzulát (1799 – 1804)

Napoleon se již r. **1799** vrátil do Francie, **svrhl Direktorium** a nastolil státní zřízení zvané **konzulát** – formu republiky s posílenou výkonnou mocí; sám se stal hlavou státu s titulem **první konzul**. Napoleon stabilizoval **státní finance** (založil centrální Francouzskou banku) a dal vybudovat rozsáhlý **policejní aparát** (který ovšem stíhal i politickou opozici).

Vítězstvím u italského **Marenga (1800)** Napoleon zmařil rakouský (a ruský) pokus vypudit Francouze z Itálie. Silné stránky **Napoleona-vojevůdce** byly tyto: **(1)** měl vojenský **talent** a dokázal odvážně **zaútočit** a v průběhu bitvy efektivně **improvizovat**; **(2)** síla jeho armády se opírala především o manévrující **dělostřelectvo**; **(3)** s důvěrou svěřoval pravomoci **nižším velitelům**; **(4)** **charismaticky** působil i na řadové vojáky; **(5)** v dobytých zemích zaváděl **občanské svobody**.

17.3.3 Císařství (1804 – 1814/1815)

V průběhu r. **1804** Napoleon vydal **občanský zákoník (Code civil)**, který dodnes zůstává vzorovou právní normou, a připravil přeměnu první francouzské republiky na císařství. **Římský císař František II. (Habsburský)** vytušil blížící se kolaps Svaté říše římské a v srpnu **1804** se prohlásil za **císaře rakouského (František I. Rakouský)**. Napoleon zareagoval tím, že si plebiscitem (lidovým hlasováním; referendem) dal odsouhlasit císařský titul také pro sebe. **2. 12. 1804** se v pařížské katedrále Notre-Dame uskutečnila **Napoleonova korunovace na francouzského císaře: Napoleon I.** Ten zároveň korunoval **Josefinu na francouzskou císařovnu**. Obřadu byl jako prominentní host přítomen **papež Pius VII.**

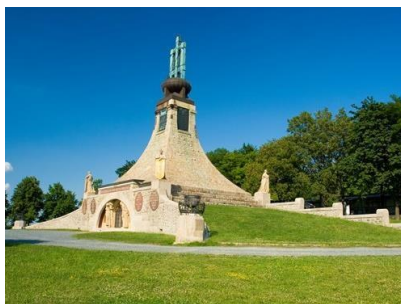
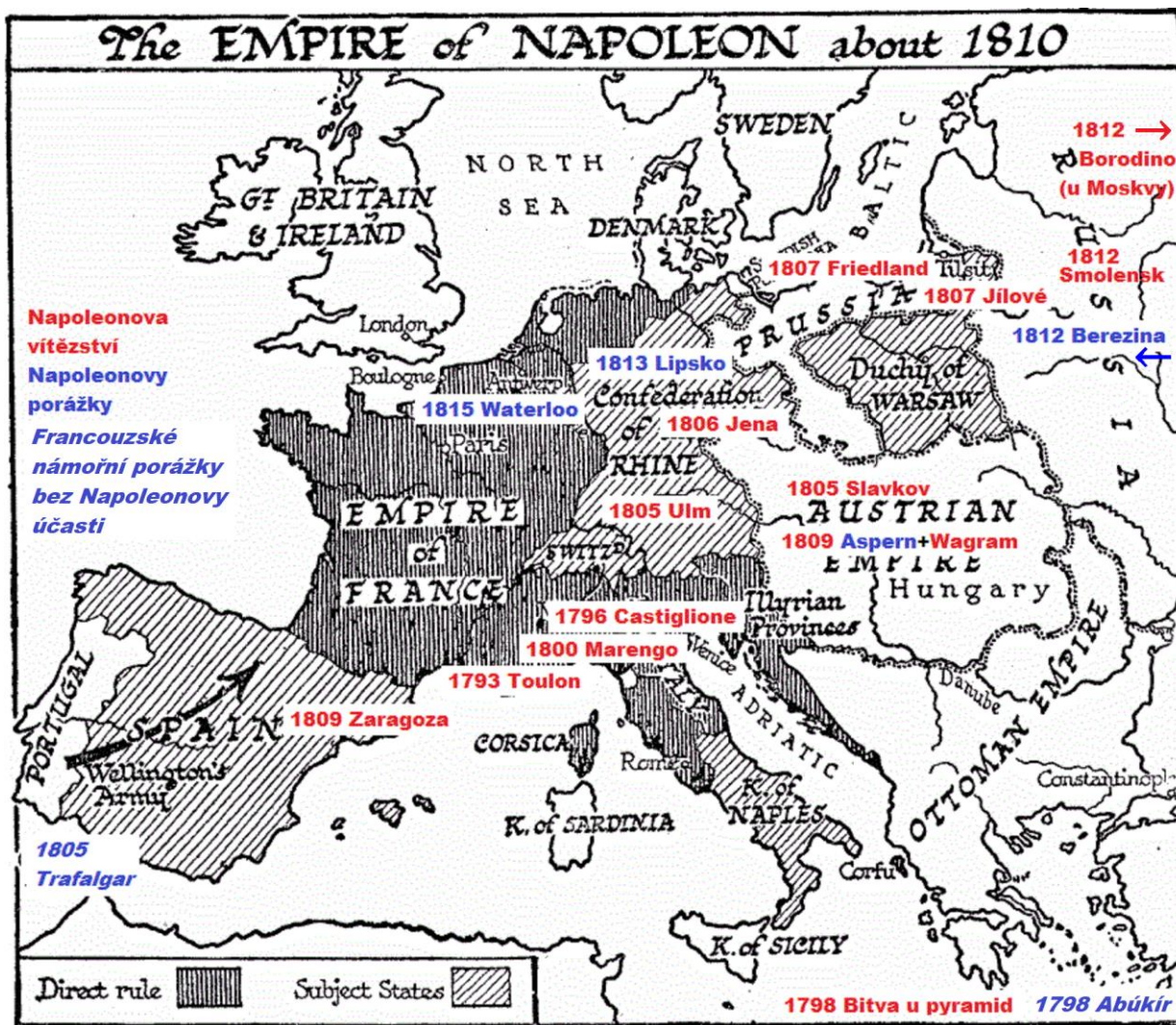
Úplná sestava **protivníků Francie** zahájila přípravu **mnohostranné ofenzivy**. Avšak jejím osamoceným úspěchem zůstalo **britské vítězství** nad francouzským (a španělským) loďstvem v **námořní bitvě u španělského poloostrova Trafalgaru**: vítězný admirál **Nelson v bitvě padl** na palubě své velitelské lodi **Victory**, čímž byl zmařen plán na další postup flotily do Středomoří; šlo o poslední velkou bitvu plachetnic.

Naproti tomu **Napoleon** razantním tažením do střední Evropy přesvědčivě **zvítězil** nad Rakušany u bavorského **Ulmu (1805)** a brzy nato nad rakouským císařem **Františkem I.** a ruským carem **Alexandrem II.** u moravského **Slavkova** v Rakouské říši (**2. 12. 1805; Bitva tří císařů**). **Slavkovská bitva** se odehrála shodou okolností přesně rok po Napoleonově korunovaci a francouzská armáda – navzdory předchozí bujaré oslavě – v podmínkách jasného a mírně mrazivého dne drtivě porazila o

něco silnější protivníky, když odolala jejich útoku a rozdělila je na dva proudy, které dokázala obklíčit a zdolat. Společně s bitvou u Marenga je Slavkov považován za nejdokonalejší ukázkou Napoleonova taktického mistrovství.

Napoleon pak uzavřel s Rakouskem **Prešpurský mír** (v dnešní Bratislavě), jenž připravil Rakousko o velkou část jeho území v severovýchodní Itálii.

V letech **1806 – 1807** pak Napoleon podnikl druhé středoevropské tažení, tentokrát proti Prusku, jemuž pomáhala ruská armáda. Napoleon zvítězil u saské **Jeny (1806)** nad Pruskem a r. **1807** u pruských obcí **Eylau** (Jílové) a **Friedland** nad Prusy i Rusy. Napoleon také obnovil polský stát – jako územně nevelké **Varšavské knížectví**.

V r. 1806 zanikla Svatá říše římská (po více než 8 staletích existence) a německé státy kromě Pruska vytvořily profrancouzský **Rýnský spolek**. Napoleon vyhlásil **Kontinentální systém**: námořní **blokádu** zabraňující veškerému obchodu mezi Velkou Británií a evropským kontinentem; blokáda však nebyla účinná (rozmohlo se pašeráctví) a poškodila především Napoleonovy spojence.

Svou veleúspěšnou válečnou kampaň **Napoleonova Francie** završila mírovými smlouvami, které potvrdily její **dominanci nad evropskou pevninou**: byly to **Prešpurský/Bratislavský mír** (1805) s Rakouskem a **Tylžský mír** (1807) s Ruskem a Pruskem.

Napoleon byl **na vrcholu moci**. Mj. dokončil ovládnutí celé Itálie. Evropský mír však nenastolil, neboť chtěl pevněji ovládnout země, u nichž hrozilo porušování kontinentální blokády. Tak poslal armádu do **Portugalska** (1807), ale zde byla poražena britským výsadem. Sám pak r. 1808 vojensky dosadil na **španělský trůn bratra Josefa**, ale oba vzápětí čelili guerrille – bojovým akcím španělského lidu (tváří protifrancouzského odboje se stal proslulý španělský malíř Francisco Goya)..

Do toho se pokusili o vzpouru **Rakušané**. Napoleon je sice ztrestal v **bitvě u Wagramu** (1809), ale obratná diplomacie **rakouského kancléře knížete Klemense Metternicha** jej dovedla k rozvodu se stárnoucí Josefínou a ke **sňatku** (1810) s dcerou císaře Františka **Marií-Louisou** (1791 – 1847): syn Napoleon (II.) (1811 – 1832).

Rusko nedodržovalo blokádu, a tak Napoleon proti němu podnikl v r. 1812 obří mnohonárodní tažení, které bylo především testem evropské loajality k Francii. Útočící armáda se sice probojovala (**bitva u Borodina** aj.) až do **Moskvy**, ale Rusové ji zapálili, aby Napoleonovi znemožnili tam přezimovat, a jeho armáda byla na zpáteční cestě tvrdě poražena (ruským maršálem Michailem Kutuzovem aj.) v **bitvě na řece Berezíně** aj.

Rakouský kancléř Metternich pak zorganizoval **mnohonárodní koalici**, která **Napoleona porazila**. Předzvěstí rozhodujícího střetnutí se stala v létě 1813 **bitva u severočeského Chlumce**, kdy Rakušané, Rusové a Prusové odrazili Napoleonův pokus o vpád přes krušnohorské průsmyky do Čech. V následné **třídenní bitvě u německého Lipska** v říjnu 1813 (**Bitva národů**) pak široká koalice (velitelé ruský car Alexandr II., rakouský maršál Karel Filip ze Schwarzenbergu aj.) nad Napoleonem přesvědčivě zvítězila. **Napoleon musel abdikovat** z trůnu; byl deportován na středomořský ostrov **Elbu**, do čela Francie se vrátili **Bourboni** (**Ludvík XVIII.**) a v rakouské metropoli začal jednat **Vídeňský kongres** (1814 – 1815) o podobě ponapoleonské Evropy.

V r. 1815 **Napoleon z Elby uprchl**, triumfálně se vrátil do Paříže a obnovil (**stodenní**) **císařství**. Vytáhl do Belgie, ale byl tam u **Waterloo** definitivně **poražen** armádami **Velké Británie a Pruska** (maršálové **Arthur Wellington** a **Gebhard von Blücher**). Napoleon se pak vzdal Britům a ti jej odvezli na **ostrov Svaté Heleny** v Atlantiku, kde po 6 letech zemřel.

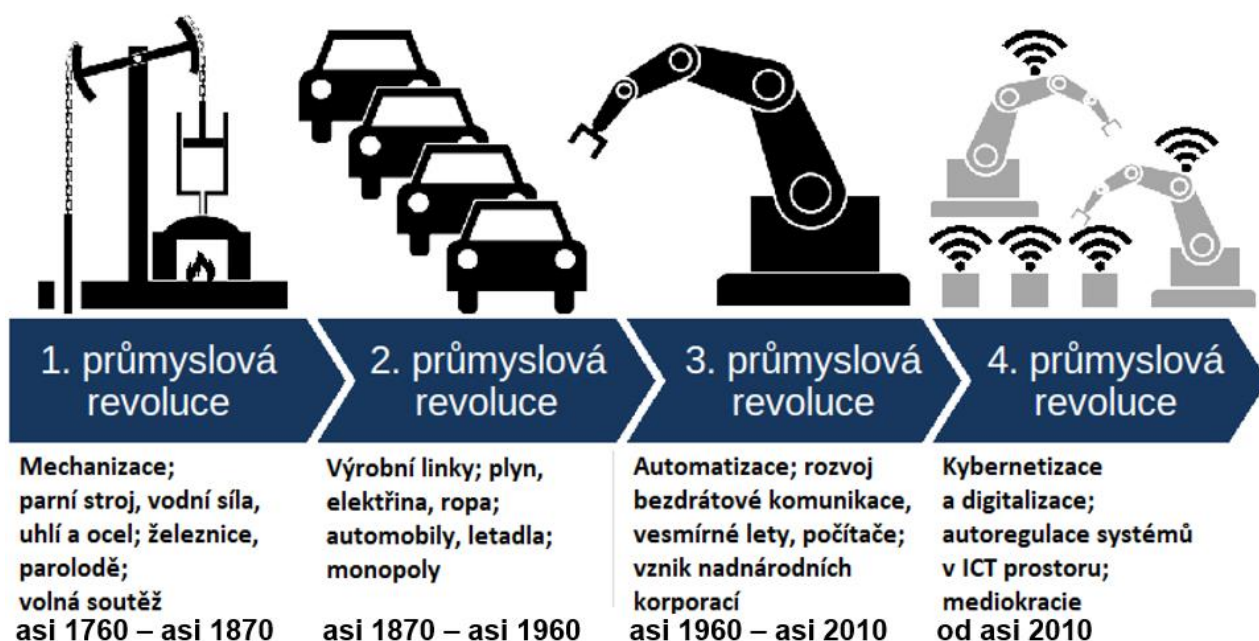
18. Revoluční vlny dlouhého 19. století (1776/1789 – 1914)

18.1 Průmyslové revoluce

18.1.1 Definice průmyslu a periodizace průmyslových revolucí

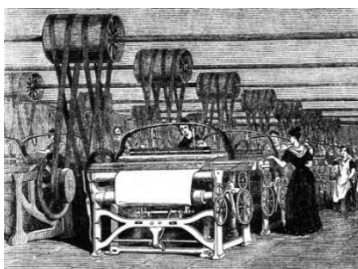
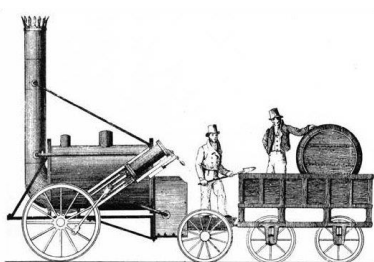
Po vědecké revoluci 16. – 17. století přichází série dalších technologických a strukturálních převratů – čtyři průmyslové revoluce. **Průmysl** je strojová velkovýroba; na základě vědeckých a technologických objevů zpracovává přírodní suroviny a prostřednictvím strojů nebo (také) chemických procesů vytváří ve velkém objemu produkty uplatňované jako obchodovatelné zboží. Základním prostředím pro průmyslovou produkci je **továrna**.

Průmysl navazuje na řemeslnou nebo manufakturní výrobu; řemesla (s individualizovanou výrobou v dílně) existují od starověku, manufaktury (s rozvinutou dělbou manuální práce) se rozvíjejí především v raném novověku (výroba látek, papíru, porcelánu apod.).

18.1.2 První průmyslová revoluce (asi 1760 – asi 1870)

Technickými objevy důležitými pro první průmyslovou revoluci byly zejména: **spřádací stroj**, **poloautomatický tkalcovský stav**, **parní stroj** (1765; vynálezce James Watt, Velká Británie; jednalo se stacionární parní stroj, který sloužil jako hromadný pohon výrobních strojů v továrně), **horkovzdušný létající balon** s lidskou posádkou (1783; bratři Joseph a Jacques Montgolfierové, Francie), **parník** (1807; Robert Fulton, Spojené státy), **parní lokomotiva** (1825; George Stephenson, Velká Británie), **moderní pluh (ruchadlo)** (1827; bratřenci Václav a František Veverkové, České země v Rakouské říši), **vysoká pec** (pro výrobu železa i jeho kvalitnější slitinové verze – oceli), **lodní šroub** (1829; Čech Josef Ressel v italské části Rakouské říše), **ocelové psací pero**, **celulózový (moderní) papír**, **opakovací pistole (bubínkový revolver)** (1836, Samuel Colt, Spojené státy), **první fotografie** (1839; Louis Daguerre, Francie), (drátový) **telegraf** (1844; Samuel Morse, Spojené státy).

Nejprůmyslovější a hospodářsky nejvyspělejší zemí světa se stala **Velká Británie**.

První průmyslová revoluce přinesla mohutné **společenské změny**, které určily převažující ráz i dnešní, především evropské společnosti:

1. Změnila se **struktura osídlení**: výšinné lokality, od středověku oceňované pro svou vojenskou hajitelnost, ztrácejí na významu a naopak prudce rostou města v nižších polohách (v uhelných pánvích nebo u vodních toků či železničních tratí).

2. Podnikání je ve stadiu **volné soutěže** (ještě existuje svobodný trh s fungujícím vztahem nabídka–poptávka) a **prvotní akumulace kapitálu** (peníze na vznik firmy je třeba sehnat jakkoliv).

3. Vyšší kvalita **zdravotní péče** a hodnotnější **výživa** vedou k výraznému početnímu nárůstu obyvatelstva zejména vesnického (klesá dětská úmrtnost) a k jeho stěhování z venkova do měst.

4. Vzniká komplexní soustava **specializovaných věd** i sít' **odborných středních a vysokých škol**, život společnosti je svázán složitou **státní administrativou**; to vše samozřejmě přetrvává dodnes.

5. Nebývale se rozvíjí **knižní a novinářská kultura**, běžnou se stává soukromá korespondence.

6. Pokračující emancipace měšťanů a rozvoj komerčních poměrů **likvidují feudalismus**; kupecká morálka však v měšťanském a statkářském prostředí proniká i do mezilidských vztahů.

7. Vznikají nové společenské vrstvy: **velkopodnikatelé** (majitelé továren, dolů, bank...) a početné **průmyslové dělnictvo**. Mezi oběma skupinami, které jsou ve vzájemných ekonomických vztazích (zaměstnavatelé – zaměstnanci), existují propastné majetkové a vůbec sociální rozdíly. Velkopodnikatelé sice politicky soupeří se šlechtou (která ovšem také vstupuje do velkopodnikání), ale zároveň přejímají luxusní aristokratický životní styl, a dokonce získávají šlechtické tituly. Naproti tomu průmysloví dělníci jsou nuceni žít i pracovat – za mizernou mzdu – ve fakticky otrockých podmínkách bez jakéhokoli zajištění pro případ pracovních úrazů (obecně dosti častých), nemoci, stáří apod. Poprvé v dějinách nastalo, že většinu obyvatelstva tvoří rodiny lidí námezdně pracujících.

7. **Město**, které se zprvu jevilo jako šance na úspěch, brzy ukázalo svou temnou tvář: přistěhovalí lidé z venkova ztratili své tradiční příbuzenské vazby, úleva z anonymity byla vystřídána úzkostí, dělnické rodiny zjistily, že všechny

potraviny musejí draze kupovat, lidé z nižších i středních vrstev, žijící v narychlo postavených činžovních domech, trpěli různými chorobami z nezdravého prostředí i životního stylu – tragicky tu dominovala smrtelná plicní tuberkulóza.

8. Nejintenzivněji využívané průmyslové či těžební oblasti byly postiženy vážným **narušením ekologické rovnováhy**.

18.2 Pojem *dlouhé 19. století*

V souvislosti s dějinami posledního tisíce let se dá říci, že každé století představuje svébytnou epochu, která má svůj vlastní obsah i charakter, jímž se odlišuje od století jiných. Hranice mezi těmito epochami se však zpravidla nekryje přesně s kulatými mezními letopočty. Tak se vžilo hovořit o dlouhém devatenáctém a krátkém dvacátém století.

V tomto pojetí **dlouhé 19. století** začíná již osvícenskými revolucemi (především dobytím Bastily 1789) a končí vypuknutím První světové války r. 1914. Naproti tomu **krátké 20. století** trvá jen v letech 1914 – 1991, tedy do konce Studené války mezi evropským Západem a Východem.

18.3 Vídeňský kongres (1814 – 1815), Svatá aliance a koncert velmocí

Po Napoleonově porážce se v metropoli Rakouské říše sešel **Vídeňský kongres** – do té doby největší diplomatické jednání v evropských dějinách; účastnily se všechny významné evropské státy kromě Turecka. Kongres jednal v letech **1814 – 1815**, ovšem dočasně jej přerušilo Napoleonovo

stodenní císařství. Hlavní osobností kongresu byl **rakouský kancléř kníže Klemens Metternich**, který pro svou obojetnou politiku vůči napoleonské Francii a pro svou klíčovou roli při vytváření protinapoleonské koalice, jež uspěla u Lipska, byl právem považován za hlavního diplomatického strůjce konečného vítězství nad Napoleonem.

Vídeňský („tančící“) kongres narýsoval pro Evropu (staro)nové hranice a stanovil (staro)nové poměry. Klíčovým pojmem se stala **restaurace (absolutismu)**; cílem bylo vrátit situaci do stavu před r. 1789; jedinou výjimkou zůstal napoleonský široce rozšířený Občanský zákoník, který zůstává základem evropského občanského práva dodnes.

Ve Francii se na trůn vrátili **Bourboni**: král **Ludvík XVIII.** (bratr popraveného Ludvíka XVI.). Hlavní **územní změny** byly tyto: Francie ztratila země získané za revoluce a za Napoleonovy éry. K Nizozemsku byla připojena Belgie, Rakousko získalo (opět) rozsáhlá území v severní Itálii. Pronapoleonské jádro Polska bylo (opět) podřízeno ruské nadvládě. Velká Británie získala v jižní Africe od Nizozemska jeho kolonii Kapsko. Ve Švédsku však nastoupila dynastie založená Napoleonovým maršálem Jeanem Bernadottem a vládne tam dodnes (král Karel XVI. Gustav od 1973).

Bezprostředně po kongresu (stále 1815) Rusko, Prusko a Rakousko utvořily spolek **Svatou alianci** s cílem vzájemnou spoluprací – politickou, vojenskou, policejní apod. – zabránit pokusům oživit revoluční ideály v Evropě. Čtvrtá vítězná velmoc – liberální Velká Británie – účast odmítla, ale zato se přidala bourbonská Francie a posléze další státy. Proklamovaný důraz na křesťanské hodnoty byl zástěrkou pro expanzi nejkonzervativnější absolutistické politiky (je zajímavé, že papežská kurie účast v alianci odmítla).

Praktická evropská mezinárodní politika se po kongresu řídila systémem nazývaným **koncert velmocí**: kompromisní řešení aktuálních problémů byla nalézána na jednáních velmocí, a slabším státům pak byla vnucována jako jednomyslná vůle Evropy.

Středoevropskou politiku ovlivnilo **soupeření mezi Rakouskem a Pruskem** o dominanci v německojazyčném prostoru. Rakousko vytvořilo – pod svou taktovkou – politický **Německý spolek** (1815 – 1866), zatímco Prusko bylo hegemonem hospodářského, a tedy perspektivnějšího **Německého celního spolku** (1834 – 1871; šlo o celní unii: žádná cla uvnitř, společná cla navenek).

18.4 Revoluční vlny v 19. století

18.4.1 Obecná charakteristika

Inspirativní sílu Velké francouzské revoluce a souvisejících událostí se ovšem zlikvidovat nepodařilo. Každá generace, která dospívala v éře po Napoleonově pádu, se pokoušela (s různou měrou úspěšnosti) dosáhnout takové – nebo ještě větší – svobody, jaká byla ve Francii a přilehlých zemích po dobytí Bastily samozřejmostí.

Tyto **generační revoluční vlny** měly své těžiště v Evropě, ale často přesáhly i jinam; můžeme je vymezit časovými kótami (**kolem r.) 1830, 1848 – 1849, (kolem r.) 1870 a (kolem r.) 1900.**

18.4.2 Lidská práva a jejich klasifikace

Osvícenství vneslo do euroamerické společnosti pojem **lidská práva a svobody**. Jsou to principy lidského jednání, které neoddělitelně souvisejí s povahou lidské bytosti, a proto jí nemohou být odpírány. Základní formulace lidských práv pro moderní společnost vznikly v průběhu Americké a Velké francouzské revoluce (**Prohlášení nezávislosti**, respektive **Deklarace práv člověka a občana**).

Nejkoncentrovanějším vyjádřením lidských práv je ovšem francouzské revoluční heslo **Volnost – Rovnost – Bratrství**. V návaznosti na něj se dnes rozeznávají **3 generace lidských práv**:

(1) Práva občanská a politická: rovnost před zákonem, svoboda projevu, svoboda náboženství, svoboda pohybu, právo na soukromí (včetně soukromého majetku), svoboda shromažďování, svoboda spolčování, právo petiční, právo na spravedlivý soud, právo na informace, volební právo...;

(2) Práva hospodářská a sociální: právo na práci, právo na spravedlivou mzdu, právo na vzdělání, právo – na základě veřejného pojištění – na zdravotní péči a na sociální zabezpečení v případě trvalé nemoci, stáří apod., právo na odborovou organizovanost, právo na stávkou, právo na rovné příležitosti, právo na nedostupnost, právo na podporu rodinného života...;

(3) Práva kulturní a identitární: právo na všeobecné užívání mateřského jazyka, právo na pěstování národního či regionálního kulturního života, právo na ochranu životního prostředí, právo na osobní totožnost, právo na volbu pohlavní identity, práva zvířat...

Ve svobodné společnosti může být uplatňování lidských práv omezeno jen demokraticky přijatým zákonem (např. svoboda projevu nesmí být spojována s propagací agresivního násilí apod.).

18.4.3 Levice a pravice v politice

Již ve starších dějinách (krize římské republiky, ale i husitství apod.) jsme se setkali se **soupeřivými politickými proudy**, které můžeme označit jako **levicové a pravicové**. Označení pochází z Velké francouzské revoluce, kdy v revolučním parlamentu zastánci starých pořádků seděli společně vpravo a zastánci pronikavých změn seděli vlevo.

Odtud se zejména **po r. 1815** vyvinuly **2 hlavní proudy moderní politiky** (přičemž samozřejmě existují i zastánci **středu** mezi nimi):

1. Pravice: zdůrazňuje to, čím se lidé navzájem liší; prosazuje soutěživou svobodu a nezávislost jedince; státní administrativa by měla být od občanů spíše oddělována; tradice je zpravidla úctyhodná; zdokonalování společnosti začíná (sebe)zdokonalováním osobnosti;

2. Levice: zdůrazňuje to, co mají lidé společné; prosazuje společenskou solidaritu a zodpovědnost jedince; státní administrativa by se měla občanům spíše přibližovat; tradice je zpravidla brzdou vývoje; zdokonalování společnosti začíná reformou institucí.

Až **do konce 20. století** (ve 21. století je již situace odlišná) bylo také možné identifikovat pravici a levici jednoduchým testem: **Pravice** považuje za základní 1. generaci lidských práv a svobod (a z ní jako principiální svobodu projevu) a každá další generace těchto práv znamená omezení svobody člověka. Naproti tomu **levice** považuje 1. generaci lidských práv za výchozí a každá jejich další generace znamená rozšíření lidské svobody.

18.4.4 Radikalismus, liberalismus a konzervatismus

Tradičně rozlišujeme v zásadě **3 hlavní způsoby realizace moderní politiky** (pravicové, levicové, středové): **(1) radikalismus** (lat. *radix* = *kořen*): usiluje o zásadní a zpravidla rychlé změny; **(2) liberalismus** (lat. *liber* = *svobodný*): usiluje o změny v souladu s většinovým míněním názorově co nejpestřejší společnosti; **(3) konzervatismus** (lat. *conservare* = *zachovat*): připouští jen nepodstatné záměrné změny, neboť střídání vždy nedokonalých řešení je třeba ponechat pouze na přirozeném, velmi pozvolném vývoji.

18.4.5 Revoluční vlna kolem r. 1830

Hlavním cílem této revoluční vlny bylo dosáhnout **svobody projevu apod.** Tyto práva a svobody měly být uzákoněny v **oktrojovaných ústavách** – vydaných panovníky jednotlivých států. Pokud byly zavedeny také parlamentní volby, volební právo se týkalo jen nepočetných společenských skupin, vysoce privilegovaných svým původem či majetkem.

Francie: Červencová revoluce (1830): Francie se dlouho nemohla zbavit královských sourozenců kdysi popraveného Ludvíka XVI.: po Ludvíkovi XVIII. vládl (1824 – 1830) ještě jeho mladší bratr **Karel X.** Ten se pokusil odstranit poslední zbytky revolučního zákonodárství, a tak proti němu vypuklo **v Paříži povstání:** na obranu proti vojsku a policii vyrostly ve městě tisíce barikád a pařížský lid dokonce dobyl královský palác; jedním z vůdců Červencové revoluce se stal revoluční veterán markýz **La Fayette**.

Události přinutily krále Karla X. k abdikaci a za nového krále byl prohlášen představitel liberálů, vévoda **Ludvík Filip Orleánský** z vedlejší větve Bourbonů. Byla vydána nová ústava, která z Francie opět učinila **konstituční monarchii**.

Belgie: V r. 1830 povstalo **jižní Nizozemí:** čerstvá součást Nizozemska, jazykově zčásti nizozemská (Vlámové) a zčásti frankofonní (Valoni). Rebelové odrazili útok nizozemské armády a vyhlásili nezávislost své země. Tak vznikla **konstituční monarchie Belgie**, nazvaná podle zdejší starověké skupiny keltských kmenů. Belgická ústava byla vydána r. 1831.

Německé a italské státy: každý z obou národů – Němci a Italové – spojil **boj za občanská a politická práva se začátkem úsilí o sjednocení** své politicky rozdrobené země do **národního státu**. Panovníci některých jednotlivých německých i italských států pod tlakem lidových bouří vydávali oktrojované ústavy. V severní Itálii se revolucionáři museli bránit před útoky **rakouské armády;** zato si mohli být jisti sympatiemi ze strany francouzské červencové monarchie.

Řecko: Zbohatnutí řecké společnosti z námořního obchodu posílilo touhu Řeků po **svržení turecké nadvlády**. Zahájili **povstání**, jímž v letech **1821 – 1830** vybojovali **samostatnost** své vlasti. Brutální postup turecké armády (masakr Řeků na ostrově Chios aj.) byl vyvážen aktivním zapojením **zahraničních dobrovolníků** (britský básník lord George Gordon Byron aj.) a protitureckým zásahem **britského, francouzského a ruského loďstva**. Řecko se stalo **konstituční monarchií**.

Latinská Amerika: Když po Napoleonově pádu vypukly ve Španělsku vleklé boje o trůn mezi různými členy tamější větve Bourbonů, latinskoamerické kolonie (včetně portugalské Brazílie) využily situace a během dvou desetiletí se osamostatnily (s výjimkou Guyany). Nejproslulejším tamějším odbojovým vůdcem byl **Simón Bolívar:** podílel se na vytvoření hlavně Venezuely, Kolumbie, Peru a Bolívie.

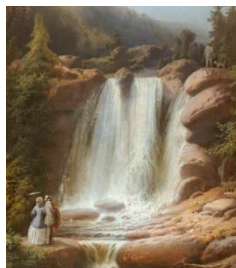
Ovšem některé **revoluční pokusy** byly **neúspěšné**. V r. **1825** v **Rusku** došlo k **povstání děkabristů** (rus. *děkabr* = *prosinec*). Když zemřel car Alexandr I. – dlouholetá opora evropských protirevolučních sil –, rozporů mezi jeho bratry o nástupnictví využili liberálně naladěni důstojníci a pokusili se o vojenský převrat – s podporou petrohradské veřejnosti –, který by zrušil absolutismus i

nevolnictví. Trůnu se však rychle chopil **Mikuláš I.** a povstalec dal krvavě rozehnat dělostřelbou vojenských oddílů, jež mu zůstaly věrné.

V r. **1830** v ruském záboru **Polska** vypuklo **Listopadové povstání** proti **ruské nadvládě**: revoltu vedli liberální důstojníci i intelektuálové, ale nedokázali získat na svou stranu mnohem početnější nižší vrstvy obyvatelstva, takže již na podzim 1831 ruská armáda dobyla Varšavu a povstání bylo potlačeno; mnozí jeho účastníci pak emigrovali, zejména do již svobodomyslnější Francie.

Preromantismus zaujímá zhruba **přelom 18. a 19. století**. Odklání se od osvícenské i klasicistní racionality, soustřeďuje se na nově objevenou citovost a na harmonii mezi člověkem a přírodou, čerpá z lidové kultury, ale vše vnímá ve stylizované a poněkud uhlazené podobě. **Malířství** zpracovává žánrové scény z běžného života (**Francisco Goya**) i lyricky pojaté krajiny (**Josef Mánes**). Typickým projevem preromantismu jsou **anglické zámecké parky** blízké volné přírodě (v Českých zemích známý Lednicko-valtický areál aj.). **Literární postavy** se individualizují a psychologizují. V Německu existuje literární hnutí **Sturm und Drang** (*Bouře a vzdor*), jehož hlavními představiteli jsou **Goethe** (román v dopisech *Utrpení mladého Werthera*) a **Friedrich Schiller** (hra *Loupežníci*).

Romantismus (starofr. *romant* = *dobrodružný rytířský příběh*) je poslední kulturní sloh, který se projevil ve všech druzích umění. Spolu s realismem představuje dvojici **velmi kritických reakcí** na temné stránky vznikající moderní společnosti. Romantismus se od ní odvrací do světa, který si ještě udržuje smysl pro nadčasové hodnoty, ryzí city a mravní zásady; taková útočiště romantici nacházejí v **přírodě** (divoké a nespoutané), v **historii** (rytířské) a v **exotice** (mytizující i orientální).

V **architektuře** jsou napodobovány gotické reálie (zámek **Hluboká nad Vltavou**), **malířství** hyperbolizuje kontrast jedince a majestátní přírody (**Josef Navrátil: Vodopád Mumlavy v Krkonoších**). Ve světě **hudby** vznikají mohutné symfonické orchestry a skladatelé píší tematicky atraktivní opery (**Gioacchino Rossini: Lazebník sevillský**) a programní symfonie, v nichž hudba sděluje slovesné apod. myšlenky (**Bedřich Smetana:**

cyklus symfonických básní *Má vlast*). V **literatuře** se stírá hranice mezi autorem, postavami jeho děl a čtenáři. Romantický literární hrdina trýznivě pociťuje svou odcizenost vůči okolnímu společenskému prostředí; vytváří si svůj vlastní svět, z něhož usiluje o dosažení ideálu krásy, lásky a spravedlnosti – tyto ideály jsou však zpravidla nedosažitelné.

Evropský romantismus byl silně spojen s **revoluční aktivitou kolem r. 1830** (němečtí autoři: básník **Heinrich Heine**, folkloristé **bratři Jacob a Wilhelm Grimmové**), projevil se však i ve Spojených státech (básník a povídkář **Edgar Allan Poe**). Majetkově zajištěné střeoevropské měšťanstvo záhy nahradilo romantické revoluční ideály kulturou idylicky poklidného **biedermeieru**.

18.4.6 Revoluční vlna 1848 – 1849

Hlavním cílem této revoluční vlny bylo zavést či rozšířit **volební právo** tak, aby existovala **skutečná demokracie**. Země, které neprošly předchozí revoluční vlnou, usilovaly navíc o uzákonění celého rejstříku **občanských a politických práv**. A národy, které žily pod cizí nadvládou, směřovaly k vytvoření svého jednotného **národního politického celku**: autonomního (s vnitřní samosprávou), či dokonce nezávislého. Časová sevřenost této revoluční vlny byla dána zejména lepšími komunikačními možnostmi (železnice, telegraf, noviny...).

Francie: Únorová revoluce: Ve Francii vznikly **2 revolučně naladěné skupiny**: **(1) podnikatelé** apod., kteří chtěli volební reformu, a **(2) dělníci**, kteří žádali zavedení hospodářských a sociálních práv. Rozbuškou se stal vládní zákaz veřejného shromáždění nespokojenců v Paříži: po městě okamžitě vyrostly barikády, ozbrojené síly se postavily na stranu revoluce, král Ludvík Filip

emigroval a ve Francii byla vyhlášena **druhá republika**. Nová vláda rozšířila **volební právo**, ale místo sociálních práv zavedla pouze **národní dílny** – státem organizované pracovní příležitosti pro ty nejchudší. Avšak když se dílny začaly prodražovat, vláda je zrušila. Pařížští dělníci se proti vládě vzbouřili (**Červnové dny**), ale ozbrojené síly jejich akci brutálně zlikvidovaly (zabily asi 5 tisíc lidí).

V nastalé dramatické situaci byl do úřadu nové hlavy státu – **prezidenta** – zvolen (v prosinci 1848) jako předpokládaná záruka národní jednoty **Ludvík Napoleon Bonaparte**, synovec Napoleona I. V r. **1852** se však prohlásil **císařem: Napoleon III.** Dal pozatýkat mnohé republikánské politiky a nastolil faktickou osobní diktaturu: jmenoval vládu a velkou část zákonodárců. Sympatie Francouzů se snažil získat modernizační **přestavbou Paříže** a rozvinutím ofenzivní **kolonialistické aktivity**.

Německé státy: Revoluční povstání proběhla v mnoha německých státech. Hlavním tématem bylo možné sjednocení Německa. Zvítězila **maloněmecká koncepce:** Německo bez Rakouska. Na základě voleb vznikl německý parlament, který zasedal ve Frankfurtu nad Mohanem: **Frankfurtský sněm**. Měl připravit vytvoření Německého císařství, ale z projektu nakonec – zatím – sešlo.

Italské státy: Ve většině italských států vládly cizí dynastie: španělstí Bourboni a Habsburkové. Revoluční davy si tu nyní vynucovaly další konstituce, ovšem italská politika se soustřeďovala kolem úsilí o sjednocení země (pojem *risorgimento* = *oživení*). Do čela těchto aktivit se postavilo **Sardinské království** (zahrnující také Z Itálii = Janovsko), kde vládla domácí dynastie. Italské sjednocovací snahy razantně zmařila rakouská armáda útočící z Benátska: pod velením českého maršála Josefa Radeckého z Radče zdolala Sardinsko v bitvách u Custozy (1848) a Novary (1849). Italové uspěli jen ve dvou malých střetnutích, kdy v Alpách Rakušany porazily lidové oddíly vybudované a vedené **Giuseppem Garibaldim**. Ten se pak ještě vojensky účastnil pokusu proměnit v republiku Papežský stát, ale byl z Říma vypuzen francouzskou armádou, kterou poslal Ludvík Napoleon.

Švýcarsko: Revoluční nepokoje r. **1847** vedly k vydání **ústavy**, která zemi proměnila v **konfederativní stát**: ústřední vláda plní jen nejzákladnější centrální funkce (není zde ani hlava státu) a jednotlivé části – kantony – si udržují rozsáhlé pravomoci (včetně častého využívání zákonodárného lidového hlasování – plebiscitu/referenda); volební právo ovšem měli velmi dlouho jen muži.

Rakouská říše: Habsburská monarchie nezažila revoluci kolem r. 1830 – o to mohutnější byla **revoluční vlna 1848 – 1849**, jíž se zúčastnily prakticky všechny národy říše. Z českého hlediska bývají všechny tyto události zmiňovány v souvislosti s českým národním obrozením.

Podobná je situace i s revoluční vlnou **kolem r. 1870**. A převratné události **kolem r. 1900** spadají již do období vrcholného kolonialismu a velmocenského vývoje před První světovou válkou.

Realismus (lat. *realis* = *skutečný*) se shoduje s romantismem v kritickému pohledu na soudobou společenskou realitu, ale namísto líčení kýženého ideálu realismus zachycuje **svět právě takový, jaký doopravdy je** (jak se jeví ve smyslovém vnímání). Pracuje se s **typizací**; vše, co konkrétní umělecké dílo zachycuje, je typickým (příznačným, reprezentativním) příkladem mnoha jiných, podobných skutečností: prostředí, postav, zápletek apod. Realismus obrací pozornost

k **neprivilegovaným sociálním vrstvám**, jejichž hlavním údělem i ctností je fyzická práce. Naproti tomu společenská honorace bývá líčena satiricky; realisté často kritizují všudypřítomnou kupeckou morálku. Realističtí tvůrci chtějí oslovit

co nejširší publikum a podnítit je k úsilí o **společenskou nápravu**. Realismu odpovídá filozofický směr **pozitivismus** (zakladatel Francouz **Auguste Comte**).

Tvůrci klasického realismu v dlouhém 19. století byli např. **malíři Gustave Courbet** (*Štěrkaři*), **Karel Purkyně** (*Kovář Jech*) a **Ilja Repin**, **romanopisci Honoré de Balzac** (*Otec Goriot*), **Charles Dickens** (*Oliver Twist*), **Gustave Flaubert** (*Paní Bovaryová*), **Fjodor Michajlovič Dostojevskij** (*Zločin a trest*), **Mark Twain** (*Dobrodružství Toma Sawyera*), **dramatici Henrik Ibsen** (*Domeček pro panenky*), **Anton Pavlovič Čechov** (*Višňový sad*) aj.

19. České národní obrození (asi 1775 – asi 1883) a jeho místo v evropském vývoji

19.1 České národní obrození: význam pojmu a periodizace epochy

České národní obrození je mnohostranné **emancipační hnutí českého národa** v podmínkách končícího feudalismu i absolutismu a počínající moderní společnosti; náleží do širší skupiny podobných snah některých, hlavně menších evropských národů (Finů, Chorvatů, Irů, Poláků, Slováků, Slovinců, Srbů, Ukrajinců...). Samosprávná **národní pospolitost**, propojená kulturně i ekonomicky, tu začala být (opět) chápána jako záruka svobodnějšího rozvoje dané země a jejího lidu.

České národní obrození reagovalo na pobělohorskou likvidaci české samostatnosti, na tuhou centralizaci Rakouské říše, na rekatolizaci a všeobecnou germanizaci.

Poněmčení se týkalo **šlechty** a vyšších i středních vrstev **městského obyvatelstva**: probíhalo hlavně z kariérních a praktických důvodů, bylo posilováno také stěhováním z ciziny (mj. cizí šlechtické rody: Buquoyové, Colloredo-Mansfeldové, Schwarzenbergové aj.).

Čeština tedy **zanikla jako celonárodní spisovný jazyk**, ale udržela se v **neoficiální**, zejména venkovské **komunikaci**, v nářečních podobách a v lidové zbožnosti a v **ústní lidové slovesnosti**.

Národní obrození nejprve vycházelo z **územního pojetí národa**: Čechem je každý, kdo žije v Českých zemích. Záhy ovšem **převládlo etnické pojetí**: základním rysem národní příslušnosti je hlavní používaný **jazyk**. Sami stoupenci obou trendů se nejčastěji označovali jako **vlastenci**.

Politickým cílem obrozenců byla kulturní a posléze i hospodářská a správní **autonomie** (samospráva, minimálně závislá na Vídni) a alespoň místní a regionální **demokratizace**. O obnovení samostatného českého státu tehdy ještě nikdo neuvažoval.

Pokud **národní obrození** nahlédneme jako **kulturní fenomén**, můžeme je **periodizovat** do **6 generací**, které odpovídají tehdy životným a v českém prostředí produktivním literárním stylům a zároveň v čele každé z těchto generací stojí jedna nebo několik literárních osobností:

1. generace: **osvícensko-klasicistní** 1775 – 1810 (Josef Dobrovský);
2. generace: **preromantická** 1810 – 1830 (Josef Jungmann);
3. generace: **romantická** 1830 – 1844/1853 (Karel Hynek Mácha, Josef Kajetán Tyl);
4. generace: **první realisté** 1844 – 1858 (Karel Havlíček Borovský, Božena Němcová);
5. generace: **programový realismus** 1858 – 1868/1878 (**májovci**; Jan Neruda, Karolina Světlá);
6. generace: **novoromantismus** 1868 – 1895 (**ruchovci a lumírovci**; Svatopluk Čech, Jaroslav Vrchlický, Josef Václav Sládek, Eliška Krásnohorská).

19.2 První obrozenecká generace: osvícensko-klasicistní (1775 – 1810)

Nejvýraznější osobností osvícenské české společnosti byl kněz a badatel **Josef Dobrovský** (1753 – 1829), zakladatel české jazykovědy; svá odborná díla ovšem psal německy, neboť jen tak mohl oslovit své vzdělané současníky. Dobrovský vrátil spisovné češtině systém (jehož

základ převzal z renesanční, předbělohorské doby) a dokázal, že čeština má stejný potenciál rozvoje jako velké evropské jazyky. Dobrovského hlavními spisy jsou *Dějiny české řeči a literatury*, *Německo-český slovník* a *Podrobná mluvnice českého jazyka*.

V r. **1783** v Praze vzniklo reprezentativní **Stavovské divadlo** pro představení v němčině (činohra) a italštině (opera); menšinově se tu hrálo také česky. Divadlo mezinárodně proslulo díky Mozartovu působení (v r. 1787 tu dirigoval světovou premiéru své opery *Don Giovanni*).

V r. **1784** byla – s účastí Dobrovského – v Praze založena **Královská česká společnost nauk** (předchůdkyně dnešní Akademie věd).

Ve stejné době začaly vycházet první česky psané noviny (novinář **Václav Matěj Kramerius**).

V r. **1791** se Josefův mladší bratr a nástupce, císař **Leopold II.** (vládl 1790 – † 1792), dal v Praze symbolicky korunovat na českého krále (český stát samozřejmě tehdy již dávno patřil minulosti). Při té příležitosti Leopold navštívil mj. českou společnost nauk. Byly s ním spojovány naděje na další osvětské reformy, ale velmi brzy zemřel; ovšem zanechal po sobě početnou rodinu.

19.3 Druhá obrozenecká generace: preromantická (1810 – 1830)

Vůdčí osobností druhé obrozenecké generace byl jazykovědec **Josef Jungmann** (1773 – 1847). Jeho životním dílem je pětisvazkový **Česko-německý slovník**: precizoval a rozšířil (s využitím upravených zdrojů z jiných slovanských jazyků) českou slovní zásobu tak, aby vyhovovala potřebám moderní společnosti.

V r. **1818** bylo v Praze založeno **Vlastenské** (dnes **Národní**) muzeum. V univerzitním prostředí působil významný fyziolog **Jan Evangelista Purkyně**.

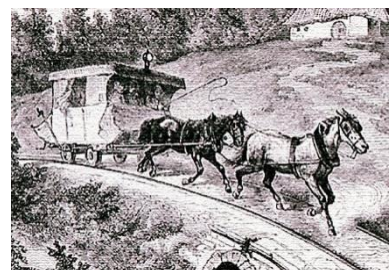
Podnětnou inspirací pro českou kulturu se stala **umělecká falza** *Rukopis královédvorský a Rukopis zelenohorský* (1817 – 1818; hlavními autory byli Václav Hanka a Josef Linda). Tyto technicky zdařilé padělky, obsahující hrdinské a lyrické básně, úspěšně předstíraly svůj původ z vrcholného středověku, kdy – na rozdíl od velkých západoevropských jazyků – čeština ve skutečnosti ještě žádná významná literární díla neměla.

Začíná éra **ohlasové poezie**, napodobující slovesný folklor; **František Ladislav Čelakovský**: básnické sbírky *Ohlas písní ruských* a *Ohlas písní českých*.

V Rakouské říši vládl (1792 – † 1835) Leopoldův syn, císař **František I.**: Napoleonův protivník a tvrdý zastánce absolutismu; poslední římský a první rakouský císař. V r. **1811** Rakousko, vyčerpané válkami, dospělo ke **státnímu bankrotu**; hodnota peněz klesla na 20 %. Následné vítězství nad Napoleonem však opět pozdvihlo habsburskou monarchii mezi prvořadě evropské velmoci; v zemi nastala éra **metternichovského absolutismu** – podle kancléře knížete **Klemense Metternicha**.

Nový rozvoj Rakouské říše vedl k vybudování **koněspřežní železnice České Budějovice – Linz – Gmunden**; byla to první dálková železnice na světě (provoz od 1827, konečná délka asi 200 km). Začalo **hospodářské využívání lesů** i ve vrcholových partiích hor (např. Schwarzenberský kanál na Šumavě pro splavování dřeva), což však vedlo k pěstování smrkových monokultur, které znamenaly částečnou degradaci původního lesa.

19.4 Třetí obrozenecká generace: romantická (1830 – 1844/1853)

Největší postavou českého romantismu je básník **Karel Hynek Mácha** (1810 – 1836): jako první novodobý český umělec se povznese nad prvoplánové obrozenectví a tematizoval vertikální vztah člověka ke světu, přírodě, věčnosti, smrti a osudu (lyrickoepická básnická skladba *Máj*, próza *Cikáni*). Máchovým protipólem byl novinář, dramatik a divadelník **Josef Kajetán Tyl** (1808 – 1856), který

romantické motivy spojoval s vlasteneckým lidovýchovným působením na co nejširší veřejnost (hry *Fidlovačka* – s písní *Kde domov můj* – a *Strakonický dudák*).

19.5. Čtvrtá obrozenecká generace: první realisté (1844 – 1858)

19.5.1 Počáteční rozvoj průmyslového podnikání v Českých zemích

Jako jinde v Evropě, také v Českých zemích se chronologicky prvním odvětvím zpracovatelského průmyslu stal **průmysl textilní**, v jehož počátečním rozvoji hráli hlavní roli čeští Němci: Johann Liebieg v Liberci (od 1833) aj. Světové úrovně dosáhlo české **převodárství**: proslulý Plzeňský Prazdroj (založen 1842) aj. Vznikly výnosné **černouhelné doly** a v návaznosti na ně výkonné **železářské hutě**: podniky vlastnili německo-rakouský bankéř Salomon Rotschild v Ostravě-Vítkovicích (od 1835), průmyslník Adalbert Lanna v Kladně (od 1847) aj. Začalo budování **železničních tratí**, zprvu hlavně pro spojení s Vídní: první vlak přijel do Brna r. 1839 a do Prahy r. 1845. Byly založeny četné **strojířny**: vagonka Františka Ringhofferů v Praze na Smíchově (1852) aj. Vysokých objemů výroby postupně dosáhlo – díky cukrové řepě – české **cukrovarnictví**.

19.5.2 Doba předrevoluční a realismus

Období rakouských – i českých apod. – dějin bezprostředně před revolucí 1848 – 1849 charakterizovala vláda (1835 – 1848) rakouského císaře **Ferdinanda I.**, který pocházel z příbuzenského manželství císaře Františka I. a jeho choti Marie Terezy. Pro politickou aktivitu byl mentálně zcela nezpůsobilý a zůstal bezdětný; jeho vláda signalizovala slepou uličku habsburské vladařské strategie a zároveň ještě posílila pozici stárnoucího kancléře Metternicha. Ironií dějin se však právě tento panovník stal (1836) **poslední korunovanou hlavou českého státu**.

Naproti tomu česká obrozenecká společnost prožívala rozmach početní i vlivový; jeho symbolem se stal **kulturní palác Žofín** (1837) na jednom z pražských vltavských ostrovů: palác byl pojmenován na počest císařovy švagrové Žofie, matky následníka trůnu Františka Josefa I.

Do čela českého národního hnutí se postavil historik **František Palacký** (1798 – 1876; autor pětisvazkových *Dějin národu českého v Čechách a v Moravě*), jemuž sekundoval jeho zeť, právník **František Ladislav Rieger**. K osobnostem známým již z předchozích období přibyli představitelé mladší generace: sběratelé lidové slovesnosti **Karel Jaromír Erben** (1811 – 1870) a **Božena Němcová** (1820 – 1862) a novinář a publicista **Karel Havlíček Borovský** (1821 – 1856; jeho kritický cestopis *Obrazy z Rus* je prvním realistickým dílem české literatury).

19.5.3 Revoluce 1848 – 1849 v Rakouském císařství

V březnu 1848 se národy Rakouské říše zapojily do evropské vlny **revolucí** (*Jaro národů*). Zatímco ve Vídni do demonstrantů dokonce stříleli vojáci, v Praze se nespokojenci sešli ve veřejných **Svatováclavských lázních** a sestavili **petici** k císaři: žádali (1) národní a jazykovou rovnoprávnost, (2) samosprávu pro České země, (3) zrušení feudalismu, (4) občanská práva a svobody a (5) volenou obecní samosprávu. Petice rychle získala po Čechách tisíce podpisů. Rozšířený sbor jejích autorů se pod názvem **Národní výbor** stal řídicím orgánem českých revolučních aktivit.

Mezitím **rakouská revoluce svrhla Metternicha**, který vzápětí emigroval. Vznikla vůbec **první skutečná rakouská vláda** – s ministry a jejich resorty; předsedou vlády byl český **hrabě Franz von Kolowrat-Liebsteinský**, dlouholetý císařský rádce. Od té doby vše, co bylo podniknuto císařovým jménem, bylo ve skutečnosti činem vlády. Tak také vznikl císařský **Kabinetní list**, který vcelku

vstřícně reagoval na svatováclavskou petici. Vláda byla rovněž tísněna vývojem **revoluce v Uhrách**, jejímž vůdcem byl **Lajos Kossuth** a jež směřovala k vyhlášení nezávislosti země.

V českých městech vznikala síť diskusních klubů **Slovanská lípa** a ozbrojené **Národní gardy**; pražští revoluční studenti utvořili spolek **Studentská legie**.

Byla vydána **první rakouská ústava – dubnová**. Vyhověla sice mnoha revolučním požadavkům (rušila cenzuru apod.), ale připouštěla pouze parlament s procesní převahou konzervativců.

V Českých zemích tedy vznikl politický program **austroslavismus** (autoři **Palacký, Havlíček** aj.): vycházel z faktu, že v Rakouské říši počet Slovanů převyšoval počet Němců; počítalo se tedy s vytvořením zájmového spojení slovanských národů monarchie tak, aby zanikla německá mocenská dominance. Ke koordinaci jejich postupu se v **červnu** v Praze sešel **Slovanský sjezd**; jednali na něm zástupci slovanských národů monarchie a zúčastnili se i hosté z dalších slovanských zemí.

Praha, kterou náhle naplnili krojovaní návštěvníci hovořící různými, ale povědomě znějícími jazyky, se konečně ocitla v popředí středoevropského dění. Ovšem sjezd byl předčasně ukončen **Svatodušními bouřemi**. Vojenský velitel Čech, **rakouský maršál kníže Alfred Windischgrätz**, totiž v době sjezdu obsadil vnitřní Prahu vojskem. Když se na Koňském trhu, tehdy již přejmenovávaném na Václavské náměstí, uskutečnila mše slovanského sběratelství, její pražští účastníci pak uspořádali hlučnou demonstraci před Windischgrätzovým sídlem. Během akce byla za nevyjasněných okolností zastřelena Windischgrätzova manželka Eleonora. Windischgrätz se vzápětí pokusil město vojensky ovládnout. Pražané se bránili na **barikádách**; čelili dokonce dělostřelbě a ke kapitulaci je přiměly až čtyři desítky obětí na životech. Windischgrätze převeleli do Vídně, kde podobně zatočil s rakouskými revolucionáři, a pak vytáhl do **Uher**, kde situace přerostla v **občanskou válku**, v níž **rakouská armáda zvítězila až s ruskou vojenskou pomocí r. 1849**.

V **západní části Rakouského císařství** (tedy mimo bojující Uhry i SV Itálii) se uskutečnily vůbec **první parlamentní volby**: tak vznikl vcelku revolučně naladěný **Říšský sněm**, který jednal **od července 1848**; mezi jeho českými poslanci byli **Palacký, Rieger, Havlíček, Tyl**. Sněm **zrušil feudální závislost**: sice za úplatu, ale pro poddané s velmi vstřícným splátkovým kalendářem. Teprve následně se ukázalo, že šlo – spolu se **zrovnoprávněním Židů** – o jediný trvalý zisk revoluce 1848 v Rakouském císařství. Navíc kvůli Windischgrätzovu násilnému zásahu ve Vídni **Říšský sněm** – pracující na nové, demokratičtější ústavě – přesídlil do moravské **Kroměříže**.

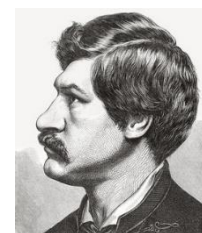
19.5.4 Dozvuky revoluce v Rakouském císařství a bachovský absolutismus

V **prosinci 1848** rakouská vláda (předseda **kníže Felix Schwarzenberg**) přiměla císaře Ferdinanda k abdikaci a **novým císařem** se stal teprve osmnáctiletý **František Josef I. (vládl 1848 – † 1916)**, který vzápětí svou osobou zaštil **ofenzivu antirevolučních sil**.

V **březnu 1849** rakouské vojsko rozešlo kroměřížský sněm a císař vydal **druhou rakouskou ústavu – březnovou, oktrojovanou**: neobsahovala očekávaná občanská práva, ale zato dávala císaři rozsáhlé pravomoci zákonodárné a výkonné.

Do čela českých odpůrců oktrojírky se postavil **Karel Havlíček Borovský**. Za své novinové komentáře byl dvakrát souzen, ale česká porota jej pokaždé osvobodila. Proto byl na příkaz ministra vnitra Alexandra Bacha bez soudního rozsudku deportován do odlehlého alpského **Brixenu**: strávil zde roky **1851 – 1855** a napsal tu své slavné satirické básnické skladby (**Tyrolské elegie** aj.).

31. prosince **1851** císař František Josef I. vydal *Silvestrovské patenty*, jimiž zrušil oktrojírku bez náhrady: tak byl zaveden **bachovský neoabsolutismus (1851 – 1859/1860)**; absolutismus bez feudalismu, vlastně policejní stát; nejvlivnějším ministrem byl stále **Alexander Bach** – vnitro). Docházelo k pronásledování svobodomyslných osobností, panovala (opět) tvrdá cenzura. Přesto vznikly **vynikající umělecké počiny**, které svědčily o síle nezávislé české kultury: **Karel Jaromír Erben**: básnická sbírka *Kytice* (1853); **Božena Němcová**: kniha *Babička* (1855) aj.; almanach *Máj* (1858): setkání mladé generace realistů (**Jan Neruda**, **Vítězslav Hálek**, **Karolina Světlá**...) s legendami minulých let (**Erben**, **Němcová**).

19.6 Pátá obrozenecká generace: programoví realisté – májovci (1858 – 1868/1878)

V r. **1859** ožily boje za sjednocení Itálie poté, co se Sardinsko poněkud překvapivě spojilo s Francií. V **bitvě u Solferina** sardinský král **Viktor Emanuel II.** a francouzský císař **Napoleon III.** porazili rakouského císaře **Františka Josefa I.**; ten se musel smířit se ztrátou severoitalské země Lombardie a vzápětí **odvolal Alexandera Bacha z vlády**. V r. **1860 Garibaldi** se svými dobrovolníky dobyl Království obojí Sicílie a celá Itálie s výjimkou rakouského Benátska a umenšeného Papežského státu byla sjednocena; král **Viktor Emanuel II.** se r. **1861** stal **italským králem**.

Tyto události se odrazily také v mírném uvolnění rakouských vnitropolitických poměrů. Císař František Josef I. vydáním *Říjnového diplomu* r. **1860** oficiálně ukončil (bachovský) absolutismus a r. **1861** vydal **únorovou ústavu** (třetí rakouskou), která obnovila **parlament** – tentokrát nazvaný **Říšská rada** – a zřídila **18 zemských sněmů**, jejichž regionální pravomoci byly ovšem omezeny nutným souhlasem císaře. Podobně jako jinde, i v Rakouském císařství bylo **volební právo výrazně omezeno**: jednak platilo jen pro **muže** a jednak tu existovaly (a) **kuriální systém** (největší váhu měly hlasy nejbohatších voličů, což fakticky zvýhodňovalo i majetné voliče německé národnosti) a (b) **volební census** (volili jen majetní lidé, tedy ze středních a vyšších vrstev). Nicméně ústava umožnila také **rozvoj občanské společnosti**: zakládání zájmových spolků, organizací a institucí.

Svou činnost rozvinula první česká politická strana: **Národní strana** – v jejím čele stáli **Palacký** a **Rieger**. V r. **1862** vznikl český tělocvičný spolek **Sokol**: (zakladatelé **Miroslav Tyrš** a **Jindřich Fügner**): místní organizace Sokola se rodily všude po Čechách, pěstovaly nejen společná cvičení, ale budovaly sportovní i společenské objekty (sokolovny) a staly se hybateli národního života; Sokol významně přispěl k fyzické a morální zdatnosti českého lidu; od r. 1882 pořádal působivá hromadná cvičení – sokolské slety.

Od r. 1861 vznikaly pěvecké sbory zvané **Hlahol** (sbormistr skladatel **Bedřich Smetana** aj.).

V r. **1862** bylo v centru Prahy u Vltavy postaveno **Prozatímní divadlo** pro představení v češtině.

Literární skupina **májovců** přiblížila českou tvorbu současnému světovému realismu: Jan Neruda: metaforická básnická sbírka *Písně kosmické* a prozaický soubor *Povídky malostranské*; **Karolina Světlá**: se svými venkovskými prózami se stala zakladatelkou českého románu (*Vesnický román*, *Kříž u potoka*).

20. Počátky moderní politiky a vrchol koloniální éry

20.1 Završené (první) sjednocení Německa i sjednocení Itálie

Hegemonem (prvního) sjednocení Německa se stalo **Prusko**, vedené **králem Vilémem I.** a **kancleřem Otto von Bismarckem**. Svedlo **3 krátké vítězné války**, jimiž zlikvidovalo jakoukoli možnost vnějšího zasahování do německých záležitostí (sjednocení Německa **krví a železem**):

1. Německo-dánská válka (1864): Prusko a Rakousko dobyly a mezi sebe si rozdělily dvě země na německo-dánském pomezí: Šlesvicko (P) a Holštýnsko (R).

2. Prusko-rakouská válka (1866): Prusko porazilo Rakušany, ovšem téměř celá válka se odehrávala v Českých zemích; rozhodující bylo drtivé vítězství dynamičtěji operující pruské armády (s novými puškami nabíjenými zezadu apod.) u **Hradce Králové**. Proti Rakousku zasáhli i **Italové** a byli odměněni ziskem dosud rakouského **Benátska**; Prusové ukořistili Holštýnsko.

3. Prusko-francouzská válka (1870 – 1871): Rostoucí moc Pruska a Bismarckova diplomatická aktivita vyprovokovaly Napoleona III. k vyhlášení války Prusku, ale francouzská armáda nebyla schopna útočného tažení a již v září 1870 pod velením Napoleona III. kapitulovala před Vilémem I. v katastrofálně ztracené bitvě u **Sedanu**. V **Paříži** vypuklo v **říjnu 1870 povstání**, které zrušilo císařství a vyhlásilo **třetí francouzskou republiku**. Válka s Pruskem však pokračovala. V **lednu 1871** během úspěšného dobývání Paříže **Vilém I. a Bismarck** vyhlásili ve **Versailles** vznik nové

velmoci – sjednoceného **Německého císařství**: Vilém se samozřejmě stal císařem a Bismarck pokračoval jako jeho kancléř. Oba pak donutili Francii uzavřít mír, jímž v německý prospěch ztratila pohraniční, strategicky i průmyslově důležité kraje **Alsasko a Lotrinsko**.

Německé císařství začalo mohutně rozvíjet svůj **těžký průmysl**; v leckterých parametrech se stalo druhou průmyslově nejsilnější zemí světa po Spojených státech. Německo si také vybudovalo **koloniální říši**: na posledních volných územích v Africe a na četných tichomořských ostrovech. Rozvíjely se německá věda či umělecká tvorba, ale nebylo možné přehlédnout, že německá politika měla zřetelně **expanzivní charakter**.

Italové využili zisku Benátska a na **podzim 1870** obsadili i Papežský stát. **Sjednocování Itálie** tak úspěšně **skončilo**. Italské království bylo **konstituční monarchií**. Také získalo **koloniální území** v Africe: Libyi a část Somálska.

20.2 Vlna revolučních událostí kolem r. 1870

Sjednocení Itálie a obnovení francouzské republiky náležely do další revoluční vlny (60. a 70. léta 19. století). Právě tehdy byla ve velké části euroamerického světa nastolena **demokracie majetného bílého muže** – a širší pozornost začala obracet také **k právům hospodářským a sociálním**.

Pevnou součástí veřejného života se stávají **politické strany**, sdružující stoupence různých politických směrů: ve Velké Británii konzervativci (původně toryové) a liberálové (whigové), ve Spojených státech demokraté a republikáni, různě nazývané republikánské strany ve Francii apod. Rozvoj knižní, novinové a časopisecké produkce podpořil širší zapojování lidí do veřejného dění.

Po prohrané válce s Pruskem (1866) se vídeňská vláda rozhodla stabilizovat vnitřní poměry v císařství **rakousko-uherským vyrovnáním** (nastolením **dualismu**): změna byla obsažena v **prosincové ústavě (čtvrté rakouské) z r. 1867**. Vždy nebezpeční Maďaři získali kulturní, jazykovou i ekonomickou rovnoprávnost a zároveň dominanci v JV části monarchie. Ta byla nyní nazvána **Rakousko-Uhersko** a rozdělena na **Předlitavsko** (pod převahou rakouské Vídně) a **Zalitavsko** (pod převahou maďarské Budapešti); název byl odvozen od řeky Litavy. Obě části císařství měly každá svůj vlastní parlament (předlitavský se nazýval **Říšská rada**).

Prosincová ústava také obsahovala – vůbec poprvé v rakouských dějinách – **občanská a politická práva**. Mezi nimi byla uvedena také národnostní rovnoprávnost, ovšem všeobecně přijatelné prováděcí zákony nebyly nikdy vydány. Pro České země je nahrazovala vládní **jazyková nařízení**, nazývaná podle ministrů, kteří je vytvořili: **Stremayrova nařízení (1880)**; Karl von Stremayr) zaváděla vnější úřadování v jazyce podání; **Badeniho nařízení (1897)**; Kasimir Badeni) počítala i s vnitřním úřadováním v jazyce podání, ovšem proti tomu se zvedl odpor německojazyčných úředníků (neboť se nechtěli učit česky) a vláda se jejich nesouhlas ani nepokusila změnit. Ukázalo se, že v rámci Rakousko-Uherska je emancipace českého národa nerealizovatelná.

Po r. 1850 se začalo drolit **turecké panství** v JV Evropě. Po Řecích se nyní také další balkánské národy vydaly na cestu odboje směřujícího k samostatnému státu. Do tohoto procesu ovšem zasáhly evropské velmoci s cílem využít situace a do oblasti rozšířit svůj vliv (**východní otázka**).

Nejprve se v **Krymské válce (1853 – 1856)** Rusové pokusili na Turecích dobýt rumunské Podunají, ale byli poraženi poté, co Turecko vojensky podpořily Francie a Velká Británie a celá tato protiruská koalice dobyla – po ročním obléhání – ruský přístav **Sevastopol** na černomořském poloostrově Krym.

V r. **1878 Berlínský kongres** (pod předsednictvím pruského kancléře Bismarcka) se pokusil nastolit na Balkáně vlivovou rovnováhu mezi evropskými velmocemi. Uznal nezávislost Srbska, Černé Hory, Rumunska a Bulharska, ovšem na rumunský trůn dosedla větev pruských Hohenzollernů, Rakousko-Uhersko okupovalo – a r. 1908 anektovalo – Bosnu a Hercegovinu a Rusku bylo potvrzeno ovládnutí Moldavska. **Po r. 1900 na Balkáně vypukla série místních válek** za překreslení hranic; oblast se stala potenciálním zdrojem vážných konfliktů.

Spojené státy se rozrůstaly směrem na západ, ale již od počátku se výrazně odlišovaly průmyslově-farmářský a liberální sever, v jehož státech neexistovalo černošské **otroctví**, a na plantážnicko-dobytkářský a konzervativní jih, který byl na podílu otrocké práce založen. Když byl r. **1860** prezidentem zvolen odpůrce otroctví **Abraham Lincoln**, jižní státy se odtrhly a vytvořily Konfederované státy americké. V nastalé dosti krvavé **občanské válce Severu proti Jihu (1861 – 1865; přes 600 tisíc mrtvých)**. Sever zvítězil a otroctví ve Spojených státech bylo zrušeno. Ovšem Lincoln hned po válce podlehl atentátu – byl zastřelen fanatickým stoupencem Jihu.

20.3 Šestá obrozenecká generace: novoromantická – ruchovci a lumírovci (1868 – 1895)

Postup **druhé průmyslové revoluce** (založené na využití **elektřiny, plynu a ropy**; americký vynálezce **Thomas Alva Edison**: žárovka a mnoho elektrických zařízení; automobil: Němci Karl Benz, Gottlieb Daimler a Rudolf Diesel; letadlo: američtí bratři Wilbur a Orville Wrightové...) vyvolal ve světě **kultury** naopak snahu posílit estetickou náročnost tvorby a popularizovat velké, povznášející ideje. Odtud vznikl umělecký směr **novoromantismus**. V architektuře se projevoval jako **období historických slohů** – od novorománského slohu až po novoklasicismus (patrně světově nejznámější je novogotický **Westminsterský palác** v Londýně). V literatuře vznikají dobrodružné příběhy (**Alexandre Dumas: Tři mušketýři**; **Robert Louis Stevenson: Ostrov pokladů**), hudba přináší atraktivní opery (**Georges Bizet: Carmen**).

V českém prostředí je novoromantismus spojen s vybudováním **Národního divadla** (stavěno **1868 – 1881/1883**), které vzniklo jako mnohostranný doklad vyspělé kultury národa, jenž byl rakousko-uherským dualismem bezprecedentně ponížen. Výzdoba divadla je dílem sochaře **Josefa**

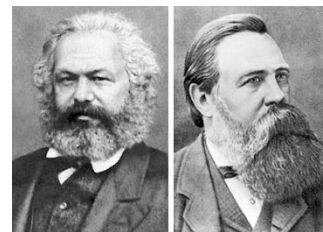
Václava Myslbeka, malířů Františka Ženíška, Mikoláše Alše, Vojtěcha Hynaise aj.; budova Národního divadla do svého objemu začlenila Prozatímní divadlo. Prvním představením v Národním divadle byla **Smetanova opera *Libuše***, inspirovaná Rukopisem zelenohorským.

Česká novoromantická literatura se soustředila do 2 navzájem provázaných autorských skupin nazývaných **ruhovci** (podle almanachu *Ruch*, 1868) a **lumírovci** (podle kulturního časopisu *Lumír*): **Svatopluk Čech** (básnická skladba *Písně otrocká*), **Jaroslav Vrchlický** (životní básnický cyklus *Zlomky epeje*: variace na vrcholná díla světové literatury od nejstarších dob až po dnešek), **Eliška Krásnohorská**, **Josef Václav Sládek**.

20.4 Socialismus, marxismus a vlna bojů za všeobecné volební právo (kolem r. 1900)

Rozvoj průmyslové společnosti zostrhoval **sociální rozdíly** (primárně materiální, ale také v životních šancích apod.). Snahy o celospolečenskou nápravu se označují jako **socialismus** (lat. *socialis* = *společenský*) – stal se převažující podobou moderní levice. Zastávaly jej **sociálně demokratické strany** (česká vznikla **1878**): prosazovaly **všeobecné volební právo** pro všechny občany (s rovností mužů i žen ve všech majetkových kategoriích), aby do parlamentu a vlády pronikli také zástupci nižších vrstev, které tvořily většinu obyvatel.

Významným proudem v socialismu se stal **marxismus**, jehož zakladateli byli němečtí intelektuálové (ovšem žijící především ve Velké Británii) **Karl Marx** (1818 – 1883) a **Friedrich Engels** (1820 – 1895). Marx provedl analýzu moderního (v jeho terminologii *kapitalistického*) hospodářství. Mzda, kterou velkopodnikatel (kapitalista) vyplácí dělníkovi/zaměstnanci, je nástrojem bezohledného **vykořisťování**, neboť pokrývá jen velmi malou část hodnoty zboží, které dělníci (dělnická třída) vyrobili. To, co kapitalistovi zbyde, je **nadhodnota** (výsledek nezaplacené části dělníkovy práce). Z nadhodnoty kapitalista hradí výrobní náklady, investice apod. a samozřejmě také svoji životní úroveň. Tato poslední položka je však přebujelá, slouží k neopodstatněnému přepychu kapitalistů, a ochuzuje tak celou společnost. Náprava může přijít jen skrze **proletářskou revoluci** (*proletariát* = *ti nejchudší*), která odstraní soukromé zaměstnavatele tak, že jejich majetek převzmou a budou spravovat celospolečenské instituce, jež budou řídit dělníci jako většinová složka společnosti. Tak bude nastoleno nejvyšší stadium dějinného vývoje – **komunismus** (lat. *communis* = *společný*); odvěký **třídní boj** mezi vládci a ovládanými bude nahrazen **trvalou harmonií**.

Marxisté tvořili menšinová křídla sociálně demokratických stran; označení **socialismus** používali pro očekávané přechodné období (= **diktaturu proletariátu**) směrem ke komunismu. Většina sociálních demokratů sice přijala Marxovu analýzu kapitalistického podnikání, ale odmítala ideu revoluce a komunistické společnosti; typickou sociálně demokratickou strategií byl **parlamentní boj**, větší, a tedy spravedlivější **zdanění boháčů** a díky tomu **státní subvence** zmírňující sociální rozdíly.

Zásluhou demokratických levicových sil začalo od přelomu 19. a 20. století pozvolna docházet k zavádění **všeobecného volebního práva**: poprvé ve vystěhovaleckých společnostech na **Novém Zélandu (1893)** a v Austrálii (1902), v Evropě poprvé ve finské části Ruska (1906), ale např. v Portugalsku až r. 1976.

20.5 Atmosféra konce století a nový vývoj v české politice

Široce pojatý přelom 19. a 20. století přinesl – spolu s emancipačními politickými zápasy – odklon od málo životného novoromantismu a nástup nové kulturní atmosféry, označované – také metaforicky – jako **konec století** (fr. *Fin de siècle*). Vznikly nové umělecké směry, jejichž společnou charakteristikou byl odklon od pouhé popisnosti a vnějškové atraktivnosti směrem k individualizaci, psychologizaci, fantazii a obyčejnému životu. Tak vznikly volná autorská skupina francouzští **prokletí básníci** (**Charles Baudelaire**, **Paul Verlaine**, **Arthur Rimbaud**), směry **impresionismus** (francouzský malíř **Claude Monet**: obraz *Imprese: východ slunce*), **symbolismus** (český básník **Otokar Březina**), **dekadence** (britský literát **Oscar Wilde**: román *Obraz Doriana Graye*), **expresionismus** (pražští němečtí spisovatelé: **Franz Kafka**: román *Proces*; **Franz Werfel**, **Gustav Meyrink**...).

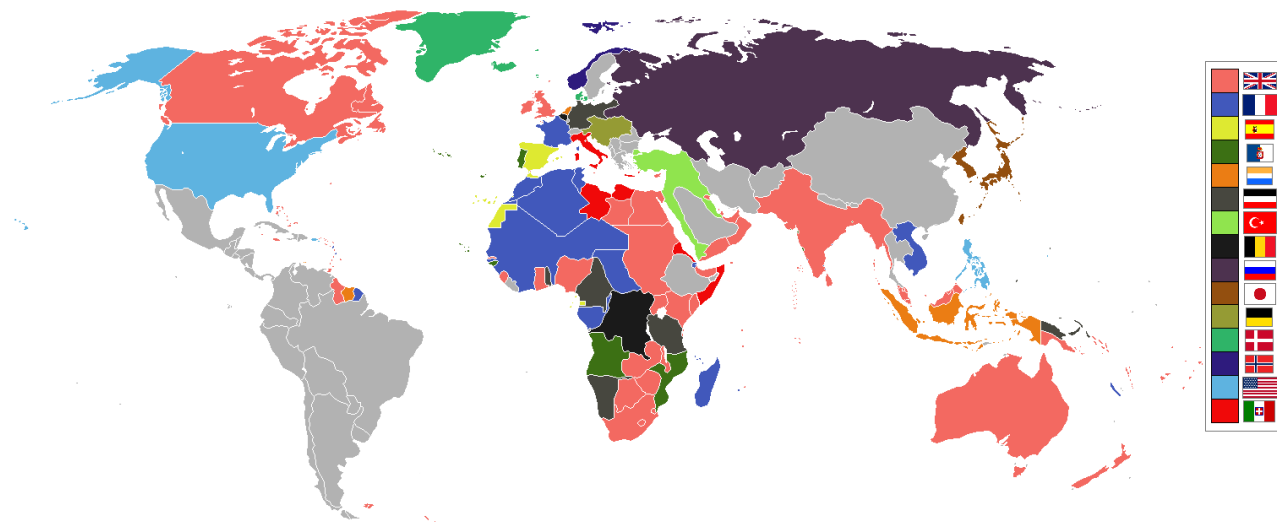
Konzervativní křídlo české politiky vyjednálo s rakouskou vládou **punktace (1890)**: návrh pro vyřešení česko-německých sporů o úřední jazyk. Šlo o to, že České země měly být rozděleny na 2 typy regionů: (1) oblasti s povinným dvojjazyčným úřadováním (německojazyčná byrokracie měla být donucena k plnohodnotné činnosti také v češtině) a (2) oblasti (především pohraniční) s úřadováním jen v němčině bez ohledu na přítomnost českojazyčné menšiny.

Punktace byly většinou českých politiků (liberálních, sociálnědemokratických atd.) oprávněně kritizovány jako **kapitulantské vůči Vídni**; následovala tvrdá volební porážka staročeků a jejich faktický odchod z politické scény, na níž se vytvořil **volný prostor**, který zaujal se svou nevelkou stranou (zvanou stručně **realisté**) český filozof a sociolog, profesor nově osamostatněné české části Karlovy univerzity **Tomáš Garrigue Masaryk** (jako prostřední jméno si dal dívčí příjmení své americké manželky; měli početnou rodinu).

Masaryk vnesl do české politiky zcela **nový program**. Postavil jej na tvrzení – aktualizovaném vůči tehdejší situaci české společnosti –, že **český národ** vždy disponoval filozofickým základem – étosem – zdůrazňujícím **zápas za humanitu (lidskost), a tedy za svobodu a demokracii**; tento humanitní základ mají Češi – a vždycky měli – společný s velkými, nyní demokratickými národy Západu: s Francouzi, Brity, Američany... V minulosti stáli v čele českého úsilí o lidskou svobodu významné osobnosti z neprivilegovaného, v zásadě také nekatolického prostředí: Jan Hus, Petr Chelčický, Jan Amos Komenský, František Palacký, Karel Havlíček Borovský. Kritici této **masarykovské linky českých dějin** ironicky (ale nikoli nepřipadně) dodávali, že na poslední místo této řady Masaryk implicitně klad sám sebe. Ze své koncepce českých dějin Masaryk vyvozoval, že skutečně úspěšná česká politika musí odmítnout své dosavadní historizující potýkání se s Habsburky a Němci (které přirozeně sahalo až výčitkám za Bílou horu atd.) a místo toho je třeba, **aby Češi hleděli nastolit ve své zemi stejně moderní poměry jaké panují v západních demokraciích**.

20.6 Svět v 19. století: Vrchol kolonialismu (kolem r. 1900)

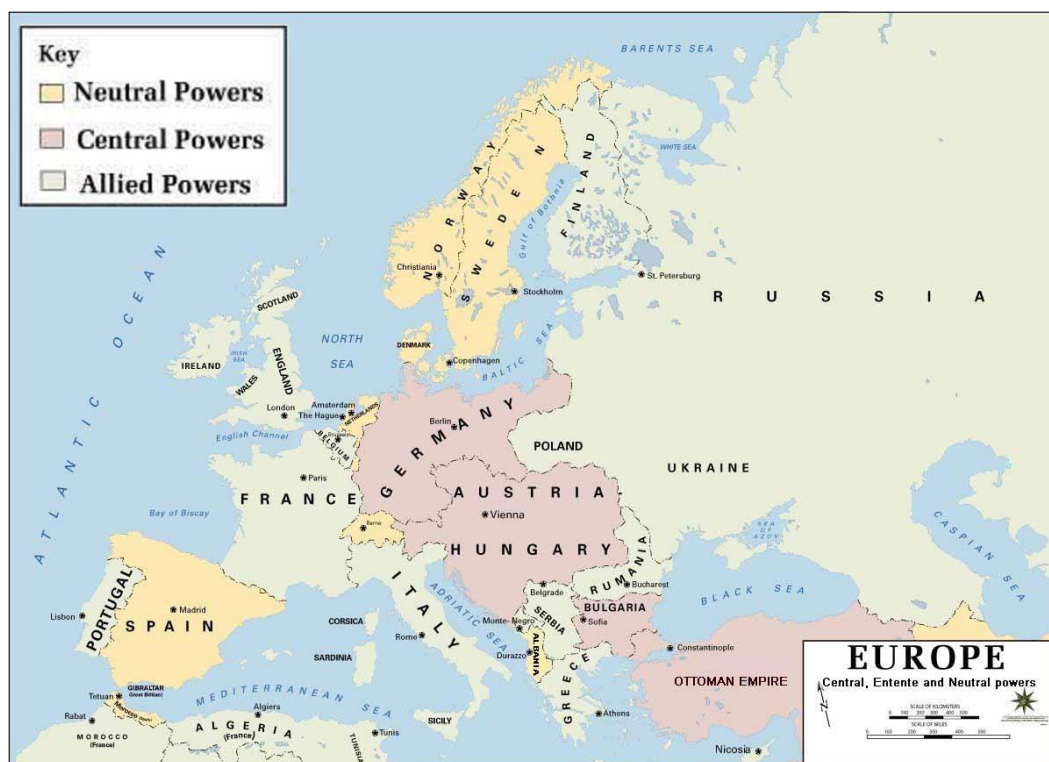
21. První světová válka (1914 – 1918)

21.1 Bojující strany

1. Dohoda: většinou demokratické státy, jejich kolonie a demokratická odbojová hnutí podmaněných národů: Francie, Velká Británie, Rusko, Belgie, Itálie, Japonsko, Spojené státy, Čína, Srbsko, Rumunsko, Řecko, Portugalsko, Indie, Kanada, Jižní Afrika, Austrálie, Češi, Slováci, Poláci aj.;

2. Ústřední mocnosti: postabsolutistické státy: Německo, Rakousko-Uhersko, Turecko (Osmanská říše), Bulharsko, německé kolonie.

Vzniklé koalice byly nové a zdánlivě překvapivé.

*Evropské státy
ve vztahu k první
světové válce*

21.2 Příčiny

Válku rozpoutaly Ústřední mocnosti. Důvody byly zejména tyto:

1. Prudký hospodářský (především průmyslový) **rozvoj Německa a** v závěsu za ním **Rakousko-Uherska** vedl k **poptávce** těchto států **po dalších přírodních zdrojích a po nových trzích.**

2. Obě německojazyčné velmoci rostly jako především vnitrozemské státy, které záhy začaly pociťovat omezení vyplývající z **nedostatečného přístupu k otevřenému moři.**

3. Na počátku 20. století dosáhla éra novověkého kolonialismu svého vrcholu: velmoci nyní mohly získávat nová území již jen ve vzájemném zápase.

4. Německo a Osmanská říše hledaly ve vzájemném sblížení posilu hlavně proti Rusku a Velké Británii.

5. Vlády velmocí bez rozvinuté demokracie – kromě Ústředních mocností také dohodové Rusko, Čína a Japonsko – očekávaly od válečných úspěchů posílení své moci na úkor opozice.

21.3 Místo války v dějinách vojenství

První světová válka byla **první významnou válkou**, v níž:

a) Válečné operace zasáhly všechna prostředí, od vzdušného prostoru až po podmořské hlubiny;

b) Postupně končila dosavadní klíčová role koní; armády začaly využívat **železnici, nákladní automobily, letadla** (stíhací i bombardující), **tanky, pancéřové bitevní lodí a ponorky**;

c) Objevily se **nové zbraně: kulomet** (strojní puška ke střelbě dávkami), výbušné **ruční granáty** i **nášlapné miny, otravný plyn** (yperit aj.) – vůbec první **typ zbraně hromadného ničení**;

d) Byly **zdokonaleny zbraně již známé: nová generace děl** zahrnovala rychlopalné polní kanony (přes 20 ran/min.) i těžká obléhací děla (vystřelovala náboje o hmotnosti stovek kilogramů na vzdálenost přes 10 km, výjimečně až přes 100 km); pro hlídkování, průzkum a bombardování byly využívány také **vzducholodě**;

Německé supertěžké dělo Tlustá Berta při dobývání belgického města Lutychu na počátku války (srpen 1914)

e) Základem taktiky v pozemních bitvách se staly **zákopy** (i celé zákopové soustavy – vlastně podzemní pevnosti) budované na frontě (v pásmu bojové činnosti); boje o dobytí nepřátelských zákopů byly úporné: až několikaměsíční bitvy přinášely statisícové ztráty na životech;

f) Ve vojsku se prosadily **uniformy v přírodních, maskovacích barvách**;

g) Požadavky vojsk způsobovaly **akutní nedostatek potravin** pro civilní obyvatelstvo;

h) Namísto mužů odvedených do armády mnohé dosud typicky mužské profese zastaly **ženy**;

i) Během války a ještě brzy po jejím skončení hrozily i propukaly četné **epidemie**.

21.4 Sarajevský atentát jako rozbuška a záminka

Záminkou pro vypuknutí války se stal **sarajevský atentát 28. června 1914**. Došlo k němu v metropoli Bosny a Hercegoviny – balkánského regionu okupovaného (od 1878) a anektovaného (1908) Rakousko-Uherskem. Skupina mladých **bosenských aktivistů**, která žila v exilu v Srbsku, s podporou od několika agentů srbské tajné služby pronikla do Sarajeva a spáchala tam atentát na rakousko-uherského následníka trůnu, **arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este** a jeho manželku **Žofii** (s. 180). Oba přijeli zhlédnout provokativní manévry rakousko-uherské armády. Když projížděli v automobilové koloně sarajevskými ulicemi, zastřelil je pistolí bosenskosrbský student **Gavrilo Princip** (1894 – 1918). Atentátnická skupina byla vzápětí rakousko-uherskou policií zatčena a pak souzena; někteří její členové byli popraveni, ale sám Princip jako neplnoletý skončil ve vězení v Terezíně, kde posléze zemřel na tuberkulózu.

Výtvarná rekonstrukce sarajevského atentátu a střelec Gavrilo Princip

Rakousko-Uhersko si diplomatickou cestou zajistilo **podporu ze strany Německa** pro své zamýšlené dobovačné tažení proti Srbsku a pak předložilo srbské vládě záměrně nesplnitelné **ultimátum**. Požadovalo mj. zavedení cenzury v Srbsku ve prospěch Rakousko-Uherska a účast rakousko-uherských vyšetřovatelů na stíhání bosenskosrbských emigrantů na srbském území. Srbská vláda podle očekávání nejproblematictější body ultimáta odmítla. **28. července Rakousko-Uhersko vyhlásilo Srbsku válku** a již následující den **Rakušané začali ostřelovat** (mj. z říčních válečných lodí) **srbskou metropoli Bělehrad** poblíž společné hranice.

První světová válka začala a působením složitého systému dvoustranných spojeneckých smluv se v ní rychle ocitla **většina Evropy i světa**. Současníci ovšem celé střetnutí označovali jako **světovou válku** nebo **Velkou válku** – nikdo si nedovedl představit, že to není poslední globální válečný konflikt.

21.5 Rok 1914

Rakušané pronikli na srbské území jen dočasně a Srbové je brzy ze své země zase vytlačili, byť za velkých ztrát na životech pro obě strany.

Německo zvolilo strategii *bleskové války* (*blitzkrieg*; rychlý, drtivý útočný postup). Na západě vpadlo **do Francie obchvatem přes Belgii a Lucembursko**. První velkou bitvou celé První světové války se stalo srpnové německé dobytí belgického **Lutychu (Liège)**, který Němci přinutili kapitulovat, když zkombinovali palbu z obléhacích děl s odvážným průnikem do centra města (této akci velel generál Erich Ludendorff). Němci pak postoupili až do vzdálenosti asi 20 km od Paříže. Zde však byli **poraženi francouzským a britským vojskem v první bitvě na řece Marně (Zázrak na Marně)** a museli se poněkud stáhnout zpět. Vznikla **zákopová frontová linie** od belgického pobřeží až ke švýcarským hranicím: vedly se na ní tuhé boje s obrovskými ztrátami na životech.

Rusko masivně zaútočilo proti Ústředním mocnostem: v nejvýchodnějším Německu bylo sice poraženo v srpnové **bitvě u Tannenbergu** (vítězní generálové Paul von Hindenburg a Ludendorff), ale na **Rakousko-Uhersku** dobylo jeho SV zemi **Halič**; navíc **odrazilo turecký útok** na zakavkazské frontě.

Austrálie a Japonsko začaly obsazovat německé kolonie v Tichomoří. **Britové** zahájili boje proti německým koloniím v Africe a vylodili se v turecké Mezopotámii. Začala **válka na moři**: Britové v **bitvě u jihoamerických Falklandských ostrovů** porazili Němce, ale **německé ponorky** zahájily potápění britských lodí (prostřednictvím torpéd – podvodních střel s vlastním pohonem).

21.6 Rok 1915

Britové a Francouzi (s pomocí indických, australských a novozélandských jednotek) se pokusili v mnohaměsíční **bitvě u Gallipoli** ovládnout tureckou mořskou úžinu Dardanely v blízkosti Istanbulu; ve střetnutí námořních sil, tureckých pobřežních pevností a dohodového pozemního výsadku nakonec zvítězily turecká a německá armáda.

Rusko-turecká hranice – a nyní i frontová linie – procházela zemí Arménií a **Arméni** byli v **Osmanské říši** jediným ryze křesťanským národem. Turecká vláda tedy obvinila tyto Armény z napomáhání Rusku a v letech 1915 – 1916/1918 usilovala o likvidaci turecké části Arménie jako etnicky a kulturně svébytného regionu. Turci Armény hromadně přesídlovali především do Syrské pouště, přičemž mnoho Arménů během těchto pochodů smrti zahynulo. Další Arméni byli popravováni nebo násilně islamizováni. Z dvoumilionové arménské populace v Osmanské říši byla tehdy vyhubena asi polovina.

Ve zdoluhavých bojích u belgického města **Ypres** Němci opakovaně použili – vůbec poprvé v dějinách – **bojový otravný plyn** (1915 chlor a 1917 yperit).

Německo a Rakousko-Uhersko **průlomem** východní fronty ve vítězné **bitvě u haličské Gorlice** odstartovaly všeobecnou ofenzivu, která přinutila Rusy výrazně ustoupit po celé frontové délce. Rusové byli vytlačeni z téměř celé Haliče a přišli o ruskou část Polska, Litvu a západní Bělorusko; jednalo se o největší územní ztráty, jaké Dohoda během válečných operací utrpěla.

U britských břehů **německá ponorka** potopila torpédem **britský osobní zaoceánský parník Lusitania**, plující ze Spojených států do Velké Británie: zahynulo asi 1 200 osob a světová veřejnost útok odsoudila. V květnu 1915 **Itálie** vstoupila do války na straně Dohody. Tak vznikla dramatická **horská fronta v alpské oblasti** mezi Itálií a Rakousko-Uherskem. Válčilo se především v krajích kolem řek **Soča** (Isonzo) a **Piava**; na Soči došlo v letech 1915 – 1917 postupně dokonce ke 12 bitvám, kdy se Italové marně pokoušeli proniknout na východ a ovládnout nejvýznamnější rakousko-uherský přístav Terst.

Ústřední mocnosti nadále usilovaly o dobytí Srbska, neboť chtěly svá území navzájem propojit v jediný celek. Do války proti **Srbsku** se po bok **Rakousko-Uherska** zapojily **Německo** a **Bulharsko** a všechny 3 armády Srbsko společně dobyly. Srbské vojsko i mnozí civilisté podnikli v zimě 1915 – 1916 v extrémně tvrdých podmínkách přechod albánských hor k jaderskému pobřeží (**Velký ústup**; zhruba 50% ztráty na životech); odtud byli dohodovými loděmi evakuováni hlavně do Řecka. Na konci r. 1915 v SV Řecku **Francouzi a Britové** otevřeli proti okupantům Srbska novou, **soluňskou (makedonskou) frontu**, na niž dorazily i evakuované srbské oddíly a která se postupně rozšířila až k Jadranu, ale plánovaného razantního dohodového postupu na sever ještě dlouho nebylo dosaženo.

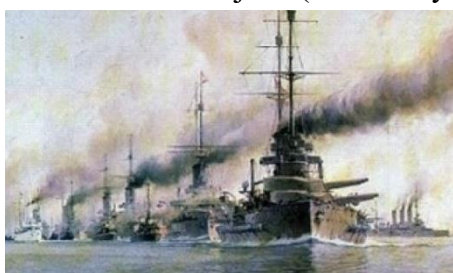
21.7 Rok 1916

Na **západní frontě** se odehrály dvě mnohaměsíční bitvy, které znamenaly obrovské ztráty na životech a Dohodě přinesly jen symbolická vítězství. V **bitvě u Verdunu** (*verdunský mlýnek na maso*) se Němci pokusili dobýt známé francouzské město obklopené věncem pevností, ale Francouzi (velitel generál Philippe Pétain) oblast ubránili; v bitvě, která se stala vůbec nejproslulejším střetnutím celé První světové války, padlo celkem asi 300 tisíc vojáků.

V **bitvě na řece Sommě** Britové (generál Douglas Haig) a Francouzi (generál Ferdinand Foch) naopak zaútočili; britská armáda zde poprvé v dějinách použila nová bojová vozidla – obrněné pásové **tanky**. Dohodové armády prorazily v délce 40 km frontu a posunuli ji směrem na SV maximálně o 12 km; geograficky nevýznamný výsledek zaplatilo svými životy téměř 400 tisíc vojáků (dvě třetiny z nich na dohodové straně).

U dánského **Jutského poloostrova** britské a německé loďstvo spolu svedly nerozhodnou dvoudenní bitvu.

Rusko nejprve na **zakavkazské frontě** proniklo hlouběji na turecké území a pak na celé jižní polovině **východoevropské fronty** rozpoutalo mohutnou a úspěšnou **Brusilovovu ofenzivu** (generál Alexej Brusilov). Jedním z jejích cílů bylo ulehčit Dohodě situaci na západě. Během čtvrt roku Rusové přinutí armády Německa a Rakousko-Uherska k ústupu až o 100 km a část fronty vrátili hlouběji na území rakousko-uherské Haliče. Brusilovova ofenziva byla – počítáno podle rozlohy dobytého území – nejúspěšnější dohodovou útočnou operací za celou dobu války, ale kvůli špatné dopravní a zásobovací situaci v Rusku na ni nenavázal další úspěšný postup.

Pod dojmem z Brusilovovy ofenzivy se k Dohodě přidalo **Rumunsko**; na válku však nebylo dobře připraveno, a tak Rakušané, Němci a Bulhaři ještě před koncem roku velkou většinu Rumunska dobyli – i navzdory ruskému vojenskému zásahu.

Britové navázali kontakty s **Araby** na Arabském poloostrově a přiměli je zahájit **protiturecký odboj**, jenž ohrozil Osmanskou říši od jihu: mimořádnou koordinační roli tu sehrál britský důstojník Thomas Lawrence (of Arabia). Vzápětí Turci – podporovaní německými a rakousko-uherskými jednotkami – zaútočili na Suezský průplav, ale byli odrazeni britskou armádou, tvořenou také australskými, indickými aj. oddíly.

V říjnu 1916 rakouský sociální demokrat Friedrich Adler zastřelil válekytivistického rakouského předsedu vlády **hraběte Karla von Stürgkha**. V listopadu **zemřel rakousko-uherský císař František Josef I.** (po 68 letech vlády) a na trůn nastoupil jeho prasynovec **Karel I.** (jeho manželkou a matkou početné rodiny byla italská šlechtična Zita Bourbonso-Parmská).

21.8 Rok 1917 a Únorová a Říjnová revoluce v Rusku

21.8.1 Aktuální situace Ruska

Ruská říše byla ze všech dohodových velmocí **nejméně stabilní**. Vyznačovala se vysokou rozrůzněností národnostní i kulturní, ale také těžkopádnou státní správou, vycházející z velmi excentricky položené metropole Petrohradu. Čtyři pětiny obyvatel evropského Ruska žily silně tradičním způsobem života na venkově, ekonomicky ovládaném velkostatkářskou šlechtou. Většina obyvatel Ruska byla negramotná. Prudce narostla délka železničních tratí, ale průmyslová základna zůstávala slabá a nedokázala přiměřeně zásobovat armádu ani civilisty. Pouze 4 ruská města (Petrohrad, Moskva, Kyjev, Oděsa) měla evropský charakter a jejich populaci posilovalo teprve velmi čerstvé přistěhovalectví z venkova.

Car Mikuláš II. arogantně bránil činnosti vlády a parlamentu (Státní dumy). Situaci v zemi vyhrotila tíha války, která dolehla i na zázemí; obyvatelstvo oplakávalo své padlé a zároveň trpělo nedostatkem potravin. Do čela politické opozice se postavila silná skupina modernisticky orientovaných politiků. Dělili se na pravicové konstituční demokraty (kadety) a levicové socialisty-revolucionáře (esery) i sociální demokraty (marxisty, rozštěpené na umírněné menševiky a radikální bolševiky).

21.8.2 Únorová revoluce

V r. **1917** v únoru (podle ruského, ještě juliánského kalendáře; jinde už byl březen) vypukla v Petrohradě vlna stávek a demonstrací: tak začala ruská **Únorová revoluce**. Car nařídil potlačit revoltu násilím: petrohradští vojáci nejdřív stříleli do lidí, ale pak se přidali k revolucionářům. Dělníci a vojáci obsadili město a odzbrojovali i vyháněli carovy stoupence. Organizačními výbory revoluce se staly **sověty** (rady), složené ze zástupců dělníků a vojáků; první, nejdůležitější sovět vznikl v **Petrohradě**, následovaly sověty v dalších městech a posléze i na venkově. Do revoluce se zapojili **opoziční poslanci** dумы; z nich vzešel vůdce revoluce, právník **Alexandr Kerenskij** (eser). **Car**

Mikuláš byl donucen **abdikovat** a i s rodinou byl **internován**. **Rusko** se stalo **republikou**: po Francii teprve druhou mezi evropskými velmocemi.

V zemi však vzniklo **dvojvládí**. Revoluci zdola vedly **levicové sověty**. Revoluci shora ztělesňovala nově ustavená **Prozatímní vláda** (zamýšlená do prvních voleb), v níž měla jasnou většinu **pravice**. Kerenskij se bez velkého úspěchu pokoušel obě křídla sladit: byl poslanec a ministr a zároveň jediný (petrohradský) zástupce sovětů v Prozatímní vládě.

Vláda zaručila **svobodu projevu** – hned vzniklo množství nových novinových titulů –, ale **neřešila sociální problémy** a **pokračovala ve válce**. Navíc trpěla **vnitřními rozpory**: v premiérském křesle se vystřídal spíše konzervativní kníže Georgij Lvov a liberálnější Kerenskij.

21.8.3 Válečné fronty v Evropě během r. 1917

V **dubnu 1917** do války vstoupily na straně Dohody **Spojené státy americké**: oficiálním důvodem byly útoky německých ponorek na americké obchodní lodě. Americký prezident **Woodrow Wilson** přesvědčil ve své zemi velkou část veřejnosti, aby opustila dosavadní americký izolacionismus. Američané bojovali **na západoevropské a italské frontě**. Americká účast znamenala pro Dohodu vítanou pomoc ve vyzbrojené živé síle i v uvěřovaných dodávkách válečného materiálu a potravin.

Během r. **1917 Britové** – s pomocí armád ze svých dominií a kolonií – zvítězili v turecké Mezopotámii i Palestině: dobyli **Bagdád** a **Jeruzalém**. Zároveň však **Rakušané a Němci** drtivě porazili Italy v bitvě u **Caporetta** a alpskou frontu zatlačili na Z k řece Piavě.

21.8.4 Říjnová revoluce

V **Rusku** na **jaře 1917** vystoupili na veřejnost **vůdci bolševiků**: **Vladimir Iljič Lenin**, **Lev Davidovič Trockij** a **Josif Vissarionovič Stalin**. Příjmení byly pseudonymy, trojice profesionálních revolucionářů se ve skutečnosti jmenovala Uljanov, Bronštejn a Džugašvili; sešli se tu právník, syn ukrajinsko-ruského sedláka (židovského původu) a gruzínský bývalý student teologie. Za války

pobývali Lenin a Trockij v exilu, Stalin ve vnitřním vyhnanství. Nyní přijeli do Petrohradu – Lenin ze Švýcarska s vydatnou finanční podporou od německé vlády – a začali připravovat komunistický státní převrat. Ačkoli podle marxismu se taková událost může odehrát jen v nejvyspělejších zemích, zaostalé Rusko mělo pro nastolení komunismu dobré podmínky: na patriarchálním venkově leckde existovalo společné vlastnictví půdy, a nízký stupeň urbanizace usnadňoval spojenectví měst a venkova; také tu působila chybná politika Prozatímní vlády.

Bolševici se zcela odtrhli od menševiků a oslovili veřejnost důrazem na sociální otázky a na uzavření míru. Za německé peníze vydávali desítky novinových titulů (celkový

náklad asi 320 tisíc výtisků). Bolševici také pronikli **do sovětů**, byť tam zprvu představovali jen slabou menšinu. Zato si vytvořili v mnoha městech své vlastní ozbrojené síly – **Rudé gardy** (celkem asi 200 tisíc mužů).

V **červenci 1917** ruská armáda podnikla v Haliči proti Německu a Rakousko-Uhersku svou **poslední válečnou (Kerenského) ofenzivu**: nejprve postoupila o zhruba 50 km, ale pak ji Ústřední mocnosti zatlačily hluboko zpět. Následovala mohutná živelná **protivládní demonstrace v Petrohradě**, kterou armáda rozehnala střelbou. Demoralizace Ruska byla naprostá.

7. listopadu (v Rusku 25. října) 1917 bolševici provedli v Petrohradě komunistický státní převrat – Říjnovou revoluci. Datum bylo takto vybráno, poněvadž téhož dne večer v Petrohradě začínal všeruský sjezd sovětů, který zase předcházela blížícím se parlamentním volbám.

K bolševikům a jejich Rudým gardám se přidala část petrohradské vojenské posádky a několik válečných lodí (křižník Aurora aj.). 7. listopadu všechny tyto revoluční síly rychle **obsadily Petrohrad** a večer **svrhly a zajaly Prozatímní vládu**, jedající v carském **Zimním paláci**; Kerenskij však uprchl. Bolševici v čele s Leninem pak snadno celý **sjezd sovětů** ovládli.

Nazítí se **Lenin** jako **vůdce bolševiků** stal **předsedou** jednobarevné – jen **bolševické** – **vlády (Rady lidových komisařů)**; úřad hlavy státu chyběl. Vláda rychle vydala právní dokumenty, jimiž se snažila získat přízeň veřejnosti; byly to **Dekret o míru** (výzva všem válčícím národům k uzavření míru), **Dekret o půdě** (bez náhrady byla zestátněna velkostatkářská a církevní zemědělská půda; měla být rozdělena rolníkům), **Deklarace práv národů Ruska** (všechny národy v Rusku jsou si rovny a mají právo na sebeurčení včetně samostatnosti). Další dekrety **uzákonily osmihodinovou pracovní dobu**, ale také nahradily svobodu projevu přísnou **cenzurou** a **zrušily soukromé zaměstnavatele**.

Bolševici ovládli rovněž Moskvu (po urputných bojích) a mnohá další města, avšak jejich pozice zůstávala problematická. Bolševická vláda navrhla Ústředním mocnostem jednání o míru. Ještě v listopadu se konaly **parlamentní volby**, již dříve vyhlášené Prozatímní vládou: mírnou většinu získala demokratická levice (vítězní eseri 48 %, menševici 4 %), pro bolševiky hlasoval jen každý čtvrtý volič (24 %). Vláda tedy zakázala pravicové kadety a v **lednu 1918** dala vojskem **rozehnat zvolený parlament**. Byl nahrazen ústředním výborem **zbolševizovaných sovětů**.

Od prosince 1917 zástupci bolševické vlády a Ústředních mocností jednali v **Brestu Litevském** (v polské části okupovaného západoruského území) o uzavření separátního míru. Němci a Rakušané ovšem nadále útočili, aby posílili svou pozici; pronikli až do Černomoří. Do února 1918 **bolševici** rozšířili svou moc také do asijských částí Ruska. **Zestátnili** banky, dopravu a zahraniční obchod, ovládli soudnictví, na okraj veřejného života vytěsnili církve. Zavedli **gregoriánský kalendář**.

21.9 Československý protihabsburský odboj

21.9.1 Domácí odboj: Maffie

21. 7. 1914 **rakouská vláda** v bezprostřední přípravě na rozpoutání války **prohlásila za zrušené ústavní články o občanských a politických právech a vzápětí zakázala parlamentní činnost**. Více než dřív bylo zřejmé, že autoritativně řízená monarchie se mýjí s trendy moderního světa.

Během válečných let se pak některé národy monarchie odhodlaly k **protihabsburskému odboji**. Náležela sem i **společná aktivita Čechů a Slováků**. Tento **odboj** můžeme rozdělit na **domácí a zahraniční**; obě složky spolu částečně – v rámci možností – na dálku spolupracovaly.

Centrem **domácího československého odboje** byla tajná organizace **Maffie** (název podle italské vlastenecké organizace z 19. století), v jejímž čele stáli **Karel Kramář**, **Edvard Beneš** (1915 emigroval), **Alois Rašín**, **Přemysl Šámal**. Maffie udržovala (prostřednictvím tajných kurýrů cestujících do neutrálních zemí) **kontakty se zahraničním odbojem** a zásobovala Dohodu **výzvědnými informacemi**. Navíc se snažila **získat** pro samostatnost Čechů (se Slováky) **české**

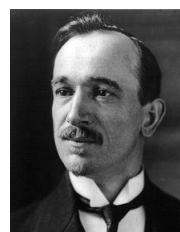
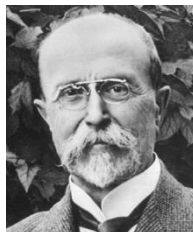
poslance předlitavského parlamentu a zemských sněmů. Jen Kramář (jehož manželka byla Ruska) zastával ideu začlenění Českých zemí a Slovenska do všeslovanské liberální monarchie pod panováním dynastie Romanovců; tento projekt ovšem skončil ruskou Únorovou revolucí.

V letech **1915 – 1917** rakousko-uherské úřady věznily **Kramáře a Rašína** (původně byli dokonce odsouzeni k trestu smrti) a zhruba na rok se ocitly ve vězení také Masarykova dcera Alice a Benešova manželka Hana. Celkem bylo z politických důvodů posláno za mříže asi 700 českých osobností.

Snahy Maffie podpořila v **květnu 1917** petice ***Manifest českých spisovatelů*** (přes 200 signatářů), která žádala české poslance, aby se přidali k úsilí o svobodu a demokracii pro český národ. Čeští poslanci souhlasně zareagovali **6. 1. 1918** ***Tříkrálovou deklarací***, v níž se vyslovili pro vznik samostatného, svobodného, demokratického a sociálně spravedlivého československého státu.

21.9.2 Zahraniční odboj: Národní rada a československé legie

Páteří zahraničního československého odboje byla trojice, kterou tvořili: čeští univerzitní učitelé **Tomáš Garrigue Masaryk** (v emigraci od prosince 1914) a **Edvard Beneš** a slovenský důstojník francouzské armády (a astronom) **Milan Rastislav Štefánik**. Svou akci zahájili symbolicky **6. 7. 1915**.

Masarykovské vedení zahraničního odboje vystupovalo od r. **1916** pod názvem ***Československá národní rada*** (sídlicí v Paříži): v létě **1918** ji dohodové velmoci uznaly jako **prozatímní vládu** vznikajícího československého státu.

Masaryk, Beneš a Štefánik přesvědčovali státníky Dohody, o jejímž vítězství nepochybovali, že součástí mírových podmínek musí být **nezávislost pro Čechy a Slováky**. Zároveň ovšem počítali s tím, že Češi a Slováci se o vznik svého státu sami přičiní na válečných frontách (dosud vlastně bojovali v rakousko-uherských uniformách proti Dohodě).

Proto zahraniční odboj vybudoval **československé legie**: dobrovolnické vojsko z Čechů a Slováků v zemích Dohody, sestavené z krajanů v cizině, ale hlavně z válečných zajatců, kteří vstoupili (opět) do války, tentokrát na straně Dohody. Ačkoli šlo o velmi riskantní podnik (znovu zajatým legionářům hrozil trest smrti za velezradu), našlo se asi 100 tisíc Čechů a Slováků, kteří do legií pro svobodu národa a vlasti vstoupili. Legionáři dosáhli řady efektních vítězství: **Arras** ve Francii 1915 (byť s velkými ztrátami), **Zborov** v Rusku 1917 za Kerenského ofenzivy (ikonická bitva celého odboje), **Bachmač** v Rusku 1918 (legionáři a bolševici proti Němcům), hora **Doss Alto** v Itálii 1918 aj.

21.10 Válka v r. 1918: Wilsonových Čtrnáct bodů, Brestlitevský mír a poslední válečné akce

V **lednu 1918** americký prezident **Wilson** vyhlásil americký program (***Čtrnáct bodů***) pro závěr války: mj. obsahoval požadavek ekonomické i politické svobody pro poválečný svět a podpořil existenci národních států včetně práva na nezávislý rozvoj pro národy Rakousko-Uherska.

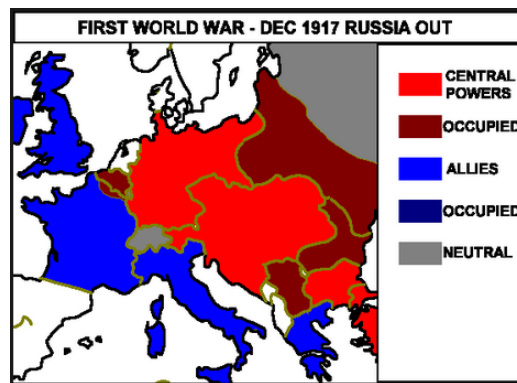
V **březnu 1918** bolševická ruská vláda uzavřela v **Brestu Litevském** s Ústředními mocnostmi **separátní mír**, jímž se smířila se ztrátou rozsáhlých území na západě. Tak skončila válka na východoevropské frontě a Německo napřelo své hlavní síly na západoevropskou frontu.

Po celé jaro **Němci útočili ve Francii**: proslulým se stalo jejich ničivé velikonoční ostřelování Paříže. Německá ofenziva byla zastavena letní **druhou bitvou na Marně**: Francouzi (maršál Ferdinand Foch), Američané, Britové a Italové tu Němce (generál Ludendorff) porazili. Následovala všeobecná **dohodová Stodenní ofenziva**, která znamenala definitivní porážku Německého císařství.

21.11 Československý odboj během r. 1918

Kvůli Brestlitevskému míru **československé legie** v Rusku (asi 60 tisíc mužů) náhle ztratily možnost bojovat proti Ústředním mocnostem. Na začátku r. 1918 Masaryk, jenž tehdy v Rusku pobýval, dohodl s Dohodou ambiciózní plán: legie se – za Masarykovy účasti – po železniční **Transsibiřské magistrále** přepraví do ruského tichomořského přístavu Vladivostoku a odtamtud na amerických lodích doplují (vlastně kolem světa) do Evropy a zapojí se do války na francouzské frontě.

Bolševická vláda s projektem souhlasila, ale když se rozhodla legie zcela odzbrojit, aby získala zbraně pro rozbíhající se občanskou válku (1917 – 1922) proti svým odpůrcům, **legionáři** se tomu postavili na odpor. **Ovládli** – v délce asi 9 000 km – **téměř celou magistrálu** s přilehlým územím, vybojovali zhruba desítku **vítězných ozbrojených střetnutí s bolševiky** (nejznámější je konflikt v Čeljabinsku) a celou oblast podřídili své správě. Tato **sibiřská anabáze** československých legií se stala geograficky nejrozsáhlejší českou (i slovenskou) vojenskou operací všech dob a dodnes zůstává jedinou fakticky samostatnou akcí českých ozbrojených sil po r. 1620.

V **červenci 1918** byl domácí odboj konečně rozšířen o předválečné české politiky: tak vznikl **Národní výbor československý**, jehož předsedou se stal **Karel Kramář**.

Po celou válku docházelo k **dezercím Čechů a Slováků** z rakousko-uherské armády, v r. 1918 se přidaly otevřené **vzpourey** (česká účast na vzpouře vojenského námořnictva v jadranském přístavu Boka Kotorska a vzpoura v severočeském Rumburku: akce byly ještě potlačeny).

Ve druhé polovině roku 1918 se Ústřední mocnosti ekonomicky, vojensky a politicky zhroutily, ačkoli německé, rakousko-uherské ani bulharské území nebylo Dohodou okupováno. Ke **krachu Němců na západě** se přidalo **vyhnání Ústředních mocností ze Srbska**. Bulharsko **kapitulovalo** v září, Turecko v říjnu, Rakousko-Uhersko a Německo v listopadu.

21.12 Vznik samostatného Československa

14. října 1918 se v **Českých zemích** konala **generální (všeobecná) stávka**.

16. října se rakousko-uherský císař Karel I. pokusil zachránit svou říši návrhem na její proměnu ve federativní stát, ale to už samozřejmě nikdo nebral vážně.

18. října Masaryk se spolupracovníky vydali **Washingtonskou deklaraci**: sebevědomý a svobodomyslný text vyhlášoval československou nezávislost.

25. října Karel Kramář a další představitelé Národního výboru odcestovali do Ženevy v neutrálním Švýcarsku na jednání s Edvardem Benešem.

27. října rakousko-uherská vláda požádala Dohodu o příměří a souhlasila se svobodou pro neněmecké národy říše. **28. října** se tato zpráva dostala do Českých zemí a vyvolala spontánní davové **vyhlašování československé nezávislosti**. V Praze pět představitelů Národního výboru (**muži 28. října**: František Soukup, Alois Rašín, Jiří Stříbrný, Antonín Švehla, Vavro Šrobár) vydalo ***Provolání o samostatnosti československého státu***.

30. října domácí slovenští politici vydali (v Turčianském Svätém Martině) ***Martinskou deklaraci***, jíž se přihlásili k Československu.

Německou kapitulaci 11. 11. 1918 První světová válka skončila.

V **Německu a Rakousku** vypukly **demokratické revoluce**, které svrhly oba císaře (Viléma 9. 11. a Karla 11. 11.) a v každé z obou zemí vyhlásily **demokratickou republiku**.

14. listopadu se v Praze sešel Národní výbor a prohlásil se za **prozatímní parlamentní Národní shromáždění**. To vyhlásilo **demokratickou Československou republiku**, zvolilo (stále v zahraničí pobývajícího) **Tomáše G. Masaryka prezidentem** a jmenovalo **první československou vládu vedenou Karlem Kramářem**; dále Národní shromáždění **zrušilo šlechtické tituly, uzákonilo volební právo žen a osmihodinovou pracovní dobu** atd. Svým politicky a sociálně pokročilým zákonodárstvím se Československo zařadilo na špičku světového vývoje.

22. Podoba meziválečného světa

22.1 Pařížská mírová konference (1919 – 1920) a vznik versailleského systému

První světová válka zahubila **asi 18 milionů lidských životů**, z toho bylo asi 10 milionů vojáků. Zdevastovala rozsáhlé oblasti frontových bojů; přivedla na bojiště mnohamilionové zástupy zdatných mužů, z nichž mnozí pak zahynuli nebo byli zmrzačeni; zázemí vystavila tíživé zásobovací nouzi.

Proto byla poválečná mezinárodní politika naplněna – samozřejmě především z vůle vítězné Dohody – rozsáhlou **snahou zabezpečit trvalý světový mír**. Jeho počátky měly být položeny na **Pařížské mírové konferenci (1919 – 1920)**, která určila **podobu poválečné Evropy**.

Na konferenci se střetly 2 protichůdné koncepce: zatímco zejména **Francie a Belgie** požadovaly **mír jako odvetu**, **Velká Británie a Spojené státy** prosazovaly **mír jako usmíření**.

Rozpadly se 2 nadnárodní říše: rakousko-uherská a osmanská. Na rakousko-uherském území vznikly **nástupnické státy**, z nichž Rakousko a Maďarsko byly – vedle Německa a Turecka – označeny za nástupce poražených císařství.

S poraženými státy byly uzavřeny tvrdé **mírové smlouvy**: v zámku ve **Versailles** to byla smlouva s **Německem**, v Saint-Germain-en-Laye s Rakouskem, v Trianonu s Maďarskem atd. Rozhodující slovo měly dohodové velmoci: Francie, Velká Británie, Spojené státy, Itálie, Japonsko. Československo patřilo k *mocnostem s omezenými zájmy*. Rusko nebylo zastoupeno, ale Německo ztratilo území získané Brestlitevským mírem.

Poražené státy musely pronikavě omezit armádu, přišly o kolonie a Dohodě musely platit **válečné reparační**, přičemž ty předepsané **Německu** (132 mld. marek ve zlatě, tedy mimo vliv poválečné inflace) byly drastické.

Byla založena (1919) **Společnost národů**: mezinárodní organizace, která měla na základě kolektivní bezpečnosti (všeobecnou spolupráci členských států) udržovat mír ve světě.

22.2 Washingtonská námořní konference (1921 – 1922)

Ve Washingtonu se konala **konference dohodových mocností** – samozřejmě bez Ruska –, která stanovila **strop pro rozsah válečného námořnictva** jednotlivých států. Výsledkem bylo omezení námořní síly koloniálních velmocí – na jejich úroveň se v námořní výzbroji dotáhly Spojené státy.

22.3 Poválečná krize

Válečné škody, poválečné přebudovávání ekonomiky na mírové podmínky a také ničivá pandemie španělské chřipky způsobily hlubokou ekonomickou krizi, která dopadla především na **poražené státy** a nejvíce na **Německo a Rakousko**, tísněné obřími reparacemi. Hlavním projevem krize – kromě **chudoby** širokých vrstev obyvatelstva – byla astronomicky vysoká **inflace**, která učinila luxusní zboží i z potravin a znehodnotila úspory. Němci a Rakušané se ocitli v pozici národů bez minulosti i budoucnosti.

22.4 Moderní euroamerická společnost po r. 1918

Poválečná léta představovala bezprecedentní **změnu celospolečenské atmosféry**. K lepšímu se změnily **pracovní podmínky**: přišly osmihodinová pracovní doba, zdravotní a sociální pojištění, pro zaměstnance dovolená i starobní důchod. Přibýlo **volného času**, který přinesl nové relaxační aktivity: pro městské lidi pravidelné výlety do přírody, atrakce v zábavních parcích, pro děti a mládež dobrodružný skauting apod. Široce se rozvinul **sport** amatérský i profesionální.

Kamenným divadlům vyrostla konkurence v podobě lidovějších **biografů** a ideově i umělecky odvážných **autorských divadel**. Rozšířila se nabídka **novin a časopisů**. Vznikly nové **výstavní síně** a **umělecké spolky i tvůrčí skupiny**. Obsahem i strukturou se liberalizovalo **školství**; přibýly školy všech stupňů, běžným jevem se staly dívky-středoškolačky a výjimkou přestávaly být **ženské absolventky** univerzit. Obecně stoupla **zaměstnanost žen** ze středních vrstev (chudé ženy tvrdě pracovaly již dávno). Přirozenější charakter získal osobní a **partnerský život**.

Také **střední vrstvy** si mohly dovolit rozměrné činžovní byty či rodinné vilky a často i osobní automobil. V Československu mládež začala navštěvovat evropsky unikátní taneční kurzy.

V západní civilizaci jako celku došlo k prudkému **poklesu religiozity**. V mnoha venkovských oblastech ovšem přežívala ještě barokně pojímaná zbožnost.

23. Československá republika 1918 – 1938 (první republika)

23.1 Hranice, obyvatelstvo a státní symboly

Po francouzském vzoru se vžil zvyk označovat etapy vývoje Československé republiky číslováním; odtud bývají zdejší léta **1918 – 1938** nazývána **první republikou**.

Československo se tehdy skládalo ze **4 zemí**: (1) Země česká, (2) Země moravskoslezská, (3) Země slovenská, (4) Podkarpatská Rus, osídlená slovanskou národností Rusínů (rusínská emigrace v Americe podpořila Masarykův odboj).

Češi a Slováci byli záměrně považováni za 2 větve jediného, **československého národa**. Kromě kulturní (zejména jazykové) blízkosti Čechů a Slováků tu hrála roli i strategická politická úvaha: ČSR měla (1921) přibližně 7 milionů Čechů, 3 miliony Němců, 2 miliony Slováků, tři čtvrtě milionu Maďarů, půl milionu Rusínů atd. – celkem přes 13 milionů obyvatel. Koncept československého národa umožnil přisoudit československým Němcům postavení národnostní menšiny, jejíž mateřština byla jedním z úředních jazyků jen v pohraničních německy mluvících či jazykově smíšených oblastech. Českoslovenští Němci ovšem měli své organizace včetně politických stran, a samozřejmě i své ministry v československé vládě – byť nikdy v nejdůležitějších resortech.

Historická linie státních hranic byla ze strategických důvodů posílena územními zisky v oblasti Vitorazska (J Čechy), Valticka (J Morava), Těšínska (Slezsko) a Žitného ostrova (J Slovensko).

Státní vlajka má všeslovanské barvy, ale s evropsky unikátním uspořádáním (modrý klín). Heraldickou figurou (malého) **státního znaku** byl – podle erbu českých králů – na červeném štítě stříbrný dvouocasý lev ve skoku, nyní doplněný o srdeční štítek se slovenským znakem (dvojamenný kříž na horách). Státní **devizu** (heslo) tvoří husitský citát *Pravda vítězí*.

Na monarchistickou tradici odkazuje **prezidentské sídlo na Pražském hradě** i měnová jednotka **koruna**. Z Masarykova podnětu ovšem jugoslávský architekt Josip Plečnik zakomponoval do hradního areálu stavební variace na starověké Řecko – pravlast demokracie.

Státní hymnou se staly první část obrozenecké písně *Kde domov můj* (text Josef Kajetán Tyl, hudba František Škroup) a slovenská píseň *Nad Tatrou sa blýska*.

23.2 Hospodářství, věda a technika

Po válce se Evropa propadla do **hospodářské krize (1918 – 1922/1923)**, zesílené pandemickou vlnou španělské chřipky (celosvětově zahubila přinejmenším tolik lidí jako celá světová válka). Československo – podobně jako mnohé jiné země – zápasilo s drahotou a nezaměstnaností.

Československá politika řešila situaci masivními státními opatřeními. V r. 1919 byla uzákoněna **pozemková reforma**: stát odebral velkým vlastníkům pozemkový majetek nad 150 ha zemědělské půdy (nebo nad 250 ha celkové půdy) a rozdělil jej zájemcům-bezzemkům, kteří pak za něj předchozím majitelům zaplatili velmi mírnou cenu. Pozemková reforma oslabila ekonomickou základnu šlechty (z velké části německojazyčné) a římskokatolické církve. Reforma se týkala asi 30 % území státu, její realizace se ovšem vlekla po téměř celou dobu první republiky.

V r. 1920 československý stát vydal **nostrifikační zákon**, který umožnil nařídit zahraničním firmám působícím v Československu, aby sem přenesly své sídlo, a tedy aby zde také platily daně.

Československá koruna (Kč) se stala jednou z nejpevnějších světových měn; bylo toho ovšem dosaženo razantní deflací (stažením peněz z oběhu), což přechodně zdramatizovalo příjmovou situaci zejména chudých rodin. Hlavními architekty makroekonomické politiky státu byli ministři financí **Alois Rašín** (zahynul r. 1923 při atentátu, když jej zastřelil bývalý komunista) a **Karel Engliš**.

Mnohé **československé velkofirmy** náležely ke světové špičce svého oboru: obuvnické impérium Tomáše Baťa (s hlavním sídlem ve Zlíně a pověstné metodami moderního managementu), pražská strojírna ČKD (Českomoravská-Kolben-Daněk), dopravní strojírna Praga a kopřivnická Tatra, mladoboleslavská automobilka Škoda, mnohooborový koncern Škoda Plzeň (proslulý i zbrojní výrobou), Zbrojovka Brno, pražská letecká továrna Avia, severočeské sklárny (Bratři Jílkové aj.), četné pivovary.

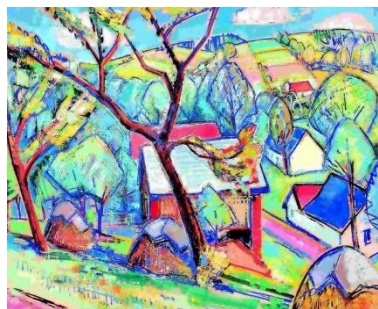

23.3 Školství, kultura a sport

Po První světové válce se československé území – podobně jako jiné země – důkladně propojilo **dopravními a inženýrskými sítěmi** (vodovodní řady, elektrifikace, autobusové linky). Na **železnici** zdomácněly rychlíkové spoje, relativně běžnou se stala civilní **letecká doprava**. V r. 1923 začalo v Československu jako v druhé zemi v Evropě (po Velké Británii) pravidelné **rozhlasové vysílání**.

Již v r. 1919 vznikly **Masarykova univerzita v Brně** a **Komenského univerzita v Bratislavě**. Mnoho českých učitelů odešlo na Slovensko pomáhat při budování jazykově slovenských škol.

Řada **československých vědců** dosáhla mezinárodně respektovaných výsledků. Fyzikální chemik **Jaroslav Heyrovský** založil polarografii (elektrochemickou metodu pro analýzu složení rozpustných látek) a získal (ovšem až 1959) Nobelovu cenu za chemii. Ve své práci pokračovali technik a vynálezce František Křižík, indolog Josef Zubatý a orientalista Bedřich Hrozný. Vznikl Pražský lingvistický kroužek (anglista Vilém Mathesius, literární vědec Jan Mukařovský aj.), který patřil k nejvýznamnějším badatelským centrům světové jazykovědy i literární vědy.

Českoslovenští **výtvarní umělci** zpracovávali a sami dále rozvíjeli podněty moderního světového malířství (směry civilismus, kubismus, surrealismus...) i sochařství: malíři Josef Čapek, Marie Čermínová – Toyen, František Kupka, Josef Šíma, Václav Špála, Jan Zrzavý...; sochaři František Bílek, Otto Gutfreund, Jan Štursa... V **literatuře** se rozvinula tvorba silné generace umělců narozených kolem r. 1900: Jaroslav Seifert (NC 1984), Vítězslav Nezval, Jiří Wolker (tvořili ve stylu poetismu aj.). Úspěšným vyslancem československé literatury i publicistiky se stal světově oceňovaný Karel Čapek.

V **hudbě** se završila dlouhá tvůrčí dráha skladatele Leoše Janáčka, ze Spojených států dorazil trend nové, jazzové hudby (skladatel Jaroslav Ježek aj.).

Na Barrandově u jižního okraje Prahy vyrostly filmové ateliéry – jedny z největších v Evropě. Vysokou kvalitu československého **filmu** vytvářela řada režisérských i hereckých osobností.

23.4 Vnitropolitický život

Prvorepublikové Československo bylo **parlamentní demokracií**; řídilo se **ústavou z r. 1920**. Ve dvoukomorovém **Národním shromáždění** se reálná politika provozovala v Poslanecké sněmovně (300 členů), která zastíňovala Senát (150 členů). Pro vstup stran do Sněmovny prakticky neexistovala dolní hranice volebního zisku, takže ve sněmovně bylo zastoupeno velmi mnoho stran; na volební vítězství stačilo většinou jen asi 15 % všech hlasů.

Vrcholnou politiku vytvářelo pouhých pět stran (neoficiálně označovaných jako **Pětka**). Byly to **Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrární strana;** nejsilnější strana první republiky; pravicová strana, která se posunula od mírného konzervatismu k mírnému liberalismu), **Československá sociálně demokratická strana dělnická** (hlavní levicová strana; existuje dosud, tehdy byla verbálně levicovější než dnes), **Československá strana lidová** (konzervativní katolická pravice; strana existuje dosud, tehdy byla více spojená s katolickým kněžstvem než dnes), **Československá strana národně socialistická** (levostředová strana intelektuálů a úředníků) a **Československá národní demokracie** (nekonfesní konzervativní strana).

Vznik Pětky si vynutila snaha rychle modernizovat zákonodárství pro potřeby mladé, demokratické republiky. Bez ohledu na to, které ze stran Pětky byly právě ve vládní koalici a které v opozici, vedoucí představitelé pěti stran dohadovali mimo parlamentní lavice hlasování o důležitých zákonech i personáliích, přičemž ústupky jedněch byly vyvažovány skrytými protislužbami druhých. **Mechanismus Pětky** velmi přispěl k legislativní modernizaci státu, ale zároveň vedl k obecnému rozšíření pocitu, že politika se lidem vzdaluje a že vrcholní politici voliče ani nepotřebují. Viditelným projevem působení Pětky byl fakt, že ačkoli se za první republiky vystříдалo **11 vlád**, parlamentní **volby** se konaly jen **čtyřikrát** (1920, 1925, 1929, 1935).

Stabilizující faktor představoval **prezident Masaryk** (zvolen parlamentem 1918, 1920, 1927 a 1934). Soustředil kolem sebe skupinu vlivných osobností (politiků mimo vysoké posty, intelektuálů, legionářů, odborářů apod.), s nimiž vytvářel **politiku Hradu**, akcentující nadčasovější hlediska i témata. Masaryk podporoval společenské dění také prezidentským finančním fondem.

Poslanecká sněmovna Národního shromáždění Československé republiky:					
volební výsledky v % hlasů (m. = mandátů) (Jen významné subjekty)					
	1920	1925	1929	1935	
Republikánská (agrární) strana	13,6	13,7	15	14,3	(45 m.)
Sociální demokracie	25,7	8,9	13	12,6	
Lidová strana	7,5	9,7	8,4	7,5	
Národní socialisté	8,1	8,6	10,4	9,2	
Národní demokraté	6,3	5	4,9	5,6	
Komunistická strana		13,2	10,2	10,3	
Německá sociální demokracie	11,1	5,8	6,9	3,6	
Sudetoněmecká strana				15,2	(44 m.)
Hlinkova slovenská lid. str.	3,8	6,9	5,7	6,9	
Národní obec fašistická				2	

Premiéři demokratického Československa:			
1918-19	Karel Kramář	(všenár.)	
1919 - 20	Vlastimil Tusar	(socdem.)	s významnou účastí agr.
1920-21	Jan Černý	(úřed.)	
1921 - 22	Edvard Beneš	(nársoc.)	
1922 - 26	Antonín Švehla	(agr.)	
1926	Jan Černý	(úřed.)	
1926 - 29	Antonín Švehla	(agr.)	
1929 - 32	František Udržal	(agr.)	
1932 - 35	Jan Malypetr	(agr.)	
1935 - 38	Milan Hodža	(agr.)	premiér slovenské národnosti
1938	Jan Syrový	(úřed. / všénár.)	
1938 - 39	Rudolf Beran	(agr.)	

23.5 Zahraniční politika

Československo bylo **spojenecky** navázáno na **Francii** (smlouva z 1924). Bylo též členem profrancouzské **Malé dohody** (vznik 1921, členové ČSR, Jugoslávie, Rumunsko), která měla v oblasti hájit poměry nastolené Pařížskou konferencí a bránit jejich destabilizaci ze strany Maďarska. Ve 20. letech se u Masaryka střídaly četné významné světové osobnosti. Československo podporovalo židovské (sionistické) znovuosidlování **Palestiny** (zbavené turecké nadvlády): Masaryk sem podnikl cestu r. 1927.

24. Střetávání demokracie a totalitarismu mezi světovými válkami

24.1 Vznik, podstata a formy totalitarismu

Poválečné poměry přinesly pronikavou **diverzifikaci společnosti** a s ní **ústup** tradičních velkých, všezahrnujících příběhů (**narativů**), na nichž se společnost dosud ve své velké většině **sjednocovala**. Tyto příběhy – založené na náboženství, historii apod. – nyní ztrácely svou sílu, a tak vznikla snaha nahradit je novými prostředky pro ideové stmelování společnosti. Velkou roli sehrálo přesvědčení (podporované rozvojem vědy), že společnost se řídí stejně **univerzálními zákony** jako svět přírody.

Ačkoli takové postoje a snahy najdeme částečně i v demokratickém prostředí, krajní polohu tohoto vývoje představuje antidemokratický **totalitarismus** (lat. *totus* = *celý, všechny*). Jedná se o politickou ideu i prakticky realizovaný politický systém, obojí založené na **pronikání vládnoucí politické moci do všech oblastí života** společnosti včetně myšlení i soukromého jednání všech obyvatel.

Důležitou **motivaci** pro totalitarismus představuje přesvědčení, že **(a)** pevně sjednocená společnost je **nutnou vrcholnou fází vývoje** a **(b)** nynější společnost je zvnějšku i zevnitř vážně **ohrožena nepřátelskými silami**, proti nimž je absolutní jednota nezbytnou sebeobranou.

Obecné charakterizační znaky totalitarismu jsou:

- (1) **vládnoucí všezahrnující ideologie;**
- (2) **jediná existující nebo jediná vlivná politická strana;**
- (3) **jediné mocenské stranicko-státní centrum** (v čele jeden diktátor nebo malá skupina);
- (4) **ozbrojené síly** státu (armáda, policie) jsou zcela v područí vládnoucí strany; často tato strana disponuje i vlastními ozbrojenými sbory;
- (5) **totalitní moci** jsou vedle politiky podřízeny také **společenské organizace i instituce;**
- (6) **panuje totalitní informační monopol:** v médiích vládnou cenzura a propaganda;
- (7) **totalitní moc ovládá legislativu a soudnictví;** život je řízen zásadou *Co není výslovně povoleno, je zakázáno* (v demokracii je tomu naopak); v totalitním státě existují političtí vězni, výjimkou nejsou mučení, popravy či jiný způsob fyzické likvidace odsouzených;
- (8) **národní hospodářství** je podřízeno ideologii a politice strany;
- (9) **vládnoucí moc mobilizuje obyvatele k hromadným demonstracím loajality** vůči režimu;
- (10) **atmosféra ve společnosti podporuje sledování, udavačství a spolupráci s tajnou policií;**
- (11) **obyvatelé by měli soulad s vládnoucí mocí učinit součástí svého vnitřního světa a soukromého života;** jejich případné kritické postoje musejí být v zásadě prorežimní.

24.2 Antidemokratické akce za poválečné krize

24.2.1 Vzestup komunismu

Nejstarším totalitním proudem je **komunismus**: vychází z názorů německých myslitelů 19. století **Karla Marxe a Friedricha Engelse**, doplňovaných Rusem **Vladimírem Iljičem Leninem**.

Vůbec první komunistický režim byl nastolen v Rusku Říjnovou revolucí 1917 a byl označován jako *socialistický* a v užším smyslu *sovětský*. Totalitarismus si obecně přisvojoval **názvosloví demokratické (sociálnědemokratické) levice**, protože byla politicky atraktivní. Komunisté se prezentovali jako levice nejopravdovější, neboť revoluční.

Pro komunisty největším **zlem** moderní tržní (v marxistické terminologii: kapitalistické) společnosti je **vykořisťování**, založené na vytváření a soukromém přivlastňování **nadhodnoty**, tedy nezaplacené práce zaměstnanců. Cílem komunismu je nadhodnotu odstranit, což lze pouze **likvidací soukromých zaměstnavatelů**.

Tohoto cíle je ovšem možné dosáhnout 2 cestami, které lze nazvat jako:

- (1) **strategie rigidní** (zlikvidovat veškeré soukromé podnikání a nahradit je zestátněním celé ekonomiky) a
- (2) **strategie pragmatická** (zůstává zachováno soukromé podnikání jednotlivců nebo rodin: rodinné farmy, živnostníci, intelektuální profese apod.).

V letech 1917 – 1921 v Rusku bolševická vláda vedla **občanskou válku** se svými odpůrci a přitom uplatňovala rigidní strategii pod názvem **válečný komunismus**. V létě 1918 bolševici **zastřelili svrženého cara Mikuláše a jeho rodinu** a brzy nato bývalá anarchistka Fanny Kaplanová vážně postřelila Lenina: vzápětí byla popravena a Lenin se již zcela neuzdravil – zemřel r. 1924.

Ruská vláda usilovala podnítit komunistické převraty v Evropě. Rozpoutala **Polsko-ruskou válku (1919 – 1921)**, v níž se oba státy pokoušely co nejvíce přiblížit svou společnou hranici těm monarchistickým časům, kdy byla pro každý z nich nejvýhodnější; válku rozhodlo polské vítězství nad Rusy u Varšavy (1920). Zároveň byly v r. 1919 podniknuty 3 další pokusy o vytvoření komunistických (sovětských) států: **Maďarská republika rad**, za její invaze na sever **Slovenská republika rad**, a v Německu **Bavorská republika rad**. První dvě akce vojensky zničila rumunská, respektive československá armáda, mnichovský pokus rozprášily polovojenské oddíly **Freikorps**.

V Maďarsku byla r. 1920 obnovena monarchie, ale bez krále (pouze s regentem/správcem).

V r. 1922 se Rusko přejmenovalo na **Svaz sovětských socialistických republik (Sovětský svaz)**. Název bez zeměpisného určení a státní znak se zeměkouli obklopenou komunistickou symbolikou prozrazovaly světovládné ambice. Aktuálně však válečný komunismus přivedl zemi k hospodářskému rozvratu, a tak byl nahrazen pragmatickou strategií **Nové ekonomické politiky (NEP)** (1921 – 1929): země byla elektrifikována (plán Goelro), opětné povolení soukromého malopodnikání šlo ruku v ruce s pronikáním (dočasným či emigračním) nadaných Rusů do západní Evropy: abstraktní malíř Vasilij Kandinskij, realističtí prozaici Ivan Bunin a Vladimir Nabokov, modernističtí básníci Vladimir Majakovskij a Sergej Jesenin,.. Jiní vynikající umělci tvořili v samotném Sovětském svazu, byť se tam často dostávali do konfliktu s politickými autoritami: spisovatelé Anna Achmatovová, Boris Pasternak, Michail Bulgakov aj.

24.2.2 Vznik fašismu

Po r. 1918 vznikl další totalitní směr – **fašismus** (it. *fascio* = svazek). Jeho ideologie vychází z tvrzení, že život je neustálý **boj**, zejména **mezi národy**. Základ úspěšné národní existence tvoří **stát**, jehož výjimečně disponovaný **vůdce** mobilizuje národ ke společnému **národnímu boji**. Ve světě uspějí jen národy dynamické, moderní a agresivní; ty pak panují nad národy slabými.

Fašismus výběrově čerpá z individualistických filozofů: Niccolò Machiavelliho, Friedricha Nietzscheho aj.; teoretikem byl i první fašistický vůdce, Ital **Benito Mussolini**. Ten založil v r. 1919 organizaci **Fasci di Combattimento (Bojové svazy)** a r. 1921 ji rozšířil v pravicovou **Národní fašistickou stranu**, proti níž se však zvedal odpor veřejnosti. Proto Mussolini v r. 1922 zorganizoval **pochod svých černých košil na Řím** a dosáhl toho, že král Viktor Emanuel III. jej jmenoval **předsedou vlády**. V r. 1925 pak Mussolini nastolil v Itálii otevřenou **diktaturu**.

V r. 1923 předáci německé fašistické **Nacionálně socialistické německé dělnické strany (NSDAP; nacisté)** v čele s naturalizovaným Rakušanem **Adolfem Hitlerem** podnikli v Mnichově pokus – podle italského vzoru – ovládnout konzervativní Bavorsko a zahájit tak ofenzivu proti liberální německé vládě v Berlíně. Tento **Pivní puč** však ztroskotal a Hitler se ocitl na rok ve vězení (kde napsal spis *Mein Kampf / Můj boj*).

Nacistická ideologie byla založena na **představě o nadřazenosti indoevropské (dobově: árijské) rasy**, jejímž nejzdatnějším jádrem je **nordická (sub)rasa** (světlovlasá a modrooká populace z Pobaltí). Nacistickým symbolem byl **hákový kříž** (svastika, tradiční staroindoevropský symbol štěstí). Nacismus vynikal vyhrcočeným **antisemitismem**.

Komunismus a fašismus (i nacismus) se shodují v některých praktikách, ale výrazně se odlišují v ideových východiscích: zatímco komunisté navazují mj. na některé krajní proudy osvícenství, fašisté osvícenské principy svobody a rovnosti rozhodně odmítají.

24.3 Zlatá 20. léta

Západní svět se po odeznění poválečné krize ocitl v éře **ekonomické prosperity**, uchvacujícího rozvoje moderní kultury a všeobecně sdílené optimistické víry v setrvalý pokrok a věčný mír. Těžištěm světového vývoje byl **demokratický Západ**, výrazně posilovala pozice Spojených států. I mimoevropské země se Západu přibližovaly (Turecko – od té doby jediný blízkovýchodní muslimský stát, který běžně používá latinku), Čína, Japonsko aj.

Výtvarné umění – jehož hlavním centrem byla Paříž – přinášelo nové směry: **kubismus** (Pablo Picasso, Georges Braque...), **surrealismus** (Joan Miró, René Magritte, Salvador Dalí), **abstraktní umění** (Vasilij Kandinskij, Jackson Pollock); nepominutelné místo tu zaujímají také čeští tvůrci.

V literatuře se do moderní podoby rozvíjí realismus (Romain Rolland, Theodore Dreiser, Thomas Mann, William

Faulkner, Ernest Hemingway, John Steinbeck), v poezii a dramatu nastupují nové směry: surrealismus (Alfred Jarry, Jacques Prévert), dadaismus (Tristan Tzara), poetismus (český směr: Vítězslav Nezval, Jaroslav Seifert, Jiří Wolker), futurismus (Filippo Tommaso Marinetti) aj.

V **hudbě** vládl jazz (skladatel George Gershwin, trumpetista a zpěvák Louis Armstrong, zpěvačka Ella Fitzgeraldová) i jeho taneční forma swing (kapelník Glenn Miller).

Ve **filmu** po němž éře (Charles Chaplin: filmy *Kid*, *Zlaté opojení*, *Moderní doba*) přišel film zvukový (americké filmy *Na zápasní frontě klid*, *Jih proti Severu*, *Hrozny hněvu*; sovětský film *Křižník Potěmkin*, německý film *Modrý anděl*, francouzský film *Velká iluze*...).

24.4 Sovětský svaz: Nová ekonomická politika (NEP), plán Goelro a nastolení stalinismu

Komunistická éra v Rusku (od 1922 Sovětský svaz) začala – v podmínkách občanské války – érou **válečného komunismu (1917 – 1921)**: stát si nárokoval veškerou zemědělskou i průmyslovou produkci a obojí používal především pro upevnění nového režimu. Zemědělci si mohli ponechat jen malý díl úrody, na venkově se často praktikoval jen výměnný obchod, neboť peněz bylo nedostatek a jejich hodnota nízká.

Rozvrácená ekonomika si pak vynutila liberalizační opatření, jejichž komplex byl nazván **Nová ekonomická politika (NEP)** a fungoval v letech **1921 – 1928**. Šlo vlastně o strategii pragmatického komunismu: velké podniky, banky atd. byly zestátněny, ale bylo povoleno soukromé malopodnikání včetně zahraničněobchodních vztahů. V sovětských obchodech se objevilo západní zboží, města se svým vzhledem i stylem života přiblížila poměrům obvyklým v Evropě. Mnozí mladí Rusové – typicky umělci (básníci Vladimir Majakovskij, Sergej Jesenin aj.) – pobývali v západní Evropě i ve Spojených státech a budili sympatie tamní veřejnosti pro sovětský režim.

Sovětská vláda provedla elektrifikaci země – **projekt GOELRO** (Státní elektrifikace Ruska). Elektrifikovala se tehdy celá západní civilizace, ale mamutí rozměry sovětské akce vzbudily vstřícnou pozornost ve světě (velká část elektráren byla vodních, což v zemi bez převýšení terénu vedlo k budování rozsáhlých přehradních nádrží, které ovšem narušovaly vodní režim v krajině a zabíraly mnoho zemědělské půdy).

24.5 Velká hospodářská krize

Hospodářská konjunktura 20. let (vlastně jen 1922 – 1929) přinesla sice vzestup produkce a podnikatelských zisků, ale **jen mírný růst reálných mezd**. Tak došlo k **hospodářské krizi z nadvýroby**, kdy se firmám hromadilo neprodejné zboží, které vzhledem k celním překradám nebylo možné uplatnit ani na vzdálených trzích. V **říjnu 1929** se lavinovitě zhroutily akcie významných firem (**Černý pátek na newyorské burze**). Krize se rozšířila po celém západním světě: způsobila zhruba **třetinový pokles ekonomiky a rozsáhlou nezaměstnanost**.

Jediným státem, který zůstal stranou, byl izolovaný **Sovětský svaz**. Ovšem v r. **1929 Stalin** vypudil ze země Trockého a nastolil nejtvrďší formu komunistické diktatury – **stalinismus**. Zrušil NEP, podřídil národní hospodářství centralizovaným **pětiletým plánům** a dokončil úplné zestátnění ekonomiky. Tento vývoj přinesl modernizaci těžkého průmyslu (nákup i rozvoj technologií za peníze z exportu obilí), ale jen skromnou produkci spotřebního zboží a potravinovou krizi, která vyvrcholila drastickým hladomorem na Ukrajině (1932 – 1933). Odpor zemědělců aj. Stalin zlomil tvrdými represemi, především vězněním v pracovních táborech na Sibiři apod. (sít těchto táborů = **gulag**).

Zároveň Stalin zintenzivnil **bolševizaci** evropských komunistických stran (pro tento účel existovalo již od r. 1919 v Moskvě koordinační a školicí středisko *Komunistická internacionála* – **Komintern**); mezi produkty tohoto úsilí patřil i nový (od 1929) předseda Komunistické strany Československa (založené 1921) **Klement Gottwald**.

Cestu z Velké krize ukázal nový americký prezident **Franklin Delano Roosevelt**. Vytvořil a prosadil program **New Deal** (*Nový úděl*; na léta 1933 – 1939): státními zásahy do ekonomiky byl nastartován nový hospodářský růst. Vláda zavedla státní dohled nad bankami, devalvací dolaru usnadnila vývoz, byly sníženy příjmy státních zaměstnanců, stát zafinancoval stavby dopravní infrastruktury, přehrad a elektráren – stavebními dělníky byli nezaměstnaní. Stát stanovil v zemědělství (nižší) objemy produkce a (vyšší) výkupní ceny. V r. 1934 krize ustoupila.

24.6 Nástup nacistů k moci v Německu

Před vypuknutím Velké hospodářské krize demokratické Německo (**výmarská republika** – podle goethovského města Výmaru/Weimaru, kde byla vydána tehdejší ústava) prožívalo vcelku příznivé časy: **dohodové velmoci zmírnily Německu reparaace** (*Dawesův plán* 1924 a *Youngův plán* 1929), rozvíjela se **svobodomyslná kultura**: spisovatelé Erich Maria Remarque, bratři Heinrich a Thomas Mannové, divadelník Bertolt Brecht, fyzik Albert Einstein, herečka a zpěvačka Marlene Dietrichová. V Německu se konaly patery **parlamentní volby** (do Říšského sněmu): pokaždé zvítězila **sociální demokracie (SPD)**. V r. 1928 pronikli do parlamentu nacisté (NSDAP), ovšem s pouhými 3 % hlasů.

Avšak po vypuknutí **Velké krize** bylo všechno jinak: demokratické strany nebyly schopny se domluvit na nouzovém pravolevém postupu a jedna vládní krize stíhala druhou. **Nacistický program** sliboval státní občanství jen pro etnické Němce (a diskriminaci či vyhoštění ostatních), přísné zákonodárství, silně centralizovanou vládu pečující o blaho především středních vrstev v oblasti profesní, vzdělávací a zdravotní, ignorování Versailleské smlouvy, více životního prostoru pro německý národ a kriminalizaci nesprávných názorů v novinách.

V letech 1928 – 1932 se konaly čtyři volby. Ve volbách 1930 NSDAP skončila druhá a v r. **1932 zvítězila (37 %)**. V **lednu 1933** ultrakonzervativní německý **prezident**, bývalý císařský vojévůdce **Paul von Hindenburg** jmenoval nacistického

předáka Adolfa Hitlera říšským kancléřem, tedy předsedou vlády – fakticky jednobarevné, jen nacistické. V únoru nacisté zinscenovali **požár budovy Říšského sněmu** (údajně založený komunisty) a v nastalé vypjaté atmosféře protlačili v březnu v parlamentu **zmocňovací zákon**, jímž se zákonodárné pravomoci přenášely na vládu. Tak byla v Německu nastolena **fašistická diktatura**. V r. 1934 Hindenburg zemřel a **hlavou státu** – tentokrát s titulem *Vůdce* (*Führer*) – se stal kancléř **Hitler**.

24.7 Evropa ve 30. letech

24.7.1 Itálie

V r. 1934 se v **Itálii** konalo **mistrovství světa ve fotbale**: zvítězila Itálie, když ve finále porazila Československo (2:1); 3. místo Německo, 4. místo Rakousko.

V letech 1935 – 1936 **Itálie dobyla Etiopii (Habeš)** a vzápětí zahájila diplomatické sbližování s Německem.

24.7.2 Německo

Vedle **Hitlera** vůdčími osobnostmi nacistického režimu byli **Heinrich Himmler** (vrchní velitel tajné policie – gestapa), **Hermann Göring** (vrchní velitel válečného letectva – Luftwaffe), **Josef Goebbels** (ministr propagandy), **Joachim von Ribbentrop** (ministr zahraničí), **Rudolf Hess** (Hitlerův zástupce v NSDAP) aj.

Společenské **organizace** včetně nenacistických politických stran byly většinou **zakázány a nahrazeny** prorežimními strukturami. Byla zavedena tuhá **cenzura**, dokonce organizováno **veřejné pálení knih** demokratických autorů. **Nacistické umění** oslavovalo zdatnost německého národa. Nacistická vlajka s **hákovým křížem** se stala německou státní vlajkou.

V Německu nacisté začali zakládat **koncentrační tábory**. Byly určeny pro politické odpůrce a pro údajně méněcenné skupiny obyvatel (Židé, Romové, homosexuálové aj.), cílem bylo utýrat vězně otrockou prací v průmyslových apod. provozech a jejich těla pak zpravidla zpracovat jako průmyslovou surovinu. První koncentrační tábor vznikl v r. 1933 v **Dachau**.

V r. 1935 byly vydány **Norimberské zákony**: rozdělovaly obyvatele Německa podle domnělých rasových kritérií; plnoprávními – říšskými – občany byli etničtí Němci, další národnosti byly neplnoprávné a lidé **židovského původu** byli zbaveni všech práv: museli nosit žlutou hvězdu jako segregací znamení, byli vyhazováni z práce, vyloučeni z kulturního, spolkového, sportovního a vůbec společenského života, bylo jim odebráno mnohé vybavení domácnosti, měli vyhrazené nákupní hodiny atd.

V r. 1936 německá armáda obsadila **německé Porýní**: podle Versailleské smlouvy šlo o demilitarizovaný pruh německého území při hranicích s Francií. V témže roce se v **Berlíně** konaly **letní olympijské hry** (o dějišti se rozhodlo ještě před Hitlerem): nejúspěšnějším státem her bylo Německo (33 zlatých medailí) před Spojenými státy (24), Maďarskem (10) a Itálií (8). Nejúspěšnějším sportovcem her se stal americký černošský atlet Jesse Owens (4x zlato).

Na podzim 1936 německá diplomacie začala vytvářet **Pakt proti Kominterně**: mezinárodní smluvní společenství států, které byly ochotné pod německým velením potírat komunismus. Prvními signatáři byly **Německo, Japonsko a Itálie**, později se přidaly další vlády především z jihovýchodní a jižní Evropy: bylo jasné, že státy, které nadřazují antikomunismus demokratickým zásadám, jsou připraveny stát

se německými válečnými spojenci. Vstup do paktu odmítlo Polsko, které mělo s Německem od r. 1934 smlouvu o neútočení.

24.7.3 Francie a Velká Británie a politika appeasementu

Ve 30. letech se nejvýraznějším rysem francouzské a britské zahraniční politiky stal **appeasement** – strategie **usmířování Německa**, a to se 3 záměry: (a) odčinit pomstychtivý charakter Versailleské smlouvy, (b) udržet světový (hlavně ovšem evropský) mír, (c) respektovat fašismus jako nástroj antikomunismu.

Hlavními exponenty appeasementu byli premiér Francie **Édouard Daladier** (v úřadě 1933 – 1940) a premiér Velké Británie **Neville Chamberlain** (1937 – 1940).

24.7.4 Španělská občanská válka

Ve **Španělsku** byla r. **1931** svržena monarchie (i vláda dynastie Bourbonů) a vyhlášena **republika**. V atmosféře Velké hospodářské krize koalice levicových subjektů zvaná *Lidová fronta* vyhrála v r. **1936** volby a sestavila **vládu** (s okrajovou účastí komunistů). Vláda začala provádět **pozemkovou reformu**, což vyvolalo negativní reakci ultrakonzervativních sil včetně katolické církve, která byla – a dodnes je – ve Španělsku významným pozemkovým vlastníkem. Do čela protivládního odporu se postavila **fašistická strana Falanga**: její ozbrojenou silou se stala armáda, jejímž jádrem byly oddíly, které do Španělska přivedl z africké kolonie Maroko **generál Francisco Franco**. V letech **1936 – 1939** ve Španělsku probíhala **občanská válka**, v níž falangisty/frankisty neoficiálně podporovaly (i zbraněmi) **Itálie a Německo** a republikánskou vládu **dobrovolníci** z mnoha zemí (interbrigadisté). Válka skončila **vítězstvím fašistů** a **Franco** nastolil tvrdou **diktaturu** (opírající se o katolickou církev – **klerofašismus**): Španělsku vládl až do své smrti (1975).

24.8 Likvidace Československa

Nacistická německá vláda vyhlásila za svůj hlavní strategický cíl naplnění zásady **Ein Volk – ein Reich – ein Führer**: začala usilovat o připojení sousedních německojazyčných oblastí k Německu. Prvním cílem se stalo **Rakousko**: došlo k jeho **anšlusu** (připojení) v **březnu 1938**.

Československo začalo v r. **1935** horečně budovat sofistikované **betonové opevnění** při hranicích s Německem. V sudetoněmeckém (německojazyčném) obyvatelstvu však narůstaly protičeskoslovenské nálady: pohraničí bylo obzvlášť těžce postiženo Velkou hospodářskou krizí.

Hlavním politickým reprezentantem československých Němců se stala fašistická **Sudetoněmecká strana (SdP)**, vedená **Konradem Henleinem**: postupně se ztotožnila s **nacismem**. V r. **1935** SdP dokonce na počet hlasů zvítězila v **parlamentních volbách** a jen shodou okolností o jediný mandát skončila druhá za agrárníky.

Československo navázalo (také r. 1935) diplomatické styky se **Sovětským svazem** a uzavřelo s ním **spojeneckou smlouvu** (obsahující podmínku, že Sovětský svaz vojensky zasáhne na obranu Československa jen tehdy, když tak učiní Francie). Zdravotně oslabený prezident Masaryk abdikoval (zemřel pak 1937) a jeho nástupcem na Hradě se podle očekávání stal Edvard Beneš.

SdP zintenzivnila pronacistickou propagandu mezi československými Němci (účastnil se i mladý významný člen NSDAP Adolf Eichmann). V **březnu 1938** se odehrál **anšlus** (připojení) **Rakouska** k Německu. Československo se stalo soustem v německé tlamě a bylo zřejmé, že další německé územní nároky budou směřovat k jeho likvidaci.

SdP vyhlásila v **březnu 1938** své požadavky vůči československé vládě (**Karlovarský program**): mj. chtěla, aby z pohraničí odešli českoslovenští státní zaměstnanci neněmeckých národností; počítalo se s tím, že vláda odmítne a SdP tím zdůvodní připojení českého a moravského pohraničí k Německu. Hitler sudetoněmecké požadavky podpořil. V **květnu** československá **armáda mobilizovala** a demonstrativně obsadila své pohraniční pevnosti: byly vcelku hotové po stavební stránce, ale zdaleka nebylo dokončeno jejich vyzbrojení.

Velká Británie vyslala v **létě 1938** do československého pohraničí britskou pozorovací misi (v čele s lordem **Walterem Runcimanem**), která vyjádřila pro sudetoněmecké požadavky pochopení.

Sudetoněmečtí aktivisté zahájili sérii násilných útoků proti představitelům československé státní moci v pohraničí. Hitler pohrozil anexí Sudet. Československé ozbrojené síly sváděly v pohraničí nerovný boj s obtížně identifikovatelnými záškodníky. Ovšem jako symbolický výraz odhodlání vlády celou věc nevzdat byl do čela vlády jmenován legionářský hrdina, generál **Jan Syrový**.

29. září 1938 se v Mnichově konala velmocenská konference: **Hitler, Daladier, Chamberlain a Mussolini** podepsali **Mnichovskou dohodu o připojení Sudet k Německu**; součástí byl písemný **britsko-německý protokol o neútočení** a o neexistenci německých územních požadavků v západní Evropě.

Sudetoněmecká území byla obsazena německou armádou

do 10. října: pohraniční obyvatelstvo české národnosti bylo **vyhnáno** a muselo si hledat útočiště v okleštěné republice.

Prezident **Edvard Beneš** **abdikoval** 5. 10. a s manželkou Hanou pak odletěl do **Londýna** a posléze odplul do **Spojených států**. Novým československým prezidentem se stal ultrakonzervativní soudce **Emil Hácha**. Vzápětí si **Slováci i Rusíni** vytvořili své **autonomní vlády** se širokými pravomocemi. Takovou slovenskou vládu ovládla klerofašistická **Hlinkova slovenská lidová strana**: zakladatel a dlouholetý předseda kněz Andrej Hlinka († 1938), nyní se stranickým vůdcem a navíc předsedou autonomní vlády stal kněz **Jozef Tiso**. Československým předsedou vlády se místo Syrového stal konzervativní agrárník **Rudolf Beran**.

V **listopadu 1938** proběhla **Vídeňská arbitráž**: ministři zahraničí Německa a Itálie rozhodli – s pasivním souhlasem Československa) o **připojení jižních okrajů Slovenska a Podkarpatské Rusi k Maďarsku**. Přibližně ve stejné době **Polsko anektovalo československé části Těšínska a Spiše**.

24.9 Československá druhá republika (1938 – 1939)

Období **říjen 1938 – březen 1939** se v československých dějinách označuje jako **druhá republika**. Vyznačovala se razantním nástupem **ultrakonzervativních sil** v politice, kultuře, médiích apod. Náhle se ukázalo, kolik nepřátel – především ve středních vrstvách – stále měla masarykovsko-benešovsko-čapkovská orientace státu na západní (francouzský a angloamerický) liberalismus. Mezi takto orientovanými kritiky vynikli i někteří spisovatelé (Jaroslav Durych, Jan Zahradníček aj.). Bylo zakázáno např. Osvobozené divadlo i komunistická strana; nenávistné kampani čelil také sám Karel Čapek, který, zdravotně oslaben, pak zemřel o Vánocích.

Pod patronací i nátlakem Německa **14. 3. 1939 Slovensko vyhlásilo samostatnost:** vznikla Slovenská republika (Maďaři anektovali zbývající část Podkarpatské Rusi. **15. 3.** německá armáda okupovala zbytek Čech a Moravy a **16. 3.** byl vyhlášen německý **Protektorát Čechy a Morava** (fakticky kolonie). Hitler navštívil Prahu. Ačkoli šlo o naprosté porušení Mnichovské dohody, **Francie a Velká Británie**

reagovaly jen diplomatickým protestem. Tím ovšem otevřely cestu k **německo-sovětské smlouvě o neútočení ze srpna 1939: pakt Ribbentrop – Molotov**, jímž si obě velmoci navíc (v tajném dodatku) dopředu rozdělily Polsko a východní Pobaltí (připojily se tak k mnichovské tendenci považovat mnohé nástupnické státy za nesamozřejmé).

25. Druhá světová válka (1939 – 1945) a související události

25.1 Bojující strany

Druhá světová válka trvala **6 let**, zasáhla prakticky **všechny světadíly** a představovala **vpád extrémní brutality do moderní společnosti**, která již začala věřit v ideu věčného míru.

Druhé světové války se v různé míře zúčastnilo **61 států**. Bojujícími stranami byly:

1. Osa: fašisticko-militaristický blok, který válku rozpoutal: **Německo** (od 1938 – 1939 rozšířeno o Rakousko a České země), **Itálie** s koloniemi a s okupovanou Etiopií (od 1936) i Albánií (od dubna 1939), **Japonsko** (1910 anektovalo Koreu); k této Ose Berlín–Řím–Tokio se přimkly: Maďarsko, Rumunsko, Slovensko (samostatné od března 1939), Bulharsko, Chorvatsko (osamostatnilo se 1941 od Jugoslávie), Finsko, Mandžusko (projaponský loutkový stát v SV Číně od 1932), Thajsko;

2. Spojenci: demokraticko-komunistický blok, který vznikl postupně v průběhu války především ze zemí napadených Osou: **Velká Británie** (nejdéle válčící stát Druhé světové války – od 3. 9. 1939), **Francie** (bojovala od jara 1940), **Sovětský svaz** (od června 1941), **Spojené státy** (od prosince 1941), Čína, Polsko (jeho přepadením ze strany Německa 1. 9. 1939 válka vypukla), britská dominia i kolonie, francouzské kolonie (především v S Africe a v Indočíně), Belgie, Nizozemsko, Lucembursko, Dánsko, Norsko, Řecko, Jugoslávie (bez Chorvatska), Egypt, odbojová hnutí Poláků, Čechoslováků, Francouzů, Jugoslávců, Albánců, Rumunů aj.

25.2 Příčiny

1. Druhou světovou válku rozpoutaly politické síly, které se rozhodly **zvrátit proces liberalizace a demokratizace moderní společnosti**;

2. Využily skutečnosti, že **Pařížská mírová konference, Velká hospodářská krize a politika appeasementu** nejen neodstranily napětí ve světě, ale dokonce ho opět zostřovaly;

3. Rozšířilo se přesvědčení, že změnit světový vývoj lze jen tehdy, když se zejména evropská společnost zbaví **národů i jednotlivců považovaných za méněcenné či spiklenecké**;

4. Prostředkem k dosažení tohoto cíle mělo být **sloučení antimodernistického myšlení s využíváním nejmodernější techniky**, především na poli zbrojním a válečném;

5. Strůjci války – při vědomí konfliktů, které rozpoutali a úspěšně vedli již od počátku 30. let – chápali Druhou světovou válku nikoli jako nové střetnutí, ale jako dovršení vývoje, který již **započal**.

25.3 Místo války v dějinách vojenství

1. Ve Druhé světové válce se dále rozvinuly všechny tendence, které se objevily jako nové v **První světové válce**; kromě toho však válka 1939 – 1945 měla i některé **další rysy**;

2. Osa zintenzivnila strategii **bleskové války** (proto výrazně ubylo zákopových bojů);

3. Klíčovou zbraní se stalo moderní **letectvo**: taktické (především stíhací) a strategické (především bombardovací); v pozemním válčení dominovala **tanková vojska**;

4. Objevila se nová vojenská technika: **letadlové lodě, raketové střely, radary**;

5. Obě válčící strany usilovaly o sestrojení **jaderné (atomové) bomby** se superníčivým účinkem (tlaková vlna, žár, radioaktivní záření); úspěšní nakonec byli Spojenci;

6. Na válečných frontách nebyly nasazeny chemické zbraně; ovšem s využitím **jedovatého plynu** se nacisté dopouštěli hromadného vyvražďování milionů obyvatel z okupovaných území;

7. Velmi významnou úlohu sehrála **vojenská špionáž (a kontrašpionáž)**;

8. **Německá branná moc** se opírala nejen o **armádu** (pozemní wehrmacht, vzdušnou luftwaffe, námořní kriegsmarine), ale i o špičkově vyzbrojené a početné útvary až fanaticky zaujatých stranických ozbrojenců **SS**, jejichž vůdcové nakonec zastávali mnohá prominentní místa v celém systému nacistické vlády v Evropě; armáda a SS úzce spolupracovaly s tajnou policií **gestapem**;

9. Na druhé straně **Spojenec** při svém postupu využívali **součinnost s odbojovými skupinami** na okupovaných územích a sami je podporovali.

25.4 První etapa války (září 1939): Přepadení Polska Německem a německo-sovětská likvidace polského státu

31. srpna 1939 Němci s využitím jimi zastřelených koncentračnických vězňů zinscenovali údajné polské přepadení německého pohraničního rozhlasového vysílače **Gliwice**. Hned nazítří, **1. září 1939, německá armáda vpadla do Polska** a Hitler tento útok zdůvodnil údajnou polskou agresí.

První výstřely Druhé světové války vypálilo **německé loďstvo** na **polskou pevnost Westerplatte** u ústí gdaňského přístavu. **3. září Velká Británie a Francie vyhlásily Německu válku**, ale zatím z jejich strany fakticky bez bojových akcí. Během 2 týdnů německé ozbrojené síly z velké části zničily hrdinně se bránící polskou pozemní armádu i letectvo.

17. září Rusové zaútočili na **východní Polsko** (se smíšeným polsko-bělorusko-ukrajinským obyvatelstvem) a ovládli je. Čelní polští politici emigrovali do západní Evropy. **28. září kapitulovala před Němci Varšava**. Týž den byla v Moskvě podepsána německo-sovětská smlouva o přátelství a hranicích (**druhý pakt Ribbentrop–Molotov**), opět s tajnými dodatky, které upřesnily průběh vzájemné hranice, jež byla obnovena po 20 letech; Sovětský svaz se ovšem nestal německým spojencem.

Západní Polsko bylo přímo anektováno Německem, ze **středního Polska** byl vytvořen okupovaný německý **Generální gouvernement** a **východní Polsko** bylo připojeno k Sovětskému svazu. V letech 1939 – 1940 Němci povraždili asi 70 tisíc zajatých polských důstojníků a intelektuálů (**Intelligenzaktion** aj.) a Rusové stejně naložili s asi 22 tisíci polských zajatců (**Katyňský masakr** aj.). Němci zahájili **germanizaci** svých záborů **Polska**.

Válečný stav v západní Evropě byl od podzimu 1939 do jara 1940 naplněn jen občasnými nevelkými střetnutími na moři a ve vzduchu mezi Brity a Němci (**podivná válka**).

Souběžně s těmito událostmi Druhé světové války se odehrála **Zimní válka (listopad 1939 – březen 1940)**, v níž Sovětský svaz zaútočil na Finsko a dobyl jeho jihovýchodní okraj (sovětský vpád odsoudila Společnost národů, která také Sovětský svaz vyloučila ze svých řad).

V březnu 1940 v čele francouzské vlády skončil mnichovan Daladier.

25.5 Druhá etapa války (květen – říjen 1940): Německý útok na západ

9. dubna 1940 Německo zahájilo rozsáhlou **západoevropskou ofenzivu**.

Dánsko bylo okupováno během jediného dne, ale **král Kristián X.** statečně odmítl svou emigraci i nastolení nacistických zákonů v Dánsku, a svou zemi tak uchránil od válečných hrůz.

V **Norsku** Němci 2 měsíce bojovali proti norské a britské armádě. Zvítězili, teprve když obsadili norský přístav **Narvik** důležitý pro německý dovoz švédské železné rudy.

V **květnu a červnu 1940 Německo** (generálové Heinz Guderian a Gerd von Rundstedt) bleskově dobylo **Nizozemsko** (brutálně byl bombardován Rotterdam), **Belgii, Lucembursko a většinu Francie**; francouzskou pevnostní Maginotovu linii Němci obešli přes belgické pohoří Ardeny a pak ji dobyli z obou stran. Napadeným státům vojensky pomáhala **Velká Británie**: premiéra Chamberlaina vystřídal razantní **sir Winston Churchill**. Ani Britové sice vojensky neuspěli, ale dokázali své expediční jednotky evakuovat z francouzského přístavu **Dunkerque** zpět do Británie.

Francie kapitulovala 22. 6. 1940. Její části severní (včetně Paříže) a západní přímo **okupovali Němci**, v části středojižní vznikl **kolaborantský Francouzský stát** s hlavním městem ve **Vichy**; ovládal většinu francouzských kolonií a zajišťoval jejich podporu Ose. V čele vichystického režimu stál válečný veterán maršál Philippe Pétain. Zároveň však vznikl francouzský zahraniční vojenský odboj **Svobodná Francie**, vedený generálem **Charlesem de Gaullem**.

V červenci – říjnu 1940 se v letecké bitvě o Británii německé vzdušné síly pokusily ničivými útoky (na Londýn, Coventry, Liverpool...) připravit podmínky pro německou invazi na Britské ostrovy. **Luftwaffe** (maršál Hermann Göring) však **byla poražena**. Šlo rovněž o souboj vojenské techniky: uspěly britské stíhačky spitfire a hurricane proti německým messerschmittům. V řadách britského letectva vynikli také stíhací letci českoslovenští (**František Fajtl, František Peřina, Josef František, Jiří Maňák...**) a polští. Po bitvě však Němci podnikali proti Britům noční nálety až do jara 1941.

25.6 Situace na územích okupovaných Německem

Konkrétní cíle německé okupace: Němci vytvořili na okupovaných územích podobné prostředí, jaké panovalo od r. 1933 v samotném Německu. Okupanti chtěli obsazené země **a)** využít jako **ekonomickou základnu** pro německou válečnou expanzi, **b)** rasově je vyčistit podle **Norimberských zákonů**, **c)** připravit je pro **germanizaci**, **d)** vydrancovat jejich **finanční a kulturní bohatství**, **e)** zlikvidovat v nich **odboj** vůči okupaci, **f)** přeměnit je ve vojenské **nárazníkové pásmo**.

Koncentrační tábory a systém holokaustu:

Odpůrci Německé říše a jejího nacistického režimu byli systematicky likvidováni. Hlavním prostředím této likvidace se staly **koncentrační tábory**. Zde byly vězněny nežádoucí osoby a tvrdě až k smrti tu pracovaly za nelidských, mučivých podmínek ve prospěch německého válečného průmyslu. Vše bylo postupně prohloubeno **masovou likvidací** koncentračních vězňů v plynových komorách, surovinovým využíváním jejich mrtvých těl a spalováním ostatků.

Nejvýznamnějšími koncentračními tábory byly **Osvětim**, Majdanek, Treblinka (v německých zábořích Polska), Buchenwald, Dachau, Ravensbrück, Sachsenhausen, Mauthausen... (Německo).

V **nacistických koncentračních táborech zahynulo asi 11 milionů lidí**. Z toho **asi 6 milionů** byly oběti **židovského původu** (před deportací do koncentračního tábora byli Židé vězněni v ghettech: Lodž a Varšava v Polsku, Terezín v protektorátu aj.). Nacistické pronásledování a likvidace židovského obyvatelstva se dnes označuje řecko-anglickým výrazem **holokaust** (= judaistická zápalná oběť). **Asi 5 milionů lidí** zahynulo v koncentračních táborech **z jiných důvodů**: byli to odbojáři, Romové, homosexuálové, lidé zdravotně oslabení, někdy i váleční zajatci aj.

25.7 Protifašistický odboj

Základní formy protifašistického odboje byly: **1. výzvědná činnost** ve prospěch Spojenců (zpravidla prostřednictvím vysíláčů a často zaměřená na pohyby armád Osy), **2. skrývání pronásledovaných osob**, **3. diverzní akce** (výbušninami apod.), **4. útoky na osobnosti** okupačního režimu, **5. partyzánské hnutí** (nevojenské bojové oddíly ve venkovských oblastech), **6. šíření zakázaných informací**, **7. exilové vlády a zahraniční vojenské jednotky**.

28. října 1939 v Praze Němci rozstříleli tichou demonstraci u příležitosti československého státního svátku. Pohřeb zastřeleného studenta Karlovy univerzity Jana Opletala se stal dalším veřejným projevem českého odporu. Němci **17. listopadu** uzavřeli české vysoké školy, 9 studentských vůdců popravili a asi 1200 studentů poslali do koncentračního tábora. Vysoké školy pak podobně likvidovali i jinde.

Československý odboj se však rozvinul do velmi efektivní podoby. V jeho čele stála **exilová vláda v Londýně: prezident Edvard Beneš, premiér Jan Šrámek, ministr zahraničí Jan Masaryk** aj. Základem **domácího odboje** byly organizace **Obrana národa** (českoslovenští důstojníci apod.; **generál Josef Bílý** aj.), **Politické ústředí** (prvorepublikoví politici; veterán Maffie **Přemysl Šámal** aj.), petiční výbor **Věrní zůstaneme** (intelektuálové; **Milada Horáková** aj.). Koordinačním centrem tohoto domácího odboje byl **ÚVOD** (*Ústřední vedení odboje domácího*).

Jinou roli hrál **odboj Komunistické strany Československa**. Její vůdce **Klement Gottwald** se spolupracovníky působil v moskevském exilu a navazoval přátelské styky se Stalinem; vznikl plán na nastolení komunistického režimu v osvobozeném Československu. Komunističtí odbojáři v protektorátu sice těžili ze své konspirační sítě založené ještě před okupací, ale přesto neunikli represím (známý novinář Julius Fučík byl zatčen v Praze a popraven v Berlíně).

25.8 Třetí etapa války (září/říjen 1940 – červen 1941): Začátek bojů na Balkáně a v Africe

Italové v září 1940 vpadli z **Libye do Egypta** (kontrolovaného **Brity**) a v **říjnu 1940** z **Albánie do Řecka**; v obou případech byli **poraženi**. V letech **1940 – 1941** **Italové** útočili ještě z **Etiopie do Britského Somálska**, ovšem nejenže neuspěli, ale dokonce **Etiopii ztratili**.

Většinu italských neúspěchů se pokusili napravit **Němci**. V únoru 1941 se vylodili v **severní Africe** (Afrikakorps vedený generálem Erwinem Rommelem) a zatlačili **Brity** až ke Káhiře; německý postup zpomalilo britské vojsko mj. s účastí československé jednotky (podplukovník **Karel Klapálek**), když 1941 – 1942 bránilo obležený libyjský přístav Tobruk. V dubnu 1941 **Němci** vpadli do **Řecka** a **Jugoslávie** (která se rozpadla: z Chorvatska vznikl fašistický stát; ovšem do čela velmi úspěšného jugoslávského odboje se postavil komunistický partyzánský vůdce Josip Broz Tito).

V létě 1940 **Sovětský svaz anektoval** 3 pobaltské republiky: **Estonsko, Lotyšsko a Litvu**. Jednalo se o státy ovládané pravicovými diktaturami. Sovětský svaz jim vnutil smlouvy o rozmístění sovětských vojsk a tato vojska pak podpořila státní převraty, po nichž nové, prosovětské pobaltské vlády odkývaly připojení svých zemí k Sovětskému svazu. Ve stejné době Sovětský svaz sebral prohitlerovskému Rumunsku rumunskojazyčné **Moldavsko** a připojil je ke svému území.

25.9 Čtvrtá etapa války (červen – prosinec 1941): Vpád Osy do Sovětského svazu a začátek války v Tichomoří

22. 6. 1941 Německo spolu s Rumunskem, Finskem, Itálií, Maďarskem a Slovenskem přepadlo Sovětský svaz (operace *Barbarossa*; dodnes největší vojenský útok všech dob). Ofenziva Osy postupovala **3 směry: (1) Leningrad** (neúplná blokáda města), **(2) Moskva**, **(3) Černomoří**. Překvapení Rusové půl roku ustupovali, ale zároveň v téže době evakuovali četné průmyslové podniky na východ, hlavně za Ural, a tam z nich vytvořili páteř své mohutné zbrojní produkce.

V **srpnu 1941** se na lodi setkali Churchill a Roosevelt a vydali prohlášení **Atlantickou chartu**, v níž vyjádřili odhodlání svých zemí usilovat o obnovení svobodného a mírového světa.

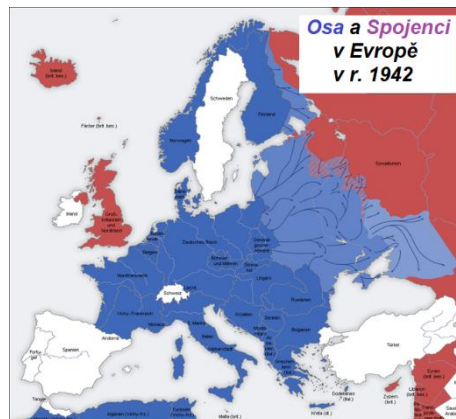
V **prosinci 1941** Rusové (generál Georgij Žukov) zastavili Osu v **bitvě o Moskvu**. To však již **Japonsko** naplno počítalo s další expanzí svých evropských spojenců a **7. 12. 1941** ničivým útokem na **americký válečný přístav Pearl Harbor** na Havajských ostrovech zahájilo **válku v Tichém oceánu**. Během půl roku **Japonci** – kteří nadále válčili v **Číně** a od r. 1940 ovládali i **Francouzskou Indočínu** – dobyli celé zbývající **Tichomoří**, a dokonce podnikli nálety až na Austrálii a Ceylon.

25.10 Pátá etapa války (prosinec 1941 – červen 1942): Vrchol moci Osy

Po porážce u Moskvy **Německo se svými satelity** napřelo své hlavní síly na **sovětský jihovýchod**: dosáhlo Kavkazu a směřovalo k ropným polím u Kaspického moře.

V září 1941 se novým (zastupujícím) říšským protektorem stal prominentní nacist **Reinhard Heydrich**: rozbil výkonné české odbojové sítě a dal uvěznit předsedu protektorátní vlády **generála Aloise Eliáše**, který byl členem Obrany národa (popraven 1942).

Heydrich plánoval vysídlení Čechů do sovětské Arktidy a germanizaci Českých zemí. Spojenci vyslali do protektorátu skupinu **československých parašutistů**, kteří **na jaře 1942 Heydricha v Praze zabili** (operace *Anthropoid*; atentát provedli Jozef Gabčík a Jan Kubiš; po akci 7 parašutistů v obklíčení spáchalo sebevraždu). **Nacisté se krutě mstili popravami**: mj. zlikvidovali a téměř zcela vyvraždili obce **Lidice** (s atentátem byly spojovány omylem) a **Ležáky**, celkem bylo tehdy popraveno více než 5 tisíc Čechů. Atentát však ukázal, že Osa nemá svou pozici jistou ani v centru ovládaného území.

25.11 Šestá etapa války (červen 1942 – červenec 1943): Přelom ve válce

V červnu 1942 v námořní a letecké **bitvě u pacifického ostrova Midway** Američané (admirál Chester Nimitz) uštědřili Japoncům těžkou porážku. Od srpna 1942 do února 1943 západní Spojenci svedli s Japonci vítěznou pozemní, námořní a leteckou bitvu o strategicky významný ostrov **Guadalcanal** na Šalomounových ostrovech.

V říjnu – listopadu 1942 v bitvě u egyptského **El Alameinu** Britové (generál Bernard Montgomery) a jejich spojenci (včetně Svobodné Francie) porazili Němce (maršál Rommel).

V listopadu 1942 se ve francouzských severoafrických koloniích Maroku a Alžírsku vylodily **armády Spojených států** (generál Dwight Eisenhower) a **Velké Británie**, a Němci ustupující od El Alameinu se tak ocitli v kleštích. Německo okupovalo vichystickou část Francie. V květnu 1943 se **poslední Němci v severní Africe vzdali**; Rommel však unikl do Evropy.

V srpnu 1942 – lednu 1943 se v Sovětském svazu odehrála **bitva o Stalingrad**. Německo (maršál Friedrich Paulus) se svými satelity se pokusilo dobýt strategické město na západním břehu Volhy; většinu Stalingradu sice ovládli a zničili, ale sovětská armáda (maršál Žukov, generál Alexandr Vasilevskij), blízka svému podpůrnému zázemí, odřízla armády Osy od jejich leteckého zásobování a v drastických zimních podmínkách je donutila ke kapitulaci.

Během následného sovětského postupu na západ se do bojů zapojila i **československá vojenská jednotka** (plukovník Ludvík Svoboda) **v rámci sovětské armády**: v březnu 1943 úspěšně svedla s Němci nevelkou bitvu u obce **Sokolovo**.

V červenci 1943 se Němci (maršál Erich von Manstein) pokusili na východní frontě **u Kurska** o protiútok, ale Rusové (maršál Žukov, generál Ivan Koněv aj.) je porazili (mj. sovětské střední tanky T-34 byly úspěšnější než německé těžké tanky Tiger). V listopadu 1943 sovětská armáda – s významným přispěním Čechoslováků – osvobodila **Kyjev**.

V červenci 1943 se **Američané** (generál George Patton) a **Britové** (generál Montgomery) vylodili na **Sicílii** a v září přímo na **jihuitalské pevnině**. **Italové svrhli Mussoliniho** a přidali se ke Spojencům, ale **Němci vpadli do Itálie**, Mussoliniho osvobodili a zahájili tu úporné obranné boje.

25.12 Sedmá etapa války (červenec 1943 – květen 1945): Vítězství Spojenců v Evropě

V listopadu 1943 v Káhiře jednali Roosevelt a Churchill s vůdcem pravicového křídla čínského protijaponského odboje Čankajškem a vzápětí se oba setkali se Stalinem na koordinační konferenci v iránském Teheránu (*Velká trojka*).

V prosinci 1943 v Moskvě Beneš a Stalin podepsali československo-sovětskou smlouvu o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci; Beneš usiloval o československou politiku mostu mezi Západem a Východem.

Na začátku r. 1944 Rusové vysvobodili Leningrad z německého obklíčení.

6. 6. 1944 západní Spojenci (generál Eisenhower, maršál Montgomery) otevřeli (opět) **západoevropskou frontu**, když podnikli námořní a leteckou **invazi do francouzské Normandie** (opevněné německým Atlantickým valem). Německo nyní muselo válčit již na 3 frontách současně. V srpnu Spojenci – symbolicky v čele se Svobodnými Francouzi – osvobodili **Paříž**.

V srpnu – říjnu 1944 došlo k **Varšavskému povstání**: uskutečnila je polská odbojová Zemská armáda, cílem bylo podpořit blížící se sovětská vojska, ale zároveň zabránit sovětské kontrole nad městem. Rusové povstalcům nepomohli a Němci téměř celou Varšavu srovnali se zemí.

V srpnu – září 1944 **sovětská armáda** pronikla **do Rumunska a Bulharska**. Obě země svrhly své diktátory a přidaly se ke Spojencům. V říjnu Titovi partyzáni – s okrajovou sovětskou pomocí – dokončili osvobozování **Jugoslávie**.

29. 8. 1944 vypuklo na Slovensku povstání s cílem usnadnit sovětské armádě průchod přes Karpaty. Slovensko však náhle obsadila **německá armáda** a Rusové s Čechoslováky byli donuceni k tvrdým a úporným bojům zejména v **Dukelském průsmyku**. **6. 10. 1944** sice Rusové a Čechoslováci zahájili osvobozování Československa, ale Němci povstalce ještě rozprášili do hor.

V **prosinci 1944 a lednu 1945** se Němci pokusili na západě o protiútok v **Ardenách**, ale neuspěli, přestože způsobili Američanům nemalé ztráty. V **únoru 1945** sovětská armáda dobyla **Budapešť**.

V **únoru 1945** se v sovětské **Jaltě** opět sešla **Velká trojka**: rozhodla, že v osvobozené/dobyté Evropě se co nejdříve uskuteční svobodné volby a že Sovětský svaz vstoupí do války proti Japonsku.

V **březnu 1945** Američané obsadili u německého **Remagenu** jediný nepoškozený **most přes Rýn** a využili jej k průlomu na německé území.

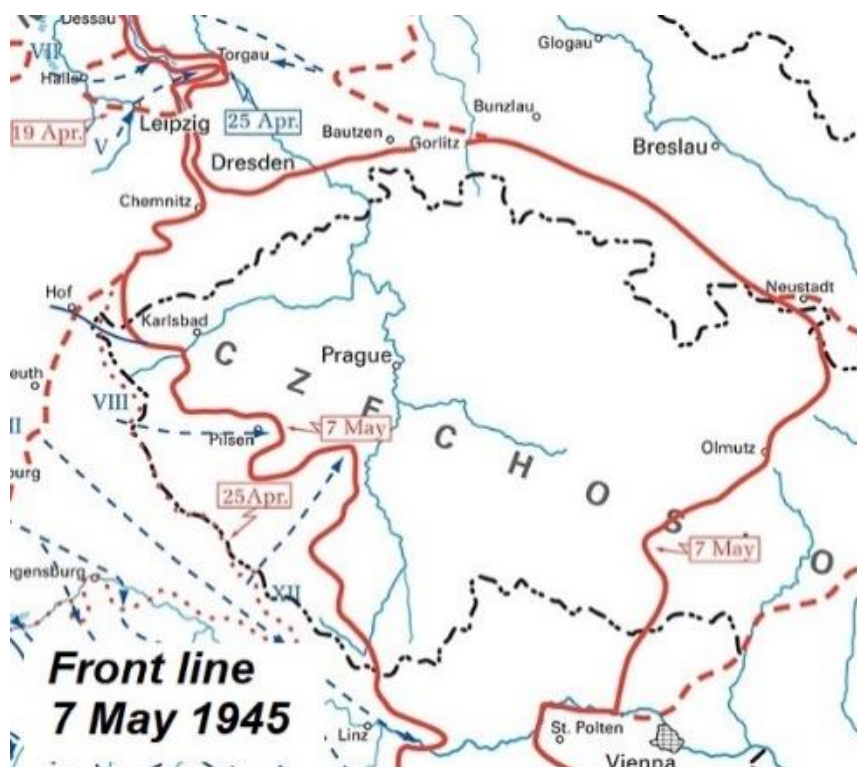
V **dubnu 1945 Rusové** (maršál Rodion Malinovskij aj.) **osvobodili Bratislavu, Vídeň, Brno a Ostravu**. **12. 4.** zemřel Roosevelt. **25. 4.** se v Německu na **Labi** setkali **američtí a sovětské vojáky**. Italové zastřelili Mussoliniho a Hitler spáchal sebevraždu. **2. 5. Rusové zvítězili v Berlíně a západní Spojenci v Itálii**.

25.13 Poslední dny Protektorátu Čechy a Morava

Na československé území již v **dubnu** vstoupila od západu **americká armáda** (generál Patton). V **českých městech** včetně Prahy vypukla na začátku května **protiněmecká povstání**. **Američané osvobodili Plzeň** a některá další jihozápadočeská města. **7. května 1945 Německo bezpodmínečně kapitulovalo** s platností od půlnoci z 8. na 9. 5. **Sovětská armáda** z politicko-prestižních důvodů odmítla americké tažení na **Prahu** a do československé metropole nečekaně dorazila 9. května ze směru z Německa.

25.14 Osmá etapa války (květen – září 1945): Poatupimská konference a porážka Japonska

Po jarní konferenci Velké trojky v německé **Postupimi**, po srpnovém svržení amerických atomových bomb na japonská města **Hirošimu** a **Nagasaki** a po **sovětském vstupu** do války v Tichomoří **Japonsko** podepsalo **bezpodmínečnou kapitulaci 2. 9. 1945**.

Spojenecká **Velká trojka** se naposledy sešla v **červenci – srpnu 1945 v německé Postupimi** u Berlína: sovětský vůdce **Josif Stalin**, americký prezident **Harry Truman** a britský premiér sir **Winston Churchill**, kterého po volbách vystřídal **Clement Attlee**. Jednali především o **budoucnosti Německa**. Německo, Rakousko a zvláště Berlín a Vídeň byly rozděleny (bez ohledu na demarkační čáru z konce války) vždy na **4 okupační zóny**: americkou, britskou, francouzskou a sovětskou. Velká trojka však zároveň rozhodla o budoucím sjednocení každého z obou států.

Pro Německo byl stanoven program **4 D: demilitarizace, denacifikace, decentralizace a dekartelizace** (kartely = velkofirmy). **Sovětský svaz** prosadil udržení všech svých **územních zisků** z let 1939 – 1945, včetně československé **Podkarpatské Rusi**: sověští osvoboditelé tam zorganizovali zmanipulované volby, na jejichž základě došlo k připojení oblasti k sovětskému státu v červnu 1945. **Polsko** bylo za ztrátu svých východních území odškodněno připojením nejvýchodnějšího Německa: nová polsko-německá hranice přibližně sleduje řeky Odru a Nisu (obě pramenící v tehdejším Československu).

25.15 Přesídlení německých menšin

Postupimská konference rozhodla o **přesídlení obyvatelstva německé národnosti** z Polska (asi 3,5 milionu osob), Československa (asi 3 miliony), Maďarska (asi 0,4 milionu) a Jugoslávie do Německa a Rakouska; šlo o reakci na fakt, že tyto menšiny se ve 30. a 40. letech velmi výrazně podílely na rozbití či nacifikaci států, v nichž žily; akce se netýkala prokázaných odbojářů ani nepostradatelných odborníků. Přesídlení Němců uzavřelo zhruba dvousetletou éru, kdy hromadné migrace byly považovány za přiměřený způsob řešení různých ekonomických či politických problémů: někteří příslušníci národnosti Rakousko-Uherska do V a JV Evropy, všechny evropské národy do Ameriky, v Sovětském svazu krymští Tataři do Střední Asie a ještě po r. 1945 migrační zpřehlednění Britské Indie na čistě hinduistické a muslimské oblasti.

Příslušníci německých menšin v Československu aj. byli povinováni veřejnými pracemi na odstraňování válečných škod, které německý národ způsobil. Někteří se stávali terčem i fyzických útoků – včetně vražd – ze strany aktivistů využívajících toho, že odvaha nyní zlevnila (**divoký odsun**); šlo však o okrajové jevy, které československá veřejnost odsuzovala (označovala je jako gestapismus). Právně byla situace českých Němců zjednodušena tím, že od let 1938 – 1939 měli německé občanství. V Československu tamější **Němci a Maďaři ztratili již r. 1945 větší nemovité**

majetky: jejich firmy pak stát za příznivých podmínek přiděloval zájemcům z řad Čechů a Slováků. Přičteme-li i početné oběti různě motivovaných sebevražd, v souvislosti s přesídlením (ustálený eufemismus = **odsun**) zahynulo asi 30 tisíc československých Němců, tedy asi 1 % přesídlovaných.

Odsun znamenal významnou **posilu pro hospodářství** Německa i Rakouska – do jejich válkou oslabené populace přinesl nové pracovní síly.

25.16 Vliv války na podobu poválečné společnosti

1. Druhá světová válka byla **nejničivější válkou** světových dějin. Zahynulo v ní 50 – 56 milionů lidí (z toho 62 % byli civilisté a 38 % ozbrojené síly). Nezměrné hmotné škody byly odstraňovány ještě řadu poválečných desetiletí.

2. Válka a události s ní související prokázaly **zhoubnost fašismu** jako politického směru a vytlačily jej **na okraj politiky**: v poválečné době existoval v Evropě fašismus již jen ve Španělsku (1939 – 1975) a polofašistické režimy v Portugalsku (1933 – 1974) a Řecku (1967 – 1974). Ovšem různé formy diktatury, systémového rasismu, či dokonce ještě feudalismu jsou ve světě přítomny dodnes.

3. Válka však **nepřinesla rozhodnutí v obecném soupeření demokracie a totalitarismu**. Vývoj přinejmenším od Velké hospodářské krize ukázal, že západní demokracie často ignorují potřeby – zejména hospodářské a sociální – obyčejných lidí, a že se tedy na předválečném vzestupu fašismu také podílely. Naproti tomu **komunismus** jako totalitní politický směr – ztělesněný především Sovětským svazem – měl významnou zásluhu na vítězství Spojenců.

4. V Norimberku zasedal (1945 – 1946) **mezinárodní spojenecký soudní tribunál** a uskutečnil sérii **procesů s významnými představiteli nacistického režimu**; bylo prokázáno, že se dopustili zločinů proti míru a lidskosti. Hitler, Himmler, Goebbels a Göring sice včas spáchali sebevraždy, ale norimberský tribunál dal popravit 10 dalších prominentních nacistů včetně např. Ribbentropa nebo posledního protektora v Čechách a na Moravě Wilhelma Fricka. Jiní nacisté byli odsouzeni k mnohaletému žaláři (nejznámější z nich, Hess, na doživotí; 1987 spáchal sebevraždu). Za **zločinecké organizace** byly prohlášeny **NSDAP, SS, gestapo, generální štáb německých ozbrojených sil**. Podobný, **Tokijský proces** se konal 1946 – 1948 s japonskými válečnými zločinci; avšak císař Hirohito, ač jeden z hlavních strůjčů války, nebyl kvůli spojeneckým ohledům k japonské monarchistické tradici souzen a vládl až do své smrti r. 1989.

5. V San Franciscu byla v r. 1945 založena **Organizace spojených národů** pro zachování míru a bezpečnosti. Na rozdíl od meziválečné Společnosti národů, která agresivní státy vylučovala ze svých řad a pak na ně neměla páky, OSN sdružuje prakticky všechny státy světa. Působí na principu **kolektivní bezpečnosti** (žádný konflikt není jen bilaterální), vytváří i své vlastní ozbrojené síly (**modré přílby**). V hlavním, newyorském sídle OSN každoročně zasedá **Valné shromáždění** (všichni členové), výkonným orgánem se sankčními

pravomocemi je **Rada bezpečnosti** (5 stálých členů s právem veta = spojenecké velmoci Čína, Francie, Spojené státy, Velká Británie a dnes Rusko + 10 nestálých členů), konfliktům předchází **odborné organizace** zabývající se zdravotní péčí (WHO), výživou (FAO), kulturou (UNESCO) aj.

6. Politický vývoj ve světě bezprostředně po válce znamenal **prudký obrát doleva** – ať už z odporu vůči předválečné pravici, nebo ve snaze rozvojem sociální demokracie postavit hráz komunistickým náladám. Všeobecně rostla poptávka po zásadním **státním vlivu na ekonomiku**. Teprve po Druhé světové válce získaly **volební právo ženy** v zemích jako Francie, Belgie, Itálie, Japonsko... Příznačnými událostmi byly ve Velké Británii v parlamentních volbách porážka Churchillových konzervativců v létě 1945 (ve prospěch levicových labouristů) a ve Francii a v Itálii účast komunistů ve vládě (1945/1946 – 1947; ve Francii 1945 komunisté dokonce vyhráli volby).

7. Šestileté odtržení od západních velmocí posílilo **snahy národů v koloniích** dosáhnout **samostatnosti**. Po válce daly jasně najevo, že éra kolonialismu skončila. Expanzivní úsilí Evropanů z 15. – 19. století bylo nyní smeteno během jediné generace. Avšak evropské vlády – a s nimi spojené

korporace (velkofirmy) – začaly nahrazovat přímou koloniální nadvládu sofistikovanějším, byť stejně kořistnickým **neokolonialismem**, založeným na ekonomické převaze.

8. OSN vyšla vstříc snahám obyvatelstva židovského původu **vytvořit v Palestině židovský stát** jako záštitu před případným antisemitským pronásledováním v budoucnu. V realizaci projektu, který navazoval na dřívější osidlovací sionistické aktivity, se velmi angažovalo také Československo. Podle rozhodnutí OSN byla Palestina mozaikovitě rozdělena na arabská a židovská území včetně společně přístupného města Jeruzaléma. Na židovských územích byla v r. **1948** vyhlášena **republika Stát Izrael**; avšak k plánovanému vytvoření samostatného státu palestinských Arabů dodnes nedošlo.

26. Utváření poválečného světa a vznik i první dvě desetiletí studené války

26.1 Věda, technika a technologie po r. 1945

Svět zažívá od 40. let 20. století tak dynamický rozvoj poznání i produkce, jaký nepřinesla žádná předchozí dějinná etapa.

Teprve po Druhé světové válce lidé dosáhli posledních ještě nepoznaných míst na Zemi; v r. 1953 novozélandský horolezec **Edmund Hillary** se svým nepálským kolegou **Tenzingem Norgayem** uskutečnili vůbec první výstup na nejvyšší horu světa, **Mount Everest** (8849 m) v Himálaji.

Mimořádně se rozšířily **dopravní možnosti**. Zvýšily se rychlost, četnost i komfort železniční dopravy (vrchol představují osobní rychlovlaky s rychlostí kolem 300 km/h: Šinkansen v Japonsku od 1964, TGV ve Francii od 1981...). Krajinu proťaly dálniční sítě, všeobecně dostupnou se stala letecká doprava.

Z vědeckých i vojenských důvodů byly zahájeny **lety do vesmíru**; první z nich podnikl r.

1961 sovětský kosmonaut Jurij Gagarin v lodi/raketě Vostok. V r. 1969 astronauti Neil Armstrong a Edwin Aldrin zahájili sérii amerických přistání na Měsíci (program Apollo).

Nezměrného pokroku dosáhla **medicína**. Očkováním byly zcela nebo téměř vymýceny obávané choroby (neštovice, dětská obrna aj.), byť zároveň došlo i k celosvětovým pandemiím: jedná se především o sexuálně přenosné imunitní selhání (nemoc AIDS; od 1981) a o respirační chorobu covid-19 (od 2020). Ovšem obecně sdílenými symboly moderního lékařství se staly transplantace ledvin od 50. let; první transplantaci srdce provedl 1967 Christian Barnard v Jižní Africe) a prodloužování délky života (za léta 1945 – 2020 zhruba o 1 generaci).

Běžný život se spojil s množstvím **technických pomocníků** od pračky a ledničky přes televizor až k automobilu, počítači, mobilnímu telefonu aj. **Průmyslová velkoprodukce** ovšem stále více spotřebovává neobnovitelné zdroje surovin i energie. Rychle se zmenšují oblasti neporušené přírody, některé části světa jsou znehodnocovány hromaděním nezpracovatelných odpadů. Snižuje se kvalita průmyslově vyráběných potravin. Především v euroamerické civilizaci se šíří nemoci z nadbytku spotřeby a z nedostatku tělesné aktivity, duševní hygieny a kvalitních mezilidských kontaktů. Prohlubují se příkré sociální rozdíly.

Ve světovém **filozofickém myšlení** se rozvinul střet mezi 2 proudy, jejichž jádrem jsou:

(1) objektivizovaná, novopozitivistická **analytická filozofie**, založená na empirii a logice a mající těžiště v anglosaském prostředí, a (2) subjektivizovaná **filozofie kontinentální** (existencialismus aj.), vycházející z priority vědomí poznávajícího jedince před okolním světem a mající těžiště zejména v německojazyčném a frankofonním prostředí.

26.2 Vznik bloku komunistických států

26.2.1 Středovýchodní Evropa

Velká trojka spojeneckých velmocí se na Jaltské konferenci dohodla, že v osvobozených/dobytych zemích **středovýchodní Evropy** dojde – tak jako v Evropě západní – k co nejrychlejšímu (znovu)vytvoření demokratického politického života na bázi svobodných voleb. Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Jugoslávie a Albánie nahradily království republikou.

Podle instrukcí z Moskvy se **komunisté** úspěšně snažili proniknout do **prvních poválečných vlád**. Ve volbách pak zpravidla svou klíčovou pozici potvrdili: s výjimkou Maďarska, kde neuspěli a k moci se dostali až poté, co v r. 1947 vyvolali kampaň, v němž vedoucí pravicové politiky obvinili

z pokusu obnovit fašistický režim, Dalším krokem komunistů v těchto zemích bylo **sloučení se sociální demokracií**: tím byla zlikvidována demokratická levice, neboť v takto nově vzniklých stranách měli komunisté převahu. S výjimkou Československa se však všechny tyto strany zřekly výrazu *komunistická* ve svých názvech a nahradily je spojením *sjednocená dělnická* (či jeho variantami).

Po skončení války **spojenecké armády** opustily – do konce r. 1945 – Československo, Jugoslávii a Norsko. Zůstaly v Německu a Rakousku a sovětská armáda navíc v Polsku, Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku a Finsku.

Protože ve středovýchodní Evropě – s výjimkou Československa – byla pravice silně kontaminována fašistickými a podobně nedemokratickými silami, podařilo se **komunistům** – zejména poté, co pohltili sociální demokracii – ovládnout v letech **1944 – 1947** politickou scénu a nastolit **komunistickou diktaturu**.

Bývalý britský premiér **sir Winston Churchill** v r. **1946** na univerzitě v americkém **Fulton**, kde právě dostal za přítomnosti prezidenta Harryho Trumana čestný doktorát, pronesl projev, v kterém sice vyjádřil sympatie k válečné roli Sovětského svazu, ale zároveň upozornil, že Rusové spustili **železnou oponu** napříč Evropou od Baltu k Jadranu a že na východ od této opony nastolují nedemokratické poměry. Tento projev byl později poznačen za **začátek Studené války** (Cold War) mezi demokratickým Západem a komunistickým Východem. Trvala tedy v období **1946 – 1989/1991**, vyznačovala se rivalitou v oblasti diplomacie, ekonomiky, kultury apod., ale protože obě strany disponovaly velmi ničivými arzenály jaderných zbraní (od leteckých bomb se záhy přešlo k dálkovým raketovým střelám), tak existoval obapolný zájem na tom, aby v Evropě Studená válka nikdy nepřerostla ve válku „horkou“. Ovšem jak se osamostatňovaly koloniální národy mimoevropského světa, tak Západ i Východ tam podněcovaly i vyzbrojovaly sobě blízké politické síly natolik, že zde k akutním válkám skutečně docházelo a ty pak zpravidla představovaly zástupné konflikty Západ X Východ.

V r. **1947** prezident Truman zformuloval **Trumanovu doktrínu** – aktuální princip americké zahraniční politiky. Spočíval v **zadržování komunismu** a jeho prvním projevem bylo začlenění Řecka a Turecka do západní politické sféry: obě země měly setrvalé potíže s demokracií, ale byly strategicky významné svou geografickou blízkostí vůči Sovětskému svazu.

Některé státy představovaly zvláštní případy. **Španělsko** na západě Evropy zůstalo fašistickou diktaturou v čele s generálem **Francisco Francem** (až do jeho smrti r. 1975, kdy se na španělský trůn vrátili z emigrace Bourboni). A **Jugoslávie** se stala komunistickým státem (federativní republikou složenou ze 6 etnicky vyprofilovaných částí) v čele s válečným hrdinou **Josipem Broz Titem**, který ovšem svůj stát udržel mimo politický vliv Moskvy a rozvíjel ekonomické styky se Západem: velké jugoslávské podniky měly ekonomickou samostatnost i v oblasti zahraničního obchodu.

26.2.2 Československo 1945 – 1948

Československá vláda v exilu s prezidentem Benešem v **dubnu 1945** přiletěla z Londýna přes Moskvu (!), kde přibrala Gottwalda a spol., do Košic: **Košický vládní program**, premiér Zdeněk Fierlinger (Benešův politický soupeř, ovlivněný Stalinem).

Československo bylo ve střední a východní Evropě jediným státem se silnými demokratickými kořeny. Přesto **právě tady se komunisté chopili moci snadno**, a to způsobem, který byl dlouho

dáván za vzor:

(1) Československo mělo již od 19. století silnou levicově laděnou intelektuální komunitu.

(2) Klement Gottwald a další špičky KSČ měly 6 válečných let času na to, aby v Moskvě společně se Stalinem aj. vytvořili úspěšnou strategii.

(3) Komunisté do krajnosti vytěžili zklamání staronového prezidenta Beneše z postoje Západu v době Mnichova; podněcovali benešovskou ideu mostu Z-V.

(4) Komunisté vystupovali jako strana pragmatického komunismu: tvrdili, že jim jde o znárodnění jen velkých hospodářských celků; živnosti, zemědělství a intelektuální profese zůstanou svobodné.

(5) Komunisté si ochočili velká média; využili celosvětový příklon doleva.

(6) Komunisté předkládali veřejnosti rovnítko mezi osvoboditelskou misí sovětské armády a přednostmi komunismu.

(7) Komunisté mediálně vytvořili úspěšný tlak na přestavbu politického systému: princip Národní fronty bez opozice.

(8) Komunisté zveličováním sebezáchovného chování mnohých politiků za okupace dosáhli toho, že po válce nebyla obnovena agrární strana – páteř československé pravice (ale na Slovensku z ní vznikla Demokratická strana).

(9) Komunisté za nechtěné asistence neprozíravých politiků z jiných stran dosáhli pronikavé modifikace voličské obce ve svůj prospěch: volební právo ztratili českoslovenští Němci a Maďaři (ještě před odsunem), volební právo dostali mladí již od 18 let a také příslušníci ozbrojených sil.

(10) Pod vším tímto tlakem v ostatních stranách – v Českých zemích sociální demokracie, lidovci, národní socialisté – se do čela dostali představitelé levého křídla; v parlamentních volbách 1946 byl tedy pravicový volič znejistěn – neměl koho volit.

(11) Ve volbách 1946 zvítězila KSČ s téměř 40 % hlasů (ale na Slovensku vyhrála Demokratická strana); Gottwald se stal premiérem; úspěšný **Plán národní obnovy (Dvouletka 1947 – 1948)**. bylo zahájeno znovuosidlování českého pohraničí, z velké části pod komunistickou taktovkou (ministr zemědělství Július Ďuriš). Komunisté pod svůj vliv – v rámci rozšiřující se Národní fronty – dostávali i společenské organizace: odbory (Antonín Zápotocký) aj. – vzepřela se Rada československých žen (Milada Horáková).

(12) V nekomunistických stranách byli „leví“ funkcionáři vystřídáni pravým křídlem n následných tajných jednáních Gottwald odvolaným funkcionářům slíbil, že když mu zachovají věrnost, on je do čela stran vrátí.

(13) V r. 1947 Stalin přiměl Gottwaldovu vládu k návštěvě Moskvy a tam pod pohrůzkou ztráty spojení ji přinutil odmítnout Marshallův plán.

(14) Komunistický ministr vnitra Václav Nosek provedl personální čistku ve velení policie a četnictva: vyházel osoby spojené se západním odbojem; Gottwald Noska razantně podpořil.

(15) 20. 2. 1948 deset nekomunistických ministrů (později další dva) podalo demisi na znamení toho, že s Gottwaldem a spol. nelze vládnout; šlo o zhruba polovinu vlády – Gottwald tedy měl šanci na její doplnění. Otázkou zůstal postoj 2 nestranických ministrů. Jana Masaryka (zahraničí) a Ludvíka Svobody (obrana); Svoboda byl Gottwaldovi nakloněn a ve vládě zůstal. Masaryk po dohodě s již

ostře protigottwaldovským Benešem také, ale z jiného důvodu: oba počítali s tím, že Gottwald vládu doplní „levým“ křídlem stran, a tím ukáže, že pracuje proti těmto stranám a proti jejich vedení.

(16) Gottwald na provládní demonstraci na Staroměstském náměstí zmobilizoval své stoupence proti nekomunistickým stranám a poprvé předvedl ozbrojené oddíly Lidových milicí (zbraně od vnitra).

(17) V noci z 24. na 25. 2. komunisté s milicionáři provedli synchronizované přepady ústředí nekomunistických stran – včetně novinových redakcí. „Leví“ funkcionáři se prohlásili za staronové stranické předáky (akční výbory), kteří chtějí proti rozvratníkům udržet

vládu v nelehké poválečné době, odvolali demokraticky orientované poslance a nahradili je svými lidmi; v tomto smyslu vytiskli denní vydání novin, které zastihly veřejnost zcela dezorientovanou.

(18) Téhož 25. 2. Gottwald navštívil na Hradě Beneše a přinesl mu novou vládní sestavu doplněnou o své „levé“ spojence; šokovaný Beneš musel podepsat; výsledek pak Gottwald triumfálně oznámil na zaplněném Václavském náměstí.

(19) 10. 3. zbolševizovaný parlament vyslovil vládě důvěru. Pozdě večer zahynul pádem z okna (?) svého služebního bytu **Jan Masaryk**. Beneš

abdikoval a novým prezidentem se stal Gottwald (premiér Zápotocký). Komunisté protlačili komunistickou *Ústavu 9. května* a do své strany pohltili sociální demokracii. Drtivá většina pravicových politiků i velkopodnikatelů emigrovala. Na západní hranici

začala stavba drátěných zátarasů (naše **železná opona**).

(20) Byla nastolena cenzura, společenské organizace sloučeny do centralizovaných, komunisty kontrolovaných celků (ze Sokola ČSTV), nebo zakázány (Skaut Junák – místo něj pionýr okopírovaný ze Sovětského svazu). Hospodářství bylo téměř zcela odtrženo od západního světa. V r. 1949 byla zahájena kolektivizace zemědělství – místo soukromých hospodářství družstva, fakticky však státní podniky JZD; jen v pohraničí státní statky.

(21) Zejména v letech 1950 – 1952 vlna politických soudních procesů: početné tresty vězení (včetně pracovních táborů v hornictví, hutnictví apod.) i některé rozsudky smrti – hrdinové odboje generál **Heliodor Píka** a poslankyně **Milada Horáková**..., ale také Gottwaldovi straniční konkurenti (**Rudolf Slánský**, **Vladimír Clementis**) či oponenti (literární vědec **Záviš Kalandra**). V období 1948 – 1989 bylo v Československu z politických důvodů popraveno téměř 200 osob. Byly zlikvidovány mužské řeholní řády, náboženský život podřízen státnímu doзору (prorežimní sdružení katolických kněží *Pacem in terris*).

26.3 Počátky poválečné integrace v Evropě: Marshallův plán

Zásadním nástrojem pro **nastolení míru a prosperity v Evropě** se staly různě pojaté **ideje mezinárodní integrace**. Sovětský svaz však v letech **1944 – 1948** podřídil svému vlivu všechny země, které (zcela nebo z většiny) osvobodil či dobyl. Zároveň – ve vazbě na obrat Západu doleva – Moskva plánovala rozšířit svůj vliv také do západní Evropy. V r. 1946 Churchill označil vytváření **prosovětského bloku států** za spuštění **železné opony** napříč Evropou; tento metaforický pojem byl vzápětí zkonkrétněn, když podle sovětských pokynů byly na západní hranici sovětského sektoru Německa a na západní hranici Československa vytvořeny (od 1948) drátěné apod. zátarasы zabraňující zejména emigraci na Západ. Tak začala **Studená válka 1946 – 1989/1991**.

Základem západoevropské integrace se stal **Program evropské obnovy (Marshallův plán)**; autorem byl americký ministr zahraničí George Marshall). Byl vyhlášen v r. **1947** a realizován v letech **1948 – 1952**. Podstatu tvořily výhodné americké úvěry evropským zemím postiženým válkou. Hlavním kritériem byla míra válečných škod, nikoli role ve válce; mezi adepty na největší subvence bylo tedy zařazeno i Německo. Účastnické státy měly obnovit svou ekonomiku – a úvěry splácet – prostřednictvím vzájemné spolupráce včetně výměny informací a odborníků; to však bylo pro Sovětský svaz a jeho satelity nepřijatelné, a proto účast v Marshallově plánu odmítly. Sovětský svaz slíbil, že bude své spojence zásobovat levnými surovinami: tuto pomoc prezentoval dodávkami obilí po suchém létě 1947.

Marshallův plán přijala **velká většina západoevropských demokracií**; jeho prvním viditelným výsledkem bylo ukončení maloobchodního přidělového systému, který přetrvával z války.

V **Německu** postupně docházelo k **obnově politického života**. V západních sektorech (Trizonie) byly obnoveny demokratické politické strany: katolická liberálně-konzervativní Křesťansko-demokratická unie (její bavorská část se nazývá Křesťansko-sociální unie) CDU-CSU, levicová Sociálnědemokratická strana Německa (SPD) aj.

V r. 1946 bylo v **Itálii** zrušeno království a vyhlášena republika. V poválečném **Řeckém království** získali silnou pozici komunisté a ztratili ji teprve r. 1949 po krátké občanské válce (mnozí řečtí komunističtí emigranti pak našli azyl v komunistickém Československu). V **Jugoslávii** byla již v r. 1944 nastolena vláda komunistů: hlavou státu se stal partyzánský hrdina Josip Broz Tito. Ten odmítl vliv Moskvy, a ačkoli nepřijal Marshallův plán, udržoval ekonomickou spolupráci se Západem; až do své smrti (1980) udržel svou mnohonárodnostní zemi pohromadě. Komunisté se chopili moci také v **Albánii**: do r. 1968 byli blízcí Moskvě, pak navázali spolupráci s Čínou.

26.4 Severoatlantická aliance

V r. **1949** bylo ve **Washingtonu** založeno vojensko-politické sdružení některých západních demokracií: **Organizace Severoatlantické smlouvy (NATO; North Atlantic Treaty Organization; Severoatlantická aliance)**. V ustavujícím dokumentu se přihlásila k hájení principů OSN. Hlavní sídlo je v **Bruselu**, vojensky nejsilnějším členem jsou **Spojené státy**. Kontroverzně brzké přijetí (1952) navzájem znesvářených států Řecka a Turecka ukázalo, že jedním z cílů aliance je zabránit pronikání sovětského vlivu do Středomoří.

26.5 Otázka Německa

Západní sektory Německa a s nimi ekonomicky spojené západní sektory Berlína přijaly Marshallův plán. To s sebou neslo nutnost rozdělení měnové jednotky německé marky na „západní“ a „východní“. V r. **1948** na to Sovětský svaz reagoval několikaměsíční

první bloádou Západního Berlína. V r. 1949 se západní německé sektory proměnily v samostatný federativní demokratický stát **Spolková republika Německo** (Bundesrepublik Deutschland; BRD; se silnou samosprávou spolkových zemí). Vzápětí byl sovětský sektor včetně východního Berlína

proměněn v komunistickou **Německou demokratickou republiku** (Deutsche Demokratische Republik; DDR). Západní Německo se považovalo z právního hlediska za stát všech Němců: emigranti z Východního Německa automaticky dostávali západoněmecké občanství. V Západním Německu ovšem měli tamější komunisté zakázáno pracovat ve státních službách. Vůdčí osobností Západního Německa se stal jeho první spolkový kancléř **Konrad Adenauer** (v

úřadě 1949 – 1963; CDU-CSU). Jeho ministrem hospodářství a kancléřským nástupcem (1963 – 1966) byl **Ludwig Erhard**: oba zahájili dodnes existující **německý hospodářský zázrak**, založený na **(1) státní podpoře** soukromého podnikání, **(2) progresivním zdanění** korporací a vysokopříjmových osob a **(3) finančních transferech** do primárně nevýdělečných oblastí státního života (doprava; školství; kultura a životní prostředí; zdravotnictví a sociální péče – zde ovšem na základě pojištění). Šlo vlastně o středovou, pravolevou hospodářskou politiku (*sociální stát* = *stát blahobytu*), kterou pak více či méně napodobovaly další západoevropské státy.

27. Studená válka a Československo 1949 – 1970

27.1 Francie: čtvrtá a pátá republika

Prvním poválečným premiérem (1944 – 1946) byl odbojový vůdce a pravicový politik, **generál Charles de Gaulle**: jeho pravolevá vláda se silnou účastí komunistů provedla rozsáhlé zestátnění ve finančnictví a těžkém průmyslu. V r. 1947 byli komunisté z vlády vytlačeni, ale následná **čtvrtá republika (1946 – 1958)** se vyznačovala značnou nestabilitou, mj. kvůli marným válkám proti osvobozenému hnutí v Indočíně a Alžírsku. V r. **1958** de Gaulle vytvořil **pátou republiku** se silnou, stabilizující rolí prezidenta (nově voleného přímo občany) a sám byl takovým prezidentem v letech 1959 – 1969 (nezávislost Alžírsko 1962, návštěva Moskvy 1966 aj.).

27.2 Vývoj ve Velké Británii

V letech 1952 – 2022 tu vládla královna **Alžběta II.** V r. 1949 se různé formy sepětí bývalých britských kolonií s Velkou Británií proměnily v moderněji uspořádané **Společenství národů** (Commonwealth of Nations): dnes 54 navzájem spolupracujících států, přičemž v 16 z nich – včetně Británie – je britský panovník hlavou státu. Velmi dramatické chvíle v poválečné historii Velké Británie souvisejí s krvavými boji v **Severním Irsku** (s přestávkami 1966 – 1998) zejména mezi katolickými stoupenci spojení země s Irskou republikou a protestantskými unionisty podporujícími britskou správu i její ozbrojené síly.

27.3 Unijní sjednocování Evropy

Při ekonomicko-politickém (a dnes i kulturním) sjednocování Evropy se střetly **dvě koncepce**:

1. Britský projekt: Jeho ideové základy položil **Churchill**, když hovořil o Spojených státech evropských jako o období Spojených států amerických, vybudovaných na zásadách osvícenské státovědy především v anglosaské podobě. V r. 1949 vznikla v Londýně **Rada Evropy** (sdružující všechny evropské demokracie), která se ovšem proměnila především v ideové společenství zabývající se otázkou lidských práv apod. Teprve r. 1960 vzniklo **Evropské sdružení volného obchodu (EFTA)**, zahrnující Velkou Británii, skandinávské státy, Portugalsko, Rakousko a Švýcarsko.

2. Francouzsko-německý projekt: Mnohem úspěšnější byla koncepce vycházející ze sblížení Francie a Německa (zemí, z jejichž rivality v předchozích 2 staletích vzešlo 5 ničivých válek).

Na počátku (1950) byl **Schumannův plán** (autorem byl francouzský ministr zahraničí Robert Schumann, lucemburský rodák). Pak vzniklo (1951) **Evropské sdružení uhlí a oceli (Montánní unie)**: sestava zakládajících států – Francie, (Západní) Německo, Benelux, Itálie – souvisela s návazností tohoto typu evropské integrace na feudální Svatou říši římskou (8./10. – 19. století).

V r. 1955 **Západní Německo** vstoupilo do **NATO** a 4 spojenecké velmoci uzavřely s **Rakouskem Státní smlouvu**, která potvrdila jeho neutralitu.

V r. 1957 v Římě byly založeny (**Římskými smlouvami** s účinností od 1. 1. 1958) hospodářsko-politické organizace **Euratom** a **Evropské hospodářské společenství** (EWG, EEC, EHS).

Evropské hospodářské společenství – se **sídlem v Bruselu** – se postupně rozšiřovalo a prohlubovalo. V r. 1965/1967 se všechny 3 organizace sjednotily jako **Evropská společenství**.

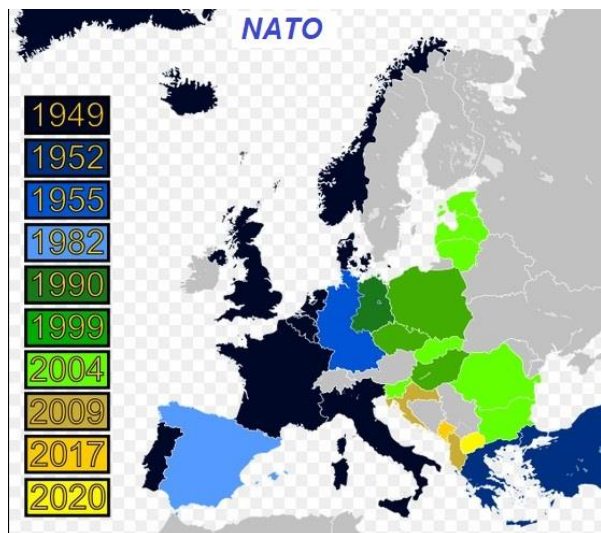
V r. 1973 **do ES vstoupila Velká Británie**, čímž EFTA ztratila na významu (ovšem s ES vytvořila společný Evropský hospodářský prostor). Od r. 1979 existuje **Evropský parlament** s přímo volenými europoslanci. Od r. 1985 rozšiřující se jádro ES vytváří **Schengenský prostor** s prostupnými vzájemnými hranicemi (smlouva ze Schengenu v Lucembursku). V závěru studené války v r. 1990 vplynulo ekonomicky vyčerpané a politicky sterilní Východní Německo do Spolkové republiky Německa (západoněmecký kancléř sjednotitel **Helmut Kohl**, v úřadě 1982 – 1998).

V r. **1992/1993** – již po skončení Studené války – **Maastrichtskou smlouvou** vznikla **Evropská unie**: evropská integrace pokročila od mezinárodní integrace k (celo)evropskému superstátu.

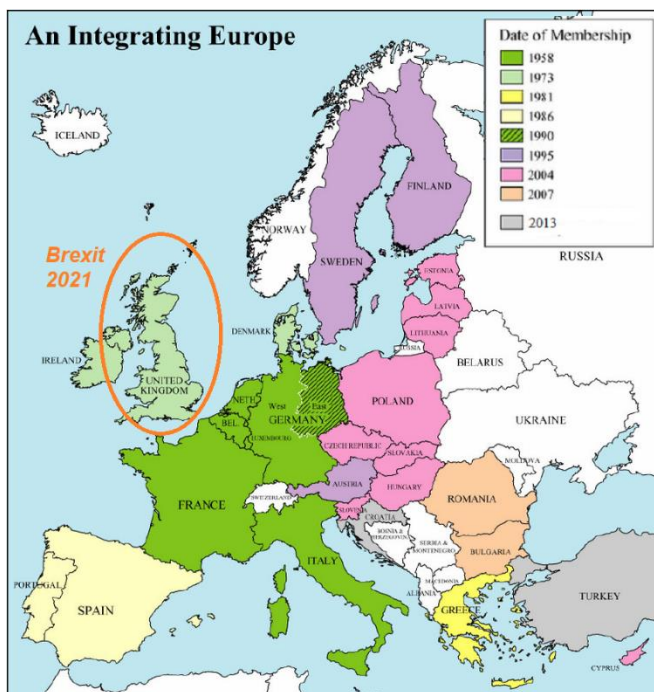

V letech **2004 – 2007** do EU vstoupila prakticky celá postkomunistická středovýchodní Evropa včetně pobaltských republik, ale jinak mimo někdejší sovětský prostor; v r. **2013** přistoupilo do EU Chorvatsko. V r. **2016** britští voliči

rozhodli v referendu o vystoupení Velké Británie z EU; tento **brexit** byl dokončen v r. **2021**.

Poznámka: v r. 2023 do NATO vstoupilo Finsko.

27.4 Integrace ve středovýchodní Evropě

V r. **1949** byla pod taktovkou Sovětského svazu vytvořena mezinárodní organizace prosovětských států **Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP)**. Sídlem byla Moskva, členy se postupně staly i mimoevropské komunistické státy (Mongolsko, Kuba, Severní Vietnam). Komunistická makroekonomie byla velmi rigidní, národní ekonomická úspěšnost se posuzovala hlavně podle aktivní bilance zahraničního obchodu, což vedlo k exportu surovin (s negativními ekologickými důsledky) a zabráňovalo využít potenciál členských států formou společných firem apod.

V r. **1955** byla založena vojensko-politická **Varšavská smlouva**, sdružující evropské komunistické státy s výjimkou Jugoslávie. Rozhodující roli hrál Sovětský svaz. Organizace se připravovala na válku se Západem, ale její jedinou vojenskou akcí (ovšem bez rumunské účasti) se stala (1968) okupace členského Československa, jehož reformní komunistické vedení začalo uvažovat o neutralitě.

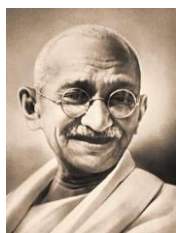

28. Vývoj v mimoevropském světě

28.1 Třetí svět – rozvojové země

28.1.1 Indie (a Pákistán a Bangladéš)

Proběhla **celoplanetární vlna dekolonizace**. Výsledky expanzivního úsilí evropských velmocí 16. – 19. století byly téměř zcela smeteny během jediné generace.

V r. 1947 se osamostatnila **Britská Indie** (vůdce nenásilného protibritského odporu **Mahátma Gándhí**), ovšem byla rozdělena podle náboženského klíče na hinduistickou **Indickou republiku** a muslimský **Pákistán** (Z + V=Bangladéš).

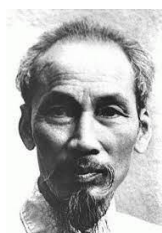
28.1.2 Čína

V **Číně** došlo k bojům mezi 2 křídly nedávného protijaponského odboje. Pravicový Kuomintang (vůdce **Čankajšek**) byl poražen komunisty (**Mao Ce-tung**), kteří r. 1949 ovládli pevninskou Čínu a vytvořili z ní nejlidnatější komunistický stát (Čínská lidová republika). Čankajšek byl vytlačen na ostrov **Tchaj-wan**, kde vytvořil pravicovou diktaturu (Čínská republika), která reprezentovala Čínu v OSN až do 70. let. Obě Číny se ovšem dodnes nedohodly, která z nich je ta pravá.

V souvislosti s nezávislostí Indie skončily britské snahy o koloniální ovládnutí vysokohorského **Tibetu** a ten byl v letech 1950/1951 anektován Čínou.

28.1.3 Indočínská válka (1946 – 1954)

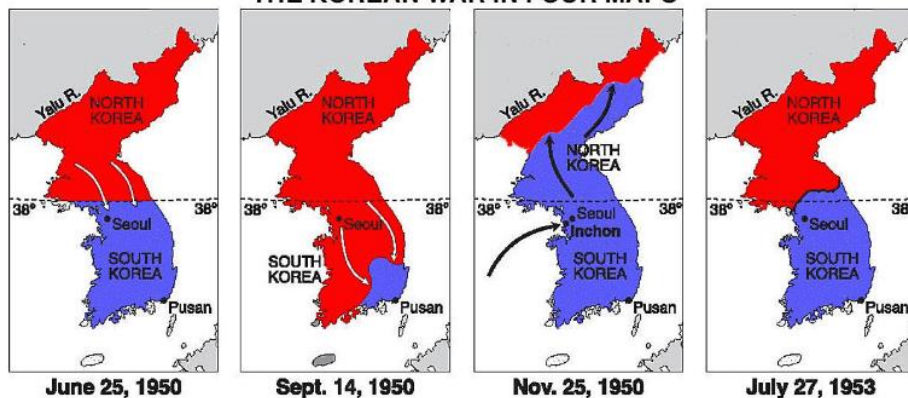

V **Indočínské válce** (1946 – 1954) si vydobýly nezávislost národy Francouzské Indočíny: vznikly státy Kambodža, Laos a Severní a Jižní Vietnam: na severu vládli komunisté (Ho Či Min; metropole Hanoj), na jihu byla pravicová vojenská diktatura (metropole Saigon).

28.1.4 Korejská válka (1950 – 1953)

Podobně rozdělená byla od r. 1945 i **Korea**, kterou v Druhé světové válce ztratilo Japonsko. V r. 1950 komunistický sever (Korejská lidově demokratická republika; metropole Pchjongjang; vůdce Kim Ir-sen) zahájil **Korejskou válku (1950 – 1953)**: vpadl do jižní části (Korejská republika; metropole Soul) a téměř celou ji dobyl. Rada bezpečnosti OSN rozhodla o vojenském zásahu (sovětský zástupce se jednání neúčastnil v chybné představě, že tak umenší význam konfliktu). V Jižní Koreji se vylodili Američané (ovšem jako modré přílby) a s jihokorejskou podporou zatlačili útočníky daleko na sever jejich státu; do války se zapojila i čínská armáda („dobrovolníci“) a hranice mezi oběma státy se nakonec ustálila na předchozí linii podél 38. rovnoběžky.

THE KOREAN WAR IN FOUR MAPS

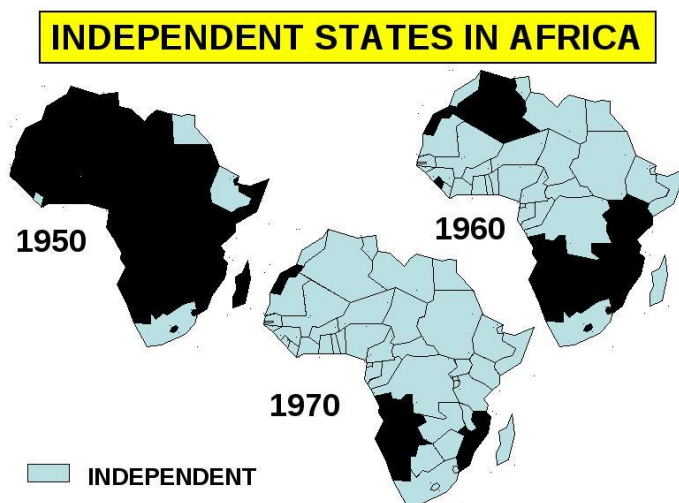

Jižní Korea později prošla liberalizací (jejím výrazem byly letní olympijské hry v Soulu 1988 a zimní v Pchjongčchangu 2018). Severní Korea dnes zůstává jedinou autentickou komunistickou diktaturou a stále v ní vládne rodina Kimů.

28.1.5 Rok Afriky (1960)

Rok **1960** se stal Rokem Afriky: během jediného roku se drtivá většina kontinentu zbavila koloniální nadvlády. Spouštěčem byla především **Alžírská válka (1954 – 1962)**, v níž si na Francii vydobyla nezávislost její nejvýznamnější africká kolonie.

Obecně ovšem byl světový kolonialismus nahrazen sofistikovanějším **neokolonialismem**: nově osvobozené země dodnes zápasí se slabou vzdělaností i s nedostatkem politických osobností. Jejich ekonomika byla ovládnuta korporacemi (velkofirmami) z evropských velmocí, ze Spojených států, ale nově i z Číny, Jižní Koreje apod.; politicky osvobozené země trpí hospodářskou závislostí, otrockým charakterem své pracovní síly a rozsáhlou exploatací přírodních zdrojů; v tomto třetím, rozvojovém světě dnes spočívá těžké ekologické poškození planety.

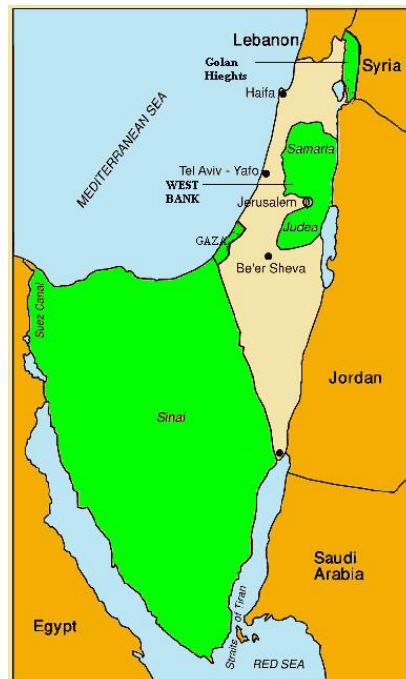

28.1.6 Arabsko-izraelský konflikt

V r. **1948** na většině území Palestiny vznikl židovský **Stát Izrael jako demokratická republika**. Vzápětí proti němu zaútočila **koalice všech arabských států v oblasti**: vůdčí roli hrál Egypt. Izrael s aktivní – i zbrojní – pomocí některých evropských států (významná role Československa) tuto **První arabsko-izraelskou válku** vyhrál a obsadil i ta palestinská území, která měla zůstat palestinským Arabům (západní břeh Jordánu, pásma Gaza). Původně se předpokládalo, že Izrael bude inklinovat ke komunismu (kolektivistické zemědělské osady kibucy), ale s rostoucím přistěhovalectvím zejména ze Spojených států se situace změnila a Izrael se stal vyslancem západní demokracie na Blízkém východě.

V 50. a 60. letech v **blízkovýchodních arabských státech** kromě Jordánska proběhly **státní převraty**: polofeudální monarchie byly zrušeny a vznikly autoritativní republiky, v jejichž čele se ocitli modernističtí, ovšem autoritářští a expanzivní mladí vojenští **důstojníci**, vlašni vůči islámu. Tyto vlády – Gamál Násir v Egyptě, Saddám Husajn v Iráku, Muammar Kaddáfí v Libyi atd. – pokračovaly v protiizraelské kampani (heslo *Zaženeme Židy zpátky do moře*). V r. **1956** došlo k **Sinajské válce**, která přechodně uzavřela i Suezský průplav; Izrael opět zvítězil.

V r. 1964 vznikla **Organizace pro osvobození Palestiny** jako vrcholný politický zástupce palestinských Arabů (dlouholetým předsedou (1969 – † 2004) byl **Jásir Arafat**). Organizace střídala bojové a diplomatické akce.

Nejproslulejším konfliktem v oblasti se stala **Šestidenní válka v r. 1967**, kdy Izrael – v té době již s výraznou zbrojní apod. podporou od Spojených států – předešel chystanému arabskému útoku a během týdne dobyl i celý **Sinajský poloostrov** (až k Suezskému průplavu). To již arabské státy všemožně – i výzbrojí apod. – podporoval Sovětský svaz se svými satelity.

Situace kolem Blízkého východu vygradovala r. **1972**, kdy skupina palestinských arabských teroristů pronikla do dějiště letních **olympijských her v Mnichově** a postřílela tam téměř celou izraelskou výpravu. Početná palestinská emigrace z území okupovaných Izraelem vedla k destabilizaci okolních států, na prvním místě Libanonu, z jehož jižního okraje (Golanské výšiny) Palestinci začali ostřelovat Izrael.

V r. **1973** Arabové zaútočili na Izrael ze S a J (**Jomkippurová válka** – podle judaistického svátku), ale byli opět poraženi. Arabské státy vyvážející ropu na to reagovaly **ropným šokem**: na několik let zastavily export ropy na (proizraelský) Západ. Západní státy odpověděly např. otevřením ropných ložisek v Severním moři, ale především nastolením **otázky**, zda dosavadní technooptimistická vize **nekonečného ekonomického růstu i spotřeby** je vůbec reálná; vznikly environmentální organizace s se širokou odezvou ve veřejnosti (Greenpeace aj.) a nové – zelené – politické strany.

V r. **1979** americký prezident **Jimmy Carter** zprostředkoval mírovou smlouvu (**smlouvu z Camp Davidu**) mezi Egyptem (prezident **Anvar Sadat**) a Izraelem (premiér **Menachem Begin**): Izrael vrátil Egyptu Sinajský poloostrov a umožnil Palestincům vybudovat si rozsáhlou samosprávu na Západním břehu Jordánu a v pásnu Gaza; tato druhá část smlouvy byla ovšem v následujících letech

ohrožována palestinskými protiizraelskými útoky i tvrdým postupem izraelských ozbrojených sil proti arabským aktivistům – včetně vybudování zdi mezi židovskou a palestinskou částí Izraele. Begin a Sadat dostali Nobelovu cenu míru 1978.

Definitivní konec arabsko-izraelského nepřátelství přinesly dvě **dohody z Osla (1993 a 1995)**: iniciovalo je Norsko, hlavním vyjednávačem byl americký prezident Bill Clinton a podepsali je palestinský předák **Jásir Arafat** a izraelský premiér **Jicchak Rabin** (oba dostali Nobelovu cenu míru 1994). Výsledkem dohod bylo vzájemné diplomatické uznání mezi Organizací pro osvobození Palestiny a státem Izrael a záruky pro existenci rozsáhlé vnitřní samosprávy na Západním břehu Jordánu a v Pásmu Gaza.

Od té doby Palestina a Izrael zmizely z titulních stránek médií, byť k občasnému vyhrocení situace v regionu dochází: nejvýrazněji v r. 2006/2007, kdy v pásnu Gaza volby do samosprávy vyhrála militantní islámská organizace Hamás a Izrael zahájil blokádu regionu směrem do Izraele. Politici mírotvorci v oblasti ovšem vždy velmi riskovali: rukou náboženských fanatiků zahynuli jak egyptský prezident Sadat (1981), tak izraelský premiér Rabin (1995).

28.1.7 Vietnamská válka

Komunistický Severní Vietnam zbrojně podporoval **jihovietnamský odboj (Vietcong)** proti tamní proamerické diktatuře. Spojené státy posílaly **saigonskému režimu** na pomoc výzbroj i vojáky (desetitisíce amerických vojenských „poradců“), ale bezvýsledně, takže prezident Lyndon Johnson sáhl k otevřené **americké vojenské účasti**. Americké válečné lodi vyprovokovaly přestřelku se severovietnamskými plavidly (incident v Tonkinském zálivu) a americká armáda se vzápětí ve

Vietnamu naplno vylodila. Válka v džungli se však pro Spojené státy nevyvíjela dobře, a tak Johnson zahájil masové **vojenské odvody mladých Američanů**; tím si však proti sobě osudově postavil početnou mladou generaci 60. let, na jejíž podporu vystupovaly i četné americké kulturní osobnosti.

Možný vojenský zásah komunistického bloku byl znemožněn **roztržkou mezi Sovětským svazem a Čínou** (motivy byly politicky konkurenční), ale

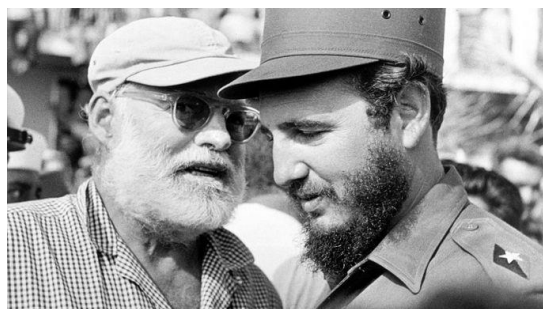
v hospodářské a zbrojní oblasti byl Severní Vietnam od Moskvy a jejích spojenců podporován. **Válka skončila v r. 1975 naprostou porážkou Američanů**: Vietnam byl sjednocen pod komunistickou vládou a byl přijat do RVHP (příchod Vietnamců do Československa).

28.1.8 Kuba

Turisticky atraktivní **karibský ostrov Kuba** získal **nezávislost na Španělsku** na přelomu 19. a 20. století ve vleklých bojích (kubánský revoluční vůdce **José Martí**) a zvítězil až se silnou hospodářskou i vojenskou **podporou od Spojených států amerických**, které pak mladé republice vnuly asymetrické obchodní a celní dohody a také stálou americkou vojenskou přítomnost (základna Guantánamo).

Ostrov, jehož chatrná ekonomika stála na zpracování cukrové třtiny, tabáku apod., se r. 1933 ocitl pod proamerickou vojenskou pravicovou diktaturou generála **Fulgencia Batisty**. Proti němu se zformovalo podzemní hnutí vedené mladým právníkem a novinářem **Fidelem Castrem**. Nespokojenci se pokusili o zahájení guerillové války, když 26. 7. 1953 podnikli útok na kasárna Moncada; byli však poraženi a zatčeni a Castro se svými druhy strávil 2 roky ve vězení. Po propuštění své stoupence reorganizoval a početně rozšířil (*Hnutí 26. července*). Do vedení skupiny získal i mladého argentinského lékaře **Ernesta Che Guevaru** a oba se posléze stali symbolem boje proti proamerickým diktátorům v latinskoamerických banánových republikách.

V letech **1958 – 1959** povstalci již byli **úspěšní**: svůj boj tentokrát zahájili v pohoří Sierra Maestra a snadno ovládli velká kubánská města a nakonec i metropoli Havanu. **Castro** se stal jako **předseda vlády** nejvlivnějším kubánským politikem, zatímco v úřadě prezidenta se pak dlouho střídali jeho druhořadí spojenci; významným Fidelovým politickým souputníkem a ministrem obrany byl po celá desetiletí jeho mladší bratr Raúl.

Castrovská revoluce ochladila vztahy se Spojenými státy – z ostrova se stáhli i američtí turisté – a Kuba se ocitla ve **vážných ekonomických potížích**. V první vlně je vláda řešila **zestátněním majetku** domácích boháčů a amerických firem (Na okraj: slavný americký spisovatel Ernest Hemingway, který tehdy na Kubě dlouhodobě žil, sice vyjádřil vůči Castrovi a jeho barbudos/vousáčům mírné sympatie, ale pak se raději z ostrova i s manželkou odstěhoval do Států a majetek ze svého sídla s sebou odvezl).

Kubánská vláda zavedla bezplatné školství a kvalitní, všeobecně dostupnou zdravotní péči (tehdy nejlepší v Latinské Americe), čímž se stala pro opoziční síly v celé oblasti i politickým vzorem. V druhé fázi **hospodářskou pomoc nabídl a poskytl Sovětský svaz** se svými satelity; sliboval si od toho strategický vliv v těsném sousedství Spojených států. Na druhou stranu americký poloostrov Florida – a zejména tamější letovisko Miami – se staly útočištěm pravicové kubánské emigrace.

V r. **1960 Spojené státy** přerušily s Kubou veškeré ekonomické, a dokonce i diplomatické kontakty a zahájily tak dlouhodobou – fakticky až dodnes trvající – **hospodářskou blokádu** ostrova

ve snaze přispět k pádu Castrova režimu; cíle však nebylo dosaženo a americký postup bývá i dnes uváděn jako doklad neúčinnosti ekonomických sankcí v mezinárodních vztazích.

V r. **1961** se **Spojené státy** v akci řízené tajnou službou CIA pokusily o invazi kubánských emigrantů na ostrov a o zahájení proticastrovského odboje; akce však byla vojensky zničena již v zárodku, při pokusu u vylodění v **Prasečí zátocě**. Sovětský svaz – ale také Československo – pak začaly kubánský režim zásobovat zbraněmi.

28.1.9 Karibská krize

V r. **1961** Spojené státy rozmístily v **Itálii a Turecku více než sto jaderných raket namířených proti Sovětskému svazu**, a schopných zasáhnout dokonce Moskvu. Sovětský svaz, vedený poststalinským vůdcem **Nikitou Chruščovem**, na to reagoval v r. **1962**, když v utajení začal na **Kubě** budovat **sovětské raketové základny**.

Prudký růst napětí mezi Moskvou a Washingtonem byl tehdy synchronně vystupňován také sovětským budováním proslulé zdi kolem Západního Berlína. Chruščov a nový, relativně mladý americký prezident **John Fitzgerald Kennedy** se sice pokusili obrousit ostré hrany konfliktu při **osobním setkání r. 1961 ve Vídni**, ale to se příliš nepodařilo.

Nyní, v r. 1962 Kennedy vyzval Rusy k vysvětlení jejich angažovanosti na Kubě, ale **Rusové** podcenili výkony amerických špiónážních letounů (jeden z nich byl dokonce nad Kubou sestřelen) a celou svou akci s raketami **zapřeli**.

Kennedy tedy reagoval tím, že **Kubu obklíčily americké válečné lodě**, aby zabránily v přístupu sovětským plavidlům již s jadernými hlavicemi. Ovšem následným telefonickým apod. jednáním mezi oběma velmocenskými státníky se podařilo rychle dosáhnout **dohody**: Rusové zastavili výstavbu kubánských základen a Američané stáhli rakety z Itálie a Turecka.

Fidel Castro se však poté sovětským soudruhům přizpůsobil i tím, že založil (1965) **Komunistickou stranu Kuby** (předchozí neobratné dávné pokusy o vznik komunistických sil byly zapomenuty), sám se stal komunistickým vůdcem a na Kubě nastolil **diktaturu této jediné strany**. Kubánci se pak rozhodli pro vývoz své verze marxismu do třetího světa. Che Guevara byl r. 1967 popraven v Bolívii při pokusu rozpoutat tam revoluci po kubánském vzoru a kubánská armáda se v 70. – 80. letech zapojovala do bojů v africké(!) Angole: podporovala marxistické, nakonec neúspěšné křídlo odboje proti portugalským kolonizátorům.

29. Euroamerický svět v „dlouhých“ 60. letech (1956 – 1969)

29.1 Základní otázka Západu

Celá společnost euroamerického Západu – ale nejvýrazněji Spojené státy – řešila po r. 1945 základní otázku, jak nasměrovat **poválečný vývoj**. Vyhranily se tu **2 přístupy**:

1. Konzervativní strategie: Druhá světová válka byla tragickým vybočením z jinak vcelku dobře nastaveného směru (šlo o selhání jednotlivců apod.); poválečný vývoj by tedy měl plynule navázat na vše pozitivní z 20. a 30. let;

2. Liberální strategie: Druhá světová válka byla logickým vyústěním četných temných stránek meziválečného světa; vedle impozantního kulturního rozvoje existovala přetrvávající bída dělnických a skrytá nouze nižších středních vrstev, chyběla práva žen, přetrvával systémový rasismus, školství sloužilo establishmentu, kolonie byly vykořisťovány...; poválečný vývoj musí být rázným a osvobozujícím rozchodem s předchozí politikou.

Postupně sice získali převahu **stoupenci druhého, liberálního přístupu**, ale museli čelit **konzervativní ofenzivě**. Ve **Spojených státech** ji nejviditelněji představoval **Výbor pro neamerickou činnost**, spojený s paranoidním antikomunistou, republikánským senátorem **Josephem McCarthym**, ale i s oficiálními institucemi, jako jsou výzvědná služba CIA nebo federální vyšetřovací úřad FBI. Pod záštitou výboru vznikl seznam 1,7 milionu Američanů

podezřelých z komunistického přesvědčení a z tajné spolupráce s Rusy, přičemž 28 tisíc jich bylo označeno za obzvlášť nebezpečné, a ti měli být zatčeni v případě vyhlášení výjimečného stavu. Perzekuce se týkala také asi 250 organizací. Docházelo k postihům svobodomyšlných osobností: filmový tvůrce Charles Chaplin byl donucen k emigraci do Evropy, černošský zpěvák a herec Paul Robeson nemohl cestovat do zahraničí. Filmař Dalton Trumbo – scenárista generačního filmu *Prázdniny v Římě* z r. 1953 – strávil rok ve vězení a pak musel tvořit pod pseudonymy; napsal totiž články, v nichž tvrdil mj.: *Russians were likely fearful of the mass of U.S. military power that surrounded them... If I were a Russian ... I would be alarmed* (zdroj: en.wikipedia.org). Podezírání ze strany kontrašpionáže se nevyhnul ani Albert Einstein. McCarthyho éra trvala zhruba pět let (ačkoli sám McCarthy byl diskvalifikován svým silným alkoholismem) a pozvolna odezněla až za nového prezidenta.

Ve Spojených státech sice v zásadě pokračovala dlouhá éra (1933 – 1969), kdy – téměř nepřetržitě – vládli prezidenti ze středové Demokratické strany, ale jako výjimka přišla 2 funkční období (1953 – 1961) oblíbeného válečného hrdiny **Dwighta Eisenhowera** za pravicové republikány.

29.2 Vnitropolitický vývoj ve Spojených státech a jiných západních demokraciích

V letech 1950 – 1953 se odehrála **Korejská válka**. V r. 1955 ve Spojených státech začal

systematický zápas černošské (dnes afroamerické) populace za zrovnoprávnění. Nejviditelnějším diskriminačním opatřením byla rasová segregace ve veřejné dopravě a celá emancipační akce začala ikonickým okamžikem, kdy černoška **Rosa Parksová** odmítla v autobuse uvolnit místo bělochovi a byla

uvězněna. Neformálním vůdcem černošského hnutí se stal černošský lékař a kazatel **Martin Luther King** (jeho slavný projev *I have a dream...*).

Střídání generací i životních stylů bylo symbolizováno zvolením (1960) mladého **prezidenta Johna Fitzgeralda Kennedyho** (v úřadě 1961 – 1963): on a jeho elegantní manželka Jacqueline se stali ikonickým párem celého západního světa.

Kennedy se postavil sovětskému vůdci Chruščovovi v **(druhé) Berlínské krizi 1961** (kdy východní Němci se sovětskou podporou obklíčili Západní Berlín proslulou Berlínskou zdí) a v **Karibské krizi 1962** kolem rozmístování amerických raket v Itálii a Turecku a sovětských raket na Kubě.

Kennedy slíbil mladé generaci Ameriku vstřícnou k mládí, ale v r. **1963** byl v **Dallasu** zastřelen najatým vrahem; skutečné pozadí atentátu se dodnes nepodařilo rozkrýt, ovšem za vraždou nepochybně stály americké ultrakonzervativní kruhy (Kennedyho vrah Lee Harvey Oswald byl během eskortování do věznice zabit odstřelovačem Jacobem Rubinsteinem, který pak zemřel ve vězení).

Kennedyho nástupce **Lyndon Johnson** (v úřadě 1963 – 1969) nabídl Americe **odstranění systémového rasismu** – což nakonec zajistil –, ale politické jestřáby uspokojil rozpoutáním **vietnamské války**.

Veškeré liberalizační hnutí na Západě (inspirativní americké hnutí hippies aj.) **60. let** se zkoncentrovalo do **studentských vzpour r. 1968**.

Spojené státy přijaly antidiskriminační zákony, které zrušily systémový rasismus, ale odpůrci moderní společnosti se zcela nevzdali. V r. **1968** byli krátce po sobě **zastřeleni Martin Luther King** a oblíbený bratr **JFK Robert Kennedy**.

V r. 1968 byl prezidentem zvolen republikán **Richard Nixon** (v úřadě 1969 – 1974). Američanům slíbil, že zemi vyvede z Vietnamské války. Slib v zásadě splnil, i když jeho završení se sám v Bílém domě nedočkal. Byl sice zvolen podruhé v r. 1972, ale musel odstoupit poté, co se prokázalo, že jeho volební štáb nezákonně získal interní informace o volební kampani Demokratické strany (**aféra Watergate**) a že sám Nixon při následném parlamentním vyšetřování kauzy lhal o své roli v případu.

Významné změny se odehrály ve **Francii**. Vnitropolitickou nestabilitu vyvolanou frustrujícími porážkami v neokolonialistických válkách (Indočína, severní Afrika) ukončil **prezident Charles de Gaulle**: nejprve ještě jako zákonodárce prosadil přijetí (1958) nové ústavy, která nastolovala prezidentský systém s posílenou pozicí hlavy státu a s oslabenými pravomocemi vlády (a částečně i parlamentu). Tak začala **5. francouzská republika**, která trvá dodnes. De Gaulle byl jejím prvním prezidentem (1959 – 1969). Došlo k likvidaci ultrapravicových kriminálních skupin, které odmítaly konec koloniální éry, a dokonce se několikrát pokusily de Gaulla fyzicky zlikvidovat. De Gaulle zajistil Francii pevné místo mezi západními velmocemi, ale odmítal přikyvovačskou úlohu zejména vůči Spojeným státům. Vyvedl Francii z vojenských struktur NATO (zůstala jen politickým členem), blokoval vstup Velké Británie do evropské integrace a uskutečnil (1966) významnou návštěvu Sovětského svazu.

29.3 Vývoj v Sovětském svazu a sovětském bloku

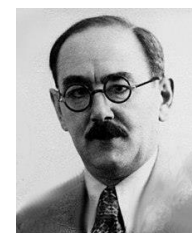
V r. **1953** zemřel zestárlý **Josif Stalin** a v Moskvě se rozpoutal tvrdý boj o nástupnictví (nejvyšším postem nebyla hlava státu, ale generální tajemník ústředního výboru komunistické strany). Tři roky trvalo, než umírnění liberalizátoři, vedení **Nikitou Chruščovem**, porazili poststalinisty (jejich nejvýraznější představitel Lavrentij Berija, šéf státní bezpečnosti NKVD/KGB, byl popraven zastřelením). Porážka dogmatických sil byla završena r. **1956** na **20. sjezdu komunistické strany**, kde Chruščov v proslulém projevu (před nímž však byli novináři vykázáni ze sálu) otevřeně pojmenoval Stalinovu éru nejen jako dobu velkolepé industrializace a hrdinského vítězství nad fašismem, ale také jako tragickou epochu naplněnou zločiny, hromadnými likvidacemi nepohodlných lidí i celých národů a zbídačováním země.

Chruščov dal propustit politické vězně a zmírnit cenzuru. Symbolem nových poměrů se stal spisovatel **Alexandr Solženicyn**, někdejší válečný hrdina, pak vězeň v sibiřském trestním táboře gulagu (jeho novela *Jeden den Ivana Děnisoviče* aj.) a nyní světově oceňovaný literát.

Uvolnění poměrů se ovšem netýkalo sovětské pozice na mezinárodní scéně. Pod vlivem sovětských událostí došlo v r. **1953** k protikomunistickému a rychle potlačenému **povstání ve východním Německu**. Následovalo podobné **povstání v létě 1956 v Polsku** – podle svého centra nazýváno **Poznaňské povstání**: se souhlasem Sovětského svazu (měl v Polsku své vojenské posádky) polské ozbrojené síly revoltu násilím zlikvidovaly: postřílely téměř stovku lidí.

Polským povstáním se inspirovali **Maďaři**. Jejich **povstání na podzim 1956** bylo ještě mohutnější – roli hrály tradičně konfliktní rusko-maďarské vztahy, posílené faktem, že v Maďarsku (někdejší státě Osy) byly rozmístěny ještě početnější sovětské vojenské jednotky. Povstání začalo, když do poklidné **budapešťské demonstrace** začali pálit odstřelovači z řad tajné policie. Následovaly pouliční boje, do jejichž čela se postavil nový maďarský premiér **Imre Nagy** – reformní komunist. Vyhlásil dokonce neutralitu Maďarska, načež proti němu i demonstrantům zasáhlo sovětské vojsko. **Pouliční válka v Budapešti** představovala největší událost svého druhu za celou dobu existence sovětského bloku. Povstalci byli poraženi a Nagy v r. 1958 popraven. Do čela Maďarska se dostal komunistický vůdce **János Kádár**.

29.4 Šedesátá léta 20. století jako svěbytná historicko-kulturní epocha

29.4.1 Obecná charakteristika

Šedesátá léta jsou – spolu se „zlatými“ dvacátými léty – **nejvýraznější dekadou 20. století**; v tomto smyslu **začínají vlastně již ve 2. polovině 50. let**, kdy došlo k **částečnému uvolnění mezinárodního – i vnitropolitického – napětí po Pařížské konferenci spojeneckých velmocí 1955** a po **porážce stalinistů v Sovětském svazu 1956** (na 20. sjezdu komunistické strany, po němž následovalo hromadné propouštění politických vězňů).

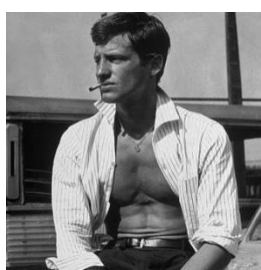
Široké možnosti lidské civilizace symbolizoval **rozvoj kosmických letů**: 1957 první umělá družice země (sovětský **Sputnik**), 1961 první člověk ve vesmíru (sovětský **Jurij Gagarin**), 1969 - 1972 Američané na Měsíci (6 expedic, astronauti **Neil Armstrong**, Edwin Aldrin, Eugene Cernan aj.).

V 60. letech vstoupila na práh dospělosti – a tedy do světa vzdělání, umění a médií – **početně silná generace dětí z poválečného baby-boomu**, navíc posílená **třicátníky**, jejichž start do samostatného života zpozdlila Druhá světová válka. Tato **generační vlna** se stala mohutnou silou, žádající větší svobodu, sociální spravedlnost a širší příležitosti. Starší generace politiků tedy byla přinucena řešit vlastně jediný úkol: jak této mládeži vyjít vstříc, a zachovat si tak aspoň část veřejného vlivu.

Tyto otázky byly náhle společné Západu i Východu (výrazem této blízkosti se stala např. mezinárodní konference o Franzi Kafkovi na zámku v Liblici nedaleko Mělníka r. 1963).

29.4.2 Umění a kultura vůbec

Nová situace se projevila především v **masové kultuře**. Symbolem proměn se staly **film a hudba**. Noví režiséři Sidney Lumet (*Dvanáct rozhněvaných mužů*), Stanley Kramer (*Hádej, kdo přijde na večeři*), Jean-Luc Godard (*U konce s dechem*), François Truffaut (*451 stupňů Fahrenheita*), Claude Lelouch (*Muž a žena*) přivedli nové herecké hvězdy, které se staly generačními symboly: Audrey Hepburnová, Jane Fondová, Gregory Peck, Sidney Poitier, Jean-Paul Belmondo, Marlène Jobertová...

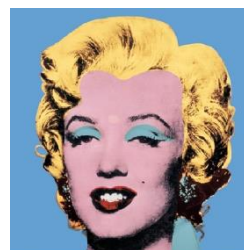
Moderní hudba navazovala na starší jazzovou a mladší rockandrollovou tradici a přijímala i impulsy z mimoevropských zdrojů – silným rysem šedesátek byl respekt ke kultuře osvobozených národů v éře dekolonizace. Zastřešujícími pojmy pro aktuální hudební trendy se staly **beat** a **rock**, novým faktem se staly hudební skupiny namísto dosavadních sólových zpěváků s orchestrem: britští Beatles, Rolling Stones, Pink Floyd, Deep Purple... Senzací se stala rocková jevištní i filmová verze pašijových her: *Jesus Christ Superstar*.

Ve Spojených státech se rozvíjela folková hudba protestně angažovaných písničkářů: Bob Dylan (Nobelova cena za literaturu 2016), Joan Baezová aj.

Velké výkony ovšem přinesla i tradičnější hudební produkce: americké muzikály *My Fair Lady*, *West Side Story*...

Výrazem nové atmosféry ve výtvarném umění se stal pop-art (Američan Andy Warhol – potomek slovenských rodičů – aj.), nacházející estetické hodnoty v produktech masové spotřeby (Campbellova polévka, ikonická herečka-blondýnka 50. let Marilyn Monroe...)

29.4.3 Generační střety

Šedesátá léta vyvrcholila rokem **1968**. Spouštěčem událostí se stal **postup Spojených států ohledně války ve Vietnamu**. Neúspěchy profesionální americké armády vedly k tomu, že americká vláda sáhla k hromadným odvodům mladých mužů. Tím ovšem osudově prohloubila propast mezi politikou a mladou generací. Spojené státy i západoevropské země, které americké válečné dobrodružství podporovaly, se staly dějištěm tvrdých mezigeneračních střetů, v nichž mládež

usilovala i o více práv pro ženy a etnické skupiny, o liberalizaci školství apod. **Studentské stávky, pouliční boje na barikádách; hromadné protesty** zachvátily celý západní svět, od americké Kalifornie (hnutí hippies) přes Londýn a Paříž až po Západní Berlín.

29.5 Vývoj v Sovětském svazu

V r. **1964** byl **svržen Chruščov** – stal se jediným vedoucím sovětským politikem, který ve své funkci nezemřel (samozřejmě kromě posledního sovětského vůdce Michaila Gorbačova). Odstranili ho neostalinisté, kteří mu měli za zlé, že liberalizací vnitřních poměrů vnesl do země chaos a že v zahraničí snižoval vážnost státu. Kromě Karibské krize aj. se mu stále vytýkala někdejší okružní cesta po Spojených státech (1960), kdy se nadchl pro farmaření po americkém způsobu (pěstování kukuřice atd.) a na závěr promluvil ve Valném shromáždění OSN, kde se natolik řečnický rozvášnil, že aby dodal důraz svým slovům, zul si botu a tloukl s ní do řečnického pultu...

Chruščovovým nástupcem se stal **Leonid Brežněv**: opět utužil cenzuru, v zahraniční politice ochladil vztahy se Západem a v rámci sovětského bloku zastával zásadu, kterou západní novináři nazvali Brežněvova doktrína: vnitřní vývoj v kterémkoli prosovětském státě není jen jeho vnitřní věcí, ale záležitostí komunistického bloku jako celku.

29.6 Československo v 60. letech a Pražské jaro

29.6.1 Éra Antonína Novotného

Po smrti Antonína Zápotockého (1957) se **prezidentem a komunistickým předákem** stal **Antonín Novotný**. Osobnostně málo výrazný politik měl za sebou úctyhodnou minulost odbojáře – byl vězněn v koncentračním táboře. Získal si silnou **Chruščovovou podporu**, ovšem liberalizace v jeho podání byla spíše váhavá: političtí vězni byli propouštěni v širokém období 1956 – 1960. Ve snaze vytvořit dojem, že sám přináší přelomové změny Novotný rozšiřoval v zemi představu, že beztrádní komunistická společnost je již na dohled; výrazem této snahy byla nová (třetí) **československá ústava z r. 1960**: dodnes z ní zůstávají obrysy správního rozdělení na kraje a okresy.

Vzápětí však došlo k **ekonomické krizi**: republika již dlouho žila z podstaty, vyčerpaly se technologické inovace z 50. let a plánovitě hospodaření podle pětiletok přineslo výrazný pokles makroekonomických ukazatelů i reálných příjmů obyvatelstva; nechtěným symbolem doby se staly fronty na maso.

Novotný zareagoval tím, že vyzval ekonomické odborníky k nalezení **nové hospodářské strategie**. Do čela reformního týmu postavil (1961) nového ředitele Ekonomického ústavu Československé akademie věd **Otu Šika** (s nímž se znal z koncentráku). Šikův tým začal přebírat – i formou zahraničních výzkumných cest – poznatky západní ekonomické vědy (nejmladším členem skupiny byl Václav Klaus). Postupně Šik a jeho lidé vytvořili **koncept ekonomické reformy**, která stála na **2 pilířích**: (1) **pragmatický komunismus** (= obnova individuálního soukromého podnikání) a (2) **ekonomická svoboda národních podniků**, včetně jejich zahraničněobchodních kontaktů (vzorem byla Jugoslávie – koncept decentralizované socialistické ekonomiky).

V **zahraniční politice** se Novotný dostal do tvrdého **konfliktu s Brežněvem**. V r. **1964** mu napsal **dopis**, v němž opatrně vyjádřil výhrady k Chruščovovu sesazení (dopis byl činem v sovětském bloku zcela výjimečným) a následně **odmítal Brežněvův nátlak směrem k rozmístění sovětských vojáků** – dokonce s jadernými zbraněmi – na československém území; Rusové svůj požadavek zdůvodňovali

potřebou vytvořit protiváhu k americkým vojenským základnám v Západním Německu (od 60. let byly vybavovány i jadernou municí). Teprve ve 2. polovině 60. let taková sovětská vojenská základna začala vznikat – v nejpřísnějším utajení – v lokalitě Míšov ve vojenském prostoru Brdy (dnes Atom muzeum).

V domácí politice Novotný sice proslul jako člověk nedůtklivý vůči kritikům (zlidověl jeho tragikomický výrok *Ještě jednou se na to podívám – a vidím, že pravdu mám já*) a choval averzi vůči Slovákům, ale jinak nechával věcem volný průchod, což podpořilo aktuální **mimořádný rozvoj československé kultury**.

Začala vznikat **nová divadla**: v Praze autorské divadlo **Semafor** (od 1959; ústřední dvojice Jiří Suchý a Jiří Šlitr), režisérská divadla **Na Zábradlí** (od 1958; tvůrčí osobnosti Ivan Vyskočil, Jan Grossman, Evald Schorm, Václav Havel) a **Za Branou** (od 1965; Otomar Krejča, Jan Tříska aj.)

V r. **1963** se na zámku **Liblice** nedaleko Mělníka konala mezinárodní konference o **Franzi Kafkovi** (1883 – 1924): výsledkem bylo poznání, že v moderním světě je obyčejný člověk vystaven ze strany systému stejnému procesu odlidštění jak na Západě, tak i na Východě.

V r. **1965** v pražském sále Lucerna koncertoval patrně nejpoblábnější jazzový hudebník všech dob, americký černošský trumpetista a zpěvák **Louis Armstrong** se svým orchestrem. Koncert uváděli Suchý a Šlitr; Armstrong strávil v Praze asi týden (!) a setkal se tu prakticky se všemi významnými osobnostmi tehdejší české populární hudby.

Silnou pozici si vydobyl **československý film**, navazující mj. na novou vlnu francouzského aj. filmu. Vše začalo svobodomyšlně pojatými muzikály z r. 1964 *Kdyby tisíc klarinetů* a *Starci na chmelu*. Následovaly satiry *Bílá paní* (1965) a (pozdější) *Světáci* (1969), generačními výpověďmi zaujal pozdější mnohaoscarový režisér **Miloš Forman** (*Černý Petr*; 1963; *Lásky jedné plavovlásky*; 1965) i **Věra Chytilová** (*Sedmikrásky*; 1966). A ráz mezinárodní senzace získal fakt, že v rozmezí tří let Oscar pro neanglický zbytek světa putoval dvakrát do Československa: za *Obchod na korze* (1965; o osudu Židů v klerofašistickém Slovensku; režie Ján Kádár a Elmar Klos) a *Ostře sledované vlaky* (1967; z protektorátu na konci války; podle novely Bohumila Hrabala; režie Jiří Menzel).

V r. **1967** se konala světová výstava **EXPO** v kanadském **Montrealu** a československý pavilon byl středem pozornosti (s kinodivadlem Laternou Magikou atd.); ohlas ještě předčil někdejší vydařenou prezentaci v Bruselu 1958.

29.6.2 Pražské jaro

Československé události let 1967 – 1968 dostaly novinářské (tedy od západních novinářů) označení **Pražské jaro**; pojem se shoduje se známým festivalem klasické hudby, jenž se koná

každoročně od r. 1946, ale někdy se objevuje i výklad, že tu jde (také) o odkaz na liberalizační a revoluční Jaro národů z r. 1848.

Československé Pražské jaro bylo podníceno **(a)** neuspokojivým **aktuálním stavem** státu i společnosti pod komunistickou vládou a **(b)** vědomím, že především početná **mladá generace** nevidí pro sebe ve stávajících poměrech naději na plnohodnotný profesní, občanský i soukromý život.

Vše bylo záramováno vlivem tradičních českých „osmičkových“ výročí. Jednak se připomínalo **20 let od komunistického převratu** (dobově: od vítězství pracujícího lidu, vedeného komunistickou stranou, nad reakčními kapitalistickými silami) a nabízelo se posoudit, zda opravdu přišly nové, lepší zítřky. Ale možná ještě větší význam mělo **50. výročí vzniku masarykovského Československa**. Ve společnosti ještě žili pamětníci Československé republiky jako ekonomicky a kulturně vyspělé země, která byla v mnohém vzorovou demokracií; jistá idealizace tohoto pohledu nemohla zastřít, že nynější Československo prakticky ve všech směrech zaostává za touto stále ještě nedávnou minulostí.

Když pomineme mimořádný kulturní rozvoj celých československých 60. let, první konkrétní událostí Pražského jara byl **sjezd Svazu československých spisovatelů v červnu 1967**. Proti ideologizaci a cenzuře tam vystoupili **Pavel Kohout** (v 50. letech hvězda budovatelské, tedy prorežimní tvorby), **Milan Kundera**, **Ludvík Vaculík**, **Josef Škvorecký**, **Václav Havel**, **Ivan Klíma** aj., podporováni legendárními básnickými osobnostmi **Jaroslavem Seifertem** a **Františkem Hrubínem**, kteří v podobném duchu vystoupili na obdobné akci již v postalinském roce **1956**.

V **říjnu 1967** přišla – jako v českých dějinách vícekrát – akce **vysokoškolských studentů**. Šlo o to, že na nových – panelákových, nekvalitně vybudovaných – **kolejích v Praze na Strahově** pravidelně přestávalo fungovat elektrické osvětlení.

31. 10. 1967 odtud 2 tisíce studentů vyšlo v protestním průvodu k Hradu. Šli pod dvojznačným heslem „*Chceme světlo!*“ a byli zastaveni, brutálně zbiti a rozeznáni policií. Akademičtí hodnostáři protestovali a sám prezident a komunistický vůdce Antonín Novotný přišel věc studentům vysvětlovat, ale bylo jasné, že jeho kariéra je u konce.

V **prosinci 1967** v Praze jednal **Ústřední výbor Komunistické strany Československa**. Šlo o rozšířené, několikasetlenné vedení strany, které většinou jen automaticky zdvihalo ruku pro návrhy od svého předsednictva (politbyra), ale tentokrát se na hlavu Novotného a jeho nejbližších lidí snesla rozsáhlá kritika: nejmenším ze vznesených požadavků bylo personální oddělení funkce stranického předáka (prvního tajemníka) od úřadu prezidenta republiky. Novotný, zatlačený do defenzivy, odročil jednání výboru na leden s intelektuálně pokleslým zdůvodněním, aby si přítomné *soudružky mohly doma napéct vánoční cukroví*.

Hned na začátku ledna **ústřední výbor sesadil Novotného z čela strany**. Mj. po některých jeho nedávných pohrdlivých výročích na adresu Slováků bylo jasné, že jeho nástupce bude ze Slovenska. Tehdejší nejvýraznější postavou slovenské politiky byl **Gustáv Husák**, původní profesí právník, za války čelný představitel komunistického křídla slovenského protifašistického odboje. Gottwald a jeho lidé rozeznali Husákův intelekt i silnou politickou ctižádost, takže jej r. 1951 vsadili do vězení; za mřížemi Husák strávil 9 let, přičemž byl vícekrát podrobován i fyzickému mučení. Z pohledu roku 1968 měl tedy velmi zajímavou minulost, ovšem jeho povahové vlastnosti i fakt, že v letech 1947 – 1948 vlastně provedl na Slovensku gottwaldovský Vítězný únor, vedly k tomu že v **lednu 1968** byl **do čela Komunistické strany Československa** zvolen málo známý a vcelku mladý (46 let) **Alexander Dubček**. Zklamaný Husák se prohlásil jeho stoupencem, ale že sleduje především vlastní cíle, prokázal tím, že si jako své osobní politické téma vybral plán na přeměnu Československa ve dvoučlennou federaci; tento projekt však dlouho zůstával na okraji zájmu.

Dubček strávil dětství v Sovětském svazu, neboť jeho rodiče tam působili v mezinárodní budovatelské brigádě. Válku prožil na Slovensku a posléze bojoval v řadách partyzánů. Byl vyučený strojní zámečnický, ale jako komunista s perfektní znalostí ruštiny studoval v 50. letech na politické škole v Moskvě – mj. s pozdějším sovětským politikem Michailem Gorbačovem. Dubček byl charakterní idealista s darem přesvědčivého vystupování na veřejnosti, ale postrádal politickou obratnost i předvídavost.

Předsevzal si však jako strategický záměr **modernizaci a částečnou liberalizaci komunistického režimu v Československu**. Tento projekt byl shrnut do **Akčního programu KSČ**: dokument, který byl formálně vydán ústředním výborem strany, svým názvem sympaticky překrýval neblaze proslulé akční výbory z r. 1948. Začalo se hovořit o **polednové politice, obrodném procesu** a o **socialismu s lidskou tváří**.

Ještě v lednu 1968 Dubček navštívil Moskvu, aby se představil **Brežněvovi**. Setkání bylo přátelské: Brežněv byl rád, že se zbavil Novotného, a Dubčekovým reformním plánům nepřikládal váhu. Brežněvovu proslulou větičku „*To je vaše věc.*“ (Eto vaše dělo / Это ваше дело) si však Dubček zcela mylně vyložil jako paušální souhlas sovětského vůdce s jakýmkoli dalším československým vývojem.

Tlak na **zavedení reformního kurzu** měl své **objektivní příčiny**. Kromě neveselé **ekonomické situace** tu působil i **demografický vývoj**: tak jako jinde v euroamerickém světě, i u nás vstupovala na práh dospělosti početně silná mladá **poválečná generace**. Bylo jasné, že komunistická strana bude moci poklidně vládnout jen tehdy, jestliže získá její důvěru, což nešlo bez likvidace cenzury, otevření hranic na Západ, rozšíření studijních příležitostí (bez ohledu na politické pozadí rodin) a bez hospodářské prosperity i svobody v kultuře. Dubček počítal s tím, že občané a zejména mládež oceňují existující sociální jistoty a že v atmosféře svobody nezatouží po návratu kapitalismu.

Důležité byly i **vnitropolitické souvislosti**. Na srpen 1968 byl **naplánován 14. sjezd komunistické strany**: předcházely mu volby v místních a regionálních stranických organizacích. Na sjezd pak měly navázat parlamentní a komunální volby: očekávalo se, že tentokrát to budou volby se skutečným výběrem. Jinými slovy, republiku čekala v celém průběhu roku 1968 masivní personální obměna v politice a Dubčekovi reformátoři věděli, že na využití této jedinečné příležitosti záleží celý další vývoj země. Polednová politika měla totiž ve straně i své **odpůrce**: jejich hlavním představitelem se stal nebezpečný ideolog **Vasil Bil'ak** (původně krejčí z Podkarpatské Rusi).

Obě křídla KSČ, silící reformní a slábnoucí rigidní, zachovávala navenek příměří až do oslav Vítězného února. Ale **atmosféra ve společnosti byla jiná** již od začátku roku. Např. cestovní kancelář Čedok (jediná významná v Československu) začala nabízet více zájezdů do zahraničí: častěji do Švýcarska, Skandinávie, Itálie, USA... a přišla i senzační novinka: cesta kolem světa.

Ožil **náboženský život** a zájem o křesťanská témata. Např. českobudějovické Jihočeské divadlo uvedlo operu Bohuslava Martinů: *Hry o Marii*; tato opera byla tehdy v Československu inscenována poprvé od r. 1945. Pražské arcibiskupství spravoval respektovaný kněz **František Tomášek** (arcibiskup Josef Beran žil v emigraci v Římě) a vzrostla církevní aktivita na regionální úrovni (českobudějovický biskup Josef Hlouch, královéhradecký kněz Karel Otčenášek aj.).

Na **Karlovu univerzitu** se vrátili nemarxističtí pedagogové i badatelé: proslulý filozof **Jan Patočka**, katolický historik **Zdeněk Kalista**, ultrakonzervativní historik umění **Václav Černý**...

Stranou nezůstal ani svět **sportu**. Když na zimní olympiádě ve francouzském Grenoble českoslovenští hokejisté porazili Sovětský svaz 5 : 4, české noviny o zápase informovaly oslavně pod titulkem – donedávna nemyslitelným – ***Strhující bojovnost zastavila sovětskou hokejovou mašinu.***

Po dvaceti letech byla v Československu obnovena organizace pro děti a mládež **Skaut**. Začaly opět vycházet – starší i nové – knížky legendárního skautského spisovatele Jaroslava Foglara (podle dvou z nich vznikl TV seriál *Záhada hlavolamu*). Začalo obnovování **Sokola**.

Dubček dobudoval svůj **tým** a brzy po Únoru měl hotovo; jeho nejviditelnější spolupracovníky byli noví lidé: **předseda vlády Oldřich Černík, předseda parlamentu (Národního shromáždění) Josef Smrkovský, ministr zahraničí Jiří Hájek, předseda ústředního výboru Národní fronty** (prokomunistického koordinačního centra společenských organizací) **František Kriegel** – ovšem nejúctyhodnější osobností polednového Československa se stal **prezident Ludvík Svoboda** – armádní generál a hrdina dvou světových válek.

Počínaje březnem 1968 **média** přinášela prakticky denně zprávy o pozitivních změnách na nejružnějších místech ve společnosti. Vše bylo ovlivněno snahou přiblížit se světu nebo navázat na předúnorový vývoj. Na okraj: došlo i na soutěž Miss – jejím patronem byl slovenský kulturista Juraj Višný...

V médiích se začaly objevovat **články o politicky pronásledovaných osobnostech z 50. let** i analýzy o rostoucích cenách apod. Optimistická společenská nálada se ovšem projevila v **hospodářském oživení**.

Zejména **výrobní a zemědělská družstva** se pustila do **svobodného podnikání**.

Skandálem, který zpětně ukázal politickou bídu v Novotného éře, byla emigrace generála Jana Šejny: někdejší Novotného chránělec byl nyní důvodně podezřelý z finančních machinací s jetelovým osivem („semínkový generál“). Emigroval se synem a milenkou do Spojených států, a CIA a Pentagonu prozradil řadu cenných informací. (Lidová anekdota: Antonín Novotný dostal telegram z ciziny s tímto textem: *V Americe – holek hejna! Zdraví Šejna.*)

Na veřejnost vystoupili i ctitelé první republiky. U příležitosti březnového masarykovského výročí početná skupina umělců uskutečnila **pietní akt u hrobu TGM v Lánech** (hlavním organizátorem byl filmový režisér **Jiří Krejčík**). Noviny přinesly rozhovory s donedávna

přehlíženými **osobnostmi prvorepublikových časů**: s Hanou Benešovou, s generálem Karlem Klapálkem atd. Po dvou desetiletích se vrátilo adekvátní připomínání **západního odboje**, byly obnovovány pomníky americkým osvoboditelům.

Sami novináři žádali **zrušení cenzury**, k čemuž také došlo. Začaly vycházet **nové novinové i časopisecké tituly**.

V dubnu Dubček v médiích prohlásil: *Svoboda projevu a kritiky, svoboda tisku – to už dnes nejsou požadavky, ale skutečnost posledních měsíců. Definitivně řešíme všechny problémy rehabilitace nevinně pronásledovaných lidí.*

Absolutním vrcholem Dubčekova týmu byly oslavy Prvního máje: novým politikům nadšeně aplaudovala celá země. Do té doby žádný evropský komunista nebyl mezinárodně tak populární jako Dubček.

Ikonou moderní hudby roku 1968 a jednou z tváří tehdejších liberalizačních změn se stala **zpěvačka Marta Kubišová**: její píseň **Modlitba pro Martu**, inspirovaná textem Jana Amose Komenského, se stala neoficiální hymnou Pražského jara.

Střední a vysoké školy začaly domlouvat **studijní pobyty na Západě**, připravovalo se obnovení víceletých gymnázií,

Socialismus s lidskou tváří měl však své limity. **Dubček a jeho lidé zcela odmítali možnost vzniku nových politických stran**. Veřejně aktivním lidem nabízeli vstup do komunistické strany se zárukou – kterou mysleli zcela vážně –, že na půdě KSČ je možné hlásat jakékoli názory a hledat podporu pro jakékoli projekty, ale komunistická strana zůstane vedoucí politickou silou ve společnosti.

Proti této pozici se rozvinulo **úsilí o obnovení sociálně demokratické strany** (a o návrat jejího vedení z exilu) a stoupenci demokratické pravice vytvořili **Klub angažovaných nestraníků (KAN)**: formálně zájmové sdružení, ve skutečnosti však kryptostranu čekající na svou příležitost. V obou aktivitách vynikal mladý dramatik **Václav Havel**. Zejména mezi nekomunisty se začalo vážně **uvažovat** o vystoupení Československa z Varšavské smlouvy a o **neutralitě** po vzoru Rakouska.

Na začátku května Dubčekův tým přiletěl na návštěvu do **Moskvy**. Bolševický vůdce Brežněv, předseda sovětské vlády Alexej Kosygin aj. upozornili, že československý vývoj neodpovídá jejich představám, a varovali před ohrožením socialismu v zemi. Čechoslováci argumentovali, že jejich komunistická strana neměla nikdy takovou podporu veřejnosti jako nyní.

Brzy nato se – jako každoročně – v některých československých vojenských prostorech konalo společné cvičení československé a sovětské armády s názvem **Štít**: po jeho skončení sovětsí vojáci nápadně dlouho otáleli s odjezdem domů. Šlo o Brežněvův meziřádkový vzkaz Dubčekovi, ale ten to bagatelizoval. Ostatně, Pražské jaro si získávalo **široké sympatie po celém světě**. Sílila představa, že Čechoslováci našli a do praxe uvádějí inspirativní ideální koncept moderní společnosti.

V červnu byla v novinách publikována **petice Dva tisíce slov**. Na základě podnětu od několika vědeckých pracovníků (vynálezce kontaktních čoček **Otto Wichterle** aj.) ji sepsal **Ludvík Vaculík**. Petice připomínala vinu KSČ na temných stránkách uplynulého dvacetiletí a vyzývala veřejnost, aby i **organizovaným způsobem** prováděla **veřejnou kontrolu**, zda reformní úsilí komunistů neslabne. Petici podepsal prakticky každý, kdo v československé kultuře, vědě, sportu apod. něco znamenal, a přidalo se množství řadových občanů – celkem více než 150 tisíc lidí.

Vedení komunistické strany petici odsoudilo, poněvadž vybízela k vytváření nových politických struktur, ale proti jejím signatářům ani proti jejímu šíření nijak nezasahovalo; šlo o postoj, který v Moskvě nechápal vůbec nikdo.

Přišlo **léto** a Čechoslováci po dvaceti letech vyrazili **svobodně na Západ** a zároveň se turisté hrnuli ze zahraničí (senzací se stala akce rakouských odborářů: jihočeským pracujícím poskytovali za vlídnou cenu místo ve svých rekreačních zařízeních v Alpách...).

Zároveň zesílil Brežněvův tlak. V **červenci** ve **Varšavě** jednal s nejvyššími představiteli čtyř ze členů Varšavské smlouvy: Polska, Bulharska, Maďarska a Východního Německa. Do Československa pak společně zaslali varovný dopis, že tamější vývoj ohrožuje celou světovou socialistickou soustavu. K nátlakové akci se nepřipojila odlehlá **Albánie** ani vůči Československu vždy vstřícné **Rumunsko** (s vlastními zdroji ropy...).

Nejprve se Brežněv a spol. setkali s Dubčekem, Svobodou aj. na významném železničním překladišti v **Čierné na Tisou** u československo-sovětské hranice a vzápětí celá „varšavská pětka“ jednala s Čechoslováky v **Bratislavě**. Vnucovala jim ideu **internacionální povinnosti** při obraně před kapitalismem a imperialismem. Dubčekův tým souhlasil, ale výhrůžnou kritiku československého vývoje pokaždé odmítl – a v srpnu přivítal v Praze na státní návštěvě jugoslávského prezidenta maršála **Josipa Tita**.

Mezitím v Moskvě rozhodli o **vojenském řešení celé situace**. Načasovali ji na okamžik **před zahájením 14. sjezdu KSČ**, kdy shodou okolností ministr zahraničí Hájek s doprovodem pobýval na reciproční návštěvě v **Jugoslávii**, a dubčekovci tedy nebyli v Praze kompletní.

21. srpna 1968 (vlastně počínaje nocí z 20. na 21. 8.) Sovětský svaz – doprovázen svými satelity **Východním Německem, Polskem, Maďarskem a Bulharskem** – provedl **vojenskou invazi do Československa**. Armády těchto 5 států Varšavské smlouvy obsadily československé území pozemními i vzdušnými silami. Akce se nezúčastnili 2 členové varšavského paktu: Albánie (která vzápětí z aliance vystoupila) a Rumunsko, jehož diktátorský vládce Nicolae Ceausescu si mohl tento postoj dovolit, protože Rumunsko má vlastní zdroje ropy.

Hlavní důvody pro invazi byly tři:

(1) Obavy komunistických vůdců, že československý reformní komunismus se stane následovaným vzorem i v jiných státech sovětského bloku;

(2) Obavy Moskvy, že Československo se stane neutrálním státem (po vzoru Rakouska) a že Sovětský svaz přijde o cenné suroviny, které dosud z Československa dovážel (zejména se hovořilo o uranu);

(3) Snaha Leonida Brežněva rozmístit sovětskou armádu na československém území, aby tak představovala protiváhu amerických vojenských sil v bavorské části západního Německa (sovětská armáda měla již od druhé světové války své jednotky ve Východním Německu, v Polsku a Maďarsku).

Okupanti střelbou poškodili některé objekty v centru Prahy: mj. **Národní muzeum a budovu Československého rozhlasu**, kde se bojovalo znovu po 23 letech.

V důsledku invaze **zahynulo 137 československých občanů-civilistů**: byli zastřeleni, přejeti, zabily je střepiny granátů nebo uhořeli v troskách zapálených domů. Nejznámější obětí se stala patnáctiletá studentka Danko Košanová, kterou 21. 8. Rusové zastřelili před Univerzitou Komenského v Bratislavě.

Okupantům se nepodařilo zformovat novou československou vládu, která by byla složena z kolaborujících neostalinistů (ti předtím sestavili a do Moskvy odeslali takzvaný zvací dopis). Proto **sovětská armáda předáky Pražského jara zajala** a pozemní a pak leteckou cestou dopravila z Československa do Moskvy. Tam jim Brežněv a jeho lidé připravili – zcela v orwelllovském duchu – velkolepé uvítání: vystupovali jako ti, kdo Československo a jeho naivní komunistické předáky zachránili před domácím chaosem a expanzí Západu.

Následovaly ovšem tvrdé rozhovory v Kremlu:

27. 8. byli českoslovenští politici dotlačeni k podpisu **Moskevského protokolu o souhlasu s dočasným – ovšem termínově neupřesněným – pobytem sovětských vojsk v Československu**; poslední podepsal Alexander Dubček – podle vlastních slov z obavy z pokračujících obětí na životech ve vlasti; nepodepsal František Kriegel.

Českoslovenští politici se pak vrátili domů; Namísto *obrodného procesu* se začalo hovořit o

realitě. Všechna jednání komunistické strany z r. 1968 byla anulována – včetně 14. sjezdu (tzv. vysočanského), který se narychlo sešel v době, kdy se v pražských ulicích ještě střílelo.

Mezinárodní protesty proti okupaci Československa byly mohutné, ale krátkodobé a bez účinku. Ministr zahraničí Hájek vystoupil v OSN se žádostí o podporu pro svou zemi, ale Sovětský svaz zablokoval jednání v Radě bezpečnosti. Pozice Spojených států byla oslabená: nebylo možné odsuzovat sovětskou invazi, když Američané právě brutálně válčili ve Vietnamu.

Na okraj: **Letní olympijské hry 1968** se konaly v Mexico City a kvůli podnebným podmínkám i vysoké nadmořské výšce proběhly neobvykle až v říjnu, neboť sportovci tam pobývali už od léta kvůli aklimatizaci. Ve světě nyní vzniklo spontánní hnutí *Zakažte jim Mexiko*, které žádalo, aby pro sportovce z pětice okupačních států byly hry uzavřeny. Akce neměla úspěch, ale jednou z hvězd

olympiády se stala gymnastka **Věra Čáslavská**, jeden ze symbolů Pražského jara: olympijské medaile sbírala již od olympiády 1960 v Římě a nyní v Mexiku vybojovala 4x zlato a 2x stříbro (!). Během her se provdala za reprezentanta v běhu Josefa Odložila (stříbrný na OH 1964 v Tokiu): jejich svatbu v katedrále mexické metropole vidělo před chrámem 100 tisíc diváků a prostřednictvím televizních zpráv ji sledoval celý svět; od doby manželů Zátopkových na OH 1952 v Helsinkách sportovní dějiny nic podobného nezažily.

V **Československu** brzy nastoupily personální výměny, jejichž výsledkem byl nástup **prosovětských sil**. Veřejnost měla být uchlácholena **přeměnou Československa na dvoučlennou federaci** (Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika) s autonomií ve školství a kultuře – zákon z 28. 10. 1968, platnost od 1. 1. 1969.

16. 1. 1969 se na rampě před Národním muzeem upálil student Karlovy univerzity Jan Palach: učinil tak, aby vyburcoval československou veřejnost z rezignovanosti a letargie, do níž po okupaci upadla. Jeho čin měl celosvětový ohlas: demonstroval, jak životně důležité naděje československá mládež do Pražského jara vkládala. Palach zemřel v nemocnici 19. 1.

25. 2. 1969 se na Václavském náměstí upálil – s tímž záměrem – šumperský středoškolský student **Jan Zajíc** a na Velký pátek (4. 4. 1969) stejný čin provedl na náměstí v Jihlavě komunistický dělník **Evžen Plocek**.

V dubnu 1969 byl v čele komunistické strany Dubček nahrazen ambiciózním veteránem slovenské politiky **Gustávem Husákem**. Dubček se stal předsedou parlamentu Federálního shromáždění, ale už jen přihlížel, jak **21. 8. 1969** Husákův kolaborantský režim **tvrdě zasáhl** proti masovým protiokupačním demonstracím. Zásahů se tehdy účastnily jen československé ozbrojené síly: zatímco policie (Veřejná bezpečnost) použila obušky a vodní děla, komunističtí ozbrojenci – Lidové milice – do davů dokonce stříleli: zahynulo 5 lidí, nejznámější obětí byla v Brně osmnáctiletá studentka Danuše Muzikářová.

Dubček byl pak odstraněn z politického života: vyloučili ho z strany, krátce působil jako velvyslanec v Turecku a pak pracoval jako řadový zaměstnanec u slovenských státních lesů.

V komunistické straně i v podnicích, školách apod. proběhly mohutné **personální čistky** (mezi organizátory vynikl do té doby prakticky neznámý Miloš Jakeš – Jihočeň, původně nakloněný liberalizaci): reformátoři byli vyloučeni či vyhozeni ze strany, následovaly podobné perzekuce v zaměstnání. **Z Československa emigrovalo téměř 100 tisíc lidí.**

V r. **1970** nové vedení komunistické strany vytvořilo dokument Poučení z krizového vývoje, který byl pro následujících téměř 20 let jediným, kanonickým výkladem r. 1968.

30. Sedmdesátá léta: období détente v mezinárodní politice a normalizace v Československu

30.1 Výchozí situace

Počátek 70. let znamenal **krizovou situaci pro Západ i Východ**. Západ byl otřesen (a) důsledky generačních střetů v 60. letech, (b) americkou porážkou ve Vietnamu a (c) ropným šokem v důsledku arabsko-izraelského konfliktu. Východ oslabovaly důsledky sovětské invaze do Československa: prudce poklesla důvěra světové levice v roli Sovětského svazu – nyní již bylo naplno zřejmé, že pod setrvalými moskevskými frázemi o mezinárodním sjednocování pracujícího lidu se skrývá bezohledná velmocenská politika.

Navíc působily **důsledky ekonomického rozvoje** zahájeného po válce. Byly sice dokončovány (např. v Německu skutečně teprve nyní) opravy a rekonstrukce objektů poškozených válkou a stát blahobytu (sociální stát) přinesl obyvatelstvu **západní Evropy** nikdy předtím nepoznanou vysokou životní úroveň, ale to vše za cenu vysoké energetické náročnosti a ideového vyprázdnění politiky.

Sovětský blok pod Brežněvovou taktovkou paranoidně odmítal ekonomickou provázanost se Západem a ekonomicky zaostával.

30.2 Détente a helsinský proces

Obě strany bipolárního světa byly okolnostmi dotlačeny ke spolupráci. **Kolem poloviny 70. let** tedy došlo k uvolnění mezinárodního napětí (oteplení ve studené válce); atmosféra tohoto období se označuje francouzským výrazem *détente* (= „odnapětění“).

Předzvěstí tohoto vývoje byla činnost západoněmeckého kancléře **Willyho Brandta** (v úřadě 1969 – 1974): navštívil Polsko, Československo i Východní Německo s omluvným postojem vztaženým k německé vině za válečné zločiny, a se všemi třemi zeměmi uzavřel smlouvy o dobrém sousedství. Fotografie Brandta klečícího před pomníkem nacistických obětí ve varšavském ghettu se stala jedním z ikonických snímků druhé poloviny 20. století. Brandt dostal Nobelovu cenu míru (1971), ale z politiky musel nečekaně odejít, když se prokázalo, že jeden z jeho spolupracovníků byl agentem východoněmecké tajné služby Stasi.

Hlavním produktem období détente byla nejvýznamnější událost poválečných evropských dějin, která vstoupila do povědomí jako **helsinský proces**. Po několikaleté, v zásadě nevěřejné diplomatické přípravě se v r. **1975** konala v **Helsinkách Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě**. Účastnilo se jí – na nejvyšší úrovni – **35 států**: 33 evropských (všechny kromě Albánie) a Spojené státy a Kanada. Konference byla – nepřiznanou – náhradou za neuskutečněnou všeobecnou mírovou konferenci po druhé světové válce a byla nejreprezentativnější evropskou diplomatickou událostí od dob ponapoleonského Vídeňského kongresu (1815). Vrcholní politici zúčastněných států podepsali **Závěrečný akt**, v němž se především zavázaly že: (a) budou respektovány aktuální evropské státní hranice, (b) mezinárodní spory **nebudou řešeny silou**, (c) vlády budou dodržovat a hájit **lidská práva a svobody** a (d) všechny státy budou usilovat o **maximální vzájemnou spolupráci**.

Mezi řádky se rozumělo, že pokud jde o **ekonomické aspekty**, Východ bude dodávat suroviny a Západ technologie, přičemž se očekávalo, že expertní, kulturní apod. kontakty přes železnou oponu povedou k liberalizaci komunistických států. **Sovětský blok** ovšem o úplném dodržování Závěrečného aktu ani na okamžik neuvažoval; oficiální výklad, který mířil k domácí veřejnosti počínaje školní mládeží, zněl takto: *Lidská práva*

samozřejmě ano, ale nejdůležitější lidské právo je právo na život, a toto právo setrvale ohrožují američtí a jim podobní válkychtiví imperialisté, takže nejlépe budeme lidská práva chránit, když se od Západu co nejdůsledněji oddělíme.

V mezinárodním měřítku však helsinský proces přinesl optimismus. Jeho nejviditelnějším výrazem byl společný **americko-sovětský kosmický let Apollo–Sojuz (1975)**.

30.3 Československá normalizace

Na rozdíl od někdejší německých okupantů byli ti nynější sovětští mnohem více skryti zrakům běžné veřejnosti. Z obsazených vojenských objektů se stáhli do několika vojenských prostorů (ve středních Čechách a na Olomoucku) a jen občas se jejich vojenská vozidla objevila na silnicích. Mladí muži v základní vojenské službě se se sovětskými vojáky setkávali více, ale např. média o nich mlčela.

Celé období počínaje rokem 1969 bylo oficiální propagandou označeno jako **normalizace**, ačkoli normálních jevů tu mnoho nebylo. Nejtěživějším důsledkem porážky Pražského jara byla prudká **personální smršť**, která smetla množství kvalifikovaných odborníků ve všech oblastech, od průmyslu až po školství. Byli vyhozeni z vlivných pozic nebo rovnou své zaměstnání ztratili. Na jejich místo přišli noví lidé: politicky prorežimní, ale často bez odpovídajících schopností i zkušeností.

Bylo obnoveno hospodaření podle **pětiletých plánů** a omezen kontakt s vyspělým světem. Hlavním kritériem makroekonomické zdatnosti se stala aktivní bilance **zahraničního obchodu**; Československo se zařadilo mezi menšinu evropských států, které se mohly takovým jevem prokázat, ovšem zaplatilo za to neúměrnou cenu. V nových odvětvích – např. v elektronice – se namísto dovozu osvědčených značkových výrobků ze Západu dávala přednost klopotnému nalézání vlastních řešení – samozřejmě málo kvalitních. A finance v západních měnách byly v neúměrně vysokém podílu získávány **vývozem surovin** nebo jen minimálně zpracovaných materiálů: od hutnických polotovarů až po dřevo masivně kácené v donedávna rozlehlých lesích.

Důraz na těžký průmysl a výrobu elektřiny spalováním domácího hnědého, silně sirnatého uhlí vedl k prudkému **zhoršení kvality ovzduší**. V severočeských i severomoravských městech nebyl výjimkou zákaz vycházení, a průmyslové zplodiny ze středních Čech či Krušnohoří způsobovaly odumírání lesů dokonce až na Šumavě a v Krkonoších (hovořilo se o *kyselých deštích*).

V r. **1975** komunistický předák **Gustáv Husák** nahradil Ludvíka Svobodu v úřadu **prezidenta**. Bezprostředním podnětem ke změně byl fakt, že Svoboda začal podléhat stařeckému úpadku psychiky a bylo jasné, že nedokáže absolvovat helsinskou konferenci. Opětné spojení vůdčí role stranické a státní v rukou jediného člověka ovšem signalizovalo, že se v mnohém ohledu vrací novotnovské poměry – a možná i hůř než to.

Proměnil se i **běžný život**. Již v r. 1969 byly opět **uzavřeny hranice na Západ** a obnovena striktní uzavěra pohraničního pásma při západoněmecké a rakouské hranici. **Ustaly spontánní občanské aktivity**, byl opět – již potřetí ve své historii – **zakázán skaut i Sokol**. Novým prvkem bylo **chalupaření**, které se stalo atraktivnější alternativou ke staršímu chataření. Státní podpora velkopřemyslu totiž vedla ke stěhování rodin do měst (zejména do nových panelákových sídlišť, vznikajících ovšem již od 60. let) a na polosamotách zůstávala prázdná venkovská stavení. Úřady podporovaly jejich majetkový převod do rukou městských rodin, které je pak svépomocí zvelebovaly a vytvářely z nich objekty pro půvabné rekreační bydlení. Šlo o fenomén takřka ryze český – v menším měřítku mající obdobu snad jen ve Skandinávii. Chalupaření vracelo Čechy k pobytu v přírodě (což jim bylo vždycky blízké), bylo částečnou náhradou za uzavřené hranice a vzhledem k tomu, že lidé tu v materiálu i vybavení utápěli nemalé rodinné úspory, chalupaření působilo také jako protiinflační faktor.

Rozšířeným způsobem trávení volného času bylo pasivní sledování **televize**: fenoménem se staly seriály kombinující pracovní a soukromou tematiku (pravděpodobný vrchol této tvorby představovala *Nemocnice na kraji města*). Snadno zaměnitelné hudebně-taneční pořady se velmi blížily plytké konzumní televizní zábavě ve Spojených státech v 50. letech v éře mccarthysmu.

Kdo si chtěl užít **vlasteneckou náladu**, odreagoval se při sledování značných **sportovních úspěchů** československých reprezentantů. **Hokejisté** vyhráli mistrovství světa v letech 1972 (Praha), 1976 (Katovice) a 1977 (Viedeň: zde poprvé po mnoha letech startovala Kanada a hned s hráči z NHL, byť nikoli z nejlepších klubů). V r. 1976 **fotbalisté** zvítězili na mistrovství Evropy v Bělehradě: v nervy drásajícím finále porazili Západní Německo na penalty (rozhodl legendární záložník Antonín Panenka) a v témže roce na sklonku léta se v Kanadě konal turnaj nejlepších **hokejových mužstev Kanadský pohár**: Kanada i Spojené státy tu nasadily své nejlepší hráče. Kanada zvítězila, ale 2. místo obsadilo Československo: jeho výhra nad Kanadou 1 : 0 v základní části se stala životním zážitkem pro celou tehdejší generaci hokejových hráčů i fandů. Dařilo se také v individuálních sportech: **tenista** Jan Kodeš vyhrál 3 grandslamové turnaje: Roland Garros (1970 a 1971) a Wimbledon (1973); v r. 1980 Čechoslováci vyhráli Davis Cup.

Stále přetrvával **tramping** představující prozápadně laděnou, byť mnohdy kýčovitě romantickou podobu neformálního úniku do volné přírody. Nový zákon o lesích sice zakázal táboření mimo vyhrazená tábořiště či autokempy (aby bylo možné pohyb lidí snáze kontrolovat), ale přežívaly trampské osady: lesní lokality pro spaní *pod širákem*.

Oázou prakticky nezávislé kultury se stal každoročně pořádaný soutěžní **festival Porta** věnovaný folkové, trampské apod. hudbě.

Československý stát – v souladu s komunistickou strategií kvantitativního růstu – začal v 70. letech realizovat soubor **propopulačních opatření**. Pokud se občané/občanky do 25 let svého věku nestali rodiči, výrazně se jim zvyšovala daň z příjmu. Na druhou stranu, mladí manželé snadno získávali za přiměřenou cenu byt od svého zaměstnavatele; startovací byt 2+kk v panelovém domě stál 10 – 15 čistých měsíčních platů. Manželé si mohli vzít nízko úročenou novomanželskou půjčku na vybavení bytu nebo na stavbu rodinného domku (často se jim k tomu vešlo ještě auto); průměrný domek stál zhruba třikrát tolik jako byt. Rychle přibývaly mateřské školky a jesle. Obecně řečeno, podmínky pro rodiny s dětmi byly tak výhodné, že běžným standardem se staly 2 děti v rodině, a dokonce rodiče třicátníci s pomalu odrůstajícími dětmi si často pořídili ještě třetího

potomka. To vše vytvořilo populační vlnu dodnes nazývanou **Husákovy děti**. Ještě v 80. letech byl průměrný věk nevěst při prvním sňatku kolem 20 let a polovina z nich byla těhotných.

Školský systém byl ovšem rigidní: preferoval střední odborné školy a učiliště, vysokoškoláci tvořili jen asi 10 % obyvatel. Implicitní pohružka, že se děti nedostanou na kvalitní střední nebo vysokou školu, představovala silný tlak, jímž si režim vynucoval loajalitu rodičovské generace.

Nezapomínalo se ani na působivou **propagaci přátelských vztahů se Sovětským svazem**. Se sovětskou spoluprací bylo v Praze budováno metro. První linka byla zprovozněna **9. 5. 1974**: moderní stanice podzemní dráhy vynikaly kvalitním designem i prostorovou velkorysostí – byly totiž vytvořeny také jako protiletdecké kryty pro případ války se Západem. Radost Pražanů poněkud rozředil fakt, že sověští partneři přinutili Čechoslováky, aby v prvním období uložili k ledu vlastní projekt

podzemních vlaků a aby místo toho nakoupili ojeté vozy moskevského metra.

A v **březnu 1978** došlo k prvořadě senzaci: na palubě sovětské kosmické lodi se vypravil do vesmíru také **československý kosmonaut Vladimír Remek** (českobudějovický rodák z česko-slovenské rodiny). Po ruštině a angličtině byla čeština třetí jazyk, který ve vesmíru zazněl. Remek také zůstává **prvním evropským vesmírným letcem**. Načasování jeho letu bylo jasné každému.

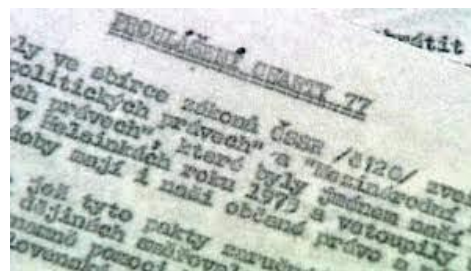
30.4 Charta 77 a další lidskoprávní aktivity československého disentu

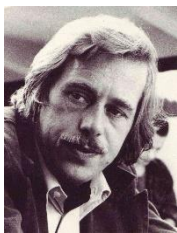
V r. **1976** úřady zakázaly českou hudební skupinu **Plastic People of the Universe** (frontman Milan „Mejla“ Hlavsa, textař a multiinstrumentalista Vratislav Brabenec, manažer básník Ivan „Magor“ Jirous aj.). Skupina pěstovala undergroundovou kulturu, která nebyla prvoplánově politická, ale vymykala se oficiálním estetickým měřítkům. Jeden z posledních veřejných koncertů Plastiků se konal u Českých Budějovic v obci Rudolfov (v sále tamější restaurace Amerika). Členové skupiny byli pak odsouzeni k několika měsícům vězení (za výtržnictví). Šlo ovšem o zřetelné porušení závazků, které na sebe Československo vzalo Husákovým podpisem pod Závěrečný akt Helsinské konference.

Tato situace vedla k tomu, že **1. 1. 1977 českoslovenští disidenti** (mimorežimní nezávislí aktivisté) **zveřejnili** – neoficiální cestou doma a prostřednictvím zahraničních médií pro svět – **lidskoprávní petici Charta 77** (přesný název: **Prohlášení Charty 77**). Text se odvolával na lidskoprávní část obsahu Helsinské konference a konstatoval, že československé úřady tuto agendu soustavně a brutálně porušují. Signatáři Charty 77 se sami prohlásili za *volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různé víry a různých profesí*, a ujišťovali, že jejich petice *není základnou k opoziční politické činnosti*. Záměrem signatářů bylo *sloužit k obecnému zájmu jako mnohé podobné občanské iniciativy v různých zemích na Západ i na Východ*; k naplnění tohoto úkolu Charta zamýšlela *vést v oblasti svého působení konstruktivní dialog s politickou a státní mocí*.

Autory petice byli především **filozof Jan Patočka, dramatik Václav Havel a někdejší Dubčekův ministr zahraničí Jiří Hájek**. Tito tři muži – aktuálně se zákazem práce ve své profesi – byli zároveň prvními **mluvčími Charty** ve styku z úřady a se svobodnými (ilegálními a zahraničními) médii. Trojice byla vybrána tak, aby reprezentovala 3 hlavní ideové proudy československého disentu. Počet mluvčích a jejich střídání vždy po půl roce vytvářely silnou pravděpodobnost, že aspoň jeden z nich bude na svobodě.

Petice Charta 77 obsahovala jen **umírněné požadavky** – a právě proto byla pro Husákův režim tak nebezpečná a bylo proti ní zakročeno s nebývalou tvrdostí. Nezahrnovala ani privatizaci hospodářství, ani přechod republiky do euroatlantických struktur ani nic podobného, takže bylo obtížné jí něco konkrétního vytýkat – a právě v tom spočívala její síla.

Vládnoucí komunisté rozpoutali proti Chartě zuřivou **antikampaň**. Oficiální noviny přinesly dehonestující článek *Ztroskotanci a samozvanci* a ještě v lednu 1977 se konalo shromáždění oficiálních kulturních osobností v Národním divadle s podpisováním devótně loajálního textu, později ironicky zvaného *Anticharta*.

Čelní chartisté byli podrobeni **tvrdým výslechům**. Sedmdesátiletý **Patočka** se po nich zhroutil a zemřel (1977). **Václav Havel byl v letech 1979 – 1983 vězněn** – a propuštěn byl až tehdy, když jeho zdravotní problémy hrozily, že za mřížemi zemře, což by československý režim těžce zdiskreditovalo.

Charta 77 začala vydávat stanoviska ke všem aktuálním otázkám, od hospodářské situace přes školství až po ekologii; mohla se opřít o početné odborníky „odejité“ po r. 1968. **Petici podepsaly asi 2 tisíce lidí**: nízký počet byl dán tím, že chartisté čelili bezprecedentním postihům: od výslechů, bití, vyhazování ze zaměstnání, odposlouchávání v bytech a policejního sledování až po nucení k emigraci.

Poznámka: **Neoficiální texty** se v Československu šířily několikerou cestou. Jednak jako **samizdat**: strojopisně kopírované a jednoduše vázané publikace. Dále jako texty vytištěné v **zahraničí** a konspiračně dovážené do Československa (v dvojítech podlahách automobilů se zahraniční posádkou apod.). A konečně Čechoslováci měli možnost poslouchat **zahraniční rozhlasové vysílání v češtině** ze západních stanic: americké Svobodná Evropa a Hlas Ameriky (Voice of America; VoA), britské BBC (Volá Londýn), západoněmecké Deutsche Welle atd.

30.5 Dění v jiných zemích

V 70. letech se vystupňoval souboj o vliv supervelmocí nad třetím světem. Kromě setrvalého arabsko-izraelského konfliktu docházelo k dramatickým událostem i jinde.

V r. **1970** se do čela jihoamerické republiky **Chile** postavil levicový prezident **Salvador Allende** a začal zestátňovat velké podniky, mnohé s podílem amerického kapitálu. Spojené státy – konkrétně tajná služba CIA – tedy podpořily v r. **1973 vojenský převrat**, během něhož Allende zahynul a prezidentem s diktátorskými pravomocemi se stal **generál Augusto Pinochet**. Dal umučit a popravit tisíce odpůrců a hospodářství země podřídil americké ekonomické strategii.

V r. **1975** si africká portugalská kolonie **Angola** vydobyla nezávislost. Moci se tam chopili místní **komunisté**, ale čelili mnohaleté občanské válce, do níž na jejich podporu zasáhla kubánská armáda. Nakonec se angolští marxisté udrželi u moci, ale dnes jsou pod vlivem Číny.

V r. **1979** ve Vídni **americký prezident Jimmy Carter** a **sovětský vůdce Leonid Brežněv** podepsali klíčovou **smlouvu o omezení jaderných zbraní SALT 2** (nahradila méně významnou SALT 1 (Strategic Arms Limitation Talks)).

30.6 Ofenziva západního neokonzervatismu

Na přelomu 70. a 80. let začaly synergicky působit **dva faktory**, které nakonec změnilo euroamerický svět:

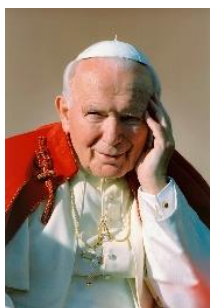
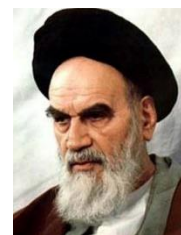
1. Do čela klíčových západních zemí se dostali pravicoví politici, kteří se v domácí politice rozhodli oživit stagnující hospodářství uplatňováním **ekonomického neoliberalismu**, tedy podporou strany nabídky (což znamenalo snížení daní pro velkofirmy), a v zahraniční politice se zaměřili na **destabilizaci sovětské moci** ve středovýchodní Evropě.

2. V sovětském bloku zasáhla příroda: Brežněvova generace nezadržitelně zestárla a muselo dojít k nástupu politiků mladších a pragmatičtějších.

Nutnost změny byla potvrzena **3 významnými událostmi**:

1. V r. 1979 proběhl v odlehlém, ale strategicky velevýznamném **Afghánistánu** komunistický převrat. Proti němu se postavili tamější fundamentalističtí muslimové (mudžahedíni) a Brežněv do země poslal **sovětskou armádu** (podobně jako před 11 lety do Československa): tak začala dlouhá afghánská válka jednak mezi domácími zneprátenými silami, jednak proti sovětským okupantům, kteří však reálně kontrolovali jen nevelkou část země. Ukázalo se ovšem, že sovětská agresivita neslábne a Západ sáhl k rozsáhlému **bojkotu Sovětského svazu**: od letecké dopravy až po letní olympijské hry 1980 v Moskvě (šlo o první olympiádu v komunistickém světě).

2. V r. 1979 proběhl v **Íránu** státní převrat: fundamentalističtí muslimové tam svrhli prozápadního šáha (krále) Muhammada Rezá Pahlavího (prosazoval oslabení muslimských tradic a snažil se uměle vybudovat ideovou návaznost státu na starověkou Perskou říši dynastie Achaimenovců). Hlavou státu se stal **konzervativní muslimský duchovní (ajatolláh) Rúholláh Chomejní**, který – podobně jako mudžahedínové v sousedním Afghánistánu – začal uplatňovat tradiční, vlastně **středověké muslimské právo (šaría)**. Írán se stal muslimskou teokracií. Součástí převratu byl vpád radikálních studentů do amerického velvyslanectví v Teheránu: početný personál ambasády – i s rodinami – tam věznili jako rukojmí s podporou nového íránského režimu déle než rok. Americký prezident Carter se pokusil velvyslanectví osvobodit útokem vrtulníkového vojenského komanda, ale akce skončila fiaskem a přispěla ke Carterově prohře v následných prezidentských volbách. Ukázalo se, že ve fundamentalistickém islámu vyrůstá Západu nový, silný protivník.

3. V r. 1980 vypukla **série stávek v Polsku**. Obyvatelstvo chudé země, řízené neschopnými komunistickými národohospodáři, bylo ve svém vždy opozičním postoji vůči Moskvě posíleno, když **jíž v r. 1978** byl krakovský arcibiskup **Karol Wojtyła** zvolen za **papeže**. Teprve 58letý charismatický kněz s minulostí protiněmeckého odbojáře a se současností zdatného alpského lyžaře přijal jméno **Jan Pavel II.**: zůstal dosud jediným slovanským papežem, vystupoval jako komunikativní zastánce lehce konzervativního katolicismu a v Polsku, které

samozejmě ve svém úřadu brzy navštívil, se stal inspirující ikonou boje za svobodu a za nezávislost na Rusech.

Stávkové hnutí vypuklo v loděnicích v Gdaňsku a do jeho čela se postavil mladý elektrikář **Lech Wałęsa**. Stávkující dělníci vytvořili **nezávislé odbory Solidarity**, které se rychle rozšířily po celém Polsku, a dokonce vybudovaly i svou rolnickou odnož, do níž vstoupilo množství soukromých zemědělců. Tady už bylo jasné, že Solidarity se stává také politickou silou: ve 30milionové zemi měla téměř 9 milionů členů a vydávala i vlastní, necenzurované noviny (*Gazeta Wyborcza* – Volební noviny). Situace byla z hlediska Moskvy katastrofální: komunisti, kteří se vždycky prohlašovali za důsledné obhájce dělníků a rolníků, tu čelili mohutné, skutečně dělnické akci.

Když se začalo proslýchat, že nepoučitelný Brežněv uvažuje o další vojenské invazi, polští komunisté se rozhodli jí předejít tím, že sami přitvrdí: r. 1981 se moci chopil **generál Wojciech Jaruzelski**, vyhlásil výjimečný stav, na rok dal uvěznit Wałęsu i další opoziční aktivisty, a tajná policie dokonce zavraždila oblíbeného mladého kněze Jerzyho Popieluszka. O propuštění Wałęsy a jeho spolupracovníků se zasloužila jednak rakouská diplomacie, když je pozvala – vedle oficiálních polských představitelů – na mohutné oslavy události z r. 1683, kdy Poláci zachránili Vídeň před Turky, jednak Skandinávci, když v r. 1983 udělili Wałęsovi Nobelovu cenu míru.

Do čela západních mocností se postavila skupina politiků, kteří se vzácně doplňovali a jsou označováni za **neokonzervativce**: byli pravicoví, nezajímali se o problémy chudých lidí, ale měli jasnou vizi, uměli komunikovat s veřejností a vytvořili všeobecné očekávání lepších časů. Byli to americký prezident **Ronald Reagan** (bývalý druhořadý filmový herec, ale také úspěšný guvernér státu Kalifornie; v prezidentském úřadě za Republikánskou stranu 1981 – 1989), britská premiérka **Margaret Thatcherová** (v úřadě za Konzervativní stranu 1979 – 1990), západoněmecký spolkový kancléř **Helmut Kohl** (CDU–CSU, v úřadě 1982 – 1998) a francouzský prezident **François Mitterand** (pravicové křídlo Socialistické strany, v úřadě 1981 – 1995).

Nejviditelnějšími počátečními akcemi v této čtveřici se stala masivní **privatizace britských uhelných dolů a železnic**, kdy Thatcherová částečně vrátila zpět zestátnování po r. 1945, a **americký projekt hvězdných válek**: název byl převzat z ikonického filmu science fiction a byl postaven na amerických raketoplánech – opakovaně použitelných vesmírných lodích, jež byly v provozu od r. 1980; Rusové nic takového neměli a Reagan plánoval, že raketoplány vynesou na oběžnou dráhu laserové zbraně schopné cíleně ničit pozemní objekty. Dodnes není jasné, nakolik byly hvězdné války uskutečnitelné. Byly motivovány tím, že Sovětský svaz měl nad Západem převahu v konvenčních zbraních, a předpokládalo se, že sovětská snaha napodobit hvězdné války povede ke zhroucení slabé ekonomiky a ke vzniku opozičních nálad v zemi (vznikl pojem „uzbrojit Rusy“). Celý projekt raketoplánů však byl nakonec zrušen po dvou haváriích, kdy početné civilní posádky zahynuly (1986 a 2003).

30.7 Sovětský svaz: Michail Gorbačov a perestrojka

V r. 1982 konečně **zemřel Brežněv** a v čele Sovětského svazu ho rychle za sebou následovali další starci, kteří také dlouho nevydrželi: **Jurij Andropov** (bývalý důstojník KGB, podílel se na porážce Maďarů r. 1956; † 1984) a **Konstantin Černěnko** (bezvýznamný funkcionář ze Sibíře; † 1985).

Pak ovšem došlo k pronikavé změně: do čela komunistické strany, a de facto i státu se v r. 1985 dostal 54letý **Michail Gorbačov**, původně zemědělský inženýr z rusko-ukrajinské rodiny, postižené Stalinovým hladomorem. Již za studentských let se přátelil se Zdeňkem Mlynářem, posléze nejmladším členem Dubčekova týmu. Gorbačov vytyčil strategii liberalizace komunismu, kterou označoval pojmy **přestavba (perestrojka)** a **průhlednost (glasnost)**. Šlo přibližně o totéž, co představovalo Pražské jaro 1968. Gorbačov se obklopil novými, podobně laděnými lidmi: nejvýznamnějším byl nový ministr zahraničí, gruzínský komunista **Eduard Ševarnadze**.

Nejprve **povolili soukromé malopodnikání a zrušili cenzuru** (v Československu se sovětská periodika najednou ocitla na seznamu titulů, z nichž nebylo radno citovat). Sověští neostalinisté se však ještě nějakou dobu nevzdávali: v r. 1986 pod jejich vlivem sovětské úřady zatajily fatální

následky **exploze v jaderné elektrárně Černobyl** na konci dubna; událost s celosvětovým impaktem zůstává nejhroznější nukleární katastrofou všech dob.

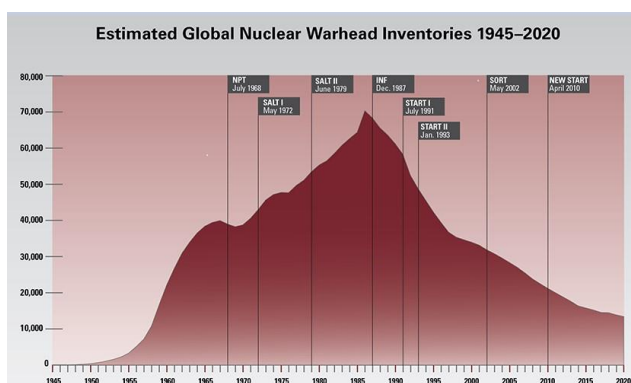

Pak ovšem **Gorbačov** zahájil mohutnou **diplomatickou ofenzivu směrem k ukončení studené války**. Způsobem, který do té doby neměl a ani dnes nemá obdoby, navázal **nejen politické partnerství, ale i osobní přátelství** s americkým prezidentem **Reaganem**. Celá čtveřice – neboť oba státníky doprovázely jejich manželky, vlivově ambiciózní Nancy a pohledná Raisa – se stala ikonou světové politiky. Vše začalo setkáním v Rejkjavíku na Islandu a pokračovalo jednáním v Ženevě, přičemž brzy došlo ke Gorbačovově návštěvě ve Washingtonu a Reaganově v Moskvě. Společné tiskové konference obou

státníků přenášela a tiskla média mj, v celém komunistickém bloku, a možnost slyšet naživo a bez cenzury amerického prezidenta byla pro celou zdejší veřejnost naprostým zjevením. Dodnes inspirativní je chvíle, kdy Reagan veřejně odvolal své dřívější tvrzení (ještě z Brežněvovy éry), a konstatoval, že Sovětský svaz již není říší zla.

Sovětská diplomacie tlačila na podobné změny i ve středovýchodní Evropě a sovětské satelity alespoň podepsaly se západními státy rozsáhlé **dohody o kulturní výměně**: například v Praze se každý rok konaly velké výstavy o americkém divadle, filmu, obrazových sbírkách apod, to vše doprovázeno i filmy, divadelními představeními atd. V létě 1989 následovala mimořádná pražská výstava k 200. výročí Velké francouzské revoluce. Přidala se také Margaret Thatcherová a její procházka s Gorbačovem po moskevských ulicích a obchodech ukazovala, že nic už našťěstí nebude jako dřív.

Vše bylo završeno podepsáním – a následnou realizací – rozsáhlé americko-sovětské dohody o jaderném odzbrojení.

30.8 Československo a další země sovětského bloku v časech Gorbačov – Reagan

V době sovětské perestrojky se v **komunistických státech středovýchodní Evropy** střetávaly politické síly trojího druhu: (a) zastánci neostalinismu, (b) stoupenci komunistické liberalizace a (c) odpůrci jakéhokoli komunismu. Vzestup třetího proudu samozřejmě nebyl součástí Gorbačovovy strategie.

V **Československu** Gustáv Husák a jeho lidé sledovali sovětský vývoj se značnou nevraživostí. Poslední velkou akcí neostalinistů v regionu byl – ještě před Gorbačovovým nástupem – Moskvou nařízený bojkot letních olympijských her v americkém Los Angeles v r. 1984 (poslechli všichni kromě – opět – Rumunska); šlo o odvetu za široký západní bojkot olympiády v Moskvě 1980 v důsledku Brežněvovy invaze do Afghánistánu. Bojkot 1984 významně poškodil tehdejší silnou generaci československých atletů (běžkyňe Jarmila Kratochvílová, diskář Imrich Bugár aj.).

V r. **1987** Husák ustoupil moskevským reformátorům v tom, že si podržel jen úřad prezidenta a vzdal se funkce generálního tajemníka komunistické strany. Ačkoli Moskva očekávala, že na tento post přijde nějaký liberál, Husák sem dosadil **Miloše Jakeše**, intelektuálně nepodnětného někdejšího vůdce personálních čistek po r. 1968. **Gorbačov v r. 1987 navštívil Československo.**

V pražských ulicích ho vítaly davy nadšených lidí – mj. s transparenty, které rozverně pozměnily dosavadní oficiální heslo SSSR – *náš vzor na SSSR – konečně náš vzor!* Československá média informovala o československo-sovětských jednáních v obvyklém sterilním duchu, ale zachmuřený sovětský reformátor zkrátil svou návštěvu o dva dny – byl to zřetelný diplomatický signál o těžkém neporozumění mezi oběma stranami.

Ostatně **projevy veřejného nesouhlasu** s vládní a stranickou politikou byly již v plném proudu. Koncentrovaly se do 2 oblastí:

1. Ekologie: vznikly akce požadující opatření na **záchranu ovzduší a lesů**. Do čela se postavili mj. přírodovědci Josef Vavroušek a Bedřich Moldan, veterán studentských bouří z r. 1968 Ivan Dejmal aj. Vznikla nová společenská organizace, *Český svaz ochránců přírody (ČSOP)* – navazovala mj. na starší dobrovolnickou akci Brontosarus, podporovanou časopisem *Mladý svět*, a úspěšně se bránila začlenění do prorežimní Národní fronty.

2. Křesťanská angažovanost: v r. **1985** úřady povolily mohutnou **celonárodní pout' katolíků na moravském Velehradě k 1100. výročí smrti svatého Metoděje (885)**; akce se dodnes koná každoročně. Podmínkou tehdy bylo, že před poutníky vystoupí s projevem ministr kultury Milan Klusák: svůj proslov ovšem pojal prorežimně a byl vypískán. V r. **1987** vystudovaný psycholog a tajně vysvěcený katolický kněz Tomáš Halík ve spolupráci s pražským arcibiskupem kardinálem Františkem Tomáškem vytvořil a zahájil celonárodní projekt *Desetiletí duchovní obnovy*, podněcující katolíky k církevní i veřejné činnosti v souvislosti s nadcházejícím **1000. výročí smrti svatého Vojtěcha (1997)**. V r. 1988 katolický aktivista Augustin Navrátil vytvořil a s úspěchem začal šířit **petici požadující náboženskou svobodu**.

Opoziční nálady vzrůstaly i v odborných kruzích. **Prognostický ústav Československé akademie věd** (vedoucí Valtr Komárek, ekonomové Vladimír Dlouhý, Tomáš Ježek, Václav Klaus, Jan Mládek, Miroslav Ransdorf aj.) vypracoval **analýzu** hroživé ekonomické situace v Československu a naléhavě doporučil zavedení tržních prvků do národního hospodářství.

Represivní složky režimu se však nevzdávaly a bohužel nešlo jen o tragikomický pokus vygumovat z paměti národa legendárního zpěváka Waldemara Matušku, který již v pokročilém věku 50+ emigroval do Spojených států poté, co ho Státní bezpečnost sekýrovala kvůli jeho ironickým koncertním poznámkám k černobylské havárii.

Poslední československou obětí komunismu se stal občanský aktivista **Pavel Wonka**: s odkazem na perestrojku vyhlásil v r. 1986, kdy se konaly obvyklé pseudovolby, svou nezávislou kandidaturu. Ocitl se tedy několikrát za mřížemi a nakonec ho mladá soudkyně-komunistka odsoudila k pětiměsíčnímu trestu odnětí svobody, ačkoli byl vážně nemocný; podmínky kriminálu pro politické vězně nevydržel a zemřel na jaře 1988 ve věku 35 let.

Husák a Jakeš cítili, že se ocitají v izolaci; nemohli se už spolehnout ani na vždy oportunistického, a tedy nyní mírným reformám nakloněného dlouholetého premiéra (1970 – 1988) **Lubomíra Štrougala**. Sesadili ho a nahradili dosud nevýrazným **Ladislavem Adamcem**, který se však záhy projevil jako schopný politik s citem pro vážnost situace.

Poslední diplomatický úspěch komunistického Československa přišel, když návštěvu republiky přislíbil francouzský prezident **François Mitterand**. Vymínil si ovšem, že jádrem jeho krátkého pražského pobytu bude 10. prosinec 1988 – Mezinárodní den lidských práv –, že on sám před odjezdem na Hrad posnídá na velvyslanectví s předními disidenty a že po dobu jeho pobytu budou v Československu platit lidská práva bez výjimky, přičemž úřady umožní, aby se v Praze svobodně

konala lidskoprávní demonstrace.

Prezident Husák i vláda na vše přistoupili. **Snídaně s Mitterandem** se pak stala ikonickou událostí celého československého boje za svobodu; účastnili se všichni významní chartisté: Václav Havel, Jiří Dienstbier, Petr Uhl, Stanislav Devátý a mnoho jiných. Veřejně pak vystoupili na davově navštívené **demonstraci na nevelkém Škroupově náměstí nad Národním muzeem**.

Události se pohnuly i jinde. Narůstala aktivita **polské Solidarity** a v **Maďarsku** byl **sesazen** dlouholetý komunistický vůdce (1956 – 1988) **János Kádár**. Maďarští komunisté praktikovali *gulášový socialismus* (soukromé podnikání nově povoleno každému jako vedlejší příjem) a nyní se dostali pod tlak veřejnosti, která požadovala: (a) odstoupení od megalomanského přeshraničního československo-maďarského projektu obří dunajské přehrady s hydroelektrárnou Gabčíkovo–Nagymáros (ironicky přezdívalo jako *Husákovo a Kádárovo moře*) a (b) rehabilitaci povstání z r. 1956 včetně posmrtného uznání pro popraveného Imre Nagye. Tady se očekávalo vstřícné vyjádření Gorbačova, ale ten se k historii nevracel, ačkoli i z řad československých neoficiálních iniciativ přicházely požadavky na moskevské odsouzení sovětské invaze 1968.

V **lednu 1989** uplynulo **20 let od Palachovy oběti**. Chartisté uspořádali na Václavském náměstí **demonstraci**, která byla brutálně rozeznána policií. To ovšem vedlo k tomu, že po několik dalších dnů se takové akce konaly opakovaně – a vždy s policejním zásahem (**Palachův týden**). **Václav Havel** byl podruhé **uvězněn**. Na podporu jeho propuštění vznikla **petice**, kterou podepsalo také mnoho osobností z oficiální scény (včetně četných někdejších antichartistů). Havel pobyl za mřížemi od ledna do května. Po propuštění přišel s myšlenkou, aby aktivity kolem nedávné petice byly využity k šířeji pojatému lidskoprávnímu dokumentu, který by byl obdobou *Dvou tisíc slov* z r. 1968. Tak vznikla petice **Několik vět**, kterou v následujících měsících podepsalo asi 40 tisíc lidí, od disidentů až po tzv. šedou zónu. O signatářích pravidelně informovaly zahraniční rozhlasové stanice a senzací se stal podpis tehdy nejpopulárnější československé zpěvačky Hany Zagorové (zatímco veleoblíbený zpěvák Karel Gott v obavách odmítl...).

Na **jaře 1989** si **Solidarita v Polsku** vydobyla **polosvobodné parlamentní volby**. Třetina křesel v poslanecké sněmovně a všechny posty v senátu měly být obsazeny na základě skutečně volné demokratické soutěže. **Solidarita zvítězila** ve všech těchto případech a Polsko získalo – poprvé po čtyřech desetiletích – **nekomunistického premiéra**. Stal se jím katolický intelektuál **Tadeusz Mazowiecki**.

V **Maďarsku** se do čela opozice postavilo **Maďarské demokratické fórum**, vedené mladými intelektuály a studenty; v čele stáli **Viktor Orbán** a **Tamás Deutsch**. Usilovali také o odchod sovětských vojsk z Maďarska a stali se silným inspiračním zdrojem pro československé aktivisty.

30.9 Sametová revoluce v Československu

30.9.1 Počátky šířeji dostupné nezávislé publicistiky

Po celý rok 1989 se v Československu při každé jen trochu vhodné příležitosti **demonstrovalo proti režimu**. Cenzura už dokázala kontrolovat jen celostátní média, a i to jen nedokonale. Tribunou nezávislého novinářství se stal deník ***Svobodné slovo***, vydávaný Československou stranou socialistickou (což byli poúnorově umrávnení národní socialisté) a sídlící v tradičním nakladatelském domě **Melantrich** na Václavském náměstí. Mimo centrum bylo možné publikovat téměř cokoli: ve věstníku československých speleologů začal vycházet dobrodružný komiks od Jaroslava Foglara a v létě 1989 nízkonákladový popularizační časopis *Technický magazín* uveřejnil zajímavý článek ekonoma Miloše Zemana (profesně degradovaného z politických důvodů po r. 1968). Text, záhy hojně šířený v opisech, přesvědčivě dokládal – stylem, který spojoval kvalifikovanou faktografii s interpretačním sarkasmem –, že aktuální nulovou hospodářskou dynamikou se Československo ocitlo na úrovni rozvojových zemí třetího světa. Od r. 1988 vycházely **samizdatové Lidové noviny**, navazující na čapkovsko-poláckovský list z doby první republiky.

30.8.2 Východoněmecký exodus v Praze, pád Berlínské zdi a svatořečení Anežky České

V létě 1989 se **několik tisíc východoněmeckých turistů** – typicky rodin s dětmi – uchýlilo na západoněmecké velvyslanectví v Praze na Malé Straně: žádali politický azyl a emigraci do spolkové republiky. Neobvyklá situace (doprovázená tím, že malostranské ulice byly přecpané odstavenými bizarními východoněmeckými osobními auty Trabant a Wartburg) byla nakonec vyřešena, když západoněmecká vláda zastoupená ministrem zahraničí Hans-Dietrichem Genscherem vyjednala s Čechoslováky, že východoněmečtí azylanti mohou 30. září odjet vlakem z Prahy na Západ (přes Východní Německo). Odjezd byl sice realizován až po setmění, ale přesto dav rozesmátých východních Němců mávajících při cestě na nádraží zkoprnělým Pražanům se zařadil mezi mocné impulsy dalšího československého vývoje. Logickým německým důsledkem těchto událostí pak byl **9. listopadu** masový útok na **Berlínskou zeď**, která byla fakticky **zbořena**.

V **polovině listopadu 1989** československé úřady dovolily – zcela mimo dosavadní pravidla o uzavřených hranicích směrem na Západ – početným katolickým poutníkům vycestovat do Říma na **svatořečení** – z rukou **Jana Pavla II.** – **Anežky Přemyslovny**.

30.8.3 Studentská demonstrace, stávková univerzita a divadel a vznik Občanského fóra

Na **pátek 17. listopadu 1989** byla naplánována **pražská studentská demonstrace** u příležitosti **50. výročí** nacistické likvidace českých vysokých škol po smrti **Jana Opletala** v r. 1939. Akci organizovaly studentské iniciativy neoficiální (nedávno politicky vyloučený student Michal Semín aj.) a oficiální (funkcionář prorožimního Socialistického svazu mládeže Šimon Pánek aj.). **Průvod demonstrantů** šel z vysokoškolského centra na Albertově u jižního okraje vnitřní Prahy na **Národní třídu**. Zde se střetl s kordonem policejních těžkooděnců.

Studenti byli vyzváni k rozchodu, ale jádro zůstalo a bylo **brutálně zbito**: působivé scény, kdy studenti s prázdnými rukama stojí proti stejně mladým ozbrojencům, se staly ikonickým okamžikem (také odtud název ***Sametová revoluce***). Vše se odehrálo před zraky diváků i herců mířících na večerní představení v okolních **divadlech**. Herci odmítli hrát a svá jeviště otevřeli pro svobodnou **diskusi**. Do akce se rychle zapojili disidenti a vytvořili organizační orgán revoluce **Občanské fórum**: oficiálně vzniklo v neděli 19. listopadu, účastnili se nejen starí známí opozičníci, ale i ekonomové z Prognostického ústavu. Vzápětí vznikala **místní Občanská fóra** po celých Českých

zemích; obdobné slovenské hnutí se nazývalo ***Veřejnost proti násilí***. Vysoké školy a divadla vstoupily do **stávk**y, ale organizovaly svobodné veřejné diskuse. Po celý týden se konaly mohutné **demonstrace na Václavském náměstí**: revoluční vůdcové a další osobnosti řečnili z balkonu Melantrichu; hymnu zpívala **Marta Kubišová**.

V sobotu 25. 11. a v neděli 26. 11. se v Praze na Letné konaly obří demonstrace, již přenášené televizí, jejíž mladí redaktoři rychle pochopili směr vývoje. Obě akce, ozvučené pražskými rockovými kapelami, se staly **největšími veřejnými shromážděními v celých českých dějinách**

(750 tisíc a 500 tisíc lidí – ze všech oblastí Čech a Moravy). Moderátorem byl disident Václav Malý, katolický kněz se zákazem činnosti, hlavním řečníkem Václav Havel a mnozí jiní; z Bratislavy dorazil bezmála sedmdesátiletý Alexander Dubček.

Neostalinisté ještě uvažovali o násilném potlačení revoluce ozbrojenou akcí Lidových milicí, ale plán vzdali – patrně po informaci sovětské diplomacie, že Moskva takový zásah rozhodně nepodpoří (**Gorbačov**

tehdy jednal na lodi u **Malty** s novým americkým prezidentem **Georgem Bushem**).

Všechno úsilí revolucionářů směřovalo nejprve k uspořádání **generální stávk**y v **pondělí 27. 11.** Byla jen dvouhodinová, ale účastnilo se **celé Československo**: bylo jasné, že **komunismus v zemi po 41 letech padl**. Revolucionáři vedení **Havlem** pak zahájili **dialog („kulatý stůl“)** se vstřícným premiérem **Adamcem**.

30.8.4 Vláda národního porozumění, prezident Václav Havel a svobodné volby

10. prosince (na Den lidských práv, rok po snídani s Mitterrandem) **prezident Gustáv Husák jmenoval novou vládu a pak abdikoval**. Komunisté a nekomunisté se podělili o 20 ministerských křesel rovným dílem. Ministrem zahraničí se stal **Jiří Dienstbier**, ministrem financí **Václav Klaus**, ministrem práce a sociálních věcí **Petr Miller** (po 40 letech první skutečný dělník ve vládě). **Premiérem** byl relativně mladý slovenský komunista **Marián Čalfa**, který ale brzy rudou legitimaci zahodil – podobně jako někteří další komunističtí ministři. **Z parlamentu musely odejít nejzkompromitovanější postavy**, ale staří komunisté většinou zůstali. Během prosince **ministr Dienstbier se svými kolegy ze Západního Německa a z Rakouska** oficiálně přestříhli dráty na hranicích: vzápětí byla celá **železná opona zlikvidována**.

Předsedou parlamentu – Federálního shromáždění – se stal Dubček: vrátil se přesně do téže pozice, z níž byl přesně před 20 lety odstraněn. Avšak byl to především Čalfa, kdo se zasloužil o to, že **parlament 29. 12. 1989 zvolil za nového prezidenta Václava Havla** (viz pak Havlův legendární novoroční projev *Naše země nevzkvétá*).

V červnu 1990 se konaly svobodné volby (první skutečně svobodné od r. 1935!) a **Občanské fórum a Veřejnost proti násilí** společně přesvědčivě **zvítězily**. Na dalším místě však skončili komunisté, což signalizovalo jejich stále poměrně silnou pozici v mentalitě mnoha československých občanů.

31. Svět na přelomu 2. a 3. tisíciletí

31.1 Demografická situace

V 19. století a v první polovině 20. století se **těžiště první a druhé průmyslové revoluce** (uhlí, ocel, elektřina, plyn, ropa) nacházelo v euroamerickém světě (myslíme tím Evropu a anglosaské státy v Severní Americe a v Austrálii). tato část světa odvozovala svou ekonomickou i obecně civilizační nadřazenost od souběhu **3 faktorů**, jimiž byly:

a) **technologický nárok** (všeobecný požadavek na uplatňování dobově nejvyspělejších technologií), b) **populační dynamika** (setrvalý převis porodnosti nad úmrtností) a c) **surovinové zdroje** (domácí, snadno dosažitelné nerostné výrobní a energetické suroviny).

Ve **2. polovině 20. století** se těžiště klasických průmyslových revolucí přesunulo do **nejvyspělejších států třetího světa**. Naproti tomu **euroamerická civilizace** se ocitla na sestupné trajektorii, kterou můžeme doložit na statistických datech.

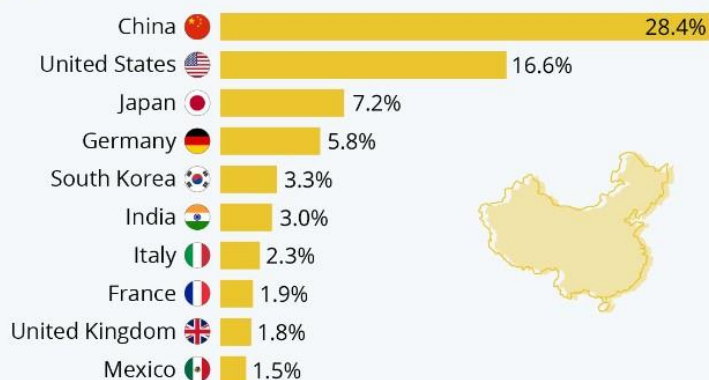
Ad a) Technologický nárok: např. zatímco produkce oceli během 10 let (2007 – 2016) v Evropské unii poklesla o 23 % (z 210 na 162 tisíc tun), v Číně vzrostla o 65 % (ze 490 na 808 tisíc tun).

Top 10 manufacturing countries in the world

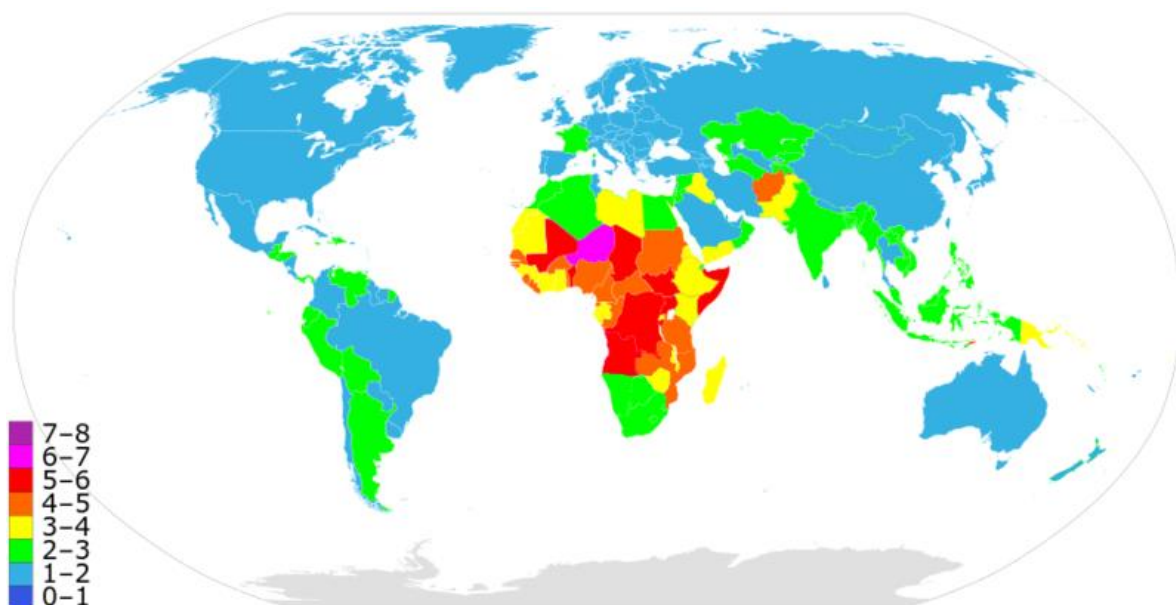
1. China – 28.7% Global Manufacturing Output
2. United States – 16.8% Global Manufacturing Output
3. Japan – 7.5% Global Manufacturing Output
4. Germany – 5.3% Global Manufacturing Output
5. India – 3.1% Global Manufacturing Output
6. South Korea – 3% Global Manufacturing Output
7. Italy – 2.1% Global Manufacturing Output
8. France – 1.9% Global Manufacturing Output
9. United Kingdom – 1.8% Global Manufacturing Output
10. Indonesia – 1.6% Global Manufacturing Output

China Is the World's Manufacturing Superpower

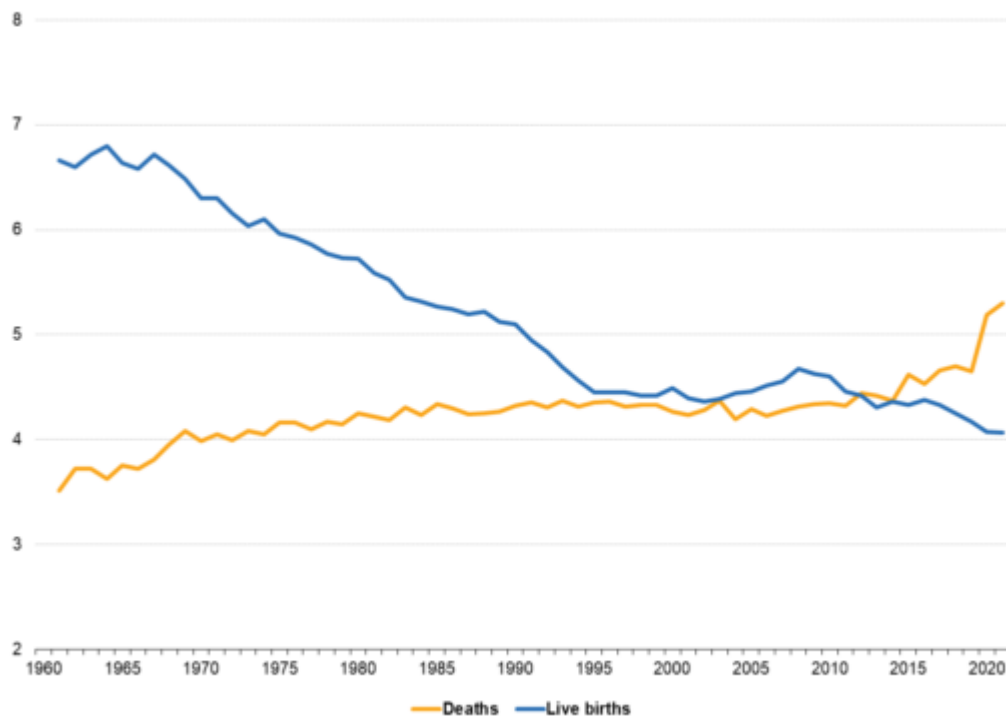
Top 10 countries by share of global manufacturing output in 2018*

Ad b) Populační dynamika: Ze všech více než 200 států světa prvních 16 míst zaujímají státy střední Afriky (5 – 7 dětí na 1 ženu). Z evropských států se nejvýše umístila 102. Francie (2,02 dítěte/ odhad 2023); 119. – 120. místo zaujímají Irsko a Turecko (1,91), 130. je Kosovo (1,88). Všechny další evropské státy jsou na žebříčku níže; **Česká republika** s aktuálním průměrem 1,5 dítěte na matku zaujímá zhruba 200. místo žebříčku, jedno z posledních ve světě. Poznámka: pro udržení stávajícího počtu obyvatel je potřeba průměr alespoň 2,1 dítěte na matku.

Births and deaths, EU, 1961-2021
(million)

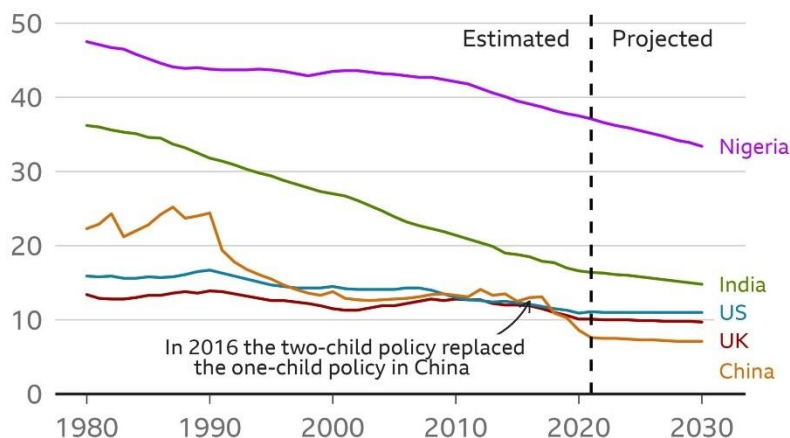

Note: 1960: not available. Excluding French overseas departments up to and including 1997.
Source: Eurostat (online data code: demo_gind)

eurostat

China's birthrate falls below other countries

Birth estimates per 1,000 population

Source: United Nations Population Division

BBC

Evropské státy se v nedávné minulosti pokoušely situaci řešit podporou přistěhovalectví. Tento trend byl zahájen již po 2. světové válce – viz Turci v Západním Německu, Indové ve Velké Británii apod. Vyvrcholil **uprchlickou krizí kolem r. 2015**, kdy především Německo, ale také skandinávské státy, Francie a Velká Británie hromadně přijímaly **ilegální migranty z Blízkého východu a Afrického rohu**; jejich stěhování bylo vyvoláno souběhem (a) delšího období sucha, (b) lokálními válečnými konflikty a (c) snahou – často naivní – uniknout z domácích ekonomických potíží, neboť z velké části se jednalo o **zhroutené státy (bez fungující politické správy)**. Jen do **Německa** – nejžádanější destinace – přišlo v r. **2015** evidovaných **více než 1 milion migrantů** a další statisíce vůbec nebyly administrativně podchyceny. *Vítací kultura* kancléřky Angely Merkelové si od přílivu migrantů slibovala především (a) obsazení nejnižších pracovních pozic, pro domácí německé i nedávno přistěhované obyvatelstvo mzdově neatraktivních, a (b) podporu populačního přírůstku. Ukázalo se však, že kulturně zcela odlišní migranti – bez jakékoli jazykové průpravy – prakticky nejsou ani v perspektivě jedné generace schopni integrovat se do západní společnosti; situace se od té doby zklidnila, ale stále zůstává potenciálním zdrojem napětí.

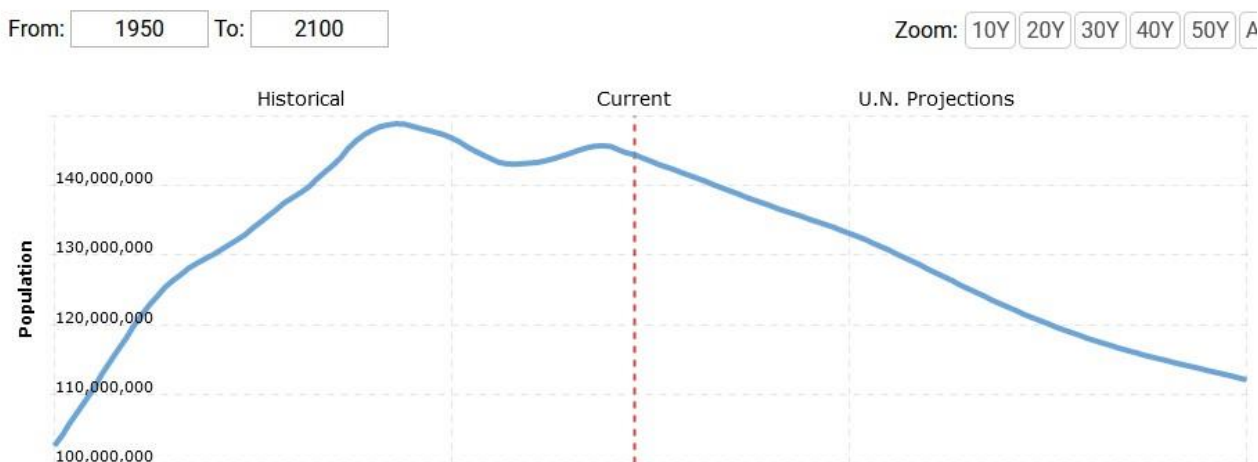

Ad c) Surovinové zdroje: Tradiční zdroje nerostných surovin v Evropě jsou z velké části vyčerpány (jistou výjimku tvoří barevné kovy na Balkáně a ropa v Severním moři). Evropské státy jsou stále více závislé na surovinovém dovozu, přičemž narůstá význam ropy a zemního plynu. Nejvýznamnějším dodavatelem zůstává **Rusko**, jehož ekonomika je na exportu materiálů vysoce závislá; v zemi se vyspělé technologie rozvíjejí – tradičně – prakticky jen v oboru dopravních prostředků a zbraní.

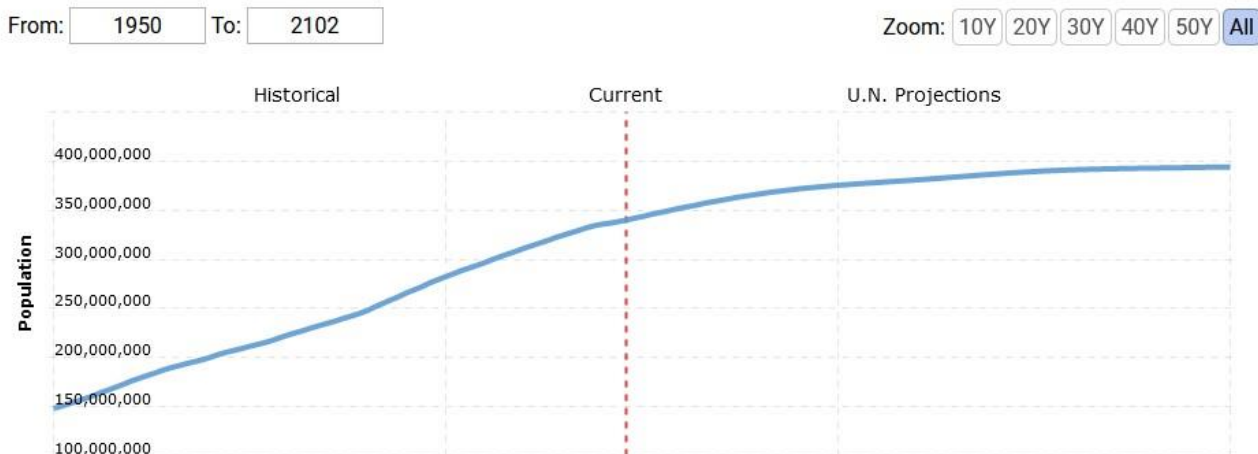
Zatím poslední akcí, kdy se světoví státníci s Ruskem hromadně přátelili, byly v r. **2003** mohutné oslavy **300. výročí založení Petrohradu**. Tehdy nový ruský prezident **Vladimir Putin** sezval do jubilujícího města všechny významné politiky světa; vstřícná atmosféra byla posílena také pocitem společného ohrožení ze strany islámského fundamentalismu po spektakulárním leteckém teroristickém útoku na New York a Washington v r. 2001.

Populační vývoj v Rusku:

Populační vývoj ve Spojených státech:

Odlišná populační dynamika Ruska a Spojených států patří mezi **příčiny aktuálního napětí mezi oběma státy**. Snaha ruské politické reprezentace posílit ztotožnění obyvatelstva s rodnou zemí (mnoho Rusů totiž odchází žít do zahraničí) a obdobné americké úsilí sjednocovat kulturně a etnicky různorodou populaci (přírůstek obyvatel nesou především neanglosaská etnika) vede v obou případech k **posilování nacionalismu a k ofenzivní zahraniční politice**.

31.2 Změny hranic

31.2.1 V Evropě

Vlivově nejvýznamnější změnou na mapě Evropy se stalo **sjednocení Německa 3. října 1990**. Komunistický režim Německé demokratické republiky se zcela zhroutil a země byla začleněna do Spolkové republiky Německo; osobnostně tuto změnu zaštitil Helmut Kohl, který získal přívlastek kancléř-sjednotitel, ačkoli sám ještě na konci 80. let byl k možnosti brzkého druhého sjednocení Německa skeptický.

Spolková republika Německo demonstrovala svoji mohutnou ekonomickou zdatnost tím, že do východní části země nalila astronomické finanční prostředky (finanční rezervy včetně mezd, úspor domácností apod. byly přepočítány z východoněmecké na západoněmeckou marku v poměru 1:1, ačkoli hodnota východní měny byla mnohem nižší). Přesto ještě dlouhá léta byl pociťován rozdíl mezi oběma částmi země, což se promítalo i do rozdílu mentalit mezi Wessis a Ossis. Vpád dravého konkurenčního prostředí ze západu na východ se na východě dokonce stal zdrojem nálad označovaných jako *ostalgie*.

Sjednocením Německa v demokratický spolkový stát tedy v Evropě zmizel strach z německé politické expanzivnosti, a ukázalo se, že v minulosti právě tento strach byl určujícím momentem pro vznik a existenci **vícenárodnostních států Jugoslávie, Československa, ale i Sovětského svazu**. Všechny tyto státy se tedy nyní během první poloviny 90. let **rozpadly**.

Chronologicky prvním spouštěčem tohoto procesu se stal až tragikomický omyl **československého prezidenta Václava Havla**. Ten již v lednu 1990 navrhl změnu oficiálního názvu státu *Československá socialistická republika*. Havel předpokládal, že parlament bez problémů obnoví někdejší název *Československá republika*, jenže do věci se vložilo nejvlivnější křídlo slovenské politiky. Tady je třeba říct, že ve všech státech středovýchodní Evropy – včetně Jugoslávie – pád komunismu vedl k tomu, že tamější **přední komunističtí politici** náhle ztratili ideologický podklad pro své veřejné působení, a jelikož se samozřejmě chtěli udržet u moci, rychle nahradili někdejší marxistický proletářský internacionalismus vyhroceným **nacionalismem**.

Soft podobu tohoto vývoje ztělesnil slovenský normalizační komunista, právník (ale v mládí i boxer) **Vladimír Mečiar** a jeho strana **Hnutí za demokratické Slovensko**. Pod jeho taktovkou Slováci nejprve prosazovali verbální zvýraznění Slovenska a dosáhli změny plného, oficiálního názvu republiky.

Tak vznikla – pravopisně podivná – **Česká a Slovenská Federativní Republika (ČSFR)**. Dalším slovenským krokem pak bylo úsilí – nakonec neúspěšné – o zavedení pomlčky do zkráceného názvu; všechny tyhle tahanice vešly do povědomí veřejnosti pod pojmem **pomlčková válka**. Hlavním cílem Mečiarova a jeho spojenců ovšem bylo co nejvolnější uspořádání československé federace (zřetelnou inspirací se stalo rakousko-uherské vyrovnání z r. 1867). Celý proces byl urychlen tím, že podle husákovských zákonů parlamentní jednací řád umožňoval jen malé skupině poslanců jedné národnosti zablokovat celý zákonodárný proces (za komunistů to nevadilo, protože všichni hlasovali stejně podle instrukcí stranického vedení, ale teď byla situace jiná).

V **Sovětském svazu** Gorbačovovu liberální politiku využily jako první pobaltské republiky Litva, Lotyšsko a Estonsko a po nich i další neruské oblasti. Postup byl vždy stejný: svazová republika vyhlásila svou vlastní ústavu a pak už jen čekala, až Moskva bude donucena fakticky uznat odštěpení

daného území. Vše bylo doprovázeno mohutnými protisovětskými a protiruskými demonstracemi; Gorbačov byl odpůrcem násilného řešení a **Sovětský svaz se mu rozpadl** pod rukama (vše bylo dovršeno r. **1991**). Tehdy také **zanikla Varšavská smlouva**; například Václav Havel uvažoval i o souběžném zániku Severoatlantické aliance, ale politici západních velmocí ho rychle vrátili na zem.

To už byl **americkým prezidentem George Bush (starší)**, někdejší Reaganův viceprezident. V r. 1990 navštívil i Prahu – jako první americký prezident v úřadě. Světová veřejnost očekávala pokračování Reaganovy politiky, ale ukázalo se, že po idealistovi Reaganovi přichází tvrdý pragmatik: rodina Bushových náleží ke špičkám amerického naftařského průmyslu. **Spojené státy** především prostřednictvím ministra zahraničí Jamese Bakera **opakovaně ústně ujistily Gorbačova, že se Severoatlantická aliance nerozšíří o bývalé sovětské republiky**, a Gorbačov si nevyžádal písemné smluvní potvrzení takového závazku.

Tečkou za Sovětským svazem se **v létě 1991** stal **pokus neostalinistických sovětských generálů** svrhnout **Gorbačova**, nyní obviňovaného ze zániku Leninova, Stalinova a Brežněvova impéria. Sovětský reformátor – stojící již nejen v čele komunistické strany, ale také v úřadě **prvního a posledního sovětského prezidenta** – byl i s manželkou zajat během dovolené na Krymu a pučisté poslali do moskevských ulic tanky s cílem dobýt sídlo parlamentu. Do čela obránců perestrojky se postavil populární moskevský politik **Boris Jelcin**, krátce předtím zvolený za **prvního prezidenta**

Ruska (byl tedy formálně podřízen sovětskému prezidentovi).

V dramatických pouličních potyčkách byl parlament ubráněn a pučisté poraženi.

Osvobozený Gorbačov pak odešel do ústraní, **Sovětský svaz definitivně zanikl** a v čele ruského státu pokračoval Jelcin. Obklopil se **ekonomickými reformátory**, kteří Rusko přiblížili volnému trhu – s výjimkou těžby i exportu surovin, které zůstaly ve státních rukou a dodnes jsou zdrojem silné pozice ruské hlavy státu.

Jugoslávie se rozpadla v nepřehledné sérii válek. Vše začalo **v r. 1990 Chorvatsko**, které vyhlásilo nezávislost a vzápětí bylo uznáno – poněkud překotně – Německem (bylo obtížné se vyhnout jízlivé poznámce, že Němci tak odměnili svého někdejšího spojence z let 1941 – 1944). To se stalo příkladem pro další národnosti, které vstoupily do válečných střetů s ústřední vládou v srbském Bělehradě. Krutosti páchané na civilním obyvatelstvu vedly k **zásahu západních armád pod mandátem Organizace spojených národů**; účastnila se i československá vojenská jednotka (velitelé Petr Pavel aj.). Tragickým symbolem komplikované situace se stal **masakr v městě Srebrenica** v Bosně a Hercegovině v r. 1995. Tehdy nizozemská vojenská jednotka OSN nedokázala zabránit bosenským Srbům ve vyvraždění více než 8 tisíc muslimských civilistů – jedná se o největší takovou událost v Evropě od konce druhé světové války, velitel akce generál Ratko Mladić (bývalý komunista) byl v r. 2011 zajat a aktuálně si odpykává trest doživotního vězení na základě rozsudku mezinárodního trestního tribunálu.

Vedle všech těchto událostí vypadá **rozdělení Československa v r. 1992** téměř idylicky. V jarních volbách v Českých zemích zvítězila pravicově liberální **Občanská demokratická strana, vedená Václavem Klausem**, a na Slovensku vyhrál **Vladimír Mečiar se svou stranou HZDS**. Oba politici se stali předsedy obou republikových vlád v rámci federace. Ekonom Klaus odmítl dosavadní snahy slovenské reprezentace zpomalovat tržní reformy a kýval na ideu rozdělení státu.

Šlo o mimořádný záměr, který zprvu neměl ve veřejnosti podporu. Mezi prvními českými politickými prosazovateli rozdělení Československa – státu s velkou tradicí boje za svobodu a

demokracii – převažovali členové ultraliberální Občanské demokratické aliance (Jan Kalvoda, Vladimír Dlouhý, Tomáš Ježek aj.), v mediálním prostoru tento záměr vytyčil a obhajoval jim nakloněný tehdy kvalitní společensko-politický týdeník Respekt. **Václav Havel** svolal na marnou podporu federace mohutné demonstrace a pak sám **abdikoval**, protože nechtěl asistovat u zániku státu, který pro něj (i pro historii jeho rodiny) znamenal velmi mnoho.

Klaus a Mečiar zahájili – svým setkáním v proslulé modernistické brněnské vile **Tugendhat** – sérii jednání o technických aspektech rozdělení státu, které dovedli k úspěšnému završení ještě před koncem roku. Pomocným realizátorem procesu byl na federální úrovni premiér **Jan Stráský (ODS)**. Ještě v r. **1992** obě republiky přijaly své **ústavy** – do české přešla z federální úrovně i **Listina základních práv a svobod (z r. 1991)**.

O půlnoci z 31. 12. 1992 na 1. 1. 1993 vznikly nové státy – Česká republika a Slovenská republika. Český novoroční projev – havlovsky působivý – pronesl předseda českého parlamentu, bývalý disidentský dramatik **Milan Uhde**, ale **Václav Havel** byl brzy poté zvolen **prvním českým prezidentem** a v úřadě zůstal po dvě volební období **do r. 2003**.

Česká politická reprezentace se – podobně jako slovenská – postarala o bezproblémové **nástupnictví v mezinárodních organizacích a institucích**. V r. **1999 Česká republika vstoupila do NATO** (Slovensko v r. 2004) a obě země – **Česká i Slovenská republika** – se v r. **2004** (spolu s 8 dalšími státy) staly **členy Evropské unie**. V r. **2007 se Česká a Slovenská republiky staly** (se 7 dalšími státy) **součástí Schengenského prostoru** bez vnitřních hraničních kontrol; původní smlouva byla podepsána v r. 1985 někdejšími jádrovými členy evropské integrace, ale Schengen s EU právně nesouvisí a ani se s ní přímo nepřekrývá (členy jsou např. Norsko a Island, chybějí Bulharsko a Rumunsko...).

Česká republika v letech 2002 – 2003 předsedala Valnému shromáždění OSN (ministr zahraničí **Jan Kavan**) a v letech **2009 a 2022** (vždy po půl roce) **předsedala Radě Evropské unie** (tedy společným jednáním ministrů v rámci resortů – premiéři **Mirek Topolánek** a **Petr Fiala**); ve všech třech případech šlo o post organizační, nikoli vlivový – ten si samozřejmě podržely velmoci.

Významnou událostí bylo vyjednání **Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji**: byla podepsána v r. **1997** v **Praze** premiéry obou států **Václavem Klausem** a **Helmutem Kohlem** a jejich ministry zahraničí **Josefem Zielenkem** a **Klausem Kinkellem**.

Deklarace vznikla ve snaze obou států sladit chápání vzájemné nedávné historie a obrátit všeobecnou pozornost obou národů od minulosti k budoucnosti.

Deklarace vznikala v atmosféře, kdy ultrakonzervativní kruhy v Německu a podobně ladění i mediálně podporovaní čeští aktivisté prosazovali interpretaci, která kladla na téměř stejnou úroveň

masivní zločiny německých okupantů z let 1938 – 1945 a občasné násilné excesy českých kariéristických pseudohrdinů z poválečných měsíců roku 1945; v pozadí také číhaly naděje mnohých vysídlených českých Němců a jejich potomků na pozemkové restituce či finanční náhrady od českých úřadů. Deklarace potvrdila, že poválečné násilnosti na českoněmeckém obyvatelstvu byly důsledkem nesrovnatelně drastičtějších německých zločinů, a zároveň vytvořila fond pro společné projekty, do něhož Německo vložilo zhruba pětinasobně větší částku než česká strana.

1918

Evropa 1918, 1989 a 2023:

1989

2023

Zcela okrajově připomeňme **legendární národně identifikační událost České republiky**: její hokejisté zvítězili na turnaji století – vybojovali **zlaté medaile** na silně obsazeném turnaji **zimních olympijských her 1998** v japonském Naganu.

I poté, co se rozpadla Jugoslávie, přetrvávaly v regionu některé hraniční spory. Ten nejdramatičtější se týkal geograficky srbské, ovšem etnicky již většinově albánské oblasti **Kosovo** (silně spojené se srbskou historií), která si vymohla uznání své nezávislosti od většiny států světa až po tvrdých bojích v letech **1998 – 1999**.

A teprve v r. **2019** někdejší jugoslávská svazová republika Makedonie změnila svůj název na **Severní Makedonie**, čímž vyšla vstříc požadavku Řecka, aby se nesměšovala nynější slovanská země se starověkou, geograficky řeckou Makedonií Alexandra Velikého.

31.2.2 Mimo Evropu

O změnu hranic se naivně pokusila **Argentina**, ovládaná militantní diktaturou, když v r. **1982** vojensky obsadila britskou kolonii **Falklandovy** (chybně: Falklandské) **ostrovy** v jižním Atlantiku. Britská premiérka **Margaret Thatcherová** poslala do oblasti válečné loďstvo (dokonce s několika mladými muži z královské rodiny na palubě) a to během necelého čtvrtroku zničilo celou argentinskou flotilu a britskou pozici na koloniálních ostrovech obnovilo.

V r. **1993** si přímořská část Etiopie vymohla nezávislost: vznikl stát **Eritrea**.

V letech **1993 – 2005** probíhala série lokálních válek na území středoafriického státu **Rwanda** a v přilehlých oblastech jeho sousedů. Jádrem konfliktu byly spory mezi černošskými kmeny Hutuů a Tutsiů. Významným zdrojem jejich nepřátelství, které vedlo k rozsáhlému vybíjení civilního obyvatelstva, je fakt, že státní hranice v oblasti byly určeny kolonialistickým soupeřením evropských velmocí bez ohledu na místní kmenové apod. poměry.

Východní polovina indonéského ostrova Timor byla uznána za nezávislý stát **Východní Timor** v r. **2002** poté, co světová diplomacie uznala výsledek tamějšího referenda z r. 1999.

V r. **2012** vznikl odštěpením od Súdánu stát **Jižní Súdán** – zůstává nejmladším státem světa.

31.3 Války

31.3.1 Irácko–iránská válka (1980 – 1988)

Celá dosavadní éra na přelomu 2. a 3. tisíciletí je z vojenského hlediska orámována dvěma vleklými válečnými konflikty, v nichž ani pro jednu z bojujících stran nebyly určující ztráty na životech.

První takovou válkou byla **válka mezi Irákem a Íránem (1980 – 1988)**. Její příčinou bylo měření sil mezi relativně sekulárním režimem iráckého diktátorského prezidenta **Saddáma Husajna** a silně islamistickým režimem ajatolláha **Chomejního** v Íránu. Iráčané byli útočníci, ale válka nepřinesla žádné výsledky.

Druhou takovou válkou je stále probíhající válka mezi Ruskem a Ukrajinou (od 2022).

31.3.2 Sovětská válka v Afghánistánu (1979 – 1989)

Konflikt začal jako **poslední Brežněvova vojenská operace**. V r. **1979** Sovětský svaz vpadl do Afghánistánu v marné snaze zachránit nedávný tamější komunistický převrat. Sovětská okupace části země však naopak podnítila k vojenským akcím místní ultraislamistické síly (mudžahedíni a pak hnutí Tálibán). Sovětská armáda v horské pouštní zemi zažila podobně potupnou porážku jako o deset let dříve Američané ve Vietnamu a sovětský reformátor **Gorbačov** ji z Afghánistánu stáhl.

31.3.3 První válka v Zálivu (1990 – 1991)

Prvním signálem, že v nadcházejícím období půjde ve světě především o zdroje nerostných surovin, byla irácká okupace ropné monarchie Kuvajt. **Organizace spojených národů** poskytla mandát široké koalici téměř třiceti států vedených Spojenými státy k bojové akci s cílem zvrátit situaci. **Operace Pouštní bouře** se účastnilo i Československo (jednotkou protichemické ochrany).

Irák byl poražen, vytlačen z Kuvajtu, ale vítězná koalice – poněkud překvapivě – nevyužila příležitost pokračovat v bojích až ke svržení Saddáma Husajna.

31.3.4 Letecká válka NATO proti srbské Jugoslávii (1999)

Boris Jelcin ještě navázal přátelské vztahy s **americkým prezidentem Billem Clintonem** (Demokratická strana; v úřadě 1993 – 2001), ale to už se objevily první známky rozporů mezi oběma zeměmi. Napětí se projevilo v letech 1998 – 1999, kdy ve „zbytkové“ Jugoslávii (prezident Slobodan Milošević) zahájila občanskou válku proti vládě v Bělehradě albánská populace v autonomní oblasti **Kosovo** (zde tvoří většinu obyvatelstva). Státy NATO kosovské vzbuřence podpořily **na jaře 1999 leteckou válkou proti Jugoslávii**. Tříměsíční bojové akce byly vedeny výhradně ze vzduchu (šlo hlavně o raketové útoky) a podle dostupných zpráv aliance neztratila v bojích ani jediného vojáka; Srbové přišli o asi 500 vojáků a neupřesněný počet civilistů – NATO způsobilo rozsáhlé škody v Bělehradě i dalších městech. Alianční politici i generálové slibovali, že moderní vojenská technika dokáže přesně navést střely pouze na vojenské, nikoli civilní cíle, ale ukázalo se, že to tak není – alianční letectvo dokonce zasáhlo čínské velvyslanectví (prý omylem...). **Kosovští Albánci** pak na zemi vypudili srbské ozbrojené síly i státní administrativu a **vyhlásili nezávislost**. Byl tedy dosažen jeden z cílů západních velmocí: co nejvíce oslabit Srbsko, protože to bylo tradičním spojencem Ruska.

Pro **Českou republiku** válka přinesla ožehavou situaci, protože Srbové (a Jugoslávie) byli tradičním československým sympatizantem (a za první republiky dokonce spojencem v rámci Malé dohody) a nyní Češi v březnu 1999 vstoupili do Severoatlantické aliance a dost dobře se nemohli postavit proti její ofenzivní akci (účastnilo se i německé letectvo – Němci útočili v zahraničí poprvé od r. 1945). Česká vláda vedená již sociálním demokratem **Milošem Zemanem** nakonec z dilematu vybruslila (ministrem zahraničí byl Jan Kavan – někdejší posrpnový emigrant): Češi povolili aliančním letadlům přelet přes české území, ale do války jinak nezasáhli. Srbové byli poraženi a většina států světa pak uznala Kosovo jako samostatný stát, ovšem ti, kdo odmítli, představují neobvykle velkou skupinu.

31.3.5 Jedenácté září 2001, válka v Afghánistánu (2001 – 2021) a válka v Iráku (druhá válka v Zálivu; 2003 - 2011)

11. září 2001 došlo k nejprelomovější události od konce studené války. Skupina mladých fanatických islamistů (Muhammad Atta aj.; všichni především ze Saúdské Arábie) unesla 4 americká civilní letadla a jako s řízenými střelami s nimi zaútočila na dvouvěžový mrakodrapový komplex **Světového obchodního centra v New Yorku** (2 stroje) a na **Pentagon** (sídlo amerického ministerstva obrany) ve Washingtonu. Na palubě čtvrtého letounu se však cestující pokusili únosce přemoci a v nastalém zápase se stroj zřítil mimo cíl (měl jím být Bílý dům? Kapitol?...). Všichni cestující i sebevražední atentátníci zahynuli stejně jako více než 3 000 pracovníků WTC. Událost změnila svět – zdaleka ne jen Spojené státy, pro něž to byl největší útok přímo na jejich území od Války za nezávislost 1775 – 1783.

Následovala dlouhá, byť nekoordinovaná **série islamistických teroristických útoků** na ulicích i v pozemní dopravě v různých západoevropských zemích; nejproslulejší se stalo vystřílení části pařížské redakce politicky satirického časopisu **Charlie Hebdo** v r. **2015**. Ideovou motivací všech těchto akcí byl boj proti satanskému úpadkovému Západu, ovšem výsledek byl právě opačný. Šok z atentátů umožnil **západním velmocím** zahájit **mohutnou diplomaticko-vojenskou ofenzivu na Blízkém východě** a získat pro ni i podporu své veřejnosti; ovšem kritici začali hovořit o

korporátních válkách, vedených hlavně pro zájmy západních naftařských a zbrojních korporací (velkofirem).

Jedinou takovou válkou, kterou bylo možné zdůvodnit bojem proti terorismu, byla **válka v Afghánistánu 2001 – 2021**. Neformální koalice západních států (**koalice ochotných**) – včetně České republiky – sem vpadla leteckými i pozemními silami, protože se zde skrýval ideový vůdce atentátníků z 11. září – **Usáma bin Ládín**, stojící v čele organizace **Al-Káida**. Byl zabit (ve svém sídle na pákistánském území) americkým komandem až v r. 2011, ovšem afghánská válka pokračovala s cílem nastolit v zemi prozápadní vládu. Skončila naprostou porážkou Američanů a jejich spojenců, kteří nakonec chvatně zemi opustili před koncem r. 2021 (krátce předtím bylo na afghánském území v záškodnické akci zabito i několik českých vojáků).

Ovšem největší blízkovýchodní válkou se po 11. září stala **válka v Iráku (též druhá válka v Zálivu) v letech 2003 – 2011**. Jejími hlavními strůjci byli **americký prezident George (W.) Bush (mladší) a britský premiér Tony Blair**. Jejich cílem bylo svrhnout Saddáma Husajna. Husajnovův diktátorský režim totiž byl ze strany mezinárodního společenství omezován sankcemi, které zahrnovaly zákaz nákupu irácké ropy. To ovšem snižovalo množství ropy na světových trzích, čímž cena ropy rostla. Odstranění Husajna tedy mělo vést k oživení světového obchodu s ropou. Bush s Blairem v rozporu se skutečností obvinili Husajna z držení chemických zbraní (celosvětově zakázaných), mávli rukou nad požadavkem mezinárodního práva, aby každá útočná operace měla výslovné schválení od Rady bezpečnosti OSN a rozpoutali válku, která vedla k **Husajnovu svržení i popravě a k nastolení prozápadní irácké vlády** – fakticky ovšem nekontrolující celou zemi.

Na okraj: Před zahájením války **americký ministr zahraničí Colin Powell** vystoupil v New Yorku na zasedání OSN s projevem, v němž obvinil irácký režim z držení chemických zbraní a oznámil odpovídající válečný záměr Spojených států. Při projevu držel v ruce ampulku s neznámou tekutinou, aby dodal váhu svým slovům. Mainstreamoví novináři se samozřejmě nezeptali na obsah ani původ ampulky, a světová veřejnost tak byla pohnuta k tichému souhlasu se západní invazí. Celá epizoda je dnes zmiňována jako výmluvný příklad fake news ve velmocenské politice.

Západní koalice zvítězila, problém s iráckou ropou se sice vyřešil, ale irácká vláda ovládala – a dodnes ovládá – jen jižní část Iráku. Vláda byla složená s tamních muslimů, kteří náležejí k **ší'itům**, tedy k „iránské“ větvi islámu. **Iráčtí sunnité**, kteří žijí ve středním a severním Iráku, proto vytvořili paralelní mocenskou strukturu – **Islámský stát** – který po několik let (**2014 – 2019**) ohrožoval **teroristickými útoky** nejen Blízký východ, ale i Evropu; zanikl na nedostatek zdrojů.

31.3.6 Válka na Ukrajině (od 2022)

31.3.6.1 Předehra

Když se rozpadl Sovětský svaz, na území odštěpeneckých republik zůstala nemalá část sovětského jaderného arzenálu, který měl být zlikvidován podle smlouvy Gorbáčov–Reagan. Aby se dotčené státy jaderných zbraní vzdaly a souhlasily s jejich převozem do Ruska ke zničení, konalo se r. **1994** v Budapešti jednání vedoucích představitelů 3 velmocí (americký prezident Bill Clinton, britský premiér John Major – nástupce Margaret Thatcherové – a ruský prezident Boris Jelcin) s prezidenty

Ukrajiny (Leonid Kučma), Běloruska (Alexandr Lukašenko) a Kazachstánu (Nursultan Nazarbajev). Z jednání vzešlo **Budapešťské memorandum**, v němž se 3 velmoci zaručily za nedotknutelnost ukrajinských, běloruských a kazachstánských hranic.

Jelcin vedl protržní a vcelku prozápadní politiku, z veřejného života zcela vygumoval komunistickou stranu, ale jeho Rusko se propadlo do ekonomických problémů a těžce zápasilo (i vojensky) s islámskými teroristy se základnou v pohraniční oblasti Čečensku. Jelcin byl navíc limitován zdravotními problémy (z velké části souvisely s jeho náklonností k alkoholu).

Jelcin na konci r. **1999** abdikoval a za svého nástupce prosadil **Vladimira Putina**, někdejšího agenta tajné služby KGB ve Východním Německu. Putin na svou podporu založil (2001) politickou stranu **Jednotné Rusko**, jejímž je neomezeným vůdcem.

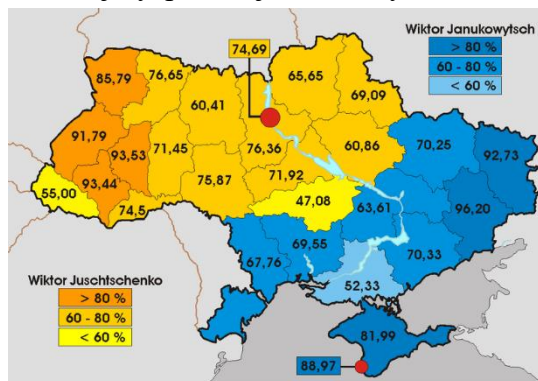
Putin stabilizoval ekonomiku, ovšem pouze na bázi dosavadních silných stránek ruského vývozu (suroviny, dopravní prostředky, zbraně). V rozvoji nových technologií se Rusko příliš neposunulo, byť výkladní skříní Putinovy éry se staly velkorysá výstavba v Moskvě a také třeba fakt, že v současnosti jsou Rusové jediný národ schopný podnikat plnohodnotné pilotované lety do vesmíru. Putin vrátil Rusům hrdost na příslušnost k respektované velmoci, avšak obecně se soudí, že používá **také kriminální metody** a znásilňuje justici. Existuje tu nemálo nevyjasněných pokusů – i dokonaných – o likvidaci nepohodlných osob a např. v r. 2023 byl opozičně laděný publicista Vladimir Kara-Murza odsouzen do vězení na 25 let za údajnou vlastizradu, což je ve světě komentováno jako čistě stalinistický rozsudek.

Na roky 2008 – 2012 Putin (aby vyhověl ústavě) přerušil své prezidentování ve prospěch **Dmitrije Medvěděva** (a sám zůstal premiérem): V r. **2010** Medveděv a americký prezident **Barack Obama** (první Afroameričan v úřadě) podepsali v **Praze** jako hosté českého prezidenta **Václava Klause** zatím poslední **rusko-americkou odzbrojovací dohodu**, ale pak se Putin do prezidentského křesla vrátil a setrvává v něm dosud.

Ukrajina staví své ekonomické výsledky na zisku z transportu ruských surovin a na exportu obilí. Její hospodářská struktura zamrzla v postsovětské éře a odborníci hovoří o **promarněných třiceti letech**. V klíčovém ekonomickém ukazateli – **hrubém domácím produktu na obyvatele** – se Rusko do r. 2021 posunulo (s 12,3 tisíci USD) vzhůru na úroveň chudších zemí Evropské unie Rumunska a Bulharska, zatímco Ukrajina se ve stejném ukazateli (4,6 tisíce USD) nachází mezi Mongolskem a Alžírskem a je úplně nejchudší zemí Evropy.

Na Ukrajině tedy sílí volání po posilujícím rozvoji **kontaktů se zahraničím**, přičemž – zjednodušeně řečeno – západní, většinově ukrajinsky hovořící polovina země tíhne ke kontaktům se Západem, zatímco východní, spíše ruskojazyčná polovina Ukrajiny preferuje kontakty s Ruskem. Efektivita případné zahraniční pomoci je ovšem již dopředu zpochybňována faktem, že **Ukrajina i Rusko** jsou z celé Evropy nejvíce zasaženy **korupcí**, jejíž otěže drží v rukou místní podnikatelští zbohatlíci – **oligarchové**.

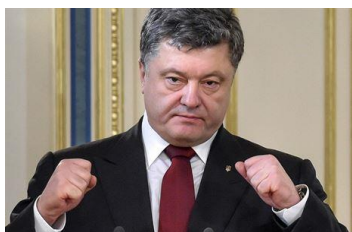
Názorové rozdělení Ukrajiny se projevilo v **prezidentských volbách v r. 2004**. V souboji **proruského Viktora Janukovyče a prozápadního Viktora Juščenka** se objevila podezření na manipulaci s volebními výsledky, a mohutné **demonstrace v Kyjevě, Lvově i jinde (Oranžová revoluce 2004)** přinutily úřady volby opakovat, takže vyhrál **Juščenko**. Jeho revoluční stoupenkyně **Julija Tymošenková** se stala premiérkou (v r. 2009 byla označena za nejpřitažlivější politickou osobnost světa), ovšem celá tato politická dvojice nezvrátila ekonomický úpadek země a navíc se ukázalo, že Tymošenková ve svém úřadě na úkor státu zvýhodňovala svou rodinnou firmu na dovoz ruského plynu. Svou klesající podporu se Juščenko pokusil napravit příklonem k **nacionalismu**: mj. vyzdvihoval jako historickou osobnost někdejšího prohitlerovského fašizujícího kolaboranta Stěpana Banderu. Již tehdy se v nejvýchodnějších ruskojazyčných regionech **Doněcku a Luhansku**, zahrnujících důležitou oblast těžkého průmyslu **Donbas**, objevily úvahy o odtržení směrem k Rusku.

V r. **2010** v **prezidentských volbách** Juščenko prohrál a musel uvolnit místo **Janukovičovi**. Ten

poslal Tymošenkovou na dva a půl roku do vězení a **stopnul** probíhající přípravu dohody o přidružení (nikoli o vstupu) Ukrajiny k Evropské unii. Pokračování procesu spojil se dvěma podmínkami: že EU okamžitě nalije do ukrajinské ekonomiky značné finance a že zároveň Ukrajina uzavře partnerskou dohodu s Ruskem. **Na přelomu let 2013 a 2014** Janukovyčův zdržovací postup vyvolal v Kyjevě **davové demonstrace**, proti nimž

brutálně zasáhla policie. Západní politici začali hromadně vyjadřovat demonstrantům sympatie a protivládní demonstrace se rozšířily do všech ukrajinských měst – tak začal **Euromajdan 2014** (název je inspirován kyjevským náměstím), jehož organizace se rychle chopili někteří ukrajinští oligarchové. Janukovyč si dojel do Moskvy k Putinovi pro podporu. Putin snížil Ukrajině cenu ropy o třetinu, Janukovyčova policie začala střílet do lidí a poloostrov Krym (jediný ukrajinský region s výraznou ruskojazyčnou většinou) obsadili neoznačení ruští vojáci a dosadili zde proruskou loutkovou správu, která rychle a nátlakově zorganizovala referendum, jež sice nesplňovalo obvyklé standardy, ale jehož výsledek se stal argumentem pro **okamžitou anexi Krymu Ruskem (jaro 2014)**; Krym se tak přesně po 60 letech vrátil pod kontrolu Moskvy.

Během Euromajdanu policie zastřelila přes sto demonstrantů. **Janukovyč byl svržen** a uprchl do Ruska. Moc začal přebírat miliardář **Petro Porošenko**, často zmiňovaný v souvislosti s daňovými ráji. Byl zvolen za **prezidenta** a začal prosazovat jazykový zákon, který měl zlikvidovat rovnoprávnost ruštiny ve východní části Ukrajiny. Regiony na Donbasu na to reagovaly vzpourou proti vládě: **začala (2014) občanská válka**, která fakticky trvá dodnes.

Západní státy přerušily veškeré vyjednávací kontakty s Ruskem. To bylo také vyloučeno ze sdružení nevyspělejších států světa (z G8 se stala G7). Taková izolace Ruska překonala i poměry za studené války. V r. 2016 se japonská diplomacie pokusila vrátit Rusko do G sdružení, ale západní velmoci to pod taktovkou Spojených států odmítly. Ekonomický rozval Ukrajiny pokračoval a v r. **2019** byly Porošenkovy vyhlídky na znovuzvolení slabé. **Porošenko** se snažil posílit svou pozici vyhrocenou prozápadní rétorikou. Parlament konečně vydal **jazykový zákon**, který kriminalizoval přednostní používání ruštiny i na východě země a Porošenko začal prosazovat, aby v **ukrajinské ústavě** bylo uzákoněno, že Ukrajina usiluje o **členství v Evropské unii a v Severoatlantické alianci** (pro srovnání: např. Ústava České republiky se o EU ani o NATO vůbec nezmiňuje). Patrně tehdy – stále v r. 2019 – začalo Putinovo Rusko připravovat vojenský vpád na Ukrajinu.

31.3.6.2 Válka

Prezidentské volby v r. 2019 vyhrál ruskojazyčný Ukrajinec **Volodymyr Zelenskyj** jako kompromisní kandidát, jenž mohl přispět k usmíření uvnitř země. **24. 2. 2022 došlo k vojenské**

invazi Ruska na Ukrajinu – hned poté, co Rusko prohlásilo za nezávislé nejvýchodnější, donbaské ukrajinské regiony **Doněck a Luhansk**.

Cílem války zprvu bylo ovládnutí všech velkých ukrajinských měst včetně metropole Kyjeva a regionálního centra Charkova. Rusové počítali s tím, že ukrajinská obrana se zhroutí a Ukrajinci přijmou ruskou vojenskou přítomnost jako záruku uklidnění v zemi. Tato vlastně ještě brežněvovská strategie však zcela selhala a **Rusové prohráli poziční bitvy u Kyjeva i Charkova**. V druhé fázi se tedy soustředili na odříznutí Ukrajiny od moře: podařilo se jim **spojit Krym s Ruskem**, přičemž pozornost světa na sebe upoutal statečně se dlouho bránící **Mariupol**, který byl

téměř zcela zničen. Další ruské akce usilující o proniknutí k přístavnímu městu Oděse selhaly.

Světovou senzací se stal již v **březnu 2022** okamžik, kdy uprostřed tuhých bojů o ukrajinskou metropoli **dorazili vlakem do Kyjeva premiéři Polska (Mateusz Morawiecki; šlo o polskou iniciativu), České republiky (Petr Fiala) a Slovinska (Ivan Janša)**, aby vyjádřili Ukrajině a jejímu prezidentovi podporu. Jejich tehdejší akce zůstává mimořádným činem zvláště poté, co teprve po vzdálení se válečné fronty začali Kyjev navštěvovat z různých důvodů mnozí jiní politici z Evropy i Spojených států.

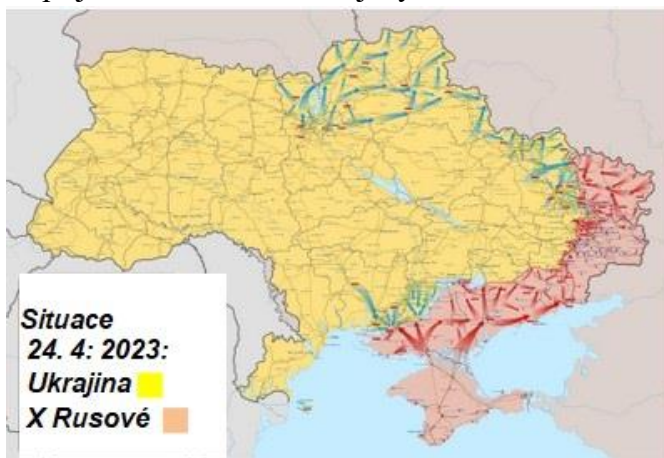

Válka vyvolala **mohutnou uprchlickou vlnu**. Z Ukrajiny odešlo kvůli válce **asi 8 milionů lidí (skoro pětina obyvatel)**: nejvíce do **Ruska** (téměř 3 miliony), do **Polska** (1,5 milionu) a do **České republiky** (0,5 milionu; vzhledem k počtu domácího obyvatelstva je to nejvíc na světě). Rusko aktuálně ovládá východní okraj Ukrajiny a pobřeží Azovského moře.

Západní státy odmítly jakoukoli fyzickou účast v konfliktu, ale začaly Ukrajinu vydatně vyzbrojovat, případně též cvičit ukrajinské vojáky. Válka **oživila Severoatlantickou alianci**. Postkomunistické státy darovaly Ukrajině svou výzbroj ještě z časů Varšavské smlouvy, čímž si vyprázdnily sklady, a nyní jsou hlavně americkou diplomacií podněcovány k tomu, aby nakoupily – se zdůvodněním založeným na ruské hrozbě – od západních zbrojařských korporací zbraně moderní. Pro tyto výrobce jde o zajímavé řešení poté, co jako jejich odbytiště zmizelo afghánské bojiště, ovšem postkomunistické státy jsou v tíživé finanční situaci po nedávné pandemii nemoci covid-19.

V dubnu 2023 do NATO vstoupilo Finsko, ale je otázka, zda a nakolik bude tato země – se silnou tradicí neutrality po r. 1945 – nyní ochotna přijímat na své území vojáky aliančních armád.

Válka na Ukrajině je často považována za zástupnou, tedy **proxy válku mezi Spojenými státy a Ruskem** o zdroje. Její půdorys bývá přirovnáván k někdejšímu arabsko-izraelskému konfliktu. **Po roce a čtvrt se ani náznakem nerýsuje vojenské řešení** a stále častěji se zvažuje **možnost vyjednat příměří** (tedy zastavení bojů). K vyváženému pohledu na zájmy Ruska a Ukrajiny vyzval také **papež František**. Pravidelné telefonáty **francouzského prezidenta Emmanuela Macrona a německého kancléře Olafa Scholze** do

Kyjeva a Moskvy nemají viditelné výsledky a kvalifikovaní političtí komentátoři uvádějí, že jediným státem, který může přimět obě země sednout si za jednací stůl, je **Čína**; své ambice prokázala, když

v březnu 2023 v Pekingu zprostředkovala uzavření diplomatické dohody mezi znesvářenými blízkovýchodními státy: sunnitskou Saúdskou Arábií a ší'itským Íránem.

29.4 Ekonomický vývoj

29.4.1 Základní charakteristika

Na přelomu 70. a 80. let 20. století odstartovala zatím poslední technologická i mentální změna v západní civilizaci. Rozvoj **třetí průmyslové revoluce** (automatizace, počítače, nadnárodní korporace) přinesl **atomizaci pracovního trhu a ztrátu pracovní solidarity**. Běžný zaměstnanec se z nepostradatelného zručného člena party stal kočovným nomádem, který s notebookem přes rameno putuje od jednoho zaměstnavatele ke druhému, vděčný i za časově termínovanou smlouvu, a přitom si namlouvá, že si užívá dříve nepoznanou svobodu.

Ruku v ruce s touto proměnou kráčí **proletarizace středních vrstev**, jejímž zjevným projevem je zánik důstojných kanceláří ve prospěch kukání s psacím stolem v open space prostoru, který je moderní obdobou někdejší Fordovy montážní linky.

Tato praxe vede k zintenzivnění konkurenčního boje, jenž vyprodukoval **převahu pravicového myšlení** ve všech sférách života, od filozofie přes ekonomii až po kulturu. Osmihodinová pracovní doba – na počátku 20. století jedno ze základních lidských práv – se stává výmluvou pro lenochy a hlupáky. Společensky trendy vyjadřování musí obsahovat důraz na lidskou individualitu a stesky na příliš velkou roli státu. Není přitom náhoda, že mezi původními propagátory tohoto postoje významné místo zaujímají osobnosti narozené v Rakousko-Uhersku, tedy ve státě, jehož zánik zažily v citlivých formativních letech svého života (Friedrich von Hayek, 1899 – 1992; Karl Popper, 1902 – 1994 aj.). Na tyto myslitele navázala **neoliberální ekonomie**, která prosperitu společnosti spojuje s **podporou strany nabídky**, tedy s důrazem na svobodu podnikání včetně co nejnižších daní zejména pro podnikatele.

29.4.2 Ekonomický neoliberalismus

Neoliberální ekonomie se dostala na sklonku 20. století do **krize** – mj. kvůli podpoře nedemokratických režimů, např. Pinochetovy diktatury v Chile. **Konec studené války** však ekonomické neoliberaly povzbudil: své názory s úspěchem prosadili v **postkomunistických zemích**, které si bezbřehý trh idealizovaly. **Příliv nových technologií ze Západu** do postkomunistického světa se pro západní firmy ukázal jako **ideální investice**: vlády ve středovýchodní Evropě hromadně privatizovaly hospodářství, aby získaly rychlé peníze na ucpání děr po komunistické éře. Vše se z velké části odehrávalo s podporou mezinárodních smluv mezi západními a postkomunistickými státy; součástí vyjednávání byly i **smlouvy o zamezení dvojího zdanění**: postkomunistické státy se tím vzdaly možnosti vymáhat daně od firem, které mají sídlo v cizině.

Aktuálně **z České republiky odchází do zahraničí** – mimo regulérně vyplácených dividend – **ročně 300 – 500 miliard korun zisku** vytvořeného na českém území – jedná se zhruba o výši každoročního schodku státních financí.

29.4.3 Vliv asijských tygrů na euroamerický svět práce

Situaci zahustila také rostoucí **konkurence** ze strany rozvíjejících se **zemí třetího světa**, zejména Číny, Jižní Koreje, ale i Tchaj-wanu apod. Tyto země dosahují vysokých přírůstků v makroekonomických parametrech nejen technologickými inovacemi, ale také lacinou pracovní silou, působící v podmínkách primitivního kapitalismu. Mnoho euroamerických států se tuto konkurenci snaží dohnat **omezováním sociálního státu (státu blahobytu)**, jenž se rozvinul v 60. – 70. letech 20. století. Dochází k **prekarizaci práce**, kdy pracující člověk často ztrácí sociální a finanční jistoty: výsledkem je **pracující chudoba**, kdy lidé intenzivně zapřažení do práce si nedokáží ani při skromném živobytí vytvořit zřetelné finanční úspory. Makroekonomické prosazování této

praxe se metaforicky označuje jako **závod ke dnu**. Jeho součástí je i **dovoz nejlacinější pracovní síly** z východních zemí – hlavně do manuálních profesí, což zase oslabuje možnost pro odborové apod. protestní hnutí.

Protikladem této situace jsou všemožné **výhody pro vysokopříjmové subjekty**, od bohatých jednotlivců až po korporace. Stát jim nabízí četné daňové apod. úlevy, a pokud se tyto subjekty přece jen ocitnou v potížích, je státní pokladna vždy připravena pomoci: hovoří se o privatizaci zisků a socializaci ztrát.

29.4.4 Světové bohatství a my

Podle renomované původně britské a dnes mezinárodní výzkumné organizace Oxfam **jedno procento nejbohatších lidí** má majetek dvakrát větší než zbytek lidstva dohromady. Západní demokracie zatím ještě žijí v atmosféře zřetelného progresivního zdanění, které harmonizuje společnost na bázi interiorizace externalit (dominantní subjekty vyššími daněmi kompenzují negativní složky svého vlivu na okolí – přičemž se samozřejmě nezakrývá, že mohou mít částečně i vliv kladný). Zato **postkomunistické státy zdaňují kapitál zřetelně méně**; původní motivací bylo, aby podnikatelé zisk uplatnili v zemi formou investic nebo zvýšené spotřeby, ovšem ve skutečnosti v podmínkách volného pohybu kapitálu velmi často předisponovávají svůj zisk do **daňových rájů** třeba na druhém konci planety, a výchozí země tak chudne.

29.4.5 Evropská unie: dotace a měna

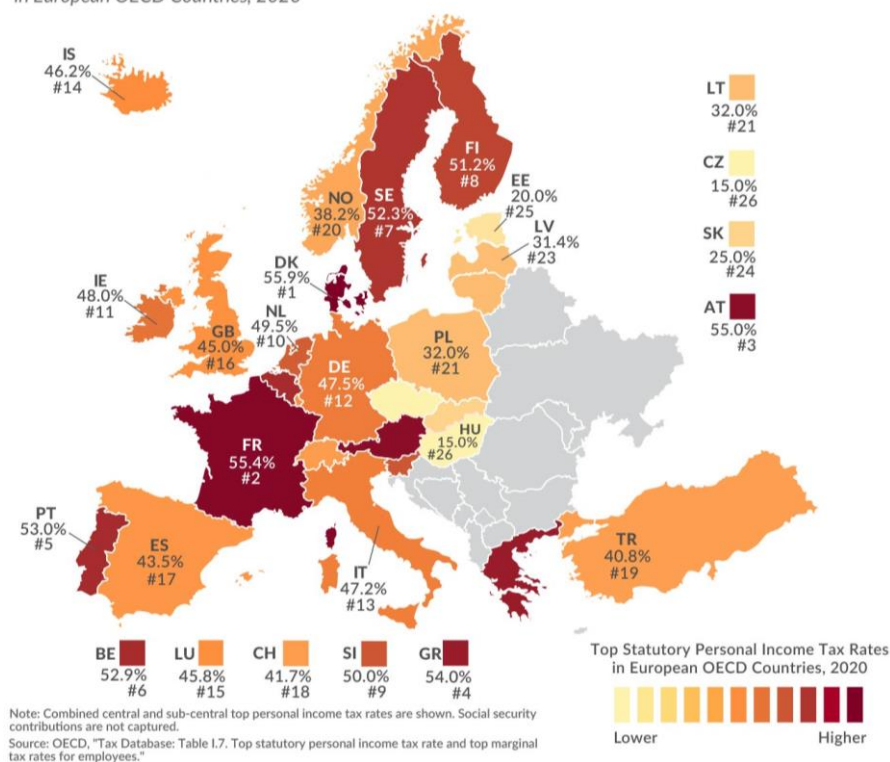
V Evropské unii systém dotací z eurofondů částečně zmírňuje ekonomicky méně zdatným členům odliv peněz, avšak zejména od utužení evropské integrace Maastrichtskou smlouvou (1993) se **eurodotace rozšířily** z původně neziskové sféry na všechny oblasti

ekonomiky, což vede k tomu, že unijní administrativa ovlivňuje směřování investic ve všech hospodářských oblastech všech členských zemí.

Finanční toky – faktické i účetní – v rámci EU jsou usnadňovány zavedením **společné měny euro**: fyzicky existuje od r. **2002**, dnes ji používá 20 z 27 států Evropské unie, jejich mimoevropská koloniální území a evropské nečlenské státy Černá Hora a Kosovo. Odpor k zavedení eura (aktuální kurz: 23 – 24 Kč za 1 EUR) je motivován různě, od záměrů vlád a centrálních bank reagovat úpravou kurzu vlastní měny na inflační apod. tlaky, až po obavy z vlny zdražování (včetně znehodnocení úspor); když např. zaváděli euro v Německu (mělo o čtvrtinu vyšší

Top Personal Income Tax Rates in Europe

Top Statutory Personal Income Tax Rates in European OECD Countries, 2020

kupní sílu než marka), obchodníci na cenovkách zpravidla jen změnili značku měny, ale číselný údaj ponechali, takže v běžné řeči se tam nové měně pak říkalo *teuro* (něm. *teuer* = *drahý*).

I v Evropské unii ovšem sílí snaha po **státní podpoře velkofirem**. Tato praxe se zdůvodňuje vysoce nadosobními cíli, např. tvrzením, že aktuální oteplování klimatu je výhradně antropogenního původu a že je lze eliminovat třeba změnou pohonných látek automobilů – samozřejmě s tím, že z peněz daňových poplatníků budou masivně podporováni výrobci aut.

29.4.5 Vývoj v Československu a České republice

29.4.5.1 Počátky obnoveného soukromého podnikání

Hned po Sametové revoluci 1989 bylo povoleno **soukromé podnikání**. Nejviditelněji to využili živnostníci. Po čtyřech dekadách se do života země vrátili podnikaví jednotlivci, kteří své služby přiblížili běžnému občanovi bezprostředně a bez zbytečné byrokracie. Ze slovníku řemeslníků zmizela věta „Nejde to“, která dosud tvořila páteř jejich komunikace se zákazníkem.

Ministr financí Václav Klaus ještě v prosinci 1989 oznámil, že každý občan si může ve směnárně vyměnit kteroukoli **západní měnu** do výše 2 000 korun ročně na osobu. Tak se zanedlouho parkové lavičky v příhraničních rakouských a západoněmeckých městech přeplnily českými důchodci, kteří s řízkem mezi chleby čekali, až se rodiny jejich dětí a vnoučat vrátí z hypermarketu, kde také za jejich peníze naplnily své košíky a pak při placení okouzleně zírali na pokladny snímající čárové kódy. Na československých silnicích se běžným jevem staly vozy západních značek zakoupené v zahraničních autobazarech a vřakovistích. Limit pro výměnu peněz však byl postupně odstraněn.

29.4.5.2 Ekonomická liberalizace a privatizace

Od 1. ledna 1991 byla zcela zrušena státní regulace cen a postupně zahájena **privatizace**. Vláda stanovila **kurs** československé (a posléze české) koruny na cca 18 korun za jednu německou marku. Vycházela z nevalného stavu technologií v československých podnicích, ale přehlédla a podcenila silné stránky československé ekonomiky: nízké zadlužení, velmi dobrou dopravní infrastrukturu, kvalitní odborníky a perspektivní strukturu učňovského školství. Klausovi oponenti prosazovali reálnější kurs 10 Kčs za marku, ale neuspěli: **koruna byla podhodnocena**, což posléze vedlo k rozsáhlému výprodeji mnohých výrobních statků do rukou zahraničních vlastníků.

Privatizace byla rozdělena na malou a velkou. Malá privatizace se týkala drobných provozoven (novinový stánek za tisícovku, což byl zlomek měsíční mzdy) až do výše řádově milionů korun. Kdo se nemohl dočkat, otevíral svou provozovnu třeba v garáži rodinného domku nebo v kočárkárně paneláku.

Privatizovalo se v zásadě **dražební formou**. **Velká privatizace** byla z velké části postavena na **kuponové metodě**. Každý občan si mohl za 1000 Kčs koupit kuponovou knížku, z níž pak mohl jednotlivé kupony (poukazy) vyměňovat za vlastnické podíly v privatizovaných podnicích. Tato vlastně romantická metoda nadehla velkou část veřejnosti (každý mohl zbohatnout), ovšem lidí, kteří byli schopni sledovat množství i průběh dražeb – v době před zavedením internetu a digitalizace vůbec – nebylo mnoho.

Drtivá většina občanů tedy prodávala své kuponové knížky **investičním fondům**, které byly zřízeny **největšími bankami**. Běžná prodejní cena jedné kuponové knížky mírně překračovala 10 tisíc korun, ovšem banky za získané kupony zprivatizovaly mnohamiliardové majetky. **Na konci 90. let** pak prakticky všechny tyto **banky** přešly do rukou **zahraničních vlastníků**, čímž byl výprodej

většiny národního hospodářství dokončen. V rukou státu zůstaly strategické firmy: např. České energetické závody, České dráhy, ale i českobudějovický pivovar Budvar (u něhož stále hrozí, že v případě privatizace se dostane do rukou konkurenčního amerického pivního gigantu Budweiser, který ve svém vlastním zájmu český podnik znehodnotí).

Výkladní skříní **úspěšné privatizace** se stal prodej **automobilky Škoda** německému koncernu **Volkswagen**, ale i prodej některých strojírenských podniků německé korporaci Bosch, na privatizaci vydělal také plzeňský pivovar Prazdroj atd. Zodpovědní noví vlastníci přinesli nové technologie, vysoké standardy péče o zaměstnance apod.

Rozvinula se **průmyslová a dopravní infrastruktura**, byly vybudovány nové dálnice i průmyslové zóny, došlo k modernizaci železničních tratí (byť veřejná doprava v odlehlých oblastech byla omezena, některé tratě dokonce zrušeny). **Automobil** má dnes prakticky každá česká rodina (často i víc než jeden), od sklonku 90. let jsou také v životě České republiky nepostradatelné **informační a výpočetní technologie**, bez internetu a mobilního telefonu je běžný život již nepředstavitelný.

Samozřejmě nechybějí ani **negativní jevy**. Vznikla sice nová chráněná, přírodně cenná území (celá Evropa obdivovala prakticky nedotčené české pohraniční hory), ale ochrana přírody i stavebních památek musí často ustoupit zájmům rozbujeleho turistického průmyslu a stavebních developerů (někdy označovaných jako develotři). Řada přírodních i kulturních lokalit byla nenávratně znehodnocena.

Privatizace hospodářství sice umožnila vzestup schopných lidí, ale někteří z nich byli schopni všeho. Nejde ani tak o kšeftařské pěšáky z 90. let (podnikající podle principu *koupím–přirazím–prodám*), ale mnohem víc o velké hráče, kteří dokázali odrovnat celá hospodářská odvětví v zájmu často zahraničních vlivů (tak bylo např. ochromeno kdysi proslulé české sklářství).

29.4.5.3 Restituce majetku

Od začátku porevolučních změn se v Československu a České republice uvažovalo o návratu části majetku zestátněného komunisty. Tyto **majetkové restituce** byly v naší zemi nejrozsáhlejší ze všech států postkomunistického světa. Byly sice ohraničeny **spodním datem 25. 2. 1948**, a protože supervelký majetek byl zestátněn již před tímto dnem (již od r. 1945), restituce se nedotkly klíčových podniků národního hospodářství, ale i tak se zařadily do trojice nejrozsáhlejších majetkových přesunů v českých dějinách – vedle husitské éry a pobělohorské doby.

Mnoho lidí dostalo zpět zemědělské a lesní pozemky (nebo náhradu za ně), rozsáhlý majetek se vrátil církevním institucím a bývalým šlechtickým rodům.

29.4.5.3 Světová hospodářská krize (2008 a další roky) a covidová krize (2020 – 2022)

V r. 2008 vypukla **světová hospodářská krize**, největší od Velké krize z r. 1929. Začala ve Spojených státech, když se zhroutily akcie velkých bank (Lehman Brothers aj.) zatížených toxickými nesplacitelnými hypotékami na předražené bydlení. Když krize pozvolna odezněla, byla západní civilizace stižena (2020 – 2022) **pandemií chřipkového onemocnění covid-19**, na kterou mnohé státy reagovaly pronikavým zadlužením veřejných rozpočtů – částečně z neznalosti problematiky, částečně pod tlakem farmaceutických vlivových skupin. **Plošné očkování** překotně vyráběnými, neodzkoušenými a jen částečně účinnými, ovšem velmi drahými vakcínami bylo totiž výrazně upřednostněno před hledáním i aplikováním léků cílených jen na nemocné osoby; v té souvislosti se

ve veřejnosti objevily výhrady, že mediální skandalizace odpůrců zvolené praxe předznamenává **riziko omezování svobody projevu** v západním světě.

Poučení z ekonomické krize nenastalo: majitelé korporací již natolik vnikli majetkově do nejvlivnějších médií – a z velké části si ochočili i média veřejnoprávní –, že v současnosti není možné zapojit veřejnost do kvalifikovaných debat o nutné úpravě pravidel světové ekonomiky. Hovoří se o **mediokracii**, která současný neoliberální kapitalismus učinila natolik pevnou součástí západního světa, že **o zásadních ekonomických změnách se už nediskutuje**.

To však vede k tomu, že **veškerá veřejná debata** – například ve volebních kampaních – se soustřeďuje **jen na otázky ideové, světonázorové a pseudomoralistní** (vzniklo novinářské slovní klišé: *hodnotový*). V takové situaci ovšem užitečný kompromis není nikdy dosažitelný (jestliže ideový protivník je líčen jako vtělené zlo, nelze s ním přece spolupracovat). Tak dochází k tomu, že po ekonomice se i politický provoz zacykloval a realistická východiska ze současných potíží nejsou vidět. Součástí skutečného řešení mohou být jen rozsáhlé personální obměny, které může přinést současná mladá generace.